

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Svensk indvandring til Bornholm

Andersson, Henriksson, Karlsson, Larsson, Ohlsson, Pehrsson,
Sandell og Thor - og alle de andre

BORNHOLMSKE SAMLINGER

BORNHOLMSKE SAMLINGER

BORNHOLMSKE SAMLINGER

IV. RÆKKE - 7. BIND

UDGIVET AF
BORNHOLMS HISTORISKE SAMFUND

© BORNHOLMS HISTORISKE SAMFUND og forfatterne
Eftertryk må kun finde sted med tilladelse og kildeangivelse
E-mail: info@historisk-samfund-bornholm.dk
Hjemmeside: www.historisk-samfund-bornholm.dk
Blog: <http://bornholmskesamlinger.wordpress.com>
Facebook: <http://www.facebook.com/groups/Bornholmshistoriskesamfund/>

Redaktør: Ann Vibeke Knudsen.

Omslaget:

Det nybyggede Ellekær i Olsker med Oliva og Alfred Holm og deres tre børn. Det må være taget i sommeren 1912 og fotografen er Ch. L. Sundbøll fra Rønne. Læs mere i Svend Aage Møller artikel s. 204.

Tak for tilladelse til at benytte billeder og arkivalier fra:

Bornholms Museum, Rønne
Bornholms Ø-Arkiv, Rønne
De respektive forfattere

Udgivet 2013
ISBN 978-87-87042-33-8 • ISSN 0084-7976

Produktion: Hakon Holm Grafisk, 3700 Rønne.

FORORD

Når man som redaktør har lagt sidste hånd på en publikation og skal skrive sit forord, har man selvfølgelig bogen så meget på nethinden, at man kunne beskyldes for et manglende overblik. Det til trods vil jeg vove at påstå to ting:

Det ene: at dette temabind, som vi kalder det i Historisk Samfund, er en hyldest til de mange svenske indvandrere, som forlod deres familier, det samfund de var vokset op i, slap den kulturelle baggrund, som var skabt gennem generationer før dem – og rejste til Bornholm. De tog ikke så langt væk som alle de, der drog over Atlanten til Amerika. Fra Bornholm kunne de dog se hjem. Men alligevel, de kom her, de knoklede, og de var med til at skabe et blomstrende, bornholmsk samfund i årtierne omkring 1900.

Det andet: jeg er sikker på, at dette temabind vil blive en »klassiker« som historien om den svenske indvandring! Fjorten forfattere har lagt uendelig mange arbejdstimer i at få fortalt denne historie, det hvad enten det er de professionelle historikers forskning eller slægtsforskerne, der, med stor veneration for slægten, og ofte med slet skjult stolthed, fortæller om deres egen families historie.

Bogen deler sig i to, den ene del fortæller den store historie om indvandringen, den anden fortæller den enkelte indvandrers historie. Den store historie danner rammen i puslespillet og lægger vigtige brikker på plads. De mange små historier udfylder de sidste tomrum.

For tre år siden udgav Bornholms Historiske Samfund Anne Dyhrs fortræffelige

afhandling »De svenske stenhuggere på Nordbornholm 1860-1921«. Vi kan med denne publikation fastslå, at det blev »afgangssignalet« til det arbejde om de svenske indvandrere, der nu præsenteres med den foreliggende bog. Jeg skal heller ikke her undlade at fremhæve det store arbejde, der er udført af Jørn Kjølner fra Rønne. Hans indeksering af de bornholmske kirkebøger for de svenskfødte på Bornholm, der er tilgængelig for alle på nettet, betyder, at alle har mulighed for at arbejde med deres svenske forfædre.

Historisk Samfund aftalte for et par år siden med historikeren Henning Bender, at han skulle skrive den overordnede udredning om den svenske indvandring til Bornholm. Sætte historien ind i den rette sammenhæng, skabe overblikket og den nødvendige perspektivering. Henning Bender var da allerede i gang med et stort forarbejde med en artikel i »Ale, Historisk Tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge«. Med den større artikel her er det blevet til ny forskning i arkivalierne, det er helt ny viden der bliver lagt frem – og det i en velskreven og medrivende form, så man hurtigt når til vejs ende! Dertil har det været meget magtpåliggende for Henning Bender, at enhver, efter gennemlæsning af hans artikel, selv kan finde materiale frem om sin egen familie i de mange digitaliserede kilder.

Arkivar Birgit Bender har gravet et spædestik dybere. Hun har finkæmmet en enkelt folketælling fra 1901 – fordi den rummer så megen information. Her ud fra kan hun i detaljer fortælle, hvor på Bornholm

immigranterne slog sig ned, hvor de fandt arbejde, deres erhverv, deres religiøse tilhørsforhold, fattigdoms- og alderdomshjælp etc. Her er vi virkelig tæt på samfundet anno 1901.

Mange svenskere slog sig ned på de dårligste jorder, på Højlyngen, som man netop var begyndt at udstykke, da indvandringen tog til. Så mange, at man i Østermarie havde et område der hed »Ny Sverrig«. Stenede og jomfruelige jorder, som vi i dag ikke fatter, man kunne leve af. Vi har fået biolog Finn Hansen til at sætte ord på, hvordan der så ud i Højlyngen, i det store landskab som da dækkede ca. en tredjedel af Bornholm. Han konstaterer, at vi mistede et smukt naturområde og fik bølgende marker og plantager i stedet. Men at alternativet under alle omstændigheder havde været en ændring af et landskab, der var skabt af de mennesker, eller af de dyr, der fik lov til at afgræsse det mægtige område.

Jesper Vang Hansen kaster blikket endnu længere tilbage, og tager hul på historien om udvandringen fra Sverige efter Skånske krig i 1670'erne. Han fortæller dramatiske historier om nogle indvandrerskæbner fra dengang. Enkelte historikere har skrevet om denne indvandring tidligere, men Jesper kan på baggrund af sine mange studier af 1600-tallets arkivalier konstatere, at ingen endnu har været tilstrækkelig dybt nede i de store mængder af arkivalier til, at man kan danne sig et statistisk overblik over indvandringens størrelse. Og han sætter spørgsmålstegn ved, om det overhovedet er muligt.

Lilliane Højgaard Holm, vores navneforsker, har bøjet kirkebøgerne i Allinge, vendt hver side og fremskaffet ny viden om »hvorfør hvem hedder hvad«. Den massive indvandring fra Sverige ændrede på flere måder det bornholmske samfund – og måske også vore for- og efternavne – eller var fordanskningen ikke til at komme uden om? Interessant læsning!

I »Erindringsdelen« er der syv fortællinger. Om Andersson, Henriksson, Karlsson, Larsson, Ohlsson, Pehrsson, Sandell og Thor. De seks er beretninger om forfatternes egne familier – den syvende om en indvandrer, der bragte den første bibeludgave på dansk – fra 1550 – med sig til Bornholm.

Netop de personlige og individuelle fortællinger håber jeg læseren vil forstå i den historiske ramme, som især Henning Benders artikel er tænkt som. Der er i disse artikler ikke kun beretninger om syv svenske familier, men om utallige indvandrere, idet udvandringen fra Skåne og Blekinge – hvor især de svenske indvandrere til Bornholm kom fra – foregik som en lind strøm. Når én tog af sted, var det ofte fordi andre – måske fra familien eller landsbyen – allerede var taget af sted. Eller den ene fik mange flere med sig, det hører vi om i samtlige artikler. Af Henning Benders artikel fremgår det, hvilke sogne man kom fra. Ser man på geografien i de syv erindringsfortællinger kan man se, at »statistikken« passer, selv på så lille et grundlag. De kom næsten alle fra Skåne, blot nogle få fra Blekinge og kun et enkelt par fra Øland. Glæd jer til at læse de personlige beretninger. Gennem dem forstår vi, hvordan tilværelsen formede sig for den enkelte indvandrer.

Flere af forfatterne afslutter deres erindringsartikel med bemærkningen om, at de som bornholmere, så ofte har måttet lægge øre til den lidt »dumsmarte« bemærkning, at de var halvsvenskere. Upassende og irriterende – men, som flere må konstatere, i virkeligheden ganske korrekt!

*Ann Vibeke Knudsen
Rønne september 2013*

INDHOLD

HISTORIEN:

Henning Bender:

Den svenske indvandring til Bornholm
1850-1920 10

Birgit Bender:

Indflyttede svenskere på Bornholm 1901 56

Finn Hansen:

Naturen i Højlyngen, som svenskerne
opdyrkede 80

Jesper Vang Hansen:

Hans Madvig og indvandringen til Bornholm
efter den skånske krig 1676-1679 100

Lilliane Højgaard Holm:

Andersson, Malmgren, Fält, Nikolajsen
– og alle de andre! 114

ERINDRINGERNE:

Kenn Erik Bech:

Oldemor fra Tomelilla 144

Holger Dam:

Fire driftige skåninge i Aakirkeby 158

Finn Henriksen:

Magnus Henriksson
- min skånske bedstefar 178

Ann Vibeke Knudsen:

Stenhugger og prædikant Sandell fra
Blekinge og Christian III's bibel 186

Niels-Holger og Jeppe Eimose Larsen:

Nils Larsson fra Vallby,
murermeister i Allinge 196

Svend Aage Møller:

To svenske indvandrerfamilieskæbner 204

Melvin Erik Pedersen:

»Løkkeer« Nils Pehrsson, Snogebæk 214

Jørgen Wichmann:

Tyve familiemedlemmer udvandrede
fra Skåne til Bornholm 234

Jakob Seerup

Formandens beretning 260

Svend Aage Møller

Hjemmeside, nyhedsbreve, mv. 262

Forfatterernes navne og adresser 264

Bestyrelsens navne og adresser 264

30°

5°

Härad:

- I Bjäre H^a
 II Södra Åsbo
 III Norra Åsbo
 IV Westra Göinge
 V Östra Göinge
 VI Willands
 VII Gårds
 VIII Albo
 IX Jerrestads
 X Ingelstads

- I Öxie H^a
 II Skytts
 III Wemmenhög
 IV Torna
 V Bara
 VI Hagjagers
 VII Ronnebergs
 VIII Önsjö
 IX Luggude
 X Frösta
 XI Färs
 XII Ljunås
 XIII Jerrestads

56°

30°

5°

Hun var som tusinder af andre indvandret fra Skåne, enkefru Elna Månsson, der i mange år hjalp til hos familien Bidstrup i Lille Ellekongstræde, hvor også hendes mand havde arbejde. De var begge værdsatte og mindedes i mange år med taknemmelighed. På fotografiet fra 1924 står hun i døren til sin bolig i Ellekongstræde 20, Rønne, muligvis i gang med at bage de »krabbelurer«, som hun var kendt for i byen. Elna Månsson (1849-1934), født Persdotter fra Smedstorp mellem Tomelilla og Simrishamn og hendes mand, snedker Ola Månsson (1849-1919) fra nabosognet Östra Herrestad, rejste sammen til Bornholm i 1880 med de to ældste børn. De fik yderligere tre i Rønne, men alle fem kom til at hedde Mogensen, ikke Månsson, som forældrene ellers blev ved med at hedde, også efter at være blevet danske statsborgere den 26. februar 1911. Privat foto.

Den svenske indvandring til Bornholm 1850-1920

Af Henning Bender

»Ny-Sverrig«

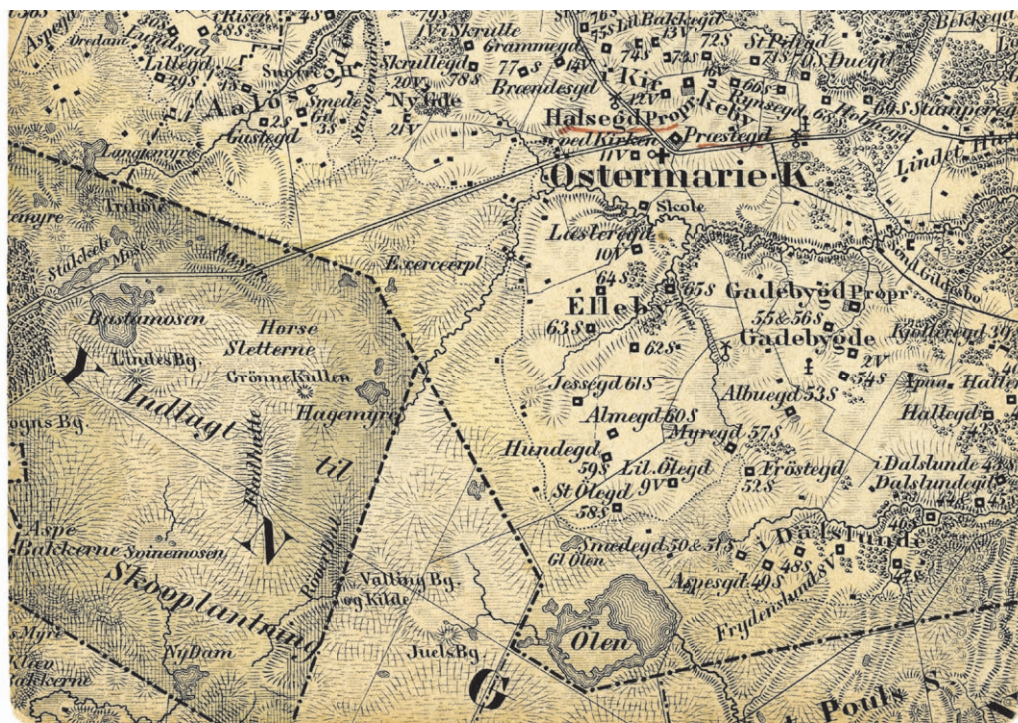
»Hvad er det da for Folk, som have sat Bo her? Det er vore Rydningsfolk, også Danmark har dem. Men indfødte Danske er det ikke - eller de færreste af dem. De fleste er Svenske. Derfor har denne gamle Lyng, som nu ryddes fået Navn Ny-Sverrig«¹

Netop her, på »Lyngen«, lidt syd for landevejen mellem Almindingen og Østermarie, slog husmand Karl Hansson (1845-1933) sig ned i efteråret 1876. Sammen med sin kone Else Månsson og tre mindreårige børn havde familien den 27. september 1876 fået flyttebevis fra Smedstorp på Østerlen² til Bornholm og de blev nu blandt de allerførste, der flyttede ind på de hidtil

Henning Bender født i København 1944, mag.art. i historie fra Københavns Universitet 1972. 1974-2008 stadsarkivar i Aalborg; 1989-2008 desuden leder af Det danske Udvandrerarkiv i Aalborg. 2000-2002 direktør for Bornholms Forskningscenter i Nexø (CRT) med orlov fra Aalborg Kommune. Efter pensionering 2008 bosat i Snogebæk. Holder en del foredrag og skriver om dansk udvandring, indvandring, industri- og fotohistorie. Se nærmere om cv, foredrag, bøger og artikler på <http://henningbender.dk>

- 1 Fridtjof Bon: »Ny-Sverrig« i novellesamlingen »Hjemstavnsbilleder fra Bornholm«, s.136 (1892). Bon (1866-1929) var født i Sandvig, men boede i Østermarie, da de første svenske indvandrere kom, Hans far, P. J. Bohn (1841-1887) grundlagde den første Bornholms Højskole i de bygninger hvor Østermarie DagliBrugs nu befinder sig, men måtte opgive i efteråret 1876 og flytte med familien til København. Skolen flyttede i 1893 til Ekkodalen.
- 2 Smedstorps församling. Utflytningslängd 1861-1888, p. 56., samt Husförhörslängd 1875-1884, p. 26.

helt ubeboede mose- og klippeområder i den sydvestlige del af Østermarie sogn. I første omgang måtte de bo under et vindskjul, der ellers kun havde kendt til græssende får, og det var med dette som udgangspunkt, de begyndte at fjerne lyng og sten, mergele og grøfte og således skabte helt ny landbrugsjord. Det var tungt arbejde og allerede året efter overtalte de Karl Hanssons far, enkemanden Hans Karlsson (1822-1899) til at komme. Her, ude på Høj-

Mansas kort fra 1851 - der viser hvor øde der dengang var sydvest for Østermarie Kirke. »Ny Sverrig« kom fra midt i 1870'erne til at ligge på begge sider af vejen til Rønne mellem Østermarie og Almindingen, på det ubebyggede område mellem Hagemyr og Aaløse. De første svenske indvandrere fra Smedstorp mellem Tomelilla og Simrishamn slog sig ned lige vest for det sted, hvor den gamle militære Eksercerplads havde ligget. Privateje.

lyngen, havde sønnen Karl sørget for at der både stod skur og kone parat til faderen, der derfor allerede, få måneder efter ankomsten, kunne gifte sig og skaffe sig et nyt kuld børn med den 43-årige bornholmske enke, Ingeborg Margrethe Berg.³ I de følgende år slog stadig flere landarbejdere fra Skåne sig ned som »lyngpikkere« og husmænd på arealerne omkring det, der nu hedder Almindingsvej, Hedebovej og Dyndevej,⁴ og de blev efterhånden så man-

ge at hele lyngområdet mellem de store gårde og skoven i Østermarie sogn blev kaldt »Ny-Sverrig«, hvor Karl Hansson, »kong Carl af Ny-Sverrig« kaldet, sørgede godt for de tilrejsende og skaffede dem både lynglodder og for de ugiftes vedkommende, bornholmske hustruer.

Der var i disse år gode muligheder for at slå sig ned på Bornholm som indvandrere og for at gifte sig hvis man var ugift. Den oversøiske udvandring fra Bornholm til Amerika var relativt set den allerkraftigste i Danmark og langt de fleste af de bornholmske udvandrere var unge mænd. Det gav ikke alene stor mangel på arbejdskraft på øen, men også en akut mangel på mænd, der kunne gifte sig med det stadigt

3 Østermarie Kirkebog, Viøde 1855-1891, p.185, 1878 nr. 2, Østermarie folketællinger 1880, 1890, 1901.

4 Matrikel 211, Østermarie Sogn, efterhånden opdelt i en lang række lodder. Sammenhæng mellem ejere og matrikelnumre kan bl.a. ses i folketællingerne 1880, 1890, 1901.

større overskud af bornholmske piger og enker.

Når det i øvrigt netop i 1870'erne, var muligt at erhverve sig næsten gratis jord, skyldtes det, at hele øens midterparti, Højlyngen eller Kongens udmark, der fra gammel tid ikke ejedes af nogen og derfor af kongen, nu dels blev tilplantet med statskov og sogneskove, dels i 1832 var blevet skænket til de enkelte sogne, hvis sogneboerne vel at mærke kunne enes indbyrdes om fremtidig brug. Det kunne de ikke! Gårdejerne ønskede at »kongens udmark« skulle bruges til græsning, men en højesteretsdom af 1862 og en efterfølgende lov af 1866 gav øens rigsdagsmedlem, O. A. Sonne fra Nexø medhold, når han krævede at arealerne også skulle omfatte udstykning til husmandssteder.⁵ Den med loven nedsatte udmarkskommission, der således skulle dele sol og vind lige mellem de stridende parter, var i årene 1874-1878 nået til Østermaries udmarker og det må man have hørt om i Smedstorp. Muligvis fra kong Karls lillesøster, Christina (1857-1932), der var kommet til Østermarie i 1875, året før han kom med sin familie. Der var nok at gøre, for jorden var ikke den bedste man kunne få. Hård og strid og fuld af sten. Det ved vi fra Martin Andersen Nexø (1869-1954), forfatteren, der kendte »Ny Sverrig« fra sit ophold på Østermarie Højskole 1890-1891. I »Pelle Erobreren« fra 1906 beskrev han stedet:

»Gårdene og Agerlandet var det forbi med; men inde i Lyngen hvor selvsået Birk og Asp stod og flimrede uroligt i Sommerdagen, lå der øde Nybyggerhuse med nøgne klinede Vægge og uden så meget som en Bulmeurt i Vinduet eller en Stump Gardin.

*Markerne omkring dem var så stenede som en nyskærvet Vej, og Sæden skreg gudsjammerligt til Himlen; den var kun 2-3 Tommer høj i Strået og allerede i Aks. Folkene herinde var alle sammen svensk Tyende, som havde sparet sig lidt sammen og nu sad her som Jordejere«.*⁶

Migration i skønlitteratur og film

Den svenske indvandring til Danmark fik således sit litterære monument allerede i 1906-10, da Martin Andersen Nexø (1869-1954) udgav sin store indvandrer- og arbejderroman »Pelle Erobreren« og mange år senere blev berømmelsen genoplivet, da Bille August i 1987 skabte filmen af samme navn, der både hædredes med de gyldne palmer i Cannes og en Oscar i Hollywood. Et tilsvarende mindesmærke fik den svenske udvandring gennem Vilhelm Mobergs (1898-1973) emigrantbøger fra 1950'erne, der også fik berømmelsen forøget ved Jan Troells filmatisering 1971.

I begge film legemliggjorde den store svenske skuespiller Max von Sydow den voksne, mandlige hovedfigur. Han var både Mobergs udvandrer, den kraftfulde nybygger Karl Oskar, der tog til Amerika med sin smukke Kristina fra Duvemåla og Martin Andersen Nexøs sølle indvandrer, den udslidte skånske daglejer og enke-mand, analfabeten Lasse Karlsson fra Tomelilla, der kom til Bornholm med sin 8-9 årige søn Pelle. Han kom for at finde lykke, penge og en kone der kunne give kaffe på sengen om søndagen, men fik i stedet et underbetalt røgterjob, blev ydmyget og nedværdiget og en bolig mellem kreaturerne i et hjørne af stalden. Sønnen Pelle

5 O.A. Nielsen: »Blade af Østermarie Udmarks Historie« i Bornholmske Samlinger 1942, s. 117-132, der her er korrigeret på baggrund af de danske og svenske kirkebøger, samt danske folketællinger og svenske husforhørslængder som Nielsen ikke havde adgang til.

6 Martin Andersen Nexø. »Pelle Erobreren« Bd. 1, kap. XVIII, s. 230-231 (1906) aa er her og i andre citater erstattet med å.

derimod, erobrede liv, lykke og magt som kraftfuld leder af den fremstormende arbejderbevægelse i København.

Men hvor galt gik det egentligt for datidens Karlsson'er fra Skåne? Hvor kom de fra, hvor slog de sig ned, hvor mange var de og hvad blev der af dem? Det ved vi i virkeligheden ikke så meget om, for dels har forskningen beskæftiget sig langt mere med udvandrere til Amerika end indvandrere til Danmark, dels har kilderne til indvandringen åbenbart været langt sværere at finde og tolke.

Indvandningsforskningen

For lettere at beskrive kilderne og interessen for den svenske indvandring til Danmark kan beskæftigelsen med emnet inddeles i tre faser.

Første fase fandt sted samtidigt med at vandringerne foregik i årene 1870-1914 og var præget af *statistikere*, hvis opgave det var, med statslig finansiering og arbejdskraft, at fremskaffe eksakte tal, der kunne give politikere og administration et troværdigt kvantitativt beslutningsgrundlag.

»Här er min stuga den jag bor i nu«. Huset, der ikke er skånsk byggeskik, er sendt til Bornholm omkring 1930 fra familien i Tegnaby, midt i Småland, sydøst for Växjö tæt på det område, hvorfra Moberg lod »sine« udvandrere rejse til Amerika. Billedet er fra boet efter stenhugger J. Hågensen (Johannes Håkansson) 1860-1937, Byledsgade 24, Rønne, der var født i Tegnaby, Kronobergs län, Småland - men kom til Rønne som stenhugger i 1880, giftede sig 1885 og blev dansk statsborger 1925. Bornholms Ø-arkiv.

For Danmarks vedkommende kan særligt nævnes William Scharling og i Sverige Gustav Sundbärg, som leverandører af den dokumentation, der siden er blevet benyttet af alle andre.

Anden fase fandt sted i årene 1968-1990 og var særligt kendetegnet af *historikernes* øgede interesse for socialhistorie, der særligt blev vakt af slagord om forskning for folket om folket. Så samme år, som de fiktive udvandrere Karl Oskar og Kristina formede den folkelige opfattelse af den store oversøiske udvandring, nåede den universitære udvandrerhistorie i august 1971 et højdepunkt under det nordiske historikermøde i København, hvis hovedtema var den oversøiske udvandring fra Norden. Mødet blev helt domineret af den danske historiker Kristian Hvidt, der som noget dengang helt nyt og revolutionerende, var i stand til at dokumentere sin undersøgelse ved en kostbar dataindkodning af udvalgte dele af de nødvendige masse-data på hulkort.⁷ Det inspirerede allerede i 1970'erne andre forskere, herunder særligt historiestuderende, til tilsvarende, men langt mere begrænsede undersøgelser af vandringerne i 1800-tallet. Mest de oversøiske, men også de interne europæiske vandringer som eksempelvis den svenske indvandring til Danmark, der var den første større indvandringsbølge landet nogensinde havde oplevet. Problemet var imidlertid, at hver eneste gang en sådan undersøgelse blev søgt gennemført, gik den atter i stå, når det viste sig fysisk umuligt at gennemgå det demografiske materiale med »håndkraft«. Resultaterne herfra og fra de gamle statistiske undersøgelser blev samlet i en lang række artikler og bøger af historikeren Richard Willerslev, uden

at det egentlig bragte nye resultater på bordet.

Tredje fase udviklede sig fra midt i 1990'erne i kraft af den brede folkelige interesse for *slægtshistoriske undersøgelser* og udvider sig stadigt eksplosivt over hele kloden. Ikke alene inden for nationale grænser, men på tværs af oceanerne søger man sine rødder og efterkommere. Slægtsforskerne sørger i stadigt højere grad for at de nødvendige kilder for slægtsforskningen: folketællinger, kirkebøger, passager- og skibslisters ikke alene kan findes i deres originale form som kopier på internettet, men at de kombineres med tilfredsstillende søgefaciliteter. Slægtsforskerne giver hermed den demografiske forskning helt nye og uprøvede muligheder for at overskue store og komplicerede vandringsstrukturer. Disse tre faser vil nærmere blive beskrevet neden for og herefter afprøvet på det bornholmske, danske og skånske kildemateriale.

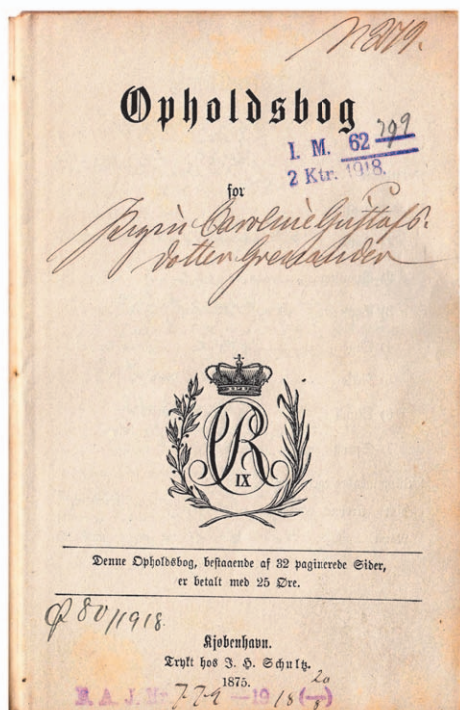
Første fase: Svensk indvandring til Danmark og statistikken 1885-1914

William Scharling (1837-1911), professor i Statistik i København, skrev i 1885 at »det fornemmelig er fra Sverige, at det stigende antal af fremmede hidrører«. Ifølge folketællingernes fødestedsoplysninger havde der 1870 boet 15.388 svenskfødte i Danmark af i alt 30.954 udlændinge, mens tallet i 1880 var vokset til 24.148 af 40.114 fremmedfødte.⁸ De svenskfødte i Danmark var altså på 10 år vokset fra 50 % til 60 % af samtlige udlændinge med fast bopæl i Danmark.

Direktøren for »Statens Statistiske Bureau« Michael Koefoed (1867-1940), der

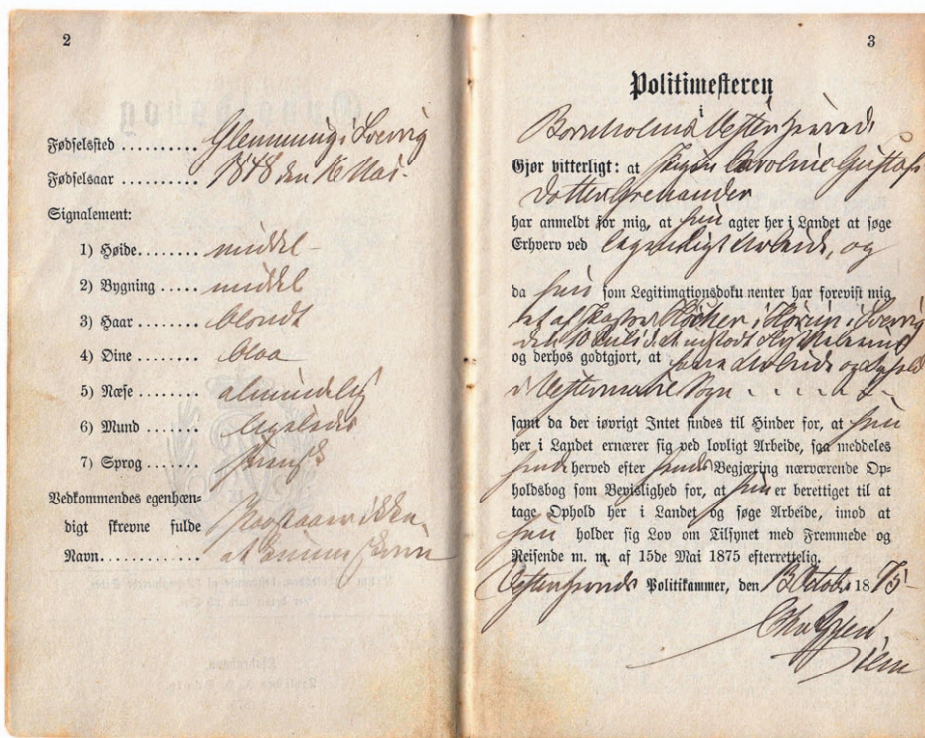
7 Kristian Hvidt: *Flugten til Amerika eller Drivkræfter i masseudvandringen fra Danmark 1868-1914* Aarhus 1971.

8 Danmarks Statistik, bind 1, side 486, (1885) - jeg har i opgørelsen fra regnet sønderjyderne.

Pigen Caroline Gustafsdatter Grenander, fra Glemming i Sverrig, født 1848. »Paastaar ikke at kunne skrive« står der på opslaget nederst til venstre. Hun kom til Bornholm i 1874.

Pastor Gilbert Prejsz kunne 12' april 1887 bekræfte, at »Vestermarie Kirkebog udviser, at Anders Åkesson, lejehusmand på 1. vg's pc. i Vestermarie og Karoline Gustafsdatter Grenander; tjenende på samme sted ægteviedes 2' januar 1877 i Vestermarie Kirke«. Caroline Gustafsdatter døde i Harbohusene, Knudsker (Harbovej i Rønne) 1920. Manden Anders Åkesson (1851-1928), der var fra Tomelilla, døde også i Rønne. Bornholms Ø-arkiv. ►

Vestermarie Kirkeles udviser, at
 Anders Ekesson, leghusmand på Vig's pc.
 i Vestermarie
 Karolina Gustafsdotter Grenander, hustru
 på samme sted
 agetviedes 2 januar 1877 i Vestermarie Kirke.

„Vestermarie Pastorat“ 14 april 1887.

H. Krøyer

selv var bornholmer, valgte ved udgivelsen af 1901-folketællingen i 1904, at offentliggøre nogle af resultaterne på amtsplan og ikke som ellers både før og efter, sammenfattet på kun tre rubrikker: Hovedstad, provinsbyer og landdistrikter. Det betød at Bornholms amt for første gang optrådte særskilt i den trykte folketælling med antallet af fremmedfødte.⁹ For Danmark som helhed var antallet af svenskfødte i 1901 stadig voksende, men langsommere end tidligere. 1890 taltes 33.802 svenskfødte

og i 1901: 35.555, hvad der for begge års vedkommende betød, at svenskerne i Danmark udgjorde 63 % af samtlige udlændinge og i øvrigt 1,5 % af den samlede danske befolkning. Som det ses i tabel 1 neden for, havde København (by og amt) med 19.173 flest svenskfødte, hvor de i 1901 udgjorde 3,9 % af den fastboende befolkning, men i forhold til befolkningstallet var der flest på Bornholm, hvor 2.594¹⁰ svenskfødte udgjorde 6,3 % (i øvrigt faldet fra 7,6 % i 1890).

⁹ Statens Statistiske Bureau, Statistisk Tabelværk, femte række, Litra A Nr. 4, Folketællingen i Kongeriget Danmark den 1. februar 1901, Anden del, Den Fremmedfødte Befolkning, side 7*-10*, samt Tabel 1, Befolkningens Fødested, side 2-5. København 1904.

¹⁰ Den trykte folketælling giver 2.594 svenskfødte på Bornholm 1901, mens en manuel tælling giver 2.579, jfr. Birgit Bender: Indflyttede svenskere på Bornholm 1901, et øjebliksbillede, i nærværende bind af Bornholmske Samlinger.

Landsdel	Indbyggere	Svenskfødte	%
København, by og amt	490.148	19.173	3,9
Resten af Sjælland	420.715	5.064	1,2
Lolland-Falster	101.615	2.348	2,3
BORNHOLM	40.899	2.594	6,3
Fyn	272.945	1.677	0,6
Jylland	1.032.077	4.699	0,5
I ALT	2.358.399	35.555	1,5

Tabel 1.
Folketælling for Danmark 1901,
bind 2, side 4 (1904)

I det hele slog de svenskfødte sig ned i de dele af Danmark, der lå nærmest Sverige: Nord- og Østsjælland, København, Lolland-Falster og Bornholm samt for Jyllands vedkommende særligt Nordjylland og Djursland.

Hvorfra alle disse svenske indvandrere kom, fortæller Gustav Sundbärg (1857-1914). Han var 1880-1913 aktuar på »Statistiska Centralbyråen« i Stockholm, men er i vore dage mest kendt for bogen om »Det svenska folklynnet« (1911), hvor han beskrev svenskernes nationalkarakter som kølig, beskeden og uden nationalstolthed. Særlig den fatale mangel på nationalfølelse var grunden til den alt for store, og efter Sundbärgs mening, meget skadelige udvandring fra Sverige. Ikke mindst når det gjaldt udvandringen til Danmark, hvor svenskerne i særlig grad blev narret og bedraget! Bogen om »folklynnet« er dog kun et mindre bilag, nummer 16, til hans monumentale statslige emigrantudredning 1907-1913.¹¹ Her fastslås det i bilagene 4 og 20, der bygger på udflytningslisterne i kirkebogsarkiverne, samt 5-års oversigter fra de enkelte len, at udvandringen fra Sverige brutto havde udgjort 1.170.456 personer i årene 1851-1910. Flest var taget til USA:

948.823; men Danmark havde modtaget 82.843; Norge 66.387; Tyskland (+ Sønderjylland) 26.551; øvrige europæiske lande 28.021 og øvrige oversøiske lande 17.831. Så selvom USA var hovedtageren kom Danmark dog på andenpladsen med 7 % af de svenske udvandrere. Der fandtes svenske udvandrere der tog til Danmark fra samtlige svenske len, færrest fra Jämtland (0,01 %), flest fra de gamle danske landsdele Skåne, Halland og Blekinge (75 %) samt det sydlige Småland (13 %):

Skåne	Malmöhus len	42 %
	Kristianstads len	17 %
Blekinge	Blekinge len	10 %
Halland	Hallands len	6 %
Småland	Kalmar len	5 %
	Kronobergs len	10 %
Bohuslen	Bohus og Göteborg len	5 %
Øvrige Sverige		7 %

Sundbärg nævnte videre at udvandringen fra Sverige til Danmark fordelt på tiår var:

1851-1860	1.268
1861-1870	11.253
1871-1880	18.911
1881-1890	23.943
1891-1900	16.008
1901-1910	11.460

11 Gustav Sundbärg, Betänkande i utvandringsfrågan och därmed sammanhängande spörsmål (1907-1914), bilag 3, 4, 16 og 20: Svenskarna i Utlandet, side 74-88, Danmark (1910). <http://www.ub.gu.se/sok/ebok/egna/textarkiv/emigrationsutredningen>

altså en kraftig stigning frem til 1890 og herefter et tilsvarende fald og som vi skal se neden for svarer disse størrelser nogenlunde til hvad man finder vedrørende indvandringen til Bornholm. For samtidens statistikere og senere forskere tegner der sig således et billede af en uset kraftig udvandring af arbejdskraft fra de skånske landsdele og det sydlige Småland til de nærmeste, sydøstlige dele af Danmark, der kulminerede midt i 1880'erne.

Anden fase:

Undersøgelser 1969-1989 om svensk indvandring til Bornholm

Anne Dyhr, bornholmer, med svenske morforældre og etnologistuderende på Københavns universitet, var, da hun i årene 1969-1971 arbejdede på sit speciale om de svenske stenhuggere på Bornholm, den første der overhovedet tog emnet op.¹² Men også den der først opdagede, hvor uhåndterlig en manuel gennemgang af de bornholmske folketællinger og kirkebøger ville blive. Vægten blev derfor i stedet lagt på indsamling af erindringer fra indvandrede svenske stenhuggere på Bornholm, og det bør man være vældig taknemmelig for i dag. Informanterne er nu døde, men deres erfaringer og livsoplevelser er bevarede.

Henning Beck Johansen, (1946-), historiker i Nakskov, men dengang historiestuderende på Københavns Universitet, skrev i 1972 sit utrykte speciale om den svenske indvandring til nordøst-Bornholm.¹³ Også

han prøvede at gennemgå folketællinger og kirkebøger manuelt, men så sig heller ikke tidsmæssigt i stand til at gennemføre sine oprindelige planer og koncentrerede sig derfor fornuftigt nok til Bornholms Øster herred. Det var desuden ham, der som den første gjorde opmærksom på de lokale politimyndigheders journaler for udstedte opholds- og arbejdstilladelser for Svaneke og Nexø 1875-1917, og det var på dette grundlag han, suppleret med folketællinger og kirkebøger, kunne give den første oversigt over hvorfra og hvornår de svenske indvandrere kom samt deres alders-, køns- og erhvervsfordeling. Desværre registrerer protokollerne kun sæsonarbejderne og endda på et lidt usikkert grundlag, hvortil kommer at Øster herred kun udgør den fjerdedel af øen, der havde færrest svenske indvandrere. Nemlig 10 % af det samlede antal svenskfødte på Bornholm.¹⁴ Resultaterne er således både rigtige og fornuftige, men af begrænset rækkevidde når det gælder hele øen. Ikke desto mindre trak Richard Willerslev i sine mange artikler og bøger om den svenske indvandring ganske særligt på Henning Beck Johansens upublicerede undersøgelser.

Richard Willerslev (1915-1995) er den kendteste danske historiker, der har beskæftiget sig med emnet og af litteraturlisten, der afslutter min artikel, kan ses et lille udvalg af hvad han skrev om emnet i årene 1979-1987. Indholdet adskiller sig dog ikke så meget fra hinanden, hvad de kvantitative kilder angår, da Willerslev stort set udelukkende bygger på de ældre statistikeres arbejder, samt på de dengang upublicerede afhandlinger af Dyhr og særligt Johansen. Han satte dog emnet ind i en større sammenhæng, der bar præg af hans

12 Anne Dyhr: De svenske stenhuggere på Nordbornholm 1860-1921. Studier i den bornholmske stenindustri historie. Ikke færdiggjort speciale 1969-1971 Københavns Universitets Institut for Europæisk Folkelivsforskning, Senere trykt: Bornholmske Samlinger 2010, s. 8-115.

13 Henning Beck Johansen: En undersøgelse af den svenske indvandring til Bornholm i slutningen af det 19. århundrede baseret på kilder fra Øster Herred. Utrykt speciale 1972 på Københavns Universitet, Institut for Historie.

14 Jfr. TABEL 5, side 55 - Svenskfødte på Bornholm 1845-1921.

disputats fra 1952¹⁵ og argumenterer for, at den uset store tilstrømning af billig svensk arbejdskraft spillede en afgørende rolle som industriel vækstfaktor for Danmark (og Bornholm) i årene 1850-1880, mens omvendt indvandringens ophør i 1890'erne spillede en tilsvarende afgørende betydning for det industrielle gennembrud i Skåne. Han nævner dog selv, at politiets opholdsprotokoller og de trykte statistikker reelt set ikke fortæller så meget om den svenske indvandring til Danmark. Det kan alene kirkebøgerne og folketællingerne, men disse kilder er så omfattende at de nødvendige massedata i realiteten aldrig vil kunne uddrages i praksis. Willerslev, der døde i 1995, kunne naturligvis ikke ane noget om den digitale udvikling der netop startede midt i 1990'erne og det lå ham fjernt at forestille sig, at digitaliseringen gjorde det muligt for tusinder af ulønnede slægtsforskere at engagere sig i arbejdet med at udarbejde brugbare og vederhæftige søgedatabaser til centrale demografiske kilder.

Tredje fase: Slægtsforskning, kilde- og søgedatabaser siden 1990

Den mest omfattende digitalisering af historisk kildemateriale med tilhørende søgedatabaser til benyttelse på internettet er gennemført i de engelsktalende lande samt i Skandinavien og hvad regionale databaser angår ikke mindst i områder, hvor interessen for slægtsforskning og frivilligt arbejde udmøntet i udarbejdelsen af søgedatabaser, synes størst. Når Bornholm er godt med, skyldes det ikke alene at den slægtshistoriske interesse er relativt set større her end andre steder, men også at øen i årene mellem 1850-1920 i forhold til

befolkningstallet ikke blot havde langt den kraftigste oversøiske udvandring fra Danmark men også langt den største fremmedfødte indvandring! I forhold til en befolkning på mellem 30.000 og 40.000 indbyggere kender vi ikke alene navne og data på 9.033 oversøiske *udvandrere*, der tog fra Bornholm til hovedsageligt USA,¹⁶ men også på 5.070 svenske *indvandrere*.¹⁷ 1.003 af disse svenske indvandrere på Bornholm nåede endog at få dansk statsborgerskab inden de døde selvom det i praksis kun drejede sig om de svenske mænd, for hustruer og børn fik automatisk mandens statsborgerskab og svenske kvinder fik ved dansk giftermål, den danske mands statsborgerskab.¹⁸

Slægtsforskningen på Bornholm må derfor i endnu højere grad end for resten af landets vedkommende være i stand til at krydse landegrænser virtuelt hvis slægtens spor skal følges. Benyttelsen af selve kilderne på internettet, der oftest stammer fra mikrofilm eller scanninger, adskiller sig jo i øvrigt ikke det mindste fra brugen af papirkilderne på et arkiv, men der vil altid være mangler og svagheder, når materialet udskrives og indholdet overføres til søgedatabaser. Det er ikke anderledes end ved en manuel udarbejdelse af alfabetiske eller emneregistre, hvor læse- og forståelsesfejl, trods al kontrol, aldrig helt kan undgås. Når det er sagt giver søgedatabaserne helt nye muligheder for at systematisere, optælle og besvare en lang række spørgsmål til massedata, det ville have været uoverkommeligt at løse manuelt. Det største problem er vel i virkeligheden efterhånden, at man er tilbøjelig til at tænke at hvad

15 Richard Willerslev: Studier i dansk Industrihistorie 1850-1880 (1952).

16 Henning Bender: Den oversøiske udvandring fra Bornholm og Danmark 1840-1940, s. 15 (2011).

17 Søgedatabasen »Svenskere på Bornholm 1840-1955« - <http://www.bsif.dk/download.asp>

18 Database over indfødsretstildelinger 1776-1960 - <http://www.bsif.dk/download.asp>

der findes på nettet, findes, alt andet er væk! Det gælder også nærværende artikel. Hvad jeg ikke har kunnet finde ved min Pc'er på mit skrivebord i Snogebæk eller i min reol bag mig, har jeg bevidst undladt at bruge! De vigtigste kilder er derfor følgende:

De Bornholmske Folketællinger 1787-1930

Folketællingerne findes »in natura« på nettet på www.sa.dk/content/dk/ao-forside og er for Bornholms vedkommende desuden indekserede, dvs. at oplysningerne kan findes skrevet med normal trykskrift i en søgedatabase hos Dansk Dataarkiv: www.ddd.dda.dk/soeg_person.asp for årene 1787, 1801, 1834, 1845, 1850, 1855, 1860, 1870, 1880, 1890 og 1921 (1901, 1906, 1911, 1916, 1925 og 1930 mangler endnu). Oplysningerne varierer fra tælling til tælling, vigtigst at fødested oplyses fra og med 1845, men de kan over en årrække svare på en række væsentlige spørgsmål:

1. Hvor mange svenskfødte (og indfødte) var der på Bornholm?
2. Hvor boede de på Bornholm?
3. Deres alder, køn, civilstatus og erhverv?

De Bornholmske Kirkebøger fra sidst i 1600-tallet til o. 1960

Kirkebøgerne findes ligeledes på www.sa.dk/content/dk/ao-forside men er ikke indekserede (gjort søgbare), selvom arbejdet er startet med døbte i Vestermarie www.ddd.dda.dk/kiip/om_kirkebog.asp. For Bornholms vedkommende gælder herudover som noget helt særligt, at denne indeksering af kirkebøgerne allerede er udført af Jørn Kjølner, *men kun for de svenskfødte på øen*. Han har for perioden 1840-1955 indført alle vielser og dødsfald der involverer svenskfødte på Bornholm i

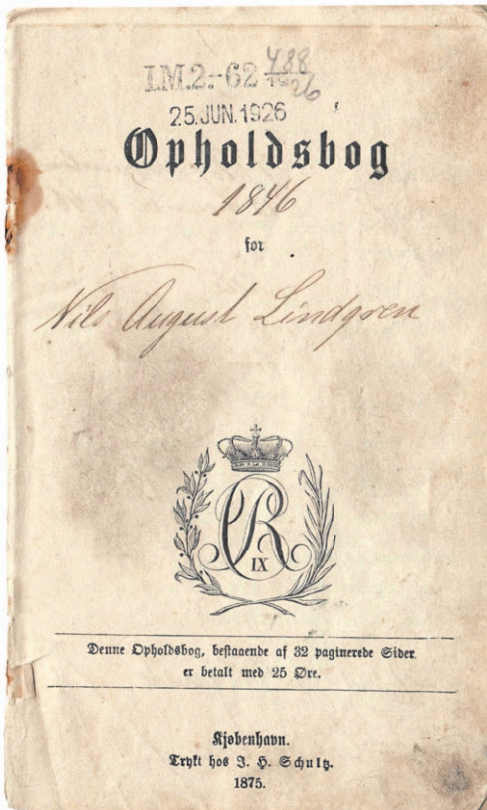
en søgedatabase, der kan downloades fra Bornholms Slægtshistoriske Forenings hjemmeside.¹⁹ Her er noteret alle de oplysninger der ud over personnavnet og den kirkelige handling fandtes noteret i kirkebogen. Persondata der oftest er fyldigere og når de kontrolleres på baggrund af det svenske kirkebogsmateriale, mere korrekte end folketællingsoplysningerne. Det skyldes formentlig at den bornholmske præst eller degn der førte kirkebogen, har kunnet se og læse det medbragte svenske attestmateriale, først og fremmest »utflytningsbeviset« og herigennem har undgået fejl og misforståelser. Han har ikke, som tællerne ved folketællingerne, skullet prøve at forstå hvad der blev sagt på en blanding af skånsk og bornholmsk, men har direkte kunnet overføre oplysningerne fra et officielt udstedt dokument. Det betyder at man ret præcist kan besvare følgende spørgsmål:

1. Hvor var de svenskfødte født?
2. Hvornår rejste de fra Sverige?
3. Hvor boede de og hvad var deres arbejde ved vielse eller begravelse?

De svenske kirkebøger

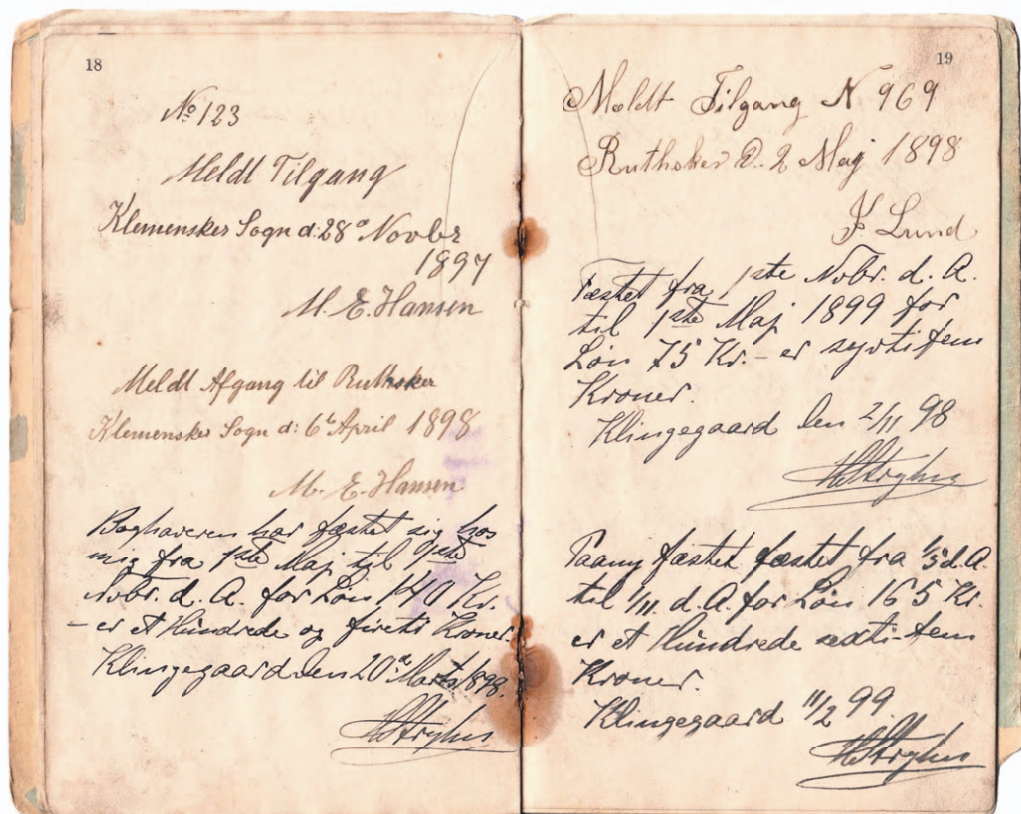
Indeholder som de danske kirkebøger et bestemt kirkesogns født, konfirmerede, viede og døde (begravede) og starter som i Danmark i slutningen af 1600-tallet, men adskiller sig væsentligt fra de danske ved tillige fra omkring år 1800 at indeholde »husförhörslängder« der vel nærmest kan sammenlignes med de danske folketællinger, men i modsætning til disse føres løbende. De omfatter alle mennesker i et kirkesogn uanset religion og oplyser om navn,

¹⁹ www.bsif.dk/download.asp - udarbejdet af Jørn Kjølner på grundlag af vielser og begravelsesoplysninger i de bornholmske kirkebøger. 1845-1960.

erhverv, bopæl, læsekyndighed, opførsel samt fødselsdato og evt. vielses- og dødsdato - samt datoer for til- og fraflytninger med angivelse af hvorfra og hvorhen (eksempelvis »Bornholm«). Endvidere findes disse til- og fraflytningslister i særlige protokoller, men med krydshenvisninger til »husforhørslængderne«. Betingelsen er at man kender det svenske føde- eller afgangssogn, samt gerne tidspunkterne for livsbegivenheder, der dog oftest findes i det danske kirkebogsmateriale. De svenske kirkebøger er derfor et uomgængeligt materiale, hvis man vil finde noget om de svenske indvandreres baggrund, men desværre er der, modsat til hvad vi kender fra Danmark og Norge, kun adgang mod betaling. Det kan ske via www.arkivdigital.se/,

Nils August Lindgren var født i St. Olof i Skåne i 1876. Han tog til Bornholm i 1891 og fik arbejde som landarbejder på Vedbygård i Olsker. Var hjemme i St. Olof i julen, men tilbage i april 1892 som landarbejder på Vedbygård. Her var han til 1894 og var de kommende år på forskellige gårde i Rutsker og Klemensker, men fra august 1905 på Brændesgård i Ibsker hos Emil Peter Ipsen. Nils blev gift med Johanne Mathilde (f. Svendsen) i Ibs Kirke i 1908. Han arbejdede da stadig på Brændesgård, Johanne på Lappegård (Ågård). De bosatte sig i Østermarie, fra 1913 i »Ellesgaden«, Kirkebyvej 46. De sidste år arbejdede Nils på en af Randkløvegårdene i Østermarie, indtil han nåede pensionsalderen. I juli 1927 fik han dansk indfødsret. Nils August Lindgren døde i 1959, mens hustruen Johanne, der var født i Aarsdale 1884, døde 1977. Tilhører Trond Lindgren.

www.ancestry.se eller www.ancestry.com der er den dyreste, men til gengæld giver adgang til en meget lang række internationale betalingsdatabaser, ikke mindst fra USA.²⁰ De svenske kirkebøger er så lidt som de danske, digitalt søgbare, når undtages sognene i det nordøstlige og nordvestlige Skåne, det midterste Blekinge samt Malmø, Svedala og Karlskrona, der er gjort gratis søgbare på DDSS - Demografisk Databas Södra Sverige www.ddss.nu efter samme frivillighedsprincip som gælder de danske folketællinger. Desværre

omfatter projektet endnu ikke ret mange af de sogne i det sydøstlige Skåne og det vestlige Blekinge, der havde den kraftigste udvandring til Bornholm.

Danske statsborgerskaber 1776-1960

Søgedatabasen www.ddd.dda.dk/immibas/immibas2.asp omfatter de 50.317 udlændinge der i løbet af årene 1776-1960 fik dansk statsborgerskab (indfødsret) og oplyser om navn, bopæl, fødselsdato og sted, dato for bosættelse i Danmark samt dato for statsborgerskabet. For Bornholms vedkommende er der tale om 1.003 svenskfødte, der får dansk statsborgerskab i årene 1850-1930. Langt de fleste i de første årtier

²⁰ Et årsabonnement på hver af de tre adgangsveje koster mellem 1.000 og 1.500 kr. (2013), arkivdigital kan dog åbnes på ugebasis for omkring 60 kr.

Telefonmontør Per Persson (1864-1938) fra Bollerup og hans kone Hanna Olsdotter (1861-1938) fra Spjutstorp, blev gift i Rønne Kirke 31. december 1886 og boede i Skarpegade 22 hvor sølvbryllupsbilledet er taget i 1911. Blandt øldrikkerne hos fotograf Spelling er Per Persson og broderen Johan Persson, som i en årrække ejede hotel Nutiden i Krystalgade. Persson er blevet til Pedersen og billederne tilhører Gitte Pedersen.

af 1900-tallet og i øvrigt betydeligt færre end det antal svenskfødte der slog sig fast ned på øen. Ud over at søge statsborgerskab og det var der næsten kun mænd der gjorde, blev man automatisk dansk statsborger hvis man blev født i Danmark og hvis husstandsoverhovedet var eller blev dansk statsborger. Mange svenskfødte husstandsoverhoveder ventede ofte mange år før de søgte dansk statsborgerskab, vel oftest i forbindelse med erhvervelse af aldersunderstøttelse.

Politiets kopier af udstedte oversøiske billetter i Danmark 1868-1910

Politiets kopier af udstedte oversøiske billetter findes på nettet www.emiarch.dk og omfatter de 383.571 personer der 1868-1910 købte oversøisk billet i Danmark, både til den direkte tur fra København til New York og til den »indirekte« via Tyskland eller England. Af disse havde 81.992 deres sidste bopæl i Sverige og kan identificeres på alder, civilstand, afgangstidspunkt, bil-

Et lille husmandssted på nogle fattige, bornholmske udmarksjorder. Der ligger en stak træ foran værkstedsdøren og man kunne forestille sig, at husets ejer også var træskomager, for at skaffe sig og familien en nødvendig, supplerende indtægt. Det kunne sagtens være et hus af denne type, Anders Nilsson (1843-1932) slog sig ned på i 1876 ved Hullebækken lige øst for Raghammer på sit såkaldte »lyngpikkerlod«. Privateje.

letnummer, skib og bestemmelsessted. For rejsende med sidste bopæl i Danmark oplyses desuden by, sogn og amt. Først fra og med 1. januar 1900 angav man *både fødested og sidste opholdssted* og det betød, at der for årene 1900-1910 kan findes 120 personer, der var født i Sverige, men som havde sidste bopæl på en bornholmsk adresse da de købte oversøisk billet.

Anders Nilsson (1843-1932)

For nu at holde sammen på og skabe orden i de mange kilder der er nævnt oven for, kan det være nyttigt med et vilkårligt valgt, men konkret eksempel på hvordan man bruger disse oplysninger over for samtlige de svenskfødte der slog sig ned på Bornholm. Vælger man et tilfældigt, men meget almindeligt svensk navn som ANDERS

NILSSON, finder man allerede i søgedatabasen for *danske statsborgerskaber*²¹ for årene 1881-1931 hele 61 svenskfødte, der hed »Anders Nilsson«, boede fast i Danmark og som fik dansk statsborgerskab. 16, eller mere end en fjerdedel af alle disse »Anders Nilsson'er« havde fast bopæl på Bornholm og blandt disse en enkelt i Pedersker sogn på Sydbornholm. Han var fyldt 83 år før han ved lov af 31. marts 1926 fik sit danske statsborgerskabsbevis, der i øvrigt fortalte, at han var født i Store Herrestad, Kristianstads len, den 24. april 1843, men at han havde haft fast bopæl på Bornholm siden 1874, altså i 52 år! I *kirkebogsdatabase*n²² får man yderligere at vide,

21 www.ddd.dda.dk/immibas/immibas2.asp

22 www.bslf.dk/download.asp

at hans forældre hed Nils Andersson Rytter og Hanna. At han selv blev gift den 29. december 1875 i Pedersker med den 17-årige bornholmer, Jensine Anine Jensen, født i Pedersker 26. oktober 1858 samt at han døde den 15. oktober 1932 og blev begravet på Pedersker Kirkegård. Anders Nielsen, som han nu hed, var ved sin død husmand på en lyngpikkerlod på sydkysten af Bornholm, lige øst for Raghammer, i Hullebækhuset, som enken efter hans død fik lov til at bo i. Endelig fortæller *Folketællingsdatabasen*²³ for Pedersker om de steder i sognet familien havde boet, samt navne

En sådan søgning i kilder på tværs af landegrænserne vanskeliggøres måske lidt af at de svenske personnavne så hurtigt fordanskes. »Nilsson« bliver »Nielsen«; Jönsson/Jensen; Carlsson/Karlsen; Månsson/Mogensen og Esbjörnsson/Espersen. Men grundoplysningerne er alligevel så eksakte og detaljerede og gentages i så mange forskellige kilder, at tilsvarende livshistorier om man vil og har lyst til at høre dem, kan fortælles om stort set alle andre af de tusinder af svenske indvandrere der fik fast bopæl på Bornholm i årene efter 1845.

Folketælling	1845	1850	1855	1860	1870	1880	1890	1901	1921
Bornholm i alt	26.546	27.212	28.949	29.304	31.894	35.364	38.761	40.889	44.426
Svenskfødte	50	188	319	360	826	2.016	2.916	2.594	1.661
Svenskfødte %	0,2 %	0,7 %	1,1 %	1,2 %	2,6 %	5,7 %	7,5 %	6,3 %	3,7 %

Tabel 2. 1845-1890 og 1921 fra www.ddd.dda.dk. 1901 fra den trykte folketælling (1904)

og fødselstidspunkterne på ægteparrets fire børn. Disse oplysninger er herefter tilstrækkelige til at man uden besvær kan fortsætte sin søgning i de *svenske kirkebøger*,²⁴ der meddeler at Anders Nilsson var »uægte«, men at Nils Andersson Rytter (født 1811) var udlagt barnefader. At hans mor, Hanna (født 1812), han selv og hans to brødre Ola og Jöns, måtte flytte på fattighuset, hvor moderen døde af vattersot i 1854. Anders Nilsson kom herefter ud at tjene, først i Hedeskoga, senere Stora Köpinge, men fik i 1866 udflytningsbevis til Tyskland. Herfra dukkede han så op på Bornholm i 1874 og blev gift i 1875.

Antallet af svenskfødte på Bornholm 1845-1921

Vil man vide hvor mange svenskfødte der boede på Bornholm er det lettest at lade PC'en tælle hvor mange *svenskfødte*, der optrådte i de søgbare folketællinger fra og med tællingen i 1845, der var den første der oplyste om hvor de optalte var født. For danskfødte både amt og sogn, for fremmedfødte i regelen kun fødeland. Tallene for 1901 er hentet fra den trykte folketælling, resten hentet maskinelt.²⁵

Det ses klart i tabel 2 oven for, at der er tale om en voldsom vækst fra næsten in-

23 www.sa.dk/content/dk/ao-forside og www.ddd.dda.dk/soeg_person.asp

24 <http://search.ancestry.se/search/db.aspx?dbid=2225>

25 folketællinger på www.ddd.dda.dk/soeg_person.asp ved at søge med »jokertegn« (= wildcards) for personnavn og »Sver+»jokertegn« for fødested.

HENNING BENDER

Fem billeder fra gamle bornholmske fotoalbums taget af fotografer i Skåne og Blekinge. Bortset fra en, ved vi intet om personerne. Om de er indvandret til Bornholm eller det er billedhilsner fra familier hjemme i Sverige. Men ingen tvivl om, at de alle har haft familie på begge sider. »Anders Hansson« længst til venstre, det står skrevet på billedet, er fotograferet i 1872-1873 i Ystad af Emil Agerbundsén (dansk fotograf, indvandret til Ystad 1872). Anders Hansson blev født i Löderup 1845 ved Ystad og rejste til Rønne i 1873 hvor han giftede sig 1874 og døde 1924. Om de øvrige portrætter ved vi desværre ikke andet, end at de er fotograferet af henholdsvis »A. & H. Winqvist i Cimbrishamn«, hos fotograf »Karl Ohlsson, Simrishamn-Borrby«, samt i Blekinge hos »Axel Hjertstrøm i Karlskrona og Ronneby« og »Nilson i Sølvesborg«. Vi har fået sat ansigter på den generation, der indvandrede og vi har »besøgt« nogle af de steder, hvorfra de allerfleste kom. Bornholms Ø-arkiv.

genting i 1845 frem til 1890 hvor antallet af fastboende svenskfødte på Bornholm kulminerede. Ikke alene i absolutte tal men også som procent af den samlede bornholmske befolkning. Herefter faldt både antal og procentdel langsomt og bevægelsen både op og ned svarer til de tal som Scharling og Sundbärg publicerede vedrørende den samlede svenske indvandring. Fra omkring 1890 blev tilflytningen af svenskfødte mindre end afgangene ved dødsfald og fraflytning hvortil kom, at de (mange) børn der fødtes på Bornholm af svenske eller svensk-danske forældre naturligvis ikke var svenskfødte.

De svenske indvandreres alder og køn

Det fortæltes tidligere i Mjällby sogn i Blekinge, at fiskerne fra Listerlandet ikke blot tog til Bornholm for at fiske laks, sild og torsk, men at de også »fiskede koner«. ²⁶ De demografiske forhold på Bornholm talte i hvert fald for at historien kan have haft en reel baggrund, for ser man på alders- og kønssammensætningen, som den fremtrådte i folketællingerne 1860-1890, havde de svenskfødte indvandrere på Bornholm et meget betydeligt mandeoverskud, 60-65 % af de svenske indvandrere var mænd mod 35-40 % kvinder, hvortil kom at op imod 2/3 af de svenskfødte var i den arbejdsføre alder mellem 16-39 år. For den bornholmske befolkning som helhed var der i de selvsamme folketællinger tale om mandeunderskud, 45-48 % var mænd, 52-55 % kvinder og misforholdet var særligt udpræget i den giftefærdige alder 16-39 år, der i øvrigt, mænd og kvinder tilsammen, kun udgjorde lidt over 1/3 af folketallet.

²⁶ Fortalt af landsarkivar på Gotland, Jan Östergren, der er født og opvokset i Mjällby og i sin barndom har hørt historier om fiskeriet i »gamle dage« ved Bornholm.

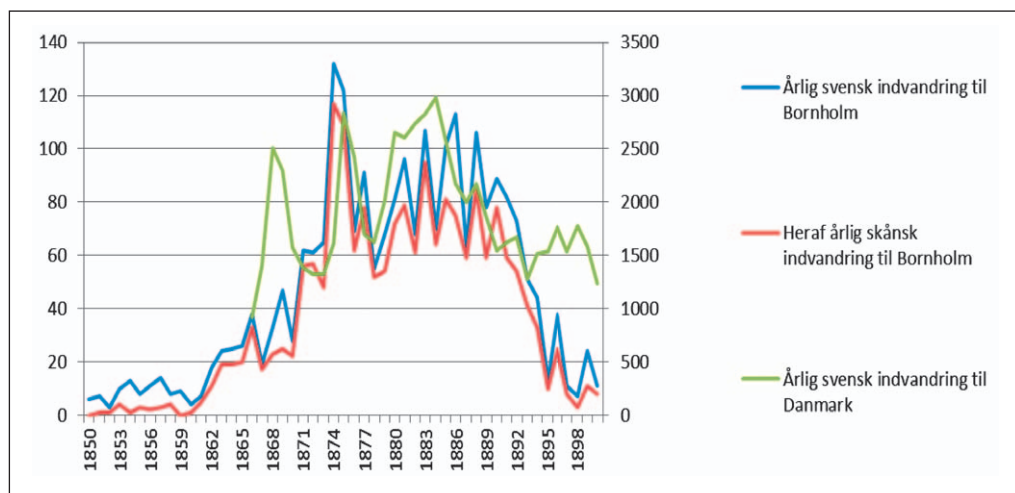
Man var efterhånden vant til en stadig, kraftig, indvandring af svenskere til Bornholm, men at der kom 112 med et enkelt skib var alligevel så mange, at det blev nævnt i avisen. Det forklares ved, at mange bliver afskedigede om efteråret og atter ansat om foråret som sæsonarbejdere. En stor del var »vogterbørn« - altså børn, der som Pelle Erobreren skulle vogte køer og får på markerne. Bornholms Avis 1. maj 1890.

Det skyldtes ikke mindst at blandt de tusinder af unge bornholmere der rejste til USA i 1870'erne og 1880'erne var 63 % unge mænd. Når Martin Andersen Nexø derfor kan fortælle, at der blandt de svenske indvandrere, der gik i land i Rønne, var »unge Mænd så ranke og velskabte som de ikke fostres på Øen her«, ²⁷ var det vel ikke mærkeligt at de blev modtaget med mere end åbne arme af de efterladte unge bornholmske piger!

Svenske indvandreres ankomst år for år til Bornholm

Der findes ingen danske kilder der direkte, år for år, fortæller om hvor mange svenske indvandrere der kom til øen. Folketællin-

²⁷ Martin Andersen Nexø: Pelle Erobreren, p. 10 (1906).

gerne beskrev status pr. 1. februar hvert tiende år, mens opholdsprotokollerne særligt beskrev sæsonarbejdernes ankomst til Nexø-Svaneke området 1875-1917. De bornholmske kirkebøger har kun sporadiske ankomstlister og kun frem til omkring 1870. Man kunne naturligvis tilsvarende gennemgå de svenske udflytningslister i kirkebøgerne og herfra udskille dem der tog til Bornholm, men dels står der oftest kun »Danmark«, dels kan bestemmelseslandet blive et andet end oprindeligt planlagt. Det gælder eksempelvis Anders Nilsson i Hullebækhuset i Pedersker sogn på Bornholm, hvis livsbeskrivelse er fortalt oven for. Selvom hans udflytningsbevis fra Skåne var udstedt til Tyskland i 1866, dukkede han ikke desto mindre op på Bornholm i 1874. Det ved vi fra begravelsesoplysningerne i de bornholmske kirkebøger og det er derfor disse bøger der er brugt til at fastslå ankomsttidspunkterne for samtlige svenskfødte der siden døde og blev begravet på Bornholm frem til 1960.²⁸

28 Jørn Kjeller: www.bslf.dk/download.asp for den svenske/skånske indvandring (tallene i venstre spalte), samt Sundbärg, Emigrationsutredningen, Bilag XX, side 73 for den årlige svenske udvandring til Danmark (højre spalte).

1850-1859: et lavt indvandringsniveau med omkring 10 om året, og blandt de der kom, flest fra Blekinge og Øland.

1860-1869: En stigning til omkring 30 om året, sidst i perioden flest fra Skåne men dog stadig en del fra såvel Småland, Øland og Blekinge. En kulmination i 1870'erne

1870-1879: En yderligere stigning til omkring 90 om året, helt domineret af Skåne.

1880-1889: Kulmination med op til 120 om året, med Skåne som dominerende men suppleret med en betydelig indvandring af stenhuggere fra Blekinge.

1890-1899: Et kraftigt fald af indvandrere der slog sig varigt ned på Bornholm.

Alt i alt tal der passer godt med andre resultater, når man vel at mærke husker, at dette ikke er en oversigt over kortvarige gæstearbejderophold, men for Bornholms vedkommende, om svenskfødte der blev så fastboende på Bornholm, at de senere døde og blev begravet på øen. Den forklaring Gustav Sundbärg gav for såvel stigningen i udvandringen op til omkring 1890 og det efterfølgende fald er den store ulighed mellem løn- og arbejdsforhold der herskede

De fleste svenske indvandrere kom sejlen med dampskib til Rønne. Det bornholmske Dampskibsselskab havde haft fast rutefart mellem København, Ystad og Rønne siden 1866. Dette er selskabets S/S Skandia (det andet skib af dette navn). Det ligger ved den gamle dampskibsekspedition i Rønne Havn i 1905, netop leveret af skibsværftet Burmeister & Wain. Bornholms Museum.

mellem Sverige og Danmark op til omkring 1890 og den efterfølgende udjævning, der for Skånes vedkommende ikke mindst skyldtes industrialiseringen, særlig ekspansionen i sukkerindustrien efter 1890. Lønningerne steg nu så kraftigt i Skåne at det ikke længere var attraktivt at rejse til Danmark, der på sin side i stedet, ligesom Skåne, begyndte at importere billig arbejdskraft fra de tyske og russiske dele af Polen. Disse bevægelser omkring Østersøen kunne naturligvis kun lade sig gøre på grund af forbedrede transportmidler.

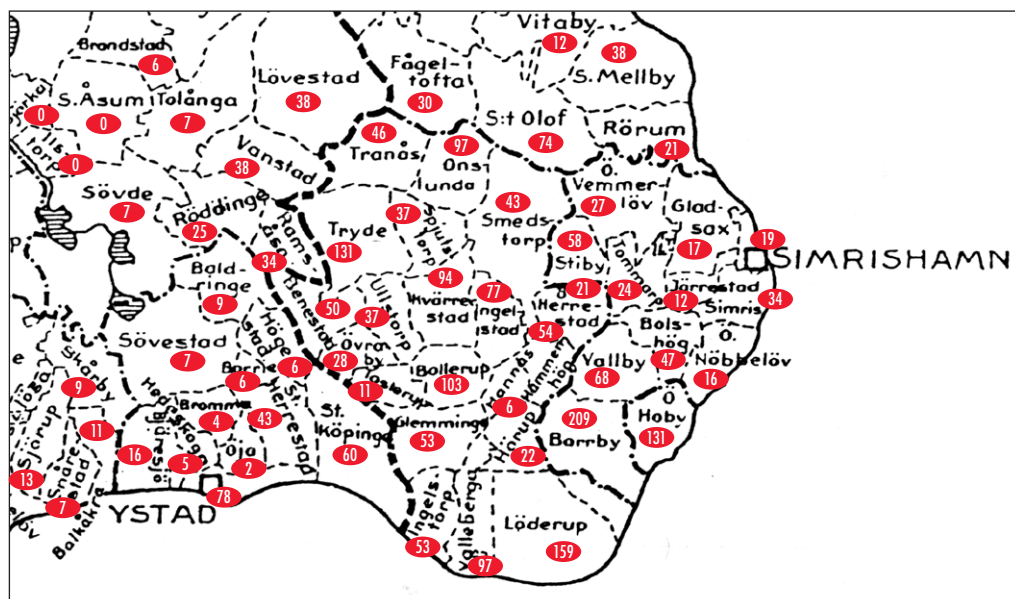
Rejsen til Bornholm

Indtil mere regelmæssig dampskibsfart blev etableret fra november 1866 mellem

København og Rønne, fra 1870 kombineret med en ugentlig afgang fra Ystad, drejede det sig ofte om at købe sig til en mere eller mindre tilfældig transport med fragtskibe, »postpaketten« fra København (ofte via Ystad), eller med fiskerbåde, der skulle i samme retning som en selv: »*Och Bornholm var så nära, att man kunda leja en fiskare till at ro över*«. ²⁹

Størsteparten af de svenske indvandrere til Bornholm kom således i de første årtier

²⁹ Anne Dyhr: De svenske stenhuggere, s.15 (2010), hertil kom at Bornholm uden konkurrence var det mest »maritime« amt i Danmark. I 1870 var 10,2 % af alle erhvervsaktive knyttet til havet som sømænd eller fiskere, mod 2,6 % for Danmark som helhed, Trap, 2. udgave, 3 bind side 585-586 (1872).

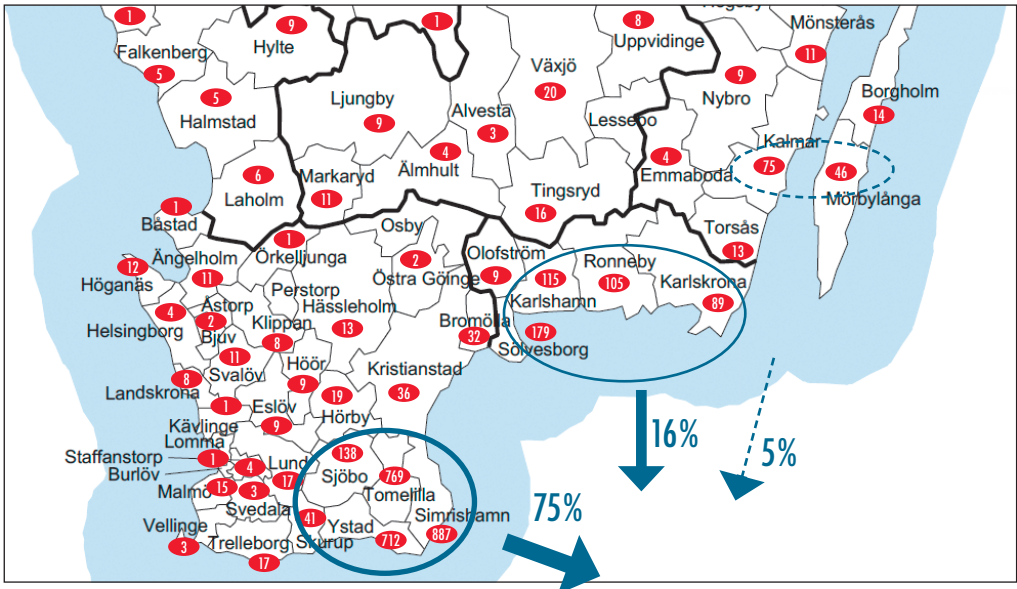
Fødesteder for svenske indvandrere på Bornholm. Tomelilla ligger i Tryde sogn.

(1845-1865) fra hovedbaserne for de svenske sildefiskerflåder i Blekinge og ved Kalmarsund. Herefter spiller de forbedrede transportmuligheder fra Ystad til Rønne en stadig større rolle for indvandringen, ikke mindst fordi der i 1865 blev anlagt en jernbane mellem Ystad-Tomelilla, der gjorde det langt lettere at komme fra det indre Skåne til Ystad. I 1882 suppleret med en bane fra Simrishamn via Smedstorp og Tomelilla til Ystad.³⁰ Det vigtigste udvandringsområde i Skåne for svenskfødte der tog til Bornholm blev herefter et område, der mod vest og nord blev afgrænset af disse to jernbaner, samt af kysten omkring Skånes sydøstlige hjørne. Det er netop fra denne kyst at man i blot rimeligt godt vejr overalt med blikket mod sydøst kan skimte Bornholms vestkyst mellem Rønne og Hammeren.

De svenske udvandreres fødesteder

Som tidligere nævnt oplyser de danske folketællinger sjældent om andet end i hvilket land de fremmede er født og kirkebøgernes ankomstlister er endnu mindre oplysende. Derimod giver kirkebøgernes døds- og begravelseslister (suppleret med vielserne) langt fyldigere oplysninger om de 3.642 »døde svenskere«, dvs. de svenskfødte der døde og blev begravede på Bornholm i årene 1850-1960. Her nævnes ikke alene fødesogn og fødselsdato i Sverige, men ofte også forældrenes navne og afrejsetidspunkt fra Sverige, informationer der tydeligvis er hentede fra de svenske udflytningsbeviser som indvanderne bragte med sig. Eller rettere, de fleste bragte med sig, for blandt disse »døde svenskere« fandtes godt 50 svenske sømænd der skyldede døde i land på de bornholmske kyster efter 17 svenske skibsforslis og blev begravede på øen, uden at de naturligvis havde medbragt identifikationspapirer. Så lidt som de over-

30 Gunnar Sandin: Skånes järnvägar: historia och geografi., s 8 ff i Skånsk järnväg, Skånes Hembygdsförbund Årsbok 1989/1990.

Hjemkommuner for svenske indvandrere, der slog sig permanent ned på Bornholm 1850-1910.

raskende mange fiskere fra Blekinge, der blev fundet døde af kulde under Bornholm i deres karakteristiske åbne både. Men når disse ufrivillige svenske indvandrere er nævnt, repræsenterede de øvrige samtlige svenske len. Færrest fra Norrbotten (3), flest fra de allernærmeste len: Kristianstads len 1.760 (48 %); Malmøhus len 933 (27 %); Blekinge len 497 (14 %); Kalmar len 175 (5 %); Kronobergs len 71 (2 %); Hallands len 26 (0 %); mens 99 kom fra resten af Sverige og 81 ankom som »strandvaske-re«. 9 ud af 10 af de svenskfødte der således slog sig varigt ned på Bornholm var således født i de skånske landsdele og ville, om de var kommet et par århundreder tidligere, have været danskfødte. I så tilfælde havde der udelukkende været tale om interne vandringer inden for samme landsdel. Men efter at administrationen af Øst-Danmark, bortset fra Bornholm, blev flyttet til Stockholm, drejede det sig jo om eksterne vandringer mellem Sverige og Danmark.

Fordeles fødestederne for svenske indvandrere på Bornholm herefter på de nuvæ-

rende kommuner i Sydsverige og nøjes man med at nævne de kommuner og sogne der repræsenterede mindst 1 % (mindst 36) af det samlede antal fast bosiddende svenskfødte på Bornholm bliver resultatet:

887 fra *Simrishamn kommune (Skåne)* Heraf: Borrby 209; Östra Hoby 131; S:t Olof 74; Vallby 68; Stiby 58; Hammenhög 54; Bolshög 47; S. Melby 38.

769 fra *Tomelilla kommune (Skåne)* Heraf: Tryde 131; Onslunda 97; Kverrestad 94; Östra Ingelstad 77; Benestad 50; Tranås 46; Smedstorp 43; Ullstorp 37; Spjutstorp 37.

712 fra *Ystad kommune (Skåne)* Heraf: Löderup 159; Glemminge 103; Valleberga 97; Köpinge 60; Ingelstorp 53; Stora Herrestad 43.

179 *Sölvesborg kommune (Blekinge)* Heraf: Mjällby 153.

138 fra *Sjöbo kommune (Skåne)* Heraf: Vanstad 38.

115 fra *Karlshamn kommune (Blekinge)*

105 fra *Ronneby kommune (Blekinge)* Heraf: Ronneby 42; Bräkne Hoby 41.

89 fra Karlskrona kommune (Blekinge)
 75 fra Kalmar kommune (Småland)
 46 fra Mörbylånga kommune (Øland)
 41 fra Skurups kommune (Skåne)
 36 fra Kristianstads kommune (Skåne)

De svenske udvandrere til Bornholm kom således fra et sammenhængende område langs kysten mellem Ystad i syd og Kalmarsund i nord, med undtagelse af Åhus-kysten i Kristianstads kommune, der knyttede sig trafikmæssigt set mod vest. De stærkeste udvandringsområder var Østerlen i Skåne fulgt af Listerlandet (Sølvesborg) i Blekinge. Fra først af fulgte de svenske indvandrere med fiskerbådene fra Øland, Kalmar og Blekinge, senere kom de først og fremmest med tog og dampskib via Ystad fra de kommuner på Østerlen i Skåne der ligger nærmest Bornholm: - Simrishamn, Tomelilla, Ystad og Sjöbo. Fra omkring 1890 suppleret med stenhuggere fra Blekinge. De vestlige og nordlige dele af Skåne derimod, blev også i udvandringsmæssig henseende knyttet med jernbane og båd til København og Nordsjælland via Malmø og Helsingborg.

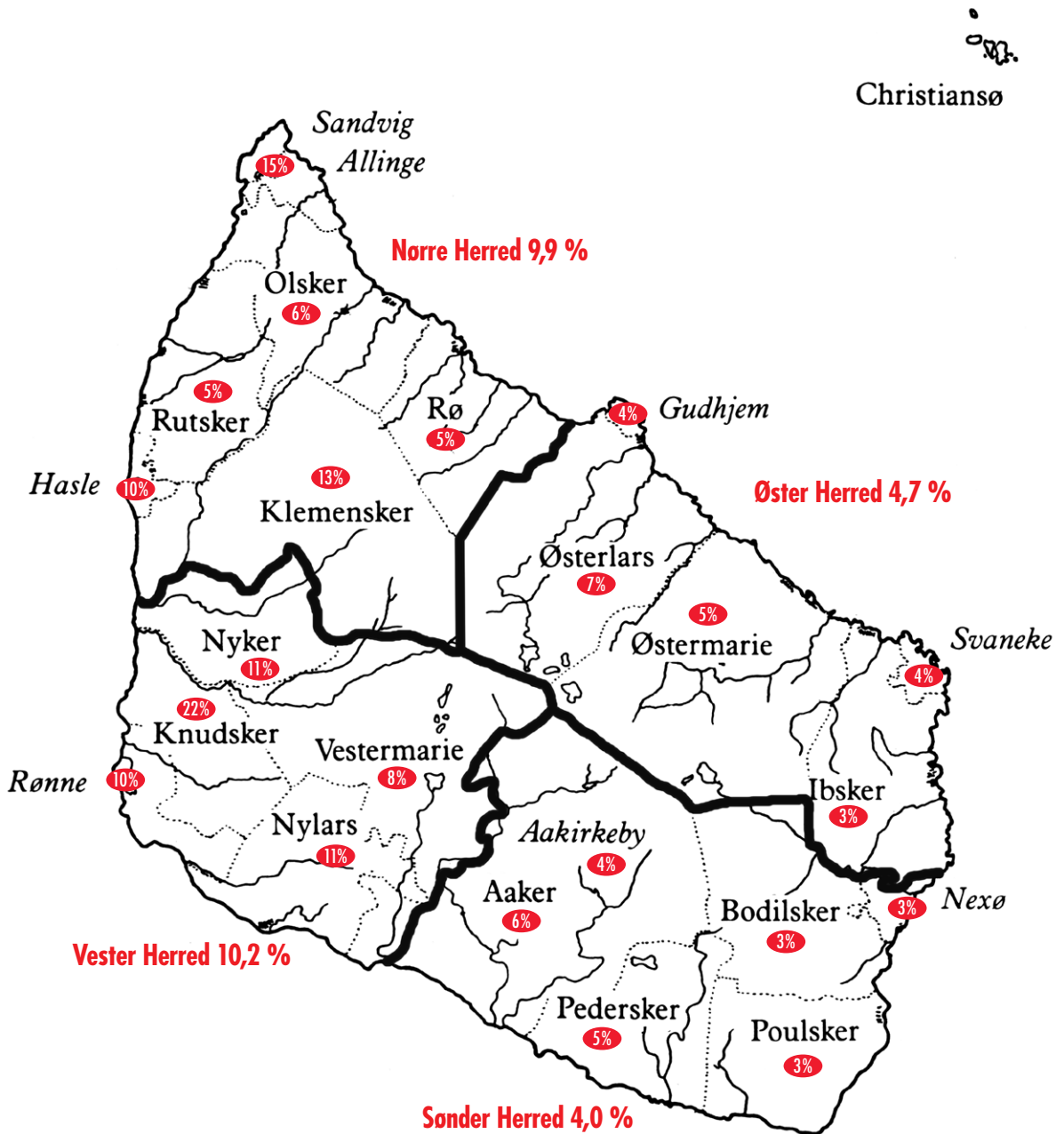
Lokaliseringen af svenskfødte på Bornholm 1845-1921

De svenskfødte indvandrere slog sig først og fremmest ned mellem Rønne og Hammeren, næppe fordi man herfra kunne se »hjem« til Skåne, men fordi det var her man fik de bedste jobs. Mens den samlede befolkning på Bornholm indtil første halvdel af 1800-tallet fordelte sig næsten nøjagtigt med en fjerdedel i hvert af de 4 stort set lige store herreder (6-7000 indbyggere), Vester, Nørre, Øster og Sønder herreder, voksede Vester herred med Rønne stærkt fra anden halvdel af 1800-tallet (se den samlede oversigt over antallet af svenskfødte på Bornholm og deres andel af den bornholmske befolkning i herreder og i sogne 1850-1921, i Tabel 5, der findes bagerst efter denne artikel på side 55).

I den mere oversigtsmæssige tabel 3 neden for, der bygger på folketællingerne 1845-1921 har jeg ud over at sammenfatte den procentuelle fordeling af svenskfødte på de fire herreder, valgt at vise procenterne af svenskfødte for de købstæder eller landsogne der i periodens løb nåede eller

DEN SVENSKFØDTE BEFOLKNINGSFORDELING PÅ BORNHOLM 1845-1921									Statsborgerskab
Folketælling	1845	1850	1860	1870	1880	1890	1901	1921	Ca. 1885 -1930
Svenskfødte i alt	50	198	360	826	2.016	2.916	2.594	1.661	1.003
Vester herred	52 %	56 %	54 %	41 %	41 %	47 %	47 %	50 %	52 %
Nørre herred	18 %	32 %	25 %	28 %	29 %	29 %	31 %	28 %	27 %
Øster herred	10 %	5 %	8 %	10 %	14 %	11 %	9 %	10 %	11 %
Sønder herred	20 %	7 %	13 %	20 %	16 %	13 %	12 %	12 %	10 %
Heraf:									
Rønne, Vester h.	36 %	21 %	31 %	17 %	20 %	27 %	33 %	37 %	38 %
Hasle, Nørre h	10 %	15 %	6 %	10 %	5 %	4 %	4 %	4 %	4 %
Allinge-Sandvig, N. h.	4 %	1 %	5 %	4 %	10 %	10 %	16 %	8 %	12 %
Klemensker, Nørre h	2 %	11 %	6 %	7 %	9 %	10 %	6 %	8 %	5 %
Aaker, Sønder h	16 %	4 %	5 %	7 %	6 %	5 %	4 %	4 %	3 %

Tabel 3.

2.916 svenskfødte på Bornholm i 1890, eller 7,5% af en samlet befolkning på 38.761. Her er de svenskfødte fordelt på herreder og sogne i procent af den samlede befolkning i de samme sogne og herreder:

oversteg 10 % af den samlede svenskfødte befolkning på Bornholm i årene 1845-1921. Herefter sammenholdes procenterne med fordelingen af svenske bornholmere, der blev danske statsborgere i årene 1885-1930.

Det ses klart af tabel 3, at langt de fleste svenskfødte slog sig ned på den vestlige del af Bornholm. Omkring halvdelen af alle svenskfødte boede i Vester herred og næsten en tredjedel af alle i herredets og øens hovedby, Rønne. Herefter fulgte Nørre herred med knapt en tredjedel af alle svenskfødte. Tidligst i Hasle 1845-1870 (kulminerne), herefter Allinge-Sandvig der alene overstiger en tiendedel af alle svenskfødte 1880-1901 (stenhuggerne). De to herreder på den østlige del af Bornholm, Øster og Sønder herreder havde til gengæld hver kun omkring en tiendedel af den samlede svenske befolkning. Selve lokaliseringfordelingen af svenskfødte på Bornholm bekræftes i øvrigt af en meget betydelig overensstemmelse mellem folketællingernes og statsborgerskabernes bopælsoplysninger.

Når den svenske bosættelse så klart orienterede sig mod den vestlige del af øen, skyldtes det at flertallet af de svenske indvandrere blev engagerede i industri, minedrift og landbrug, mens der stort set kun var arbejde at få i landbruget på den østlige del. Det meget omfattende fiskeri- og søfartserhverv på Bornholm beskæftigede kun de svenskfødte i et overraskende beskedent omfang. Lønnen og beskæftigelsesmuligheder var bedre i industri, minedrift og håndværk end som landarbejder, selvom det højere lønniveau også efterhånden smittede af i landbruget. Både Gustav Sundbärg og i øvrigt også Martin Andersen Nexø gav en række konkrete eksempler på hvordan både realløn, bolig- og arbejdsforhold, i hvert fald før 1890'erne, var betydeligt bedre på Bornholm end i Skåne.

Svenskernes arbejdsforhold på Bornholm

Både tilstrømningen af svenskfødte til Bornholm i anden halvdel af 1800-tallet og den efterfølgende stagnation var naturligvis bestemt af, hvor attraktivt det var at søge arbejde på Bornholm frem for det man kunne få derhjemme i mere vante omgivelser. Det er derfor værd at se på, hvilke arbejdsopgaver de svenske indvandrere blev tilbudt og påtog sig på Bornholm.

At de svenske indvandrere i vore dage stort set enten huskes som stenhuggere fra Blekinge i Sandvig-Allinge eller landarbejdere fra Skåne, der boede ved Nexø, bekræftes ikke. Erindringsforskydningen skyldes formentlig, at stenhuggerne på Nordbornholm dannede bagtroppen i den store svenske udvandringsbølge til øen og i hvert fald efterlod sig de største huller i landskabet, mens landarbejderne på Østbornholm, hvor relativt få de end var, senere blev ikon for fattige svenske indvandrere til Danmark i 1800-tallet. Det blev de i kraft af Martin Andersen Nexøs »Pelle Erobreren«, der bl.a. bygger på at forfatteren selv som 8-årig kom med samme skib til Rønne i maj 1877 som sin romanfigur Pelle, der også var 8 år. Forfatteren kan derfor levende og med Pelles øjne fortælle om skibet og om dets 250 passagerer der ikke ved *»hvor de skal gøre af sig selv og står i Vejen overalt, mens matroserne jager dem bandende fra Side til Side i Skibet, eller slænger uden Varsko Luger og Stykgods over Benene på dem, »Varsko din svenske Jævel« råber en Matros der skal slå Jærnportene op«*. Men efter at landgangen er lagt og alle strømmer fra borde: *»Stenhuggere, Havnearbejdere, Tjenestepiger, mandlige og kvindelige Daglejere, Karle, Røgttere, en og anden ensom lille Vogterdreng og elegante Skræddere der holder sig langt fra de øv-*

rige«. ³¹ Martin Andersen startede selv, ligesom Pelle, som vogterdreng, begge kom de i skomagerlære i Rønne og begge fik de deres store gennembrud på Sjælland! Så det er ikke dem det handler om her, men om de der blev på øen.

Det var der i hvert fald mindst 3.561 svenskfødte der gjorde og det i den grad at de døde og blev begravede på Bornholm. Fraregnes de 81 der druknede, var der 1.343 »famiemedlemmer« uden stillingsbetegnelse: 1.065 hustruer, enker og enkemænd, 226 sønner og døtre, samt 52 fattiglemmer. De resterende 2.218 svenskfødte havde nogenlunde entydige erhvervsrubriceringer, selvom der kan være betydelig usikkerhed om hvorvidt en daglejer eller arbejdsmand arbejdede i by eller på land, eller måske endda både og. I tvivlstilfælde er dødsstedet det afgørende for om den pågældende regnes som by- eller landarbejder. 654 personers er omtalt som »forhenværende« med efterhængt stillingsbetegnelse. De medregnes under den pågældende stilling. Disse 2.218, aktive såvel som forhenværende, fordeler sig ved brug af Jørn Kjöllers database over svenskfødte på Bornholm, ³² med 40 % i landbruget, 2 % i fiskeriet og 58 % ansat i byerhverv. Byerhvervene kan atter opdeles på 27 % arbejdsmænd; 14 % håndværkere; 15 % stenhuggere samt 2 % diverse. Da det jo drejer sig om de stillinger folk havde da de døde, må der formentlig regnes med en forskydning af arbejdskraft fra land mod by fordelt på tid. En del er formentlig startet som landarbejdere men døde som mere vellønnede byarbejdere.

Landmænd

Selvom de bornholmske landdistrikter var det eneste landområde i hele Danmark der

havde befolkningstilbagegang fra 1890 til 1901, ³³ var der ikke desto mindre 917 svenskfødte, der ved deres død arbejdede på landet. Mere end halvdelen af disse var tyende, altså egentlige landarbejdere. I alt 308 tjenestepiger og 260 tjenestekarle. Blandt disse landarbejdere var der også en virkeligt eksisterende Lasse Karlsson (1847-1913) fra Tomelilla, der ligesom den Lassefar Martin Andersen Nexø skrev om og Max von Sydow fremstillede på film, kom med skib fra Ystad i maj 1877. I modsætning til Pelle Erobrerens far, blev han dog få måneder efter ankomsten gift med en gårdmandsdatter fra Stenbaldregård i Pedersker, den svenskfødte (Skånes-Tranås) Anna Christina Lundgren. Lasse og Anna fik et husmandssted i Vestermarie og syv børn i hastig rækkefølge, men fra 1895 gik det helt galt. Anna blev skilt fra Lasse Karlsson, der i 1901 kunne findes i arresten i Rønne og i maj 1913 blev fundet død på en mark uden for Nylars »*Fundet død, kvalt i egen Opkastning? Yderst drikfældig!*«, som præsten noterede det, i dødsbogen. ³⁴ Her hørte drukkenskab som dødsårsag ikke til sjældenhederne, netop en af de ting Gustav Sundbärg bebrejdede Danmark, hvis alt for billige snaps førte tilrejsende svenskere i fordærv!

Lasse Karlssons eks-svigerfar, Per Nilsson Lundgren (1830-1904) fra Hammenhög på Østerlen illustrerer i øvrigt landbefolkningens arbejdsvandring i såvel Skåne som herefter på Bornholm. Han og hans kone Signe Svensdotter fra Tosterup, flyttede efter mange skiftende adresser i det østlige Skåne, i maj 1872 til Bornholm med deres ni børn og købte få år efter selvejergården Stenbaldregård i Pedersker sogn på Sydbornholm. Men noget gik galt, for i 1890-folketællingen var de flyttet til

31 Martin Andersen Nexø: Pelle Erobreren, s. 10 (1906).

32 <http://www.bsif.dk/download.asp>

33 Folketællingen i Kongeriget Danmark, Den 1. februar 1901, Første del, side 20*: tabel VIII (1903).

34 Nylarsker Kirkebog 1905-1918, opslag 184.

Hvis man leder i arkivalierne efter »P. Jacobsen Arnager« - som der står skrevet bag på dette billede - bliver resultatet en svensk indvandrer. I 1907 døde Per Jakobsson i Arnager; han var født 1841 i Hammenhög mellem Ystad og Simrishamn. Eneste arving var »Ugift Mätte Andersdotter«, født i 1845 i Store Köpinge ved Ystad. De to er det ældre par vi ser på billedet og formentlig har de besøg af et af deres syv børn, med børn og ægtefælle. De blev aldrig gift, men fik en masse »uægte« børn. Han var fisker og slog sig ned på Bornholm i 1883, men havde været der før, for allerede i 1879 fik han sin ældste søn sammen med Mätte Andersdotter der boede i Arnager. Her døde hun som »husejerske« i 1913. Privateje.

et lille husmandssted på Nordbornholm i Klemensker, boede herefter nogle år hos datteren Anna i Vestermarie, men var fra 1895 at finde i Storegade 18 i Rønne, hvor Lundgren drev en vognmandsforretning, der siden blev videreført af sønnen Svend Alfred Lundgren, der var født i Tomelilla (1864-1945).

Per Nilsson og Lasse Karlsson var i øvrigt langt fra de eneste der klarede sig på linje med de indfødte, og det ville sige både godt og skidt, men muligvis bedre end de ville have gjort hjemme i Skåne eller Småland i 1800-tallet. 188 svenske indvandrere der var startet som landarbejdere på Bornholm, kunne ved deres død

kalde sig husmænd og yderligere 142 det lidt mere ubestemte: avlsbrugere. Begge dele betød at man levede af at dyrke egen jord, men hertil kom 12 svenske mandlige indvandrere der skød papegøjen og simpelthen giftede sig en gårdejertitel til. Det gjaldt eksempelvis Nils Jonas Andersson (1848-1907) fra Sövestad, der kom til Aaker 1872, giftede sig med datteren til Store Hallegård og overtog Engegård i Vestermarie. Samt Henrik Jönsson (1862-1921) fra Stiby, hvis forældre i 1872 blev daglejere på Lensbjerggård i Østerlars, den gård Henrik selv blev gårdejer af i 1888 da han giftede sig med datteren på gården.

Båden til venstre er en »vragege« fra Blekinge, dvs. en åben båd med stort råsejl (firkantet sejl) benyttet af sildefiskere. Vrage betyder drive, her at fange sild med drivgarn. Båden hed »Gedna« og var fra Hällevik i Sölvesborg tolddistrikt. (Hällevik er stadig den største fiskerihavn på Listerhalvøen - i Mjälby sogn). Foto G. Stöckel 1870'erne. Bornholms Museum. De redaktionelle bemærkninger om »Ulovligt Fiskeri...« var ikke usædvanlige i datidens aviser. Bornholms Avis 5.11.1891.

Fiskere

Med en beliggenhed midt i Østersøen var fiskeriet et dominerende erhverv, der i følge folketællingerne 1845-1921 i hele perioden løbende beskæftigede mellem 6-700 bornholmere, men sjældent mere end 10-15 svenskfødte og det endda først fra og med 1880'erne. Som fiskere var svenskerne upopulære, de havde nemlig fra gammel tid, fuld ret til at fiske ved Bornholms kyster i sildesæsonen fra maj til september. Der fortælles om over 6.000 anløb af svenske fiskerbåde årligt (i 1891) og selvom der var sild nok til alle, det var der ingen der anfægtede, så vakte det ondt blod, at svenskerne, påstod deres bornholmske kollegaer i hvert fald, solgte fangsterne til underpris på Bornholm.³⁵ Men

* * *

Ulovligt Fiskeri paa dansk Territorium. En større svensk Fiskerikutter har i en 8 Dages Tid ligget i Stamperebugten og fisket Dorst. 3 Gaar Formiddag gik 2 Fiskerbaade fra søndre Baadehavn med 4 a 6 Mand i hver Baad ud for at paatale det ulovlige Fiskeri, men Kutteren var da afsejlet og saa langt tilføes, at de ikke kunde indhente den, hvorfor Fisterne kom tilbage med usorrettet Sag. Man anta ger at Kutteren gik til København med Fangsten.

* * *

35 Allan Hjorth Rasmussen: Bornholms Fiskeri, s. 27ff (1993). Se i også øvrigt den malende beskrivelse af de svenske fiskeres ankomst til Allinge som forårsbebudere - og som dem der tager den hårdeste tårn i sildefiskeriet - hos Fridtjof Bon: Hjemstavns-Billeder fra Bornholm, s. 65 ff (1892).

hvad enten man var svensk eller bornholmsk fisker var det et hårdt erhverv, og af de i alt 53 svenskfødte fiskere der boede og senere døde på øen, skyldtes de 12 dødsfald drukning. Mere end halvdelen af svenskfødte fiskere, der slog sig ned på Bornholm kom fra Mjällby og Matvik (Madvig) i Blekinge, samt Brantevik, Skillinge, Löderup og Ystad i Skåne.

Byarbejdere

Mens landbrugere og fiskere i sagens natur spredte sig ud over hele Bornholm, boede langt de fleste af 566 svenskfødte arbejdsmænd i øens »hovedstad« Rønne samt i nabosognene Knudsker, Nyker og Hasle hvor der var granit, kaolin, kul og ildfaster. Beskæftigelsen af de svenskfødte arbejdere var allerede fra midt i 1800-tallet i meget høj grad baseret på tre store åbne granitbrud og kaolinslemmerierne i Rønne og Knudsker, hvis virksomhed ekspanderede kraftigt fra og med 1870'erne, da kaolinen blev efterspurgt i den voksende papir- og porcelænsindustri. Samtidigt blev Rønnegrانيتen markedsførende gadebelægning, ikke alene i København og andre større danske byer, men også i de store tyske byer, ikke mindst Berlin. På sin højde i 1890'erne var omkring hver tredje arbejder i Rønne svenskfødt og der opstod i disse år svenske gader og kvarterer i den østlige del af Rønne, nærmest ved granit- og kaolinbruddene, hvor stort set alle var svenskfødte. Det er i virkeligheden vanskeligt at se hvordan granitindustrien skulle have vokset så stærkt uden import af udenlandsk arbejdskraft. Herudover var der til lige svenskfødte arbejdere i byens metal- og maskinfabrikker, men med omkring 20, var det relativt få. Man tog næppe til Bornholm hvis man havde en metalfaglig uddannelse. Derimod var der mange svenskfødte håndværkere der tog til Bornholm, ikke mindst i de første årtier af den

Byejendommen ligger i Landemærket i Rønne. Det er nr. 13, og her boede de svenske indvandrere, Ingrid og Per Håkansson. I et nabo hus boede broderen Nils og hans kone Elna. De svenske familier i Rønne fandt sammen. Foto H.P. Jacobsen o.1910.

På billedet ses de to svenske brødre og deres familier. Henholdsvis til venstre, smed Nils Håkansson f. 1860 og til højre stenhugger Per Håkansson, f. 1876, begge fra Löderup sogn i den sydøstlige del af Skåne. Indvandret i 1880'erne til Rønne. Nils var gift (i Sverige 1881), med Elna Andersson, f. 1860 i Sandby sogn, som ligger nordøst for Lund. Per blev i 1899 gift i Rønne med Ingrid Larsdotter, f. 1874 i Vanstad sogn mellem Sjöbo og Tomelilla. De to kvinder sidder foran mellem børnene, Nils holder hånden på sin kone. To af Nils og Elnas drenge udvandrede til Amerika, Charles som stenhugger i 1909 til New York og Johannes som slagter i 1911 til Chicago. Ukendt fotograf, o. 1908. Bornholms Museum.

periode vi her beskæftiger os med og i modsætning til arbejderne, spredte de sig mere ud over øen.

Håndværkere

De 331 svenskfødte håndværkere fordelte sig på 103 smede, 61 skræddere, 44 bød-kere, 37 snedkere, 33 murere, 22 skomagere og 11 urmagere. Mange af disse havde slægtsnavne ud over blot at hedde »-son«, og genfindes derfor lettere på gravstene på øens kirkegårde end svenskere, hvis navne

blev til »-sen« navne. Sammenhængen mellem konjunkturer, indvandringstidspunkt og videre skæbne for de svenskfødte indvandrere på Bornholm, eksemplificeres således af smedemester August Grønvall (1865-1939). Navnene på ham og hans anden hustru, de blev gift i 1907, Anna Grønvall født Pedersen (1873-1949), finder man på en flot gravsten i rødt poleret granit der står uden for kirkegårdsmuren, vest for Olsker kirke. Navnene er nu danske, selvom de egentlig var blevet døbt henholdsvis August Jonasson Grønvall og Anna Pehrs-

Bødkersvend Ejner Lindstrøm ved sit værksted i Rønne 1923. Hans far, bødtermester Ola Olsson Lindstrøm ejede fra 1887 Smedegade 14, matr. 639f (i dag under Smedegade 16), og den aflange grund gik helt hen til længen i Rolighedsgade. Ola var født 21. juli 1859 i Løderup uden for Ystad og kom til Rønne 1884, hvor han døde 1930. Hans søn Ejnar Gotfred Hillebert Lindstrøm blev som vi ser også bødtermester og overtog farens forretning. Bornholms Museum.

dotter hjemme i Löderup i Skåne. August Grönvall, der var kommet med sin første kone Kerstin Åkesdotter (1865-1905) i 1888, havde efter et kortere ophold som landarbejder i Klemensker fået nok at bestille som smed i Sandvig-Allinge fra 1890. Det var bysamfund der i årene omkring 1890 oplevede en fordobling af befolkningen på grund af den voldsomme vækst i den tyske stenindustri på Hammeren og da denne vækst ophørte og fra omkring 1910 afløstes af et kraftigt fald, rejste så mange fra byerne at Allinge-Sandvigs befolkning faldt fra 3.000 til 2.000. Der blev således mindre at gøre og August og hans familie, der var blevet danske statsborgere i 1908, fandt derfor i stedet arbejde som landsbysmed og avlsbruger i Olsker. Familien Grönvall fra Löderup er siden blevet meget udbredt på Bornholm selvom en del nu er udvandret til resten af Danmark. Nøjes man blot med at følge en af sønnerne, Albert Grönvall (1890-1968) stenhugger i Sandvig og senere landbruger i Ny-Sverige og hans søn, Hans Grönvall (1920-1994) bager i Pedersker, når vi frem til bagerens barnebarn, Dorte Grönvall Bender og hendes tre børn: Olivia, Alberte og Alma. Mine børnebørn og smedemester August og Kerstins tiptipoldebørn.³⁶

Men ikke alene fik disse svenske håndværkere mange efterkommere, i de fleste håndværksfag var de svenske indvandrere fra begyndelsen overrepræsenterede i forhold til den andel de svenske indvandrere udgjorde af befolkningen.³⁷ Mens de svenskfødte i 1890 udgjorde 7,5 % af øens befolkning udgjorde de svenske smede samme år 15 % af alle smede på øen, skrædderne 18 %, murerne 14 %, urmagerne 16 %, mens svenskfødte snedkere og

skomagere til gengæld var underrepræsenterede. Den allermest dominerende rolle indtog dog de svenskfødte bødkere med 44 % af de i alt 100 bødkere på øen. Mange var allerede kommet blandt de allerførste svenske indvandrere til Bornholm, særligt fra byer i Blekinge med god tilgang til løvtræ.

En af disse var Erik Leonard Sjøgren, født i Karlshamn 1822 og død i Hasle 1878. Han giftede sig i Hasle i 1848 med Maren Pihl og når han netop slog sig ned i Hasle skyldtes det, at byen var blevet Danmarks eneste kulmineby og hertil krævedes tøn timer til de 80.000 tøn timer kul der produceredes og eksporteredes årligt i 1850'erne. Men der krævedes naturligvis ikke blot tøn timer, men nok så meget kulminearbejdere og dem var der ikke mange af i Danmark!

Kulminearbejderne

De tre bornholmske kulminer lå på Bornholms vestkyst mellem Hasle og Rønne og var tidligt blevet benyttet af bornholmerne selv, der fiskede de kul op, der blev skyllet fri af havet. Men rigtig kraft blev der først lagt på en underjordisk kulminebrydning fra midt i 1840'erne og frem til først i 1870'erne. Brydningen blev ganske vist genoptaget under både Første og Anden Verdenskrig, men det var af ren nød, for de bornholmske stenkul var ikke særligt gode. De sodede og havde kun en brændværdi på 60 % af engelske stenkul. Men dels kunne kullene bruges til at brænde det ildfaste ler der også fandtes på stedet, det blev senere basis for øens største virksomhed, »Hasle klinker«, dels var disse stenkul de eneste man havde i Danmark.³⁸ Da der i

36 Se www.ourtree.dk - August Grönvall, her suppleret med kirkebøger, folketællinger og egen viden.

37 Folketællingerne 1845-1921, erhvervsfordeling for henholdsvis indfødte og svenskfødte på Bornholm.

38 Niels-Holger Larsen: Råstofudnyttelse på Bornholm gennem tiderne i »Under Overfladen« (2007).

Kulgravning ved Onsbæk 1915-1916, under Første Verdenskrig. Blandt folkene ses Nils Peter Andersson f. i Sverige o. 1894. Han står i øverste række nr. to fra højre. Bornholms Museum.

Hasle er tale om de samme geologiske lag fra juratiden som ved Höganäs i Skåne, hvor der allerede blev brudt kul, var det naturligt at det var herfra man i 1840'erne skaffede sig de første erfarne kulgravere til Bornholm og hermed de første svenske arbejdere på øen. Eksempelvis Jan Bogreen (1817-1871) fra Höganäs, der giftede sig i Hasle 1847 og blev i byen til sin død. Fler-tallet af de skånske kulminearbejdere blev dog aldrig andet end flygtige sæsonarbejdere, der noteredes i kirkebøgernes til- og afgangslister, men ikke ellers med mindre de døde. Men det var der til gengæld uforholdsmæssigt set mange der gjorde. Af i

alt 28 svenske kulminearbejdere der blev på øen blev mere end halvdelen dræbt ved dramatiske arbejdsulykker: begravet i sammenstyrtet mineskakt; kvalt af kulgas; styrtet i skakt; hoved afrevet af hejseværk; hoved knust ved faldende værktøj; druknet af indtrængende vand; mast under skridende kulbunke osv.³⁹ Så for den sags skyld var det sikkert en lettelse at arbejde i de åbne stenbrud frem for at møde døden i det sorte mørke.

39 Kirkebøgernes dødslistes, Nyker og Hasle.

Stenbrudsarbejdere

Ud over det statslige »Frederiks Sandstensbrud« ved Nexø (1759-1872), hvis lyserøde sandsten stadig er et markant indslag i den københavnske bygningsmasse fra det sen-
ne 1700-tal, samt kulbrydningen i Hasle, forsøgte man at etablere en alun- og cementfabrik på grundlag af alun skifrene og ølandskalken i Limensgade, Aaker sogn på Syd-Bornholm i årene 1845-1847. Det gik dårligt, men det er denne aktivitet, der er årsag til at folketællingen for 1845 placerede hele 16 % af alle svenskfødte på Bornholm i Aaker sogn. Det drejede sig om 8 svenskere (af i alt 50 på øen), hentet fra alle de dele af Skåne og Blekinge der

senere blev de vigtigste udvandringsområder til Bornholm. Allerede i 1847-1849 fandt man imidlertid i stedet disse svenske indvandrere i Hasle og Nyker hvor de slog sig ned og for flertallets vedkommende døde som kularbejdere.

Hverken kul eller alun blev dog i længden bæredygtige erhverv. Det blev derimod den organiserede stenbrydning der havde været i gang fra midten af 1700-tallet i Nexø og fra midt i 1800-tallet i Rønne, mens granitbruddene i Allinge-Sandvig først for alvor startede i 1880'erne efter tysk opkøb af hele Bornholms nordspids, Hammerknuden. Det gav en ganske uhørt befolknings-tilvækst for Sandvig-Allinge der løb ind i formelige klondyketilstande i Danmark,

Per Ragnarsson var født i Valleberga ved Ystad 1841, kom til Bornholm som stenhugger i 1869, blev gift med en svensk pige i Pedersker 1874, og døde 1912 på Bodelyngen i Aaker. Deres mandlige efterkommere blev alle stenhuggere. På billedet fra stenbruddet Klint nord for Lobbæk er en af arbejderne et barnebarn, Villy Johannes Regnarsson. Bornholms Museum.

kun overgået af Esbjerg og Silkeborg.⁴⁰ Her indrettedes mere moderne brydnings- og tilhugningsmetoder end hvad man tidligere havde kendt og der blev bygget lange rækker af arbejderboliger der stadig kan ses sammen med vældige huller der blev sprængt i klippekuden. Sammen med stenbruddene på Tjurkö uden for Karlskrona, der også var tyskejede, dominerede bornholmergranitten det store nordtyske marked. Den fine lyserøde, sprækkefri Hammergranit, der blev brugt i den tunge tyske arkitektur indtil nye og mere funktionelle arkitekturstrømninger gjorde sådanne bygningsdele umoderne fra omkring 1910. Men indtil da krævede disse produkter i langt højere grad end tidligere erfaringer

som det ses var de svenskfødte i den grad knyttet til stenbruddene i Rønne og på Hammeren, at der i 1890 var flere svenske end danske stenhuggere i disse to områder, da de som eksportstenbrud krævede særlige kvalifikationer. I 1870 var 25 (21 %) af stenhuggere på øen svenskfødte, i 1890 var det 207 (38 %) men i 1921 var andelen atter faldet til 25 %. Det er samtidig tydeligt at de svenske stenhuggere var knyttet til de store virksomheder i Rønne og Allinge-Sandvig - på resten af Bornholm, hvor stenhuggeriet ofte var småvirksomheder, var der næsten ingen svenskfødte stenhuggere. Herudover skal man være varsom med at tro, at alle svenske stenhuggere kom fra Blekinge. Af de svenskfødte stenhug-

ÅR	RØNNE		HAMMEREN		RESTEN AF ØEN		I ALT		Alt i Alt
	Danske	Svenske	Danske	Svenske	Danske	Svenske	Danske	Svenske	
1850	43	0	0	0	0	0	43	0	43
1855	55	0	0	0	0	0	55	0	55
1860	58	4	0	0	0	0	58	4	62
1870	41	6	13	8	40	11	94	25	119
1890	64	78	84	121	184	8	332	207	539
1921	127	40	104	50	39	2	270	92	362

Tabel 4. Stenhuggere på Bornholm 1850-1921.

og faglærte stenhuggere og dem kunne man særlig skaffe sig i Sverige.

Af tabel 4, der bygger på folketællingernes erhvervs- og fødestedsoplysninger hvor begge oplysninger kan hentes digitalt (det kan man ikke for 1880 og 1901), ses det hvorledes antallet af stenhuggere voksede meget kraftigt op til 1890 for atter at være faldet i 1921. Denne vækst omfattede både danske og svenske stenhuggere, men

gere, der bosatte sig varigt på Bornholm kom 41 % fra Skåne, 37 % fra Blekinge, 13 % fra Småland, 6 % fra Halland samt 3 % fra Stockholm.⁴¹ Faldet i antallet af såvel danske som svenske stenhuggere på Bornholm i årene mellem 1890 og 1921 afspejler sig måske i det forhold, at stenhuggerne var blandt de mest aktive deltagere i den oversøiske udvandring fra Bornholm.

40 Folketællingen i Kongeriget Danmark, den 1. februar 1901, Første del, side 18*, tabel VII (1903).

41 For Blekinge kan en del af stenhuggerne genfindes i stenhuggerregistret. <http://www.blekingesf.se/vara-register/stenhuggarregistret>, resten i Kjöllers database på syd-svensk indvandring.

Videreudvandringen fra Bornholm

*»Hvert År strømmer vore unge Folk, vort Tjenestetyende til Amerika, og til os kommer så Svenskerne for at stoppe de Huller - både Mandfolk og Kvindfolk. Sunde og raske er de, arbejdsvante på dårlig Kost«*⁴²

Det kan med nogenlunde sikkerhed siges at der i tiden op til år 1900 var en meget betragtelig udvandring fra Bornholm. Det drejede sig dels om mennesker født på Bornholm, men som nu boede fast i andre dele af Danmark. I 1845: 2.402 bornholmskfødte; (9 % af befolkningstallet på Bornholm)) 1880: 1.951 (6 %) og i 1901: 4.906 (12 %),⁴³ hvoraf 4/5 befandt sig på Sjælland, først og fremmest i København. Hertil kom formentlig et betydeligt antal svenskfødte, der som Pelle Erobreren og Lassefar rejste til København efter en snes år på Bornholm, vi ved blot ikke hvor mange.

Hvad angår den oversøiske udvandring fra Bornholm, kender vi navnene på 5.422 der i årene 1850-1899 havde sidste bopæl på Bornholm inden afrejsen, men vi ved ikke hvor mange af disse, der var født i Sverige. Det kan man kun finde ud af hvis man gennemgår person for person, familie for familie, og selv da er det svært når de svenske navne »fordanskes« og derfor undergår markante ændringer mellem ind- og udvandringstidspunkt.

Letttest er det naturligvis når et efternavn som eksempelvis »Øøeman«, »Øeman« eller »Øman« lyder svensk, selvom de der nedskrev folketællingerne for Rønne i henholdsvis 1850, 1855 og 1860 tydeligvis har haft problemer med at stave navnet de hørte. Det viser sig at det drejer sig om et

ægtepar fra Algutsrum ved Färjestaden på Øland, Peter Nilsson Öhman (1806-1878) og Anna Tobiasdotter (1804-1864), der i 1848 kom til Rønne med deres fem børn. Her blev de midt i 1850'erne mormoner og rejste i 1863 med svenske og bornholmske trosfæller til Ephraim i Utah. Her genfinder man i øvrigt ægteparret på »Ephraim Pioneer Cemetery« under en gravsten hvor »Öhman« nu er blevet til »Oman«.

Navnene på ægteparret Johanne og Per Espersen på Dyndevej i »Ny Sverrig« lyder jo til gengæld ikke svensk. De giftede sig i imidlertid i Østermarie Kirke i 1886 efter at hun, Johanna Persdotter (1861-1928) var kommet fra S:t Olof på Østerlen i Skåne 1884, mens han, Per Espersen (1855-1933) var kommet fra New Zealand(!) i 1885. Både da han blev dansk statsborger i 1901 og ved hans død i 1933 viste det sig imidlertid, at også han var født i S:t Olof, men her var blevet registreret under navnet Pehr Esbjörnsson - et navn der vel nærmest er uigenkendeligt når det fordanskes til Per Espersen.

Når sådanne navnevanskeligheder først skal overvindes er det forståeligt, at det kun er for de år hvor Politiets udvandrersprotokoller fra 1900-1910 oplyser om både fødested og sidste opholdssted at man med nogenlunde sikkerhed kan sige, at der blandt de 1.984 personer med fast bopæl på Bornholm der købte oversøisk billet dette tiår kun var 120 svenskfødte.⁴⁴ De svenskfødte var derfor ikke afvigende fra den øvrige befolkning. De udgjorde lidt over 6 % af befolkningen og udgjorde 6 % af de oversøiske udvandrere. Udvandrerne erhvervsstruktur svarede også til hvad man måtte forvente. 20 havde fast bopæl i Ailinge-Sandvig og var alle stenhuggere. 70 kom fra Rønne og bestod, ud over 33 hustruer og børn, af 22 arbejdere, 8 håndvær-

42 Fritjof Bon: Hjemstavns-Billeder fra Bornholm, s. 136 (1892).

43 Karl Nielsen, Folketælling 1845 på www.bslf.dk Folketællingen 1880 (DDD.DDA); Folketællingen 1901, Anden del, side 13*, Tabel VI (1904).

44 www.emiarch.dk

DFDS' amerikabåd Norge, forliste 28. juni 1904 vest for Skotland. Størstedelen af de 795 passagerer og besætningsmedlemmer omkom, den svenskfødte bornholmer August Thornberg var en af de få der blev reddet. Privateje.

kere, 4 stenhuggere og 3 landmænd mens de 30 fra resten af øen bestod af 10 hustruer og børn, 8 arbejdere, 6 landmænd, 3 håndværkere og 2 stenhuggere. De fleste var mænd og ganske unge, men der var markante undtagelser. Der var således hele tre par bedsteforældre, alle tæt på 70 år gamle, der tog til Amerika for at besøge deres børn.

En af disse var arbejdsmand på Fajancevarefabrikken, Svend Magnus Jönsson (1836-1910) fra Voxtorp ved Kalmar. Han var kommet til Rønne i 1860 og havde i 1864 giftet sig med Anne Katrine Kofoed (født 1844) fra Rønne og skiftede navn til Johnsen. Sammen havde de fået otte børn hvoraf kun tre var levende i 1901, men alle med bopæl i Brooklyn, New York. Så i september 1903 besluttede det gamle ægtepar at tage på turistklasse til New York på den splinternye og luksuriøse danske Amerikabåd »Hellig Olav« for at besøge børnene, der tog imod dem i Hicks Street,

Brooklyn, New York.⁴⁵ At det kun var et besøg i Amerika fremgik bl.a. af at de allerede i marts 1904 kunne vende tilbage til det hus de ejede i Rønne på Vestergade 6. De var således et eksempel på at man efterhånden, også i ganske almindelige kredse, betragtede Amerika som et rejsemål blandt andre. Værre var det når husstandsoverhovedet måtte tage til Amerika for at forsørge familien på Bornholm.

Det gjaldt således August Thornberg (1865-1926), der kun strejfer Danmark i 1901-folketællingen hvor han ejer huset Almegade 22 i Rønne og er jordarbejdsmand på Rabækkeværket i Rønne. Han var kommet fra Skåne i 1898 og forlod nu igen Danmark, denne gang for evigt, med DFDS's amerikabåd »Norge« 22. juni 1904 for at nå frem til de store tyendemarkeder i Clinton i Iowa. Så langt nåede han

⁴⁵ www.Ellislandrecords.org

dog ikke, for den 28. juni 1904 sejlede skibet for fuld fart ind i Rockall-klippen vest for Skotland og tog i løbet af få minutter 4/5 af skibets 795 passagerer og besætningsmedlemmer med sig i dybet. Af de to fra Bornholm der var med om bord druknede den 15-årige Rønnebo Carl Peter Møller (1888-1904), men ikke August Thornberg, der som en af de få nåede at komme i en redningsbåd, hvorfra han sammen med 16 andre blev reddet og sejlet ind til Aberdeen efter at have drevet rundt på Atlanterhavet i mere end en uge! Men Thornberg ville til Amerika og genfindes derfor den 8. juli i Liverpool sammen med tre andre overlevende om bord på skibet »Cedric«, hvor han ved ankomsten til New York den 18. juli 1904 blev nævnt med navn i »New York Times« under overskriften »THREE NORGE SURVIVORS HERE«. ⁴⁶ Både i 1910 og 1920 genfindes Thornberg i de amerikanske folketællinger som staldkarl og kusk for et mejeri i Chicago og det har derfor alt i alt været en vældig omflyttelig tilværelse. Først daglejer i en lang række skånske byer: Vanstad, Skånes Tranås, Tryde, Vanstad, Oslunda, Skånes Halmstad, Ekeby - så Rønne på Bornholm i 5-6 år - herefter Clinton i Iowa samt endelig mælkekusk i Chicago.

Hjemme på Bornholm havde han imidlertid efterladt sig hustruen Anna Thornberg født Jacobsson (1860-1942) samt fem børn: Johan (1892-), Amanda (1895-), Ida (1897-) alle født i Ekeby - samt Olga (1899-) og Ove Johannes (1902-) - begge født i Rønne. Det betød at man folketælling efter folketælling for Almegade 22, fra 1916 Almegade 34, kunne se hvordan de økonomiske vilkår forringedes med bemærkninger som »Ringe indkomst, Manden som er i Amerika Understøtter Familien« og det

endte derfor med at alle lidt efter lidt, rejste til Chicago hvor de fik jobs på fabrikker og i butikker. Johan 1910; Amanda og Ida i 1913 og endelig Anna Thornberg i 1923 sammen med de to yngste, Olga og Ove Johannes, efter ikke at have mødt sin mand i 19 år!

Afslutning

»Ja, Børn er sku det eneste, Svenskerne laver her på Øen. Og så drikker de vort Brændevin« lader Bon nogle bornholmske fiskere sige på Allinge havn, men han lader også lodsens svare »Å, vi kan sku godt selv slydda (klare) bægge Dele« ⁴⁷

For hvor galt gik det egentlig for datidens skånske Karlsson'er på Bornholm? Martin Andersen Nexø's skildring er jo temmelig sort hvad angik Lasse Karlsson fra Tomelilla og det samme gjaldt den virkelige Lasse Karlsson fra Tomelilla, som blev fundet død af druk i 1913 på en mark i Nylarsker. For sådanne Karlsson'er måtte håbet om et bedre liv skydes frem til den efterfølgende generation.

O.A. Nielsen, der var amtsskolekonsulent på Bornholm, fortalte i 1942 om hvordan hans far, der var bornholmsk født gårdejer i Østermarie, havde oplevet indvandringen af svenskere til Ny Sverrig. Historierne er mange og de fleste mindre flatterende for indvandrerne, men han konkluderer dog, at:

»Svenskernavnet har jo aldrig haft nogen god Klang på Bornholm« men »man må huske, at disse var Folk, der dreves ud af onde Tider fra deres Hjemegn, og hvis Sind måske derfor hos nogle blev lige så hårdt, som Skindet efterhånden også blev det i Kampen mod Sten og Lyng. Nybyggerlivet var så sandt ikke en Leg for sarte

46 <http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=F60615FE3A5F13718DDDA10994DF405B848CF1D3> ????

47 Fritjof Bon: Hjemstavnsbilleder fra Bornholm, Svalan s. 105 (1892).

Naturer. Enkelte blev jo også slået ud i denne Kamp. Nogle faldt og andre flyede. Men om dem, der blev tilbage - og det gælder såvel svenskfødte som andre - groede der i Tidens løb en dyb Respekt op. Man forstod, at her i Stilhed var gjort et Arbejde for hele Samfundet, som fortjente den største Beundring.»⁴⁸

Men havde svenskerne i almindelighed ikke noget godt ry i følge O.A. Nielsen, havde danskerne det sandelig heller ikke hos Gustav Sundbärg, der mente at al udvandring var af det onde, men at udvandringen til Danmark var værst, da danskerne kun var ude på at lokke kvinderne til utugt og i øvrigt udnytte hjælpeløse svenske indvandrere økonomisk.⁴⁹

Hvad det økonomiske angik omformulerede Richard Willerslev dette synspunkt til det langt pænere, at det blandt andet var takket være det kraftige tilskud af billig og ung svensk arbejdskraft, at Danmark i anden halvdel af 1800-tallet fik en så markant økonomisk vækst, at det skaffede landet plads som Nordens rigeste med den højeste realløn.

Efter at have gennemgået udviklingen på Bornholm kan jeg bestemt ikke afvise denne vinkling af sagen. Erhvervsudviklingen og særlig industri- og minevirksomheden ekspanderede voldsomt på Bornholm, netop i de årtier hvor den svenske indvandring i 1870'erne og 1880'erne var størst og det lyder sandsynligt at der er en sammenhæng. Jeg er overbevist om at denne ekspansive økonomiske udvikling på Bornholm næppe havde været mulig uden en meget væsentlig tilførsel af arbejdskraft ude fra, men samtidig blev denne arbejdskraft naturligvis tiltrukket af den økonomiske vækst på øen, en tiltræk-

ning der kunne opretholdes så længe løn- og boligforhold var markant bedre end dem man kunne opnå hjemme i de skånske landsdele og Småland.

Hertil kom at indvandringen af arbejdskraft til det bornholmske landbrug ikke alene betød at produktion og eksport kunne opretholdes trods den voldsomme afvandring af unge mænd til Amerika, men endda kunne øges gennem opdyrkning af jomfruelig jord. De svenske indvandrere der kom i stedet for de der udvandrede, fik højere løn og større chancer end hjemme for at skaffe sig fod under eget bord. Samtidig betød indvandrerne fra Sverige en foryngelse og fornyelse af en ellers aldrende og genetisk isoleret befolkning. De træk og bemærkninger der kan tydes som uvilje mod de »fremmede« fandtes, men først og fremmest blev de skånske naboer modtaget med mere end åbne arme.

For øen som helhed udgjorde den svenske indvandring en betydelig del af den samlede svenske udvandring til de østlige dele af Danmark, der tidsmæssigt skal placeres mellem 1850 og 1900 med hovedvægten på 1870'erne og 1880'erne. De sydsvenske indvandrere slog sig i langt højere grad end tidligere erkendt ned på den vestlige del af øen, særlig i Rønne, mellem Rønne og Hasle samt i Allinge-Sandvig og indvandrerne var i udpræget grad yngre, ofte ugifte mænd i den produktive alder, mens den bornholmske befolkning til gengæld var præget af for få mænd i denne aldersgruppe. Det betød mange svensk-danske ægteskaber og det kan være en af de vigtigste grunde til den usædvanligt hurtige og effektive integrering på Bornholm. Men den blev naturligvis også fremmet af, at man sprogligt og kulturelt stod hinanden langt nærmere, end man gjorde med egne landsmænd henholdsvis vest for Storebælt eller nord for Småland. De svenske indvandrere var bornholmernes nærmeste naboer fra kystregionerne mellem Ystad og Kalmar.

48 O. A. Nielsen: Blade af Østermarie Udmarks Historie (Bornholmske Samlinger 1942), s. 131.

49 Gustav Sundbärg: Emigrationsutredningen, Bilaga XX, side 78-87 (1911).

Den udbredte opfattelse af at svenskerne kun tog til »de fattiges Amerika« (=Danmark) i mangel af bedre og for at tjene til Amerika-billetten bekræftes for Bornholms vedkommende *ikke* af de tal der er til rådighed for årene mellem 1900 og 1910, der er de eneste vi har. De fleste svenske indvandrere synes at være blevet på Bornholm når de først havde slået sig ned, de fandt sig vel til rette og gled temmelig hurtigt ind på linje med den indfødte befolkning. Selvom konjunkturterne vendte efter århundredskiftet hvor særlig stenindustrien fandt et lavere gear, havde de svenske indvandrere i så omfattende grad stiftet familie og havde købt huse på øen, at de ikke længere havde samme trang til at rejse videre for at jage bedre lønninger og konjunkturfordele. Man kan sige, at den svenske indvandring til Danmark i anden halvdel af 1800-tallet udviklede sig til stor gavn for såvel land, indvandrere og fastboende.

Sammenfatning

Tilstrømningen af arbejdskraft fra de skånske landsdele og Småland i anden halvdel af 1800-tallet udgjorde den første massive indvandringsbølge til Danmark nogensinde og fandt sted samtidig med at den oversøiske udvandring nåede sit højeste niveau. Det ses tydeligst på Bornholm, den del af Danmark der i forhold til sit befolkningstal havde såvel den kraftigste udvandring til USA som største indvandring fra Sydsverige. Indvandringen kendes fra bogen og filmen om »Pelle Erobreren« mens historikere har manglet ressourcer for en gennemgang og analyse af de nødvendige massedata.

De senere års teknologiske udvikling har gjort det muligt at gennemføre sådanne undersøgelser langt hurtigere og bedre, efter at de vigtigste demografiske kilder er blevet gjort tilgængelige og søgbare på in-

ternettet. De store datamængder er blevet lagt på nettet af hensyn til slægtsforskningen, men kan naturligvis også benyttes til anden historisk forskning.

Det er her blevet vist, at de svenske indvandrere kom fra kysten mellem Ystad og Kalmar og at hovedparten slog sig ned på den bornholmske vestkyst. At der desuden var tale om en overvægt af unge mænd, der ofte giftede sig med de bornholmske piger, der var i overskud efter at de unge bornholmske mænd var taget til Amerika. De svenskfødte indvandrere blev ikke alene landarbejdere, husmænd og gårdejere, med bedre fremtidsmuligheder end hjemme, men dannede først og fremmest en veluddannet og vellønnet arbejderklasse, der blev selve forudsætningen for den industrielle udvikling på Vest-Bornholm i slutningen af 1800-tallet.

Den sydsvenske indvandring, der særligt fandt sted i 1870'erne og 1880'erne, blev fulgt af en hurtig og vellykket integration der betød at indvandrerne slog sig varigt ned, købte huse og stiftede familie og derfor blev på øen, da konjunkturterne senere svækkedes i 1900-tallet. Denne indvandringsbølge blev derfor af helt afgørende betydning for Bornholms fremtid, oven i købet på et tidspunkt hvor øen blev drænet for ungdom gennem oversøisk udvandring.

Det betød i øvrigt også at truslen mod øen om at ende som et isoleret udkantsområde ramt af et voksende befolkningsmæssigt og økonomisk sammenbrud blev udsat i mere end hundrede år. Befolkningstallet på Bornholm passerede år 1900 - 40.000 - i opadgående retning med en ung befolkning, men vil ved denne artikels publicering år 2013-2014 passere - 40.000 - i nedadgående retning - med landets største andel af ældre. Der er med andre ord brug for et tilsvarende mirakel i vore dage, som det den svenske indvandring i 1800-tallet betød for Bornholm.

Trykte kilder

Statens Statistiske Bureau, Statistisk Tabelværk, femte række, Litra A Nr. 4, Folketællingen i Kongeriget Danmark den 1. februar 1901, Anden del, Den Fremmedfødte Befolkning, side 7*-10*, samt Tabel 1, Befolkningens Fødested, side 2-5. København 1904

Danmarks Statistik af V. Falbe-Hansen og Will. Scharling, bind 1, side 486-489 Indvandringen til Danmark, København 1885.

Alfabetisk Navneregister over Personer, der i Aarene 1850-1915 ved Lov har erhvervet dansk Indfødsret med herhørende Oplysninger og statistiske Redegørelser, Indenrigsministeriet, København 1916.

Gustav Sundbärg, Emigrationsutredningen (1907-1914), bilag 3, 4, 16 og 20: Svenskarna i Utlandet, side 74-88, Danmark (1910). <http://www.ub.gu.se/sok/ebok/egna/textarkiv/emigrationsutredningen>.

Utrykte kilder på internettet

www.arkivalieronline.dk

Kirkebøger for de Bornholmske Sogne ca. 1700-1960 (i nuværende form fra og med 1812)

Folketællinger for Bornholm 1845-1930 (fødested oplyses fra og med 1845)

www.ancestry.com

Svenska Kyrkböcker 1500-1940, US censuses 1850-1940.

Søgedatabaser baserede på ulykte kilder

»Sydsvenskere« - SVENSKEFØDTE INDVANDRET TIL BORNHOLM - 1845-1945, hentes fra <http://www.bslf.dk/download.asp> - udarbejdet af Jørn Kjølner på grundlag af vielses- og begravelsesoplysninger. 1845-1960.

www.emiarch.dk - en søgedatabase på solgte oversøiske billetter i Danmark 1868-1910, udarbejdet af Det danske Udvandrerarkiv i Aalborg på basis af materiale på Rigsarkivet, Københavns Politi, 3. Politiinspektorat, Registre over udvandrere 1868-1934.

<http://www.ddd.dda.dk/kiplink1.htm> - giver søgemuligheder for samtlige bornholmske folketællinger 1787, 1801, 1834, 1845, 1850, 1855, 1860, 1870, 1880, 1890 og 1921, udarbejdet af Kilde indtastnings projektet (KIP)

<http://www.ddd.dda.dk/immibas/immibas2.asp>

Database over indfødsretstildelinger i Danmark 1776 - 1960

www.ancestry.com

Namnindexerede födselsuppgifter 1880-1920

Födelsesuppgifter för personer som avled mellan 1901 och 2006

Litteratur

Artiklen er en revideret, ændret og opdateret udgave af min artikel »Indvandringen til Bornholm fra de skånske landsdele og Småland 1850-1920« i Ale, nr. 3, s. 1-25 (Lund 2012)

Birgit Bender: Indflyttede svenskere på Bornholm 1901. Et øjebliksbillede. *Bornholmske Samlinger* 2013.

Birgit og Henning Bender: Återfunna svenska utvandrare. Svenska utvandrare via Danmark 1868-1909 (*Med Malmö i Minnet*, Malmö Stadsarkiv 100 år, 2003, s. 85-96)

Henning Bender: Svenske Udvandrere via Danmark 1868-1904, *Kulturhistorisk samarbejde omkring Øresund*. Farum 1998, s. 46-55.

Henning Bender: Bornholmsk Udvandring 1868-1904 (*Bornholmske Samlinger* 2000, s. 103-125)

- Henning Bender: Den oversøiske udvandring fra Bornholm og Danmark 1840-1940 (*Bornholmske Samlinger* 2011, s. 10-49)
- Henning Bender: Indvandringen til Bornholm fra de skånske landsdele og Småland 1850-1920. Den »glemte indvandring« og internettet. (*Ale. Historisk Tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge*, Nr. 3, 2012, s. 1-25. Lund 2012)
- Fritjof Bon: Hjemstavns-Billeder fra Bornholm (1892)
- Anne Dyhr: De svenske stenhuggere på Nordbornholm 1860-1921 (*Bornholmske Samlinger* 2010, s. 8-115) Uafsluttet speciale til KU 1969-1971.
- Kristian Hvidt: Nordiske studier over emigration 1965-1975 (*Historisk Tidsskrift*, Bind 13, række 6 (1979) - 2, s. 380-386)
- Henning Bech Johansen: En undersøgelse af den svenske indvandring til Bornholm i slutningen af det 19. årh. baseret på kilder fra Østre herred, utrykt speciale, Københavns Universitet, 1972.
- Niels-Holger Larsen: Råstofudnyttelse på Bornholm gennem tiderne i Under Overfladen, 2007
- Ann Vibeke Knudsen: Udbyggere på Højlyngen (*fra Bornholms Museum* 1989-1990, s. 77-104).
- Lars-Olof Larsson: Utvandring från södra Småland fram till 1870 (*Kronobergsboken* 1978), s. 133-204)
- O.A. Nielsen: Blade af Østermarie Udmarks Historie (*Bornholmske Samlinger* 1942), s. 117-132.
- Allan Hjorth Rasmussen: Bornholms Fiskeri 1880-1993, *Bornholmske Samlinger* 1993
- Richard Willerslev: Nettoudvandringen fra Sverige til Danmark 1850-1910 (*Scandia* 1979, s. 83-106)
- Richard Willerslev: Den svenske indvandring til Bornholm 1850-1914 (*Scandia* 1980, s. 53-80)
- Richard Willerslev: Den slesvigske, svenske og russiske indvandring til København 1850-1914, (*Historiske Meddelelser om København* 1981, s. 84-123).
- Richard Willerslev: Svenske gæstearbejdere i København 1850-1914 (*Fortid og Nutid* 1981, s. 224-241).
- Richard Willerslev: Den glemte indvandring. Den svenske indvandring til Danmark 1850-1914; København, Gyldendal, 1983
- Richard Willerslev: Den svenske indvandring til Bornholm (*Bornholmske Samlinger*, 1983, s. 9-31)
- Richard Willerslev: Tilvandringen af svenske arbejdere 1840-1914 (Fremmede i Danmark, red. Bent Blüdnikow, 1987, s. 118-138)
- Agnes Wirén: Uppbrot från Örtagård. Utvandring från Blekinge till och med år 1870; Lund, Gleerup 1974.
- Fremmed arbejdskraft i Danmark før 1. Verdenskrig, En Arkivudstilling, Udstillingskatalog, Landsarkivet for Sjælland m.m. (København 1977)

SVENSKFØDTE PÅ BORNHOLM

ANTAL OG PROCENT AF SAMLET BEFOLKNING PÅ KØBSTÆDER, SOGNE OG HERREDER 1850-1920

	1850		1860		1870		1880		1890		1901		1921	
	Sv	%	Sv	%	Sv	%	Sv	%	Sv	%	Sv	%	Sv	%
Rønne	51	1,1	111	2,0	139	2,5	395	6,1	792	9,6	843	9,1	616	5,8
Knudsker	6	1,2	19	3,4	47	7,8	80	12,1	157	21,6	100	13,0	62	6,5
Nyker	38	3,9	56	5,4	78	7,2	105	10,3	107	10,5	91	8,3	57	4,7
Vestermarie	10	0,6	11	0,7	40	2,1	148	7,3	173	8,2	107	5,4	51	2,4
Nylars	6	0,8	11	1,5	35	4,5	98	10,7	104	11,1	79	8,7	37	3,5
VESTER H	111	1,4	208	2,2	339	3,4	826	7,4	1.333	10,2	1.220	8,7	823	5,1
Hasle	28	3,3	20	2,3	72	7,8	105	9,7	132	10,4	93	7,3	69	4,8
Allinge-Sanv	2	0,2	17	1,9	30	2,9	197	13,8	275	15,0	416	15,4	139	7,2
Rutsker	6	0,6	19	1,5	27	2,1	36	2,7	66	5,1	69	5,4	37	2,5
Olsker	0	0,0	4	0,5	25	2,6	67	5,8	71	5,8	69	5,6	76	5,4
Rø	1	0,2	1	0,2	6	0,9	25	3,4	36	4,7	16	2,3	15	1,9
Klemensker	20	1,1	20	1,1	49	2,4	177	8,1	278	12,5	153	6,9	135	5,4
NØRRE H	57	0,9	81	1,3	209	3,1	607	7,7	858	9,9	816	8,9	471	4,9
Gudhjem	1	0,2	5	0,7	7	1,2	12	2,2	24	3,8	24	3,2	16	1,9
Svaneke	4	0,4	10	0,9	15	1,3	38	3,0	50	3,8	44	3,4	33	2,5
Østerlars	0	0,0	0	0,0	41	2,8	98	6,6	104	7,1	61	4,0	48	2,9
Østermarie	2	0,1	8	0,4	25	1,2	94	4,1	134	5,4	85	3,6	56	2,0
Ibsker	1	0,1	9	0,6	17	1,1	28	1,7	45	2,7	26	1,6	14	0,8
Christiansø	0	0,0	0	0,0	2	1,3	0	0,0	2	0,7	1	0,5	0	0,0
ØSTER H	8	0,1	32	0,5	107	1,5	270	3,6	359	4,7	241	2,7	167	2,0
Nexø	4	0,3	11	0,7	21	1,3	77	3,9	62	2,7	69	2,7	64	2,3
Aakirkeby	1	0,2	7	1,1	12	1,7	16	1,9	40	4,1	27	2,3	26	1,7
Aaker	10	0,5	12	0,6	68	3,6	118	4,8	139	6,0	110	4,6	68	2,5
Bodilsker	5	0,5	4	0,4	17	1,5	41	3,2	42	3,3	43	3,6	17	1,2
Povlsker	0	0,0	0	0,0	8	0,7	14	1,3	33	2,9	17	1,6	11	0,9
Pedersker	2	0,2	5	0,5	44	4,0	52	4,6	50	4,8	33	3,2	14	1,2
SØNDER H	22	0,3	39	0,5	170	2,3	312	3,5	366	4,0	302	3,2	200	1,9
I ALT	198	0,7	360	1,2	826	2,3	2.016	5,7	2.916	7,5	2.579	6,3	1.661	3,7

Tabel 5.

Indflyttede svenskere på Bornholm 1901, et øjebliksbillede

Af Birgit Bender

1901 var et særligt år i rækken af danske folketællinger for Bornholm! En folketælling er en opgørelse over alle personer bosat i Danmark et bestemt år. Den er opsat efter købstad eller sogn og indeholder en rad oplysninger såsom navn, køn, alder, ægteskabelig stilling, stilling i husstanden, erhverv o.l. Den blev udarbejdet hvert femte eller tiende år og udfyldtes i byer af »ejeren, viceværten eller vedkommende«, i landsogne »af den af Sognerådet beskikkede Tællingskommissær«. »Enhver tælles på det Sted (Hus, Skib osv.), hvor han Natten mellem den 31te Januar og 1ste Februar har haft Natteleje...«.¹

◀ *Chr. Bidstrup - Schor & Bentzens Efterfl. i Lille Ellekongstræde, Rønne, 1901. Her er nr. to fra venstre Hans Andersen, nr. fire Christian Maalegaard. Flere af firmaets ansatte havde svenske rødder som eksempelvis snedkermester Ola Månsson (1849-1919) fra Östra Herrestad, der boede i Ellekongstræde 20, med sin kone og fem børn, der dog alle bar efternavnet Mogensen i stedet for Månsson. Bornholms Museum.*

Birgit Bender er filosofisk licentiat i historie ved Lunds universitet, tidligere stadsarkivar i Malmø, nu bosat i Snogebæk.

År 1901 er unik, da tællingen foruden navne, fødselsår og -sted, religion, sidste bopæl, stilling mm også optager vielsesår, antal fødte børn (levende og døde) samt som særligt interessant, oplysninger om hvor den pågældende var ansat. Disse notitser har betydet, at det er muligt, at beskrive erhvervsstrukturen på Bornholm i 1901 og fortælle hvor de mange svenske indvandrere var ansat. I næste folketælling 1906 var man mere interesseret i dem, der drev selvstændig virksomhed i håndværk og industri, deres forretningsadresser og firmanavne. 1901 giver altså chance for at detailstudere svenskerne på Bornholm et

¹ Folketælling 1901, Husliste, Regler.

Hovedliste.

Optegnelse paa Folketallet den 1ste Februar 1901 i Ejendommen

Matrikel-Nr. 90
Gade-Nr.

i *Brogade* Gade, Stræde eller Torv i *Allinge* Rode i

Kvarter.

(Her opføres ikke de Personer, som ere midlertidig fraværende, se Tillægslisten paa Bagsiden.)

[illegible]

Folketællingen 1901, Matr. 9c i Brogade, Allinge, Sven Johan Pehrsson, f. 1858, fisker og stenhugger, hustru Kristine Pedersen, f. 1843 og børnene Ida, Niels Emil og Peter Manfred f. 1881, 1883 og 1885, henholdsvis syerske og sømænd, alle født i Matvik nær Karlshamn i Blekinge. Mens Ida er syerske, er begge sønner arbejdsløse sømænd. Arbejdsløsheden kan skyldes, at der er færre skibe, der sejler den 1. februar 1901, datoen for afholdelse af folketællingen. Se fotografi af Peter Pedersen i artiklen side 132.

bestemt år. Måske havde den bornholmskfødte statistiker Michael Koefoed (1867-1940), som 1891 blev ansat i Statistisk Bureau (fra 1912 Statistisk Department) og blev dets leder 1904, sin andel i denne meget indgående optælling. I 1906 års folketælling findes der ikke nogen kolonne for erhverv og da den kom tilbage i 1911, blev den oftest ikke udfyldt.

Svenske indbyggere

Ved det tyvende århundredes begyndelse er den svenske indvandring på toppen. Som Henning Bender konstaterer i sin artikel starter den stille og roligt i 1850'erne, øges i løbet af 1870'erne og når sin kulmi-

nation 1880-1890 med 7,5 % svenskfødte i 1890 eller 2916 mod 2579 eller 6,3 % i 1901². 1921 års folketælling viser en faldende kurve til 1661 eller 3,7 % og dermed kan man sige at den svenske indvandring stort set var ovre. Dyhr³ har dog peget på, at i Allinge-Sandvig var antallet stenhuggere og svenske indvandrere højest i 1901 for først at falde efter 1911.

Den østre side af øen lokkede mindre til svensk bosættelse end den vestre. Øster og Sønder herreder havde i 1901 kun 21 % af

2 Henning Bender: Den svenske indvandring til Bornholm 1850-1920, Bornholmske Samlinger 2013.

3 Dyhr, Anne: De svenske stenhuggere på Nordbornholm 1860-1921, Bornholmske Samlinger IV: 4, 2010, s 28 ff.

Tabel over indbyggere 1901, hele øen respektive svenskfødte

	Indbyggere			Svenskere		
	Mænd	Kvinder	Sum	Mænd	Kvinder	Sum
Nørre herred	4927	4776	9703	499	317	816
Allinge-Sandvig	1553	1466	3019	268	148	416
Hasle	621	661	1282	42	51	93
Klemensker	1122	1088	2010	86	67	153
Olsker	618	608	1226	41	28	69
Rutsker	667	613	1280	54	15	69
Rø	346	340	686	8	8	16
Vester			14 065	625	595	1220
Rønne			9292	417	426	843
Knudsker	401	366	767	56	44	100
Nyker	554	547	1101	46	45	91
Nylarsker	465	448	913	46	33	79
Vestermarie	1004	988	1992	60	47	107
Sønder			9374	177	125	302
Bodilsker	613	592	1205	24	19	43
Nexø			2523	40	29	69
Pedersker	508	519	1027	18	15	33
Povlsker	522	537	1059	15	5	20
Aaker	1207	1177	2384	61	49	110
Aakirkeby	537	639	1176	19	8	27
Øster	3557	3913	7470	147	94	241
Ibsker	776	831	1607	16	10	26
Svaneke	581	725	1306	27	17	44
Gudhjem	359	394	753	15	9	24
Østerlars	614	622	1236	36	25	61
Østermarie	1123	1233	2356	53	32	85
Christiansø	104	108	212		1	1
Sum			40 612	1448	1131	2579

Kilde: Folketælling 1901

de svenske indvandrere mod 32 % i Nørre herred med Allinge/Sandvig 16 % og i Vester herred 47 % med Rønne 33 %. Med undtagelse af Rønne, som havde et lille kvindeoverskud, var der flest mænd. Af de 2579 (den trykte udgave af 1901 års Folketælling angiver 2594) indvandrede svenskere var 1448 mænd (dvs. 56 %) og 1131 kvinder. Mændene fandtes i industriområder som Allinge og Nørre herred med 61 procents overvægt men også i jordbrugsområder som Øster herred.

Hvem var da de svenske indvandrere? Blev de integreret eller holdt de sig til deres svenske brødre og søstre?

Af mændene var næsten 40 % blevet dansk gift, 30 % svensk, mens de øvrige var ugifte (5 % var enkemænd eller børn). Den største del dansk gifte fandtes i Øster og især i Sønder (59 %) herred, hvor jordbrug og landarbejde dominerede, mens de svensk gifte boede i Vester herred og især Rønne (44 %) og de ugifte i nord, særligt i Allinge (41 %). Byen var jo det første

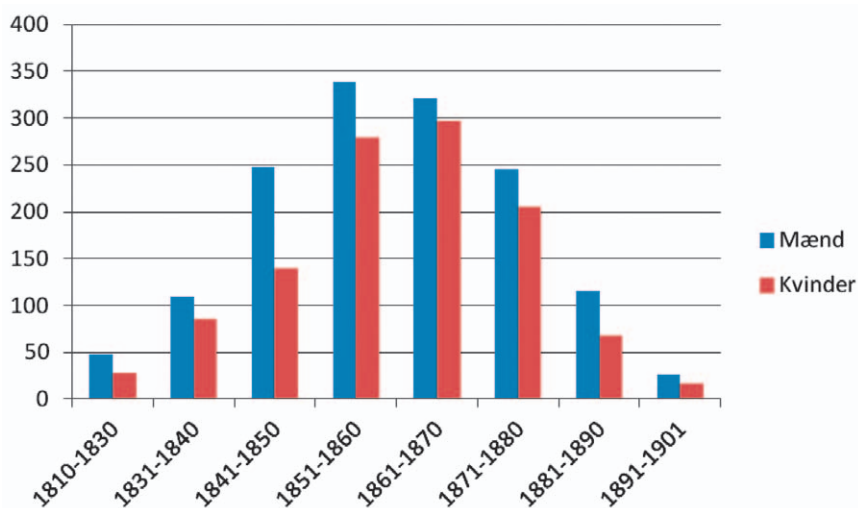
sted man kom til fra Sverige og her var det altid muligt at få arbejde i stenindustrien. Kvinderne viste et lidt anderledes mønster med næsten 38 % svensk gifte, 27 % dansk, 26 % ugifte og 10 % enker eller børn. I Allinge var gennemsnittet højere og der fandtes flere svensk gifte kvinder, nemlig 50 %. Flest ugifte boede i Sønder herred, oftest som tyende i landbrug, de dansk gifte i Øster (40 %).

Af diagrammet kan ses at for begge køns vedkommende var de fleste 1901 i alderen 30-50 år, kvinderne lidt yngre end mændene, mens der næsten ikke var nogen hjemmeboende børn, der var født i Sverige. Der var færre unge, men dog trods alt ca. 450 i alderen 20-30 år, der var kommet til Bornholm.

Indflytning

Ifølge folketællingen kom de fleste svenskere til Bornholm alene. Men lidt mere end hundrede var allerede blevet gift i Sve-

Fødselsår tal for indflyttede svenskere 1901

Billede af hus fra Skåne, sandsynligvis fra et af de to nabosogne Onslunda eller Fågelstofta nordøst for Tomelilla. For her havde karetmager Martin Nielsen i Klemensker, fra hvem billedet stammer, sine bedste-forældre, selvom han var født i Olsker i 1890. Hans forældre, Mårten Nilsson Lundgren (1866-1941), murersøn fra Onslunda og Marie Svendsdatter (1862-1941), snedkerdatter fra Fågelstofta var kommet til Bornholm 1886 og var blevet gift i Rutsker 1889 og slog sig 1896 ned som husmandspar i Klemensker. Bornholms Museum.

rige og kom med familie eller kone. Oftest var de ældste børn i så tilfælde født i Sverige men 1901 flyttet hjemmefra, mens de yngre børn var blevet født på Bornholm.

Næsten halvdelen af de indvandrede var flyttet fra et andet sogn på Bornholm til det sogn de boede i 1901. De havde altså boet på øen nogen tid. 35 % derimod, var kommet direkte fra Sverige til det sogn som de angav som første bopæl. For ca. 10 % var den tidligere bopæl slet ikke anført, kun det tidspunkt, de kom til sognet.

Kun et meget lille fåtal var indvandret fra andre steder: Sjælland, Amerika (12

mænd, 4 kvinder), Tyskland el. lign. Der var for eksempel Ole Andersen i Aaker, f. 1840, guldgraver, som var fraværende og opholdt sig i Amerika eller Niels Persson, f. 17/7 1861 og Peder Espersen, f. 22/9 1855, som var indvandret til Østermarie fra henholdsvis Belgien og New Zealand.

Som vi har set ovenfor var de fleste svenskere 1901 født i årene 1851-1870 og som en følge heraf fandt de fleste vielser sted 1871-1901 med overvægt på de sidste ti år. De børn der herefter blev født blev det på det nye hjemmested.

Religionstilhørighed

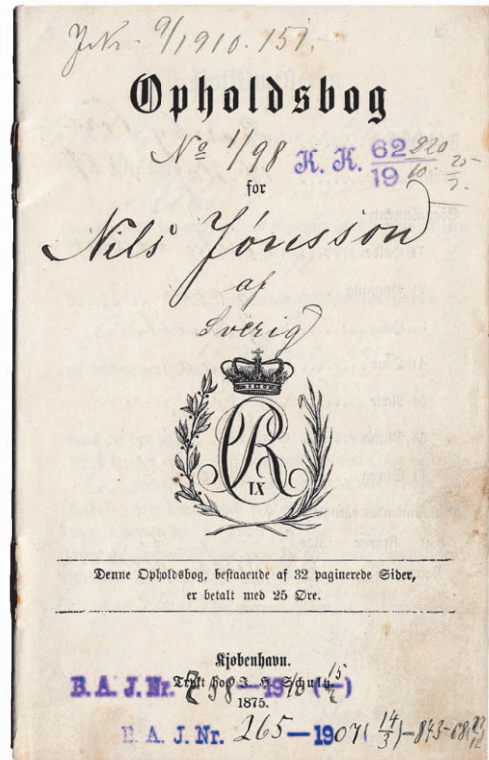
Det var ikke af religiøse grunde svenskere søgte til Bornholm. På en ø, hvor der ellers forekommer så mange forskellige trosretninger, sås de ikke i frimenighederne i 1901. De tilhørte næsten uden undtagelse folkekirken. 6,4 % har dog angivet anden trostillhørighed, fremfor alt 105 baptister, der bl.a. boede i Allinge og Nørre herred (38 st.) og Rønne (44 st.). 13 st. hørte til Luthersk Mission, de fleste af dem fandtes i Østermarie og 24 st. til Frimissionen i Rønne. Derudover var der 11 st. fra den apostoliske og katolsk-apostolske kirke, fem fra Missionsforbundet⁴ (Nexø og Østermarie), en mormon samt en katolik. Der var også to adventister, Peter Johan Carlsen, f. 18/2 1861 i Sverige, med kone samt syv børn der var født i henholdsvis Korsør, Sandvig og Sverige. De boede nu i Rutsker, hvor han arbejdede som brostenshugger hos Mogensen i Vang.

Interessant, er det at Baptistkirken på Bornholm ifølge den trykte Folketælling 1901⁵ havde rigtigt mange medlemmer. I hele Danmark fandtes der 5501 baptister, hvoraf 974 tilhørte den bornholmske afdeling, deraf 105 st. svenskere. Baptistkirken på Bornholm stiftedes 1848 og der fandtes 11 kapeller/kirker, i dag er kun Rønne og Østermarie bevaret.

Den svensk/danske adventistfamilie, som nævnes ovenfor, var i øvrigt den eneste på Bornholm.

4 Frimission og missionsforbund synes være det samme, udgået fra det Svenska Missionsförbundet og dannet i 1890, i dag i det Danske Missionsforbund. Om frikirkekapeller på øen se www.kulturstyrelsen.dk søgeord: Bornholmske missionshuse af Allan Tønnesen 2001.

5 Danmarks Statistik. Statistisk Tabelværk, Femte Række, Litra A Nr 3. Folketællingen i Kongeriget Danmark den 1. Februar 1901, Første Del side 114, København 1903.

Opholdsbog og »Flytningsbevis« vedr. Nils Jönsson (senere Niels Jensen), f. 14. maj 1881 i Borris forsamling. Udvandret med sin familie til Bornholm i 1891. Han arbejdede som landarbejder og senere stenhugger på Bornholm, tog navneforandring til Jensen. En søn grundlagde »Harry Jensens Stenhuggeri« på Zahrtmannsvej i Rønne. Bornholms Museum.

Arbejdsløshed

Det var uundgåeligt at en og anden svensker i 1901 var uden arbejde. Der er fundet 72 mænd, dvs. knap 5 % af alle svenskfødte (børn og gamle medregnet), plus 13 kvinder, der havde en mand uden arbejde.

Folketællingen opgøres ved vintertid og det er derfor naturligt med en vis sæsonarbejdsløshed som f.eks. syv sømænd, 18 arbejdsmænd og et dusin håndværkere. Ligeledes var 18 teglværksarbejdere, de

1847
 1911
 1912
 1913
 1914
 1915
 1916
 1917
 1918
 1919
 1920
 1921
 1922
 1923
 1924
 1925
 1926
 1927
 1928
 1929
 1930
 1931
 1932
 1933
 1934
 1935
 1936
 1937
 1938
 1939
 1940
 1941
 1942
 1943
 1944
 1945
 1946
 1947
 1948
 1949
 1950
 1951
 1952
 1953
 1954
 1955
 1956
 1957
 1958
 1959
 1960
 1961
 1962
 1963
 1964
 1965
 1966
 1967
 1968
 1969
 1970
 1971
 1972
 1973
 1974
 1975
 1976
 1977
 1978
 1979
 1980
 1981
 1982
 1983
 1984
 1985
 1986
 1987
 1988
 1989
 1990
 1991
 1992
 1993
 1994
 1995
 1996
 1997
 1998
 1999
 2000
 2001
 2002
 2003
 2004
 2005
 2006
 2007
 2008
 2009
 2010
 2011
 2012
 2013
 2014
 2015
 2016
 2017
 2018
 2019
 2020
 2021
 2022
 2023
 2024
 2025
 2026
 2027
 2028
 2029
 2030
 2031
 2032
 2033
 2034
 2035
 2036
 2037
 2038
 2039
 2040
 2041
 2042
 2043
 2044
 2045
 2046
 2047
 2048
 2049
 2050
 2051
 2052
 2053
 2054
 2055
 2056
 2057
 2058
 2059
 2060
 2061
 2062
 2063
 2064
 2065
 2066
 2067
 2068
 2069
 2070
 2071
 2072
 2073
 2074
 2075
 2076
 2077
 2078
 2079
 2080
 2081
 2082
 2083
 2084
 2085
 2086
 2087
 2088
 2089
 2090
 2091
 2092
 2093
 2094
 2095
 2096
 2097
 2098
 2099
 2100
 2101
 2102
 2103
 2104
 2105
 2106
 2107
 2108
 2109
 2110
 2111
 2112
 2113
 2114
 2115
 2116
 2117
 2118
 2119
 2120
 2121
 2122
 2123
 2124
 2125
 2126
 2127
 2128
 2129
 2130
 2131
 2132
 2133
 2134
 2135
 2136
 2137
 2138
 2139
 2140
 2141
 2142
 2143
 2144
 2145
 2146
 2147
 2148
 2149
 2150
 2151
 2152
 2153
 2154
 2155
 2156
 2157
 2158
 2159
 2160
 2161
 2162
 2163
 2164
 2165
 2166
 2167
 2168
 2169
 2170
 2171
 2172
 2173
 2174
 2175
 2176
 2177
 2178
 2179
 2180
 2181
 2182
 2183
 2184
 2185
 2186
 2187
 2188
 2189
 2190
 2191
 2192
 2193
 2194
 2195
 2196
 2197
 2198
 2199
 2200
 2201
 2202
 2203
 2204
 2205
 2206
 2207
 2208
 2209
 2210
 2211
 2212
 2213
 2214
 2215
 2216
 2217
 2218
 2219
 2220
 2221
 2222
 2223
 2224
 2225
 2226
 2227
 2228
 2229
 2230
 2231
 2232
 2233
 2234
 2235
 2236
 2237
 2238
 2239
 2240
 2241
 2242
 2243
 2244
 2245
 2246
 2247
 2248
 2249
 2250
 2251
 2252
 2253
 2254
 2255
 2256
 2257
 2258
 2259
 2260
 2261
 2262
 2263
 2264
 2265
 2266
 2267
 2268
 2269
 2270
 2271
 2272
 2273
 2274
 2275
 2276
 2277
 2278
 2279
 2280
 2281
 2282
 2283
 2284
 2285
 2286
 2287
 2288
 2289
 2290
 2291
 2292
 2293
 2294
 2295
 2296
 2297
 2298
 2299
 2300
 2301
 2302
 2303
 2304
 2305
 2306
 2307
 2308
 2309
 2310
 2311
 2312
 2313
 2314
 2315
 2316
 2317
 2318
 2319
 2320
 2321
 2322
 2323
 2324
 2325
 2326
 2327
 2328
 2329
 2330
 2331
 2332
 2333
 2334
 2335
 2336
 2337
 2338
 2339
 2340
 2341
 2342
 2343
 2344
 2345
 2346
 2347
 2348
 2349
 2350
 2351
 2352
 2353
 2354
 2355
 2356
 2357
 2358
 2359
 2360
 2361
 2362
 2363
 2364

11-NOV-87

12991

10

Då Alliger hvar och en, både under året inflyttat i en församling, ett uppehålls- och medföljande personer afdrifslagen och inom 14 dagar efter inflyttningen, samt i alla händelser före en 6 månaders, denna år, hos pastor förde prestisken från utflyttningorten. Skulle någon under tiden mellan den 8 November och året slut lefva inflyttad i annan församling än den, han först tillhört, eller kom så till ett annat inflyttningsslag, behöfva till pastor afseendt prestisken. Under året någon som följande års församling, sats 3 kronor 50 öre.

Husboende vare, derest inflyttadt tjenstgjort till rektan hos pastor försett till prestisken, påligt att, vid slutet af 3 kronor 50 öre, inom 14 dagar, sedan tjenstgjordt inträtt i tjenst, afgifva och till pastor afseendt sidan betyg. (K. Rörda, 4. 20 Juli 1863 § 3.)

1. d. Maffusa församling d. 78 18 ()

2. i Maffusa församling d. 78 18 ()

3. i Maffusa församling d. 78 18 ()

4. i Maffusa församling d. 78 18 ()

5. i Maffusa församling d. 78 18 ()

6. i Maffusa församling d. 78 18 ()

7. i Maffusa församling d. 78 18 ()

8. i Maffusa församling d. 78 18 ()

9. i Maffusa församling d. 78 18 ()

10. i Maffusa församling d. 78 18 ()

11. i Maffusa församling d. 78 18 ()

12. i Maffusa församling d. 78 18 ()

13. i Maffusa församling d. 78 18 ()

14. i Maffusa församling d. 78 18 ()

15. i Maffusa församling d. 78 18 ()

16. i Maffusa församling d. 78 18 ()

17. i Maffusa församling d. 78 18 ()

18. i Maffusa församling d. 78 18 ()

19. i Maffusa församling d. 78 18 ()

20. i Maffusa församling d. 78 18 ()

21. i Maffusa församling d. 78 18 ()

22. i Maffusa församling d. 78 18 ()

23. i Maffusa församling d. 78 18 ()

24. i Maffusa församling d. 78 18 ()

25. i Maffusa församling d. 78 18 ()

26. i Maffusa församling d. 78 18 ()

27. i Maffusa församling d. 78 18 ()

28. i Maffusa församling d. 78 18 ()

29. i Maffusa församling d. 78 18 ()

30. i Maffusa församling d. 78 18 ()

31. i Maffusa församling d. 78 18 ()

32. i Maffusa församling d. 78 18 ()

33. i Maffusa församling d. 78 18 ()

34. i Maffusa församling d. 78 18 ()

35. i Maffusa församling d. 78 18 ()

36. i Maffusa församling d. 78 18 ()

37. i Maffusa församling d. 78 18 ()

38. i Maffusa församling d. 78 18 ()

39. i Maffusa församling d. 78 18 ()

40. i Maffusa församling d. 78 18 ()

41. i Maffusa församling d. 78 18 ()

42. i Maffusa församling d. 78 18 ()

43. i Maffusa församling d. 78 18 ()

44. i Maffusa församling d. 78 18 ()

45. i Maffusa församling d. 78 18 ()

46. i Maffusa församling d. 78 18 ()

47. i Maffusa församling d. 78 18 ()

48. i Maffusa församling d. 78 18 ()

49. i Maffusa församling d. 78 18 ()

50. i Maffusa församling d. 78 18 ()

51. i Maffusa församling d. 78 18 ()

52. i Maffusa församling d. 78 18 ()

53. i Maffusa församling d. 78 18 ()

54. i Maffusa församling d. 78 18 ()

55. i Maffusa församling d. 78 18 ()

56. i Maffusa församling d. 78 18 ()

57. i Maffusa församling d. 78 18 ()

58. i Maffusa församling d. 78 18 ()

59. i Maffusa församling d. 78 18 ()

60. i Maffusa församling d. 78 18 ()

61. i Maffusa församling d. 78 18 ()

62. i Maffusa församling d. 78 18 ()

63. i Maffusa församling d. 78 18 ()

64. i Maffusa församling d. 78 18 ()

65. i Maffusa församling d. 78 18 ()

66. i Maffusa församling d. 78 18 ()

67. i Maffusa församling d. 78 18 ()

68. i Maffusa församling d. 78 18 ()

69. i Maffusa församling d. 78 18 ()

70. i Maffusa församling d. 78 18 ()

71. i Maffusa församling d. 78 18 ()

72. i Maffusa församling d. 78 18 ()

73. i Maffusa församling d. 78 18 ()

74. i Maffusa församling d. 78 18 ()

75. i Maffusa församling d. 78 18 ()

76. i Maffusa församling d. 78 18 ()

77. i Maffusa församling d. 78 18 ()

78. i Maffusa församling d. 78 18 ()

79. i Maffusa församling d. 78 18 ()

80. i Maffusa församling d. 78 18 ()

81. i Maffusa församling d. 78 18 ()

82. i Maffusa församling d. 78 18 ()

83. i Maffusa församling d. 78 18 ()

84. i Maffusa församling d. 78 18 ()

85. i Maffusa församling d. 78 18 ()

86. i Maffusa församling d. 78 18 ()

87. i Maffusa församling d. 78 18 ()

88. i Maffusa församling d. 78 18 ()

89. i Maffusa församling d. 78 18 ()

90. i Maffusa församling d. 78 18 ()

91. i Maffusa församling d. 78 18 ()

92. i Maffusa församling d. 78 18 ()

93. i Maffusa församling d. 78 18 ()

94. i Maffusa församling d. 78 18 ()

95. i Maffusa församling d. 78 18 ()

96. i Maffusa församling d. 78 18 ()

97. i Maffusa församling d. 78 18 ()

98. i Maffusa församling d. 78 18 ()

99. i Maffusa församling d. 78 18 ()

100. i Maffusa församling d. 78 18 ()

101. i Maffusa församling d. 78 18 ()

102. i Maffusa församling d. 78 18 ()

103. i Maffusa församling d. 78 18 ()

104. i Maffusa församling d. 78 18 ()

105. i Maffusa församling d. 78 18 ()

106. i Maffusa församling d. 78 18 ()

107. i Maffusa församling d. 78 18 ()

108. i Maffusa församling d. 78 18 ()

109. i Maffusa församling d. 78 18 ()

110. i Maffusa församling d. 78 18 ()

111. i Maffusa församling d. 78 18 ()

112. i Maffusa församling d. 78 18 ()

113. i Maffusa församling d. 78 18 ()

114. i Maffusa församling d. 78 18 ()

115. i Maffusa församling d. 78 18 ()

116. i Maffusa församling d. 78 18 ()

117. i Maffusa församling d. 78 18 ()

118. i Maffusa församling d. 78 18 ()

119. i Maffusa församling d. 78 18 ()

120. i Maffusa församling d. 78 18 ()

121. i Maffusa församling d. 78 18 ()

122. i Maffusa församling d. 78 18 ()

123. i Maffusa församling d. 78 18 ()

124. i Maffusa församling d. 78 18 ()

125. i Maffusa församling d. 78 18 ()

126. i Maffusa församling d. 78 18 ()

127. i Maffusa församling d. 78 18 ()

128. i Maffusa församling d. 78 18 ()

129. i Maffusa församling d. 78 18 ()

130. i Maffusa församling d. 78 18 ()

131. i Maffusa församling d. 78 18 ()

132. i Maffusa församling d. 78 18 ()

133. i Maffusa församling d. 78 18 ()

134. i Maffusa församling d. 78 18 ()

135. i Maffusa församling d. 78 18 ()

136. i Maffusa församling d. 78 18 ()

137. i Maffusa församling d. 78 18 ()

138. i Maffusa församling d. 78 18 ()

139. i Maffusa församling d. 78 18 ()

140. i Maffusa församling d. 78 18 ()

141. i Maffusa församling d. 78 18 ()

142. i Maffusa församling d. 78 18 ()

143. i Maffusa församling d. 78 18 ()

144. i Maffusa församling d. 78 18 ()

145. i Maffusa församling d. 78 18 ()

146. i Maffusa församling d. 78 18 ()

147. i Maffusa församling d. 78 18 ()

148. i Maffusa församling d. 78 18 ()

149. i Maffusa församling d. 78 18 ()

150. i Maffusa församling d. 78 18

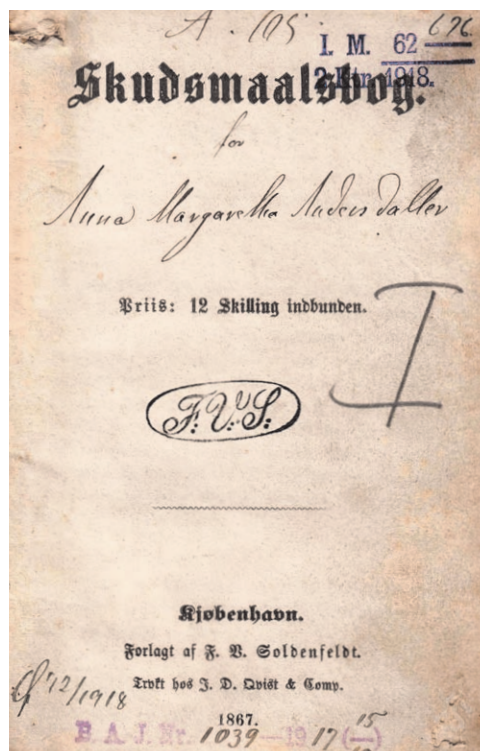
◀ Anna Margaretha Andersdatter var født i Misterhult, Calmar Len i 1856. Hun kom til Bornholm i 1874. Hun havde først arbejde i Rønne, kom siden til Knudsker skole og havde i de kommende år og frem til den sidste indførsel i skudsmålsbogen i 1901 arbejde på ti forskellige gårde i Nylars, Vestermarie, Aaker og Pedersker. I 1890 var hun på besøg i Sverige og boede hos broderen i Oskarshamn. Hendes papirer er endt i Knudsker sognekommunes arkiv, da hun som ugift tyende og dansker (hun fik statsborgerskab i 1920), formentlig fik alderdomsunderstøttelse sine sidste år. Bornholms Ø-arkiv. ▶

fleste af dem i Klemensker, sikkert både ramt af sæsonarbejdsløshed og den koncentration af teglindustrien som skete, da teglværkerne i slutningen af 1890-erne blev lagt sammen, moderniseret og effektiviseret, så der i 1905 kun var tre tilbage (to i Rønne og et i Allinge).

I Rønne var også seks stenhuggere uden arbejde, mens fire syjomfruer heller ikke kunne forsørge sig selv.

Svenske pensionister og deres understøttelse

Gennem Grundloven 1849 fik alle danskere i princip sikret ret til offentlig hjælp, når de ikke kunne forsørge sig selv.⁶ Men også indvandrerne blev gamle og det var ikke så selvfølgeligt at de ville få fattighjælp - de var jo ikke født i landet. Fattighjælpen finansieredes af den kommune, hvor man var født og betød hjælp i form af husly, føde, tøj eller optagelse på fattighuse eller i asyler. Men den medførte også at man mistede sin stemmeret. Man kunde heller ikke gifte sig uden tilladelse, hvis man de sidste fem år havde fået fattig-

hjælp. Ved revisionen af Fattigloven i 1891 kom i 1892 Lov om alderdomsunderstøttelse til »værdigt trængende over 60, som aldrig havde fået fattighjælp«, uden tab af borgerlige rettigheder. For at få andel i dette skulle man have indfødsret og som ligeberettigede med indfødte ansås separerede, fraskilte eller enker efter en mand med dansk indfødsret. Man skulle desuden have haft fast ophold i Danmark i 10 år, ikke have fået fattighjælp eller være dømt skyldig i løsgængeri eller betleri.

Alt i alt betød det sandsynligvis, at der ikke var så mange svenskere som kunne få hjælp. På hele øen var der i 1901 kun 26 svenskfødte mænd og 20 kvinder der fik fattighjælp samt fire mænd og otte kvinder, der fik alderdomsunderstøttelse. Derudover havde ti stykker privat understøttelse eller levede af deres formue.

6 Om fattiglov og understøttelse se www.danmarkshistorien.dk.

Husmandsfolk på Sigtømøllevej i Aaker ca. 1898. Det var på fattige og stenede jorder som disse, at mange indvandrere slog sig ned og skabte sig en tilværelse. På billedet ses Christoffer og Nikoline Hansen, der her for tredje gang i en alder af 70 er i gang med nyopdyrkning af udmarksjorder efter mere end 50 års kamp på tilsvarende jordstykker i Vestermarie og Nyker. Foto Ingeborg Bertelsen. Billedet er i privateje.

»Altmuligmænd«

At det kunne være svært at overleve med kun ét arbejde, kan tydeligt ses i 1901-folketællingen. Især på landet var svenskerne nødt til at have flere erhverv. Mange kombinerede en lille jordlod med at være dag-lejer eller håndværker, ofte skomager, smed, murer eller snedker.

Anton Andersen på 16. selvejergårds parcel 24d i Klemensker sogn, f. 6/7 1886, var både tyende hos en avlsbruger, snedker og brødhandler; Oluf Andersen, Snogebæk 99c i Povlsker sogn, f. 11/3 1874, var hønsekarl og havde træskomageri. I Østermarie var Elna Rahbek, f. 6/3 1855, siden 1879 gift med en dansker, der var husejer og agerbruger men også fyrbøder ved mejeriet i Gadeby. Stenhuggerne i byerne havde dog sjældent bibeskæftigelse. Havde de, var det som fisker, håndværker eller handlende. Derimod har Dyhr⁷ i sin undersøgelse af stenhuggere i Allinge-Sandvig 1860-1921 påvist, at stenhuggerne over tid skiftede til andre erhverv.

Arbejde og arbejdsgivere

De svenske mænd

Når vi hører om svenske indvandrere er det næsten altid kun stenhuggere man tænker på. Trækkes børn og gamle (knap 6 % af alle) fra de 1448 mænd finder man at en fjerdedel (27 %) arbejdede inden for stenhuggerindustrien og sammenlagt med den øvrige industri blev det 41 %. Hertil kom yderligere 5 %, der var løsarbejdere uden at opgive nogen arbejdsgiver og derfor også kan have arbejdet i industrien. Men man må

ikke glemme, at den anden store gruppe fandtes i jordbruget (31 %), 2/3 af dem som ansatte. Den tredje gruppe er håndværkere (12 %), der mest bestod af selvstændige (med lidt forbehold for at det kan være svært at aflæse om de havde en arbejdsgiver).

Den sidste tiendedel af de svenske fordelte sig med næsten en tredjedel i handel og service, to tredjedele transport og en lille del i øvrige erhverv, især offentlige. Transport er en samlingsgruppe, som består af sømænd, fiskere, kuske (ikke ansatte i industrien), vognmænd, jernbanearbejdere m fl.

Arbejderlønningerne var lave og lå under det øvrige Danmark. Ifølge Nielsen⁸ tjente en arbejder på Bornholm i 1892 en ugeløn på 11,07 kr., mod 13,07 i det øvrige land; en murer 12,14 mod 17,40; en snedker 12,51 mod 15,87; en syerske 4,59 mod 5,95 kr./uge. Særligt dårligt var det for en vaskekone, der efter 16-17 timers arbejde kunne få 1 kr. Også landarbejderkvinder tjente dårligt, mens manden ofte arbejdede på akkord og havde mere i løn.

Stenhuggerne arbejdede også på akkord og organiserede sig tidligt. Den første stenhuggerfagforening startede 1887 men sygnede hen og blev først fortsat i slutningen af 1890'erne. Det var ikke let at organisere sig og det ledte ofte til afsked, samtidigt med at arbejderne var bange for at miste arbejde og huse. De svenske indvandrere skabte også uvilje hos de bornholmske arbejdere, der mente at der kom for mange og at de holdt lønningerne nede især på 1890-tallet. Trods det var svenskerne blandt de der kraftigst arbejdede for fagforeninger.⁹

7 Dyhr, side 45.

8 Nielsen, Niels: En by vokser til. Rønne 1890-1914, Rønne 1959, s 181 ff.

9 Den samme, s 187 f.

De svenske kvinder

345 kvinder har opgivet eget erhverv. Hvis man fraregner gamle og børn på godt 100 st.(eller knap 9 %) var det 30 %. En tiendedel af disse beskæftigede sig med håndværk, især syning og vævning, en anden tiendedel inden for hotel, pensionat eller restaurant, handel og service med fisk, brød og grønt eller som butiksjomfru, en tredje tiendedel som husholdersker. Størstedelen, flere end halvdelen, fandtes som ansatte i jordbrug eller som tyende i byerne.

Nogle få havde dog arbejde i industrien for eksempel i slagteri, trykkeri, klæde- eller fajancefabrik og der fandtes fem fabriksarbejdere i Knudsker (men arbejdsgivere angives ikke).

De svenske kvinders mænd, både de danske og svenske, arbejdede for størstedelens vedkommende inden for industrien (41 %), især stenindustrien. 25 % fandtes i jordbrug, som selvejere eller ansatte, 16 % inden for håndværk, både som selvstændige eller ansatte og 11 % i søfart og transport.

Svensk familie i Rønne: Stående fra venstre ældste søn af Elna og Niels Håkansson, stenhugger Ernst Nielsen, onklen Per Håkansson til højre. Han blev gift med Emma Larsson (forrest til venstre), hun var søster til Ingrid Larsson (yderst til højre) og deres mor, Karna Larsson, sidder i midten, måske på besøg fra Skåne. De to unge mænd i midten er Emma og Ingrids brødre, Lars og Gustav Larsson, som begge emigrerede til USA. Foto H.P. Jacobsen o. 1910. Bornholms Museum.

De Forenedes plads i Rønne, 1895. Boligerne i baggrunden ligger i Landemærket, en af Rønnes mange gader med arbejderboliger; hvor mange svenske familier slog sig ned. I 1901 boede der 22 svenskfødte i gaden. Foto Th. Spelling. Bornholms Museum.

Erhverv og arbejdspladser¹⁰

Stenindustrien

Den mest fremtrædende »svenske« arbejdsplads blandt øens stenbrud var Hammerens granitværk på Hammerknuden. Det anlagdes 1874 af den tyske grosserer Mar-

tens, som havde købt området af Allinge-Sandvig kommune. 1901 ejedes granitværket af hans svoger, den tyske baron Heinrich von Ohlendorff, som sammen med den danske erhvervs- og bankmand C. F. Tietgen havde dannet Aktieselskabet Bornholms Granitværk. Efter at Hammerhavnen blev bygget 1892 til udskibning af produkter, byggede de også 32 arbejderboliger i Sandvig på Langelinie ved Hammershusvej og på Sandlinien. I henhold til Larsen¹¹ var der

¹⁰ Industrihistorie på Bornholm se Niels-Holger Larsen: Råstofudnyttelse ... og www.roennebyarkiv.com; www.kulturstyrelsen.dk eller <http://www.brk.dk> søgeord: råstofindustri - Et nationalt industriminde, dec. 2011.

¹¹ Larsen, s. 39.

til tider flere hundrede, der arbejdede her og blandt disse i 1901 126 svenske mænd og 9 danske, som var gift med svenske piger. Som på alle stenbrud fandtes der ikke kun stenhuggere, stenflækkere og stenslibere men også hestepassere, kuske, arbejdere, smede og andre håndværkere. Stenbruddet nedlagdes 1971.

De øvrige stenbrud mod nord med svenske ansatte var A/S Hammersholm, også benævnt »Forbundet«, et kooperativ, hvor nogle arbejdere havde købt gården Hammersholm og anlagt et stenbrud. Lidt mere end 20 arbejdede her og nogle flere på H. J. Larsens Granitværk, Moseløkken, hvortil kom lige så mange i nogle andre mindre stenbrud rundt om Allinge.

J. Mogensens granitbrud, Vang Granit, syd for Vang i Ringebakkerne, var kommet til i 1896 og lukkedes først 2004. Det tiltrak ligeledes en snes svenskere.

I Rønne fandtes det største, ældste og endnu i dag fungerende »De forenede Granitbrud og Stenhuggerier«. Som grundlægger regner man kommandant Poul Magnus Hoffman år 1819, men De Forenede dannedes 1873 ved at flere andre stenbrud i og rundt om Rønne sammenlagdes og opkøbtes. 1901 kaldes det oftest Brodersens stenbrud, da A. P. Brodersen havde ejet bruddene 1883-1896 og herefter var blevet delejer i et omdannet selskab. I disse stenbrud fandtes der 1901 61 svenskere og syv svenskgifte danskere.

Det sidste stenbrud med en snes svenskere var Sonne & Sode i Nexø med svensk-ansatte både i Ibsker og Nexø. Firmaet overtog et stenbrud i Ibsker 1856 og udvidede de følgende år med nye stenbrud både i Øster herred og på andre steder.

Lidt mere end halvfjerds mænd, der arbejdede som stenhuggere, svende eller lignende, har dog ikke opgivet nogen arbejdsgivere og det betyder sandsynligvis, at de ikke havde nogen fast stilling eller muligvis havde et eget lille stenbrud af den type

som man endnu kan se rester af i blandt andet Vangs omgivelser.

Summa summarum var der 373 svenske mænd og 38 danske, gift med svenske kvinder, som arbejdede i industrien og 109 af de svenske kvinder var også gift med svenske stenhuggere.

Ler, tegl, fajance og cementindustrien

Inden for disse industrier fandtes ca. 8 % svenskere (118 st.) og også nogle af de svenske kvinders danske mænd (21 st.). Præcis som i stenindustrien samlede man sig på to steder, Bornholms Kaolinslemmeri, inkl. Buskeværket og Torneværket samt Rabækkværket, begge etableret i 1870-tallet og beliggende øst for Rønne i Knudsker sogn. Kaolinen benyttedes i papir- og porcelæn industrien. To tredjedele af mændene arbejdede der. De oplysninger de har givet til Folketællingen er her lidt vage og det er svært at skille den ene arbejdsplads fra den anden, når de angiver Kaolinværket, Kaolinslemmeriet eller lignende.

11 svenskere og svenske kvinders danske mænd arbejdede på Hasle Klinker- og Chamottestensfabrik, nogle færre i Lervarefabrikken/Danish Firebrick Company og i mindre private teglværker i Rønne.

På den Danske Chamottfabrik fandtes to svenske arbejdersker. Som tidligere nævnt var teglindustrien ved denne tid blevet lagt sammen og moderniseret, hvad der betød at 18 svenske teglarbejdere savnede arbejde, otte af dem boede i Klemensker, fire i Rønne, fire i Nyker og to i Hasle.

Herman Wolffsen, som sammen med E. C. Sonne, var blevet uddannet ved Søholms fabrik i Klampenborg, dannede 1835 en fajancefabrik med »gul fajance« i Grønnegade, Rønne. Wolffsens fabrik havde 1901 fire svenske ansatte og Grønbergs fajance på Østergade, en.

På Rabækkeværket ved Rønne. Arbejderne har stillet sig op foran nogle trillebø re med rå chamottesten, der siden skulle lufttørres i laderne for til sidst at blive brændt i ringovnen bagved. Foto Th. Yhr, 1901. Bornholms Museum.

»Dansk cementfabrik« i Rønne (ikke klarlagt hvilken af de fem i Rønne) havde to svenske ansatte som teglværksarbejdere og købmand Anders Kaspersen i Nexø to cementstøbere.

Øvrig industri

Lidt mere end 75 mænd (både svenske og svensk gifte danske mænd) og tre kvinder arbejdede i den øvrige industri. Halvdelen af dem fandtes på Bornholms Maskinfabrik A/S i Østergade, der var blevet grundlagt 1880 med Herman Blem som leder.

Nordre Jernstøberi var grundlagt i 1845 og i mange år ejet af Wichmann & Co. Det blev i 1887 overtaget af Bornholms Maskinfabrik, som dermed blev en af Bornholms største virksomheder. Fabrikken fremstillede blandt andet landbrugsredskaber, skibe og ved århundredskiftet havde man store ordrer til den kommende Bornholms jernbane, som blev bygget 1900-1916.¹²

¹² www.bornholmsmuseum.mobi/museumsudstil/ugenshistorie 27-05, 50-05 eller 03-08. forf. Ann-Vibeke Knudsen, www.roennebyarkiv.dk, www.fotohistorie.com, www.sporskiftet.dk.

Arbejdsstyrken på Maskinfabrikken fotograferet af »Atelier Heimdal« sidst i 1800'erne. I midten forrest direktør Herman Blem. Der er flere svenske arbejdere på fabrikken, blandt navnene kan man notere maskinarbejderne Åge Løfsted (1859-1921) fra Baldringe ved Ystad 1880 og Holmstrøm (1869-1943) fra Sjöbo 1893, samt i femte række nummer to, arbejdsmand Magnus Ohlsson (1872-1959) fra Stiby mellem Ystad og Simrishamn. Han arbejdede i formeriet og blev senere pedel på Østre Skole. (Se historien om ham s. 234). Familien Wichmanns samling. Bornholms Ø-arkiv.

Arbejdere, som angav både Bornholms Maskinfabrik og Nordre Støberi som arbejdsplads, havde mange forskellige typer af stillinger: emaljearbejder, skibsbygger, smed, maskinarbejder, arbejdsmand, maskindrejser, kusk, modelsmed, kedelsmedesvend, støberiarbejder, fyrbøder etc.

Andre industrier var savskærerier, Bidstrups byggeforretning, som bl.a. beskæftigede sig med at bygge de nye togstationer og inden for fødevarerindustrien Rønne svineslagteri, hvor også kvinder var sysselsat, samt bryggeri og trykkeri.

Arbejds mænd

Et hundredtal, de fleste af dem ugifte eller gifte med danske kvinder, har ikke kunnet angive en fast arbejdsgiver. De var arbejds mænd uden særskilt ansættelse og kunne arbejde inden for industri, de kommende jernbaner, jordbrug, privat eller kommunal virksomhed. Sandsynligvis var de fleste daglejere og kunne have forskellige arbejds givere.

Handel og serviceerhverv

Der var flere svenske kvinder end mænd, der arbejdede med handel og service. Både de få svenske mænd og de svenske kvinders danske mænd kunne man finde inden for hotel og restaurant eller i detailhandel, mens nogle også var kularbejdere hos kulindehandlere.

Håndværkere

176 (ca. 12 %) af de erhvervsaktive svenske mænd og 41 af de svenske kvinders danske mænd, opgav sig som håndværkere, selvstændige såvel som ansatte. Derudover var en stor del engageret i de forskellige industrier og regnes ikke her som håndværkere, men indregnes under den respektive Industri. I nogle fald kan det

være lidt svært at finde ud af om håndværkerne er selvstændige eller ansatte og adskilles derfor ikke her. I hvert bornholmsk sogn, undtagen Rø og Nyker, fandtes en svensk smed, skomager, måske også en murer, snedker, slagter eller skrædder. I Povlsker boede to træskomagere men også en skomager. Også Aaker havde en træskomager plus lærling og skomager. I Ibsker og Rutsker arbejdede en svensk møller og i Vestermarie en savmøller. I Østermarie og Nylars boede en tækkemand og i Knudsker en kobbersmedesvend.

Byerne: Svenske urmagermestre boede i flere af købstæderne, nemlig Allinge, Rønne, Hasle og Nexø. I den sidstnævnte by to, nemlig også en urmager og guldsmed. Herudover fandt man de samme håndværkerfag i byerne som på landet som skræddere, tilskærere, tømrere, snedkere, møbelsnedkere og murere, ofte hyret af købmænd. Bødkerhvervet havde mange svenske, både i Allinge, Nexø, Svaneke, Gudhjem, Aakirkeby, og især Rønne. Der fandtes også kurvemagere (Aakirkeby, Allinge og Rønne); i Hasle en børstenbinder og en sadelmagermester; Rønne havde en karetmager og i Svaneke var en svensk kvinde gift med en dansk karetmager. Svenske bagere boede i Rønne og Nexø; malere i Hasle; barberere fandtes i Aakirkeby og Rønne, i Svaneke en tagstensstryger og i Rønne, som den store by, også blandt andet en farvermester og to garversvende.

Til håndværkere er også regnet syv stensættere og brolæggere i Rønne, som ikke har nogen arbejdsgivere noteret, muligvis arbejdede de for byen.

Jordbrug inklusive skov og gartnerier

En tredjedel (423 st.) af de arbejdsføre svenske fandtes inden for jordbruget på øen, inklusive nogle få i skovbrug og gartnerier. Af disse arbejdede 29 % i Nørre her-

Familie og tyende - herimellem måske en eller flere fra Sverige - på Hullegård i Østermarie. Foto Mathias Pedersen, Østermarie o. 1900. Bornholms Museum.

red, ekskl. Allinge, næsten lige mange i Vester herred, ekskl. Rønne, i Sønder og i Øster herreder hver ca. 20 %. 32 % brugte egen jord, 68 % var ansatte. De ansatte var tyende, røgttere, fodermestre eller daglejere. Det er altså ikke kun indenfor stenindustrien man kan finde svenskere, men også jordbruget har givet arbejde til mange.

Som tidligere nævnt var det ofte nødvendigt ud over sin ejendom også at have et andet erhverv. Nogle få havde ansættelse i gartnerier og som skovarbejdere, eller som Ludvig Bang Brüel, der var skovrider i Aaker, var født 8/6 1858 - dog af danske forældre - i N. Vram sogn, ved Åstorp ikke langt fra Helsingborg.

Transport

Transport er en samlerubrik for folk som arbejdede på havet, i havnen eller som kuske og vognmænd uden for industrien. Der er 91 eller ca. 6 % erhvervsaktive svenskere og 45 danskere gift med svenske kvinder. Mere end halvdelen boede i Rønne. Dampskibsselskabet af 1866 havde 13 ansatte, andre var angivet som skibsførere, fyrbødere og skippere. På øen fandtes der 22 svenske fiskere og 11 danske, gifte med svenske kvinder, otte svenske sømænd og lige så mange svensk gifte, de fleste af dem uden arbejde om vinteren.

Nogle var også jernbanearbejdere. Den første bane Rønne-Nexø var blevet indviet den 12. december 1900, men der skulle også bygges sidespor til så forskellige steder som Dampskibsselskabet, Gasværket, Slagteriet, m. fl. og et sidespor til Almindingen fra Aakirkeby, der blev indviet sommeren 1901. Ingeniør Hoffmann, Hansen og Co havde haft kontrakt på den første bane og havde fortsat, ligesom jernba-

nen, nogle svenske ansatte, tilsammen 12 st. plus to svenskgifte.¹³

Til transport hørte også de mange kuske og vognmænd, der ikke var ansatte, men arbejdede for industrierne, hos mindre arbejdsgivere eller var selvstændige med kørsel på akkord eller bestilling til forskellige, nemlig 18 st. plus fem svenskgifte.

Øvrige erhverv

Kun en håndfuld havde erhverv ud over de oven for skildrede. Der er nogle postbude, havne- og gasværksarbejdere, forsikringsagenter og en politibetjent.

Husejere eller til leje

Dyhr har påvist at antallet svenske husejere øgedes fra 1860 med top 1901-1911.¹⁴ Folketællingen 1901 angiver da også om man ejede sit lille hus eller gård. Vores opfattelse af de indvandrede svenskere er jo, at de var meget fattige og måske ikke havde penge nok til at købe bolig. Tabellen nedenfor over svenske husejere og svenske kvinder gifte med danske husejere giver et helt andet billede.

By/sogn	Husejer	By, sogn	Husejer
Allinge/Sandvig	33	Bodilsker	51
Hasle	49	Nexø	32
Klemensker	24	Pedersker	72
Olsker	52	Povlsker	68
Rutsker	38	Åker	59
Rø	53	Åkirkeby	46
Rønne	54	Ibsker	58
Knudsker	45	Svaneke	56
Nyker	36	Gudhjem	73
Nylarsker	46	Østerlars	71
Vestermarie	54	Østermarie	65

Tabel over andel husejere (%)

13 DBJ Historien om Jernbanerne på Bornholm, udgivet af Bornholms museum 2007.

14 Dyhr, s 86 ff.

Lidt mere end halvdelen af de indvandrede svenskere ejede således selv deres huse i 1901. Af disse husejere var 45 kvinder. Der er stor forskel både mellem by og land og blandt byerne og sognene indbyrdes. I snit ejede næsten halvdelen af de svenske indvandrere deres huse i byerne og endnu flere i Svaneke og Gudhjem, mens Allinge var en by med mange ny indflyttede og ugifte, der arbejdede i stenindustrien og boede til leje. Heller ikke Nexø havde mange husejere blandt de svenskfødte.

I slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af det følgende århundrede byggedes en række arbejderboliger, ensartede, først som rækkehuse, senere som dobbelthuse. Det var ofte i en etage på 35-40 m² og man kan endnu finde dem i Sankt Mortensgade, Langelinie m. fl.¹⁵ Ifølge Nielsen¹⁶ solgtes arbejderhusene for 1800-2500 kr. med udbetaling på 2-300 kr. Skødet fik man når 100 kr. var betalt. Der var ofte tale om fire-fags huse til to familier, eller måske endda tre. Husene savnede ofte kloakering samt gadebelægning og rendesten, men det var ikke desto mindre et vældigt fremskridt at flytte ind i de smukke huse, der for en dels vedkommende blev bygget af snedkerne Mogenssen eller Bidstrup. I landssognene afveg særligt Klemensker meget fra de øvrige områder med langt færre selvejede huse, det skyldtes at sognet var præget af et jordbrug med mange ansatte tyende, unge der endnu ikke havde haft mulighed for at blive selvejere. Det gjaldt også Nyker, medens Rutsker både havde stenhuggere og tyende inden for jordbruget. I Pedersker og Poulsker med et meget højt antal husejere, havde svenskere både hus med eget agerbrug og andet arbejde som daglejer, fiskere eller håndværker.

Kort over Rønne med markering med rødt af de ældre arbejderkvarterer, bygget fra midten af 1800-årene frem til o. 1920. Det er især i disse kvarterer, de mange svenske indvandrere slog sig ned. Fra Kommuneatlas Rønne, 1990. ►

Beboelsesmønster

I Rønne boede 1901 mange svenskere samlet i områder. Det var Store Torvegade i nord mod Hasle, i nord og nordøst gader som især Lille Madsegade, men også Langelinie, Landemærket, Fru Krabbes vej og Byledsgade, i øst Almegade, Stengade, Paradisgade og Vinkelvej. De fleste havde dog bopæl »Udenbys«, dvs. på byens udmarker, der endnu ikke havde gadenavne, beliggende omtrent hvor hospitalet nu findes.

I Hasle var Storegade og Vestergade de foretrukne gader, i Nexø Grønnegade, Hallandsås og Nørregade. I Allinge er de noteret på mange forskellige steder, især på matrikel nr. 50 mellem Toldbodstræde og Vinkelstræde, nr. 55 på den anden side af Nørregade og nr. 120 Storegade-Bryggeristræde. I Sandvig købstad boede de fleste på udenbys markjorder og i Allinge-Sandvig landdistrikt på Langelinie og Sandlinien. I landbrugsområder lå deres huse på de forskellige gårde spredt over sognet.

Sammenfatning

1901 års folketælling giver et godt helhedsbillede over de svenskere som boede på Bornholm omkring den 1. februar 1901. Der var tale om 2579 st. eller 6,3 % af øens befolkning, lidt flere mænd end kvinder. 69 % havde bosat sig i industriområder som Nørre og Vester herreder, særligt i byerne Allinge-Sandvig og Rønne. 40 % af mændene var dansk gifte og over halvde-

15 Bornholms råstofindustri - et nationalt industriminde, s.13.

16 Nielsen, s. 18.

Stengade i Rønnes sydlige del var et typisk arbejderkvarter med mange svenske indvandrere. I 1901 boede der svenske familier i 14 af husene. Bornholms Ø-arkiv.

len af disse boede i landbrugsområderne i Øster og Sønder herreder.

Indvandrerne alder var i 1901 ca. 30-50 år, kvinderne lidt yngre og der var kun få børn, der var født i Sverige, de var kommet til på Bornholm. De fleste havde været yngre da de kom og tallene viser tydeligt, at der var tale om en indvandring der havde passeret sit højdepunkt i 1901. Der var dog stadig 35 %, der var kommet direkte fra Sverige til det sogn hvor de nu boede, mens resten, over halvdelen, havde nået at flytte internt på Bornholm.

Det var generelt set stabile folk der var tale om. De tilhørte næsten alle folkekirken og de ejede i udstrakt grad deres egne huse, hvis ikke de var alt for nye indvandrere. Der var ikke mange arbejdsløse eller folk på understøttelse og fattighjælp, men mange havde flere erhverv for at klare det daglige.

41 % arbejdede indenfor industrien, især stenindustrien og her samlede de sig på få, men store »svenske« arbejdspladser og var ikke spredt over mange små. I jordbruget fandtes 31 %, mens 13 % var håndværkere. Af kvinderne opgav 30 % at de have eget erhverv.

Den voldsomme svenske indvandring der havde kendetegnet særligt 1880'erne var i 1901 faldet til ro og de indvandrede var godt på vej til at assimilere sig i det bornholmske samfund. Et par generationer senere er sammensmeltningen komplet og bliver ikke bemærket på anden måde, end at det er utroligt mange bornholmere, der har skånske olde- eller tipoldeforældre.

Det danske sprog er forbedret af Henning Bender

Kilder og litteratur

- Folketælling 1901, Danske Rigsarkivet, www.sa.dk/content/dk/
- Bender, Henning: Den svenske indvandring til Bornholm 1850-1920, Bornholmske Samlinger 2013
- Bender, Henning: Indvandringen til Bornholm fra de skånske landsdele og Småland 1850-1920, ALE, historisk tidsskrift för Skåne, Halland och Blekinge nr. 3, 2012
- Bornholms råstofindustri - et nationalt industriminde, dec. 2011, <http://www.brk.dk, søgeord Råstofindustri>
- DBJ Historien om Jernbanerne på Bornholm, udgivet af Bornholms museum 2007
- Det bornholmske graniteventyr - sten, mennesker og maskiner omkring Hammerhavn. Rapport udarbejdet af Bornholms museum februar 2011 af Jacob Bjerring Hansen m fl
- Dyhr, Anne: De svenske stenhuggere på Nordbornholm 1860-1921, Bornholmske Samlinger IV 4, 2010
- Larsen, Niels-Holger; Råstofudnyttelse på Bornholm gennem tiderne. I Under Overfladen. De bornholmske råstofindustriers historie, udg. 2007 af Bornholms museum
- Nielsen, Niels: En by vokser til. Rønne 1890-1914, Rønne 1959
- www.jernbanen.dk
- <http://www.coneliand.dk>
- <http://www.kulturarv.dk>
- <http://www.bornholmsmuseum.dk/mobi/graniteventyret>
- www.roennebyarkiv.com

Højlyngens landskab var vidtstrakte flader af Hedelyng og Enebær, fremmet af datidens drift med tørveskær, lyngrivning og græssende dyr. For at fastholde et landskab, som det var, kræves naturpleje som her ved Aarsdale Ret i den fredede del af Ibsker Højlyng.

Naturen i Højlyngen, som svenskerne opdyrkede

Af Finn Hansen

»Højlyngen« er et udtryk, der er benyttet af bornholmerne langt tilbage i tiden, længe før nogen svensk indvandring - eller anden opdyrkning af de store hidtil uudnyttede områder.

I Stednavneudvalgets fortrinlige publikation¹ er der for Vestermarie Sogn under naturnavne givet følgende forklaring på fænomenet Højlyngen:

»Højdeparti, der strækker sig fra N.V. til S.Ø. gennem størstedelen af øens midte, tidligere udmarksjord og mest bevokset med Lyng, nu delvis tilplantet til agerland eller tilplantet. Skoven Almindingen er nu den centrale del af Højlyngen«.

Videre er der i dette dokument kronologisk angivet kilder, der har reference til fænomenets brug og beskrivelse således: Lyngen, Den store Lyng, Alminden Mark, Høy Lyngen, Store Lyngen, paa Lyngen, Østre Lyngen, Høy Lyngen, Høylyng, Høylyngen, Den store Lyng, Store Lyng, Kongens Mark, Paa Deres Majestæts Lyng, Udmarken og Højlyngen.

Finn Hansen er biolog fra Københavns Universitet. Har undervist på Stenhus i Holbæk, arbejdet i Bornholms Amt som sagsbehandler i Teknik og Miljø og været naturvidenskabelig medarbejder på NaturBornholm siden starten i 2000. Formand for Naturhistorisk Forening for Bornholm. Skrevet flere bøger og artikler om forhold i den bornholmske natur.

Med disse historiske navne må nutiden konstatere, at man her har at gøre med noget stort, der har ligget højt som en udmark og var ejet af landets majestæt. Højlyngen er i dag historie, og intet nulevende menneske har noget personligt forhold til den, som den var, og derfor må den lives op gennem historiske kendsgerninger. Jeg har ønsket at gøre det ved at lægge ordet i munden på folk, der selv har haft oplevelser i og med Højlyngen: historikeren, naturvidenskabsmanden, botanikeren, skovmanden, landmanden, rydningsmanden og jægeren. Hver især har de berettet om dette og hint for eftertiden, og jeg har for

¹ Bornholms Stednavne 1950-51, www.historisk-samfund-bornholm.dk/media/BornholmsStednavne.pdf

Ibsker Højlyng med Aarsdale Ret. Samtlige fotografier i artiklen af Finn Hansen.

at lette læsbarheden bragt teksten i et moderne skriftsprog. Ønsker man originaliteten hos hver enkelt forfatter, kan man søge i kilderne som er samlet i nedenstående litteraturliste.

Højlyngen gærden inde!

Men, inden da skal der lige vises et kort fra Finn Ole Nielsens *Sten- og jorddiger på Bornholm*², som illustrerer, hvad det er vi har at gøre med.

Udmarksgærdet, med henvisning til Thaarup 1839³:

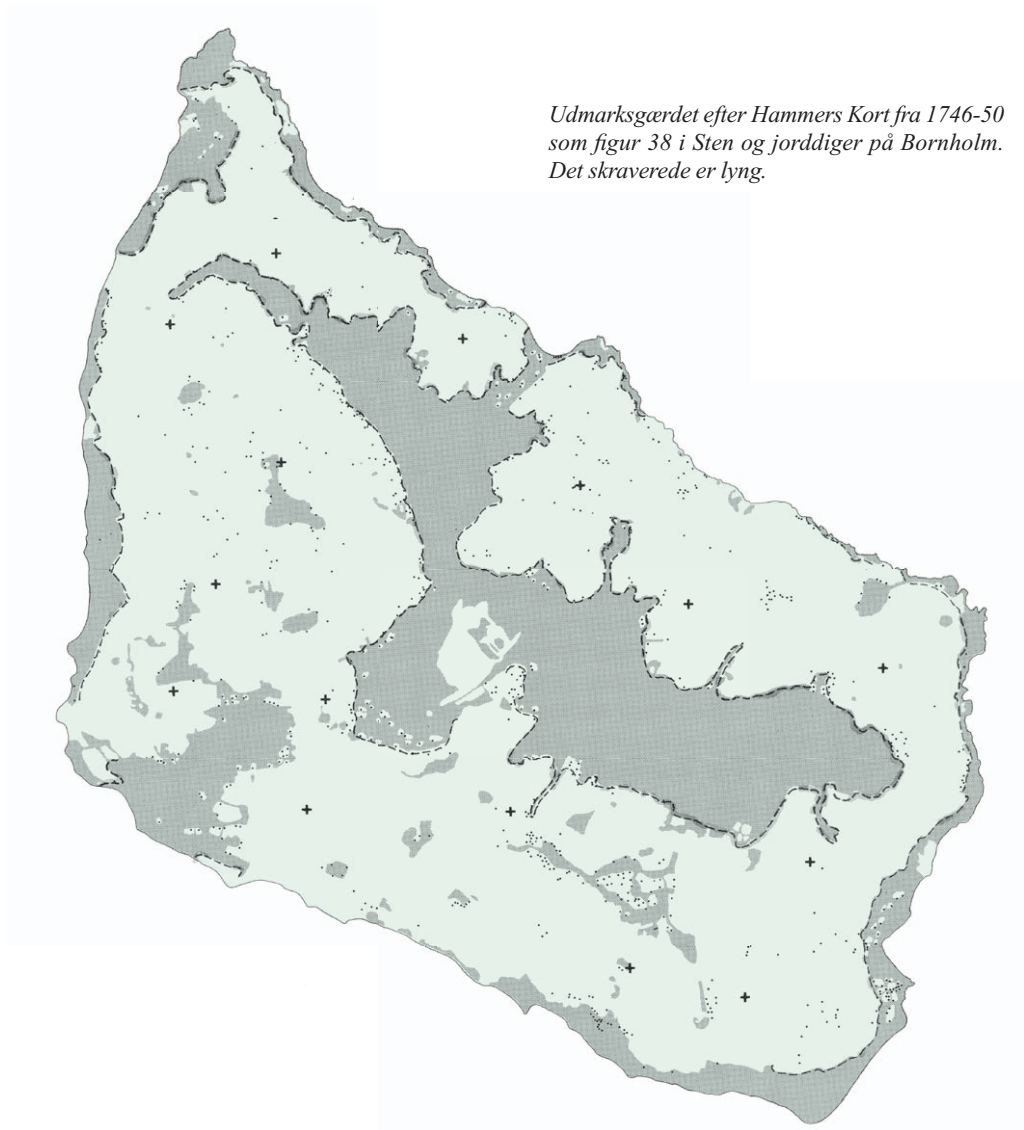
»Omkring Storlyngen eller Højlyngen var der et så at sige sammenhængende hovedgærde, der hegner indmarkerne fra udmarkerne på den tid af året fra forårs-såningen begynder til indhøstningen er sluttet. Hegnet vedligeholdes af enhver grundejer, for så vidt hans jord støder til samme«.

Videre beskæftigede Finn Ole Nielsen sig med Gæder, under henvisning til J. A. Jør-

2 Sten- og jorddiger på Bornholm 1992.

3 F. Thaarup, Bornholms Amt 1839.

Udmarksgærdet efter Hammers Kort fra 1746-50 som figur 38 i Sten og jorddiger på Bornholm. Det skraverede er lyng.

gensen:⁴ »Om sommeren blev kvæget fra gårdene drevet ud til Fælledsmarkerne for at søge tarvelig næring. For at dette kunne ske så bekvemt som muligt, var der en hel række såkaldte gader, som førte fra Strandmarken op til Højlyngen og atter andre, der førte fra gårdene ud til hovedgaderne«.

Samt Rundløkker, med endnu en henvisning til Tharup 1839: »Typisk for Bornholm er de såkaldte rundløkker eller rundgjerder, ved hvilke enkelte jordbrugere ved at rejse og vedligeholde helt hegn have unddraget et eller andet enkelt jordstykke fra landets almindelige fællesskab«.

4 J. A. Jørgensen 1892 i en Indberetning til Nationalmuseet.

Rundløkker i Bodilsker Sogn. Udsnit af Herredskort 1864-1877-SYD.

Historikerens syn på Højlyngen

I sin *Borringholmerens Historie*⁵ viede lægen og lokalhistorikeren M. K. Zahrtmann et helt afsnit, *Bag Ploven*, til beskrivelse af de problemer, det bornholmske landbrug havde at slås med i starten af 1800-tallet, herunder den middelalderlige struktur det bornholmske landbrug levede under med de mange spredte jordlodder, tit fjernt fra gårdene.

»Endnu en mægtig løftestang til landets opdyrkning tog Frederik den Sjette i sin hånd, da han 30. maj 1832 forkyndte sin vilje til at se de store udmarker udskiftede af det hidtidige fællesskab mellem staten som erkendt grundejer og bønderne som brugsejere. I over halvhundred år havde

landets embedsmænd og det kgl. rentekammer skyndet hertil, men bøndernes modstand havde holdt dem stangen, og endnu skulle gå henved fire årtier, inden denne udskiftning fuldførtes til velsignelse for landet».

Og som en konsekvens af denne løfte-
stang kunne han konstatere, at:

»ved siden af meget andet udvirkede måske mest Lynghedens opdyrkning, at Borringholm fra i 1801 tarveligt at brødføde 19.500 Indbyggere i 1850 gav 27.900 og i 1901 ydede 40.900 ret rigeligt brød. Allerede i det tiår, 1840-50, da man rustede sig til den, steg folketallet straks med over 2.700, hen ved 11 procent, og mod 29.300 borringholmere i 1860 taltes der 44.400 i 1921, en tilvækst på godt 50 procent«.

»I løbet af 28 år fra 1861 øgedes landets pløjemarker med 8.400 ha, 27 procent af dets dyrkede agre, 14,5 procent af dets hele

5 Borringholmerens Historiebog 1934-35.

jordsmon. Tyve år senere, 1919, havde agrene videt sig yderligere ud over 3.000 ha, og af heder og lyngbakker, stenløkker og klitter lå kun 4.270 ha urørte tilbage. I 1839 havde bondelandet 1555 huse med jord, 608 jordløse huse mod i 1905 2737 huse med jord under 1 tønde hartkorn og 807 jordløse.

Gamle Bornholm skiftede ham. Hus ved hus vandrede ind på den øde lyng, omgivne af haver med farvestærke blomster, ryddede veldyrkede kartoffelmarker og kornagre lusede sig bag snorlige nåletræsranker, hvis ranke toppe kiggede klipperundingerne over hovedet«, som kun Zahrtmann kunne skrive det.

Og han sluttede med endnu et tilbageblik:

»Mangen svedig menneskeryg krøgedes i det hårde slid, urtidens stenudsæd måtte sankes til side og stables i gærder, klippeblokke sprænges og sænkes, lyngskjolden brydes, vandhuller udgrøftes, drænrør nedgraves, mergel og gødning påkøres, inden grøde kunne høstes.

Altid bør æres de husmænd, som her lagde ryg og næver til og af egen fattigdom gjorde Borringholm rigt. Videst nåede skovplanteren Hans Christian Kofod, som på den bare Aaker Lyng fremplojede sine 42 ha store blomster- og træhave Graneli og blev sine landsmænds læremester i skov- og frugtavl«.

Marksten af Paradismigmatit i haven ved Graneli med øens største, blomstrende Rhododendron i baggrunden.

Naturhistorikerens syn på Højlyngen

Storværket De danske Heder fra 1943 indeholder et afsnit om »De bornholmske Heder«⁶, skrevet af Paul Gelting.

Ligesom Zahrtmann var Gelting bornholmer, født i Aakirkeby, og uddannet som naturhistoriker på Københavns Universitet og med speciale i botanik. I modsætning til historikeren Zahrtmann, der trak de historiske linjer op, beskæftigede Gelting sig med Højlyngens naturhistorie generelt og floraen specielt.

Han indledte med at konstatere, at:

»Højlyngen i det bornholmske landskab indtager en central plads på det sandede plateau omkring øens vandskel. Højlyngen er nu plantet til og lynghederne næsten forsvundne, men navnet lever. Før Lyngen var her åben skov af eg og skovfyr med lyng i lysningerne, hvor klippen brød igennem. Forud for skoven gik den arktiske tid, hvor Rypelyng, Dværgbirk og Polarpil stod på morænebakkerne. Bræen spores flere steder i landskabet. Hedelyng indvandrede i senglacial tid, men var næppe hededannende på den tid.

Til Hedelyngs fremtrængen som hededanner knytter sig adskillige forhold, hvoriblandt to jordbundsmæssige, den ene en følge af det andet, gør sig bemærkede: Lyngens evne som humus- og podsoldanner. Lyngskjolden, der ofte benævnes mor eller humuslaget, opstår af Hedelyngens fældede blade og heri dannes ved gæring og ufuldstændig kemisk omdannelse, humussyrerne. Den humøse bund er voksestedet for morbundsplanterne, der er tilpassede den sure reaktion og som takket være Hedelyngen kan indvandre på lyngskjolden.

Hedelyng udfolder her en af sine meget

vigtige landskabsgivende funktioner, idet den trækker sine egne kår og ledsagere med sig. Også nåletræer, Blåbær, Bølget Bunke og flere mosser danner mor. Morbundsproducenterne overtrækker den mineralske bund, oprindelig fattig på organisk stof, med en kappe af humus. Der er herved sket en lagdeling, som yderligere skærpes, hvis klimaet begunstiger udviklingen af et podsolprofil. Podsol er russisk og betyder aske, idet der hentydes til det askefarvede blegsandlag. Lyngskjoldens humussyrer trækkes af det nedsivende vand nedad, opløser en del af blegsandets mineralske bestanddele og udskiller dem igen nede i udfældningshorisonten, der undertiden sammenkittes til et fast lag, den såkaldte al. Ved podsoleringen fjernes en del af jordbundens næringsstoffer fra hinanden og adskilles ved et næringsfattigt blegsandslag, der efterhånden som processen skrider frem bliver mægtigere. Dette fører til en forarmelse af vegetationen. Humusbundens arter går frem«.

Højlyngens planter

Videre beskæftigede Gelting sig med hedens planter, idet han konstaterede, at de fortrinsvis er knyttet til sur jordbund og har store lyskrav, forhold der radikalt ændredes ved tilplantningen af heden. Ud fra sådanne betragtninger har han anskueliggjort hvilke arter, der efter al sandsynlighed er vandret ind i heden uden menneskets hjælp.

I Højlyngens tørre lynghede skulle det have været:

Træer: Enebær og Bævreasp

Buske: Krybende Pil, Hedelyng, Blåbær og Tyttébær

Urter: Liden Klokke, Skærm-Høgeurt, Tormenil, Gyldenris, Skorsoner, Skovstjerne og Krat-Fladbælg

6 De bornholmske Heder 1943.

Sporeplanter: Almindelig Ulvefod, Otteradet Ulvefod, Cypres Ulvefod og Flad Ulvefod samt Engelsød

Græsser: Gulaks, Bølget Bunke, Fåre Svingel og Tandbælg

Halvgræsser: Pille-Star

Frytler: Mangeblomstret Frytle

Kender man til planteverdenen i dag fx i Grønland undrer det, at han anså Revling (Sortebær), Sandskæg og Sandstar for ikke at have været en del af denne planteverden.

I Højlyngens fugtige lynghede nævnte han:

Træer: Tørstetræ

Buske: Krybende Pil og Hedelyng

Urter: Almindelig Soldug, Vandnavle, Plettet Gøgeurt, Skov-Troldurt og Tormentil

Sporeplanter: Kambregne

Græsser: Hunde-Hvene, Blåtop og Kattesæg

Halvgræsser: Hirse-Star, Stjerne-Star, Smal-Kæruld og Tue-Kogleaks

Siv og Frytler: Børste-Siv og Knop-Frytle.

Arter som Klokkelyng, Pors og Tranebær var på Geltings tid hidtil kun fundet i kystegnenes klitter og klitheder.

Videre hed det, at den fugtige hede nedtil går over i eng og mose, hvor Grå-Pil og Selje-Pil var hyppige, men at hedelavningerne i vid udstrækning på hans tid har været genstand for afvanding, hvorfor arter som tidligere var almindeligere, nu er ved at forsvinde, således Pilledrager og Liden Ulvefod samt Hvid Næbfrø. Bedst udviklet fandtes den fugtige lynghede i små skålformede lavninger, hvor tærskler i granitten forhindrede vandafrækket. Heden havde her et svulmende bundlag af tørvemos, Sphagnum, og viste tendens til at blive mose.

Überørte moser fandtes ikke mere på

Skorsoner.

Almindelig Ulvefod.

Skovstjerne.

øen på Geltings tid, der anses for at være Danmarks tørvefattigste landsdel, men talrige mosehuller, tømt for deres tørvemasse og benyttet som mergellejer, fandtes på den tidligere Højlyngen.

Kulturens spor i Højlyngen

Geltings videnskabelige tilgang til Højlyngen afspejler sig også i hans gennemgang af de kulturhistoriske forhold gennem tiderne. Således skriver han, at:

»Højlyngen gennem oldtid og middelalder blev udnyttet på forskellig vis. Der var her en ressource af tørv, ved, og vildt som næppe forblev urørt. Fra jernalderen findes talrige røser på Højlyngen og på Blemelyng oldtidsagre. Også bautasten er rejst på heden i den østlige Højlyng tre: Krågesten, Kregsten og den store Helled Hågen«.

Kambregne.

Søndre Pilt i Paradisbakkerne.

»Højlyngspiltene, de eneste rigsdanske varder, kender man næppe alderen på, men de må være blevet til som vejvisere over lyngvidden i en tid, hvor denne lå åben. De er yngre end røserne, idet flere af dem står på røser, f.eks. Varperne.«

Nutiden

Videre skrev Gelting:

»Det syder og synger i bornholmerens sind og øre, når han hører Højlyngen nævne. Minderne og det, de gamle talte om, trænger på. Ved højlyngsfællesskabets ophør og tilplantningspligtens udfærdigelse indledtes i sommeren 1866 den ny tid. Godt og vel 8.000 tønder land tillagdes staten, medens omtrent 13.000 tønder land overdroges sognekommunerne.

Tiden var ikke blot samlingens også

spredningens. En enorm intensivering prægede landbruget, der ved forbedret gødningsteknik og jordbehandling ekspanderede over heden. Mergelen blev draget frem af lejerne, det sure podsolprofil slået i stykker og ajlesprederen skruet på. Der kom ny luft over landskabet. Selv støvet fik en ny og nærende karakter. Nitrater og fosfater kom ind i kredsløbet som aldrig før, og inde på Lyngen fungerede de nyoprettede brug som spredningscentraler.

På Aaker Højlyng ved Hvidehalle nord for Aakirkeby findes en hede, der svarer godt til de skånske »Tallheder«, idet gamle Skovfyr findes spredt i Lyngen, der stedvis brydes af klippen. I heden findes øens største bestand af Cypress-Ulvefod, der har været kendt i snart hundrede år. Hvor lyngen bliver hakket, stikker Almindelig Ulvefods lysegrønne kandelabre op mellem risene«.

Amatørbotanikerens iagttagelser i Højlyngen

Lars Ipsen, »Den latinske Smed«. I en medrivende artikel⁷ fra 1926 skrev C. J. Hagemann på grundlag af ældre folks samstemmende fortællinger om denne ejendommelige mand, som han var, hans liv og gerning. Lars Ipsen var født på Fælle i Bodilsker i 1806. Hans forældre var smed Jeppe Larsen og Elsebeth Hansdatter. Faderen kom fra 6. Slg. Egesgård i Bodilsker og lærte sig selv smedehåndværket hjemme på gården, men købte så et lille Hus på Fælle på kanten af Højlyngen, et hus, som sønnen Lars overtog, da denne blev gift med sin kusine Ane Larsdatter.

Allerede som stor dreng i 1820 gav han sig af med at undersøge plantelivets sammensætning ved hjælp af Rafns Danmarks og Holstens Flora, men da denne flora på ingen måde var komplet, måtte han senere anskaffe sig Professor Langes »Danmarks Flora«. Det gjorde han i marts 1862 og ifølge et afkrydsningssystem i dette sjældne dokument havde han registreret 578 vildtvoksende arter fra sin nærmeste omegn, eller med andre ord omtrent halvdelen af det antal arter, som indtil da var registreret på Bornholm.

Da den nærmeste omegn netop var Højlyngen, kan man i hans flora finde registreringer af planter fra før den tid, man tænkte på at udstykke og opdyrke lyngen. Således havde han bl.a. kendskab til Skovstjerne fra et område nær Klokkepilden, et område, hvor der i dag er tæt skov med rødgran.

Ved selvstudium havde han lært sig tysk, så at han både kunne tale og skrive det, og latin havde han lært sig i forbindelse med brugen af floraen. Hans kendskab til alle vildtvoksende bornholmske planter var

enestående, han kendte nemlig hver og en, og mangen en lærd botaniker, som gæstede øen, har han været til nytte og vejledning med sin specielle viden om den bornholmske flora.

Skoleundervisning havde han aldrig fået, men hvad ungdommen ikke havde givet ham af kundskaber, det hentede han senere i bøger og blade, som han læste flittigt de lange vinteraftener. Den gamle blomstersmed døde den 10. marts 1874 og blev begravet i det nordvestre hjørne af Bodils Kirkegård.

Sognerådsformanden om delingen af Højlyngen

Overlærer Frede Kjøller havde i sit virke som lærer i Østermarie, lokalredaktør i Bornholms Tidende, forfatter til flere bøger samt redaktør af Jul på Bornholm tit beskæftiget sig med fortidens bornholmske natur- og kulturhistorie. Da det midt i 1960'erne nærmede sig, at øens sogneplanter havde eksisteret i 100 år, blev Kjøller pænt spurgt, om han ville skrive dette og hint om øens sogneplanter. To større redegørelser blev det til: *Østerlars Udmark-Østerlars Plantage gennem 100 år*⁸ og *Vestermarie Plantage gennem 100 år*⁹. I sidstnævnte beskrev Kjøller den bornholmske udmarkssag i almindelighed og Vestermarie Plantages historie i særdeleshed.

I gennemgangen af kildematerialet støttede han i Vestermarie Udmarks protokoller på en redegørelse for udmarkssagens spændende historie, skrevet af daværende Sognerådsformand i Vestermarie sogn, *Hans Peter Holm*, Tingsted, dateret den 4. oktober 1866.

Da denne redegørelse var givet af en mand med førstehånds kendskab til forhold-

7 Bornholmske Samlingers 1. Rækkes 17. Bind 1926.

8 Østerlars Udmark-Østerlars Plantage gennem 100 år.

9 Vestermarie Plantage gennem 100 år.

dene, som Frede Kjølner skrev, valgte han at bringe den i sin helhed. Jeg har »skåret« lidt i redegørelsen og henviser i øvrigt til Kjølners jubilæumsskrift:

»Bornholms udmarker med Højlyngen har fra umindelige tider henligget til fælles afbenyttelse for samtlige landets beboere, til lyngrivning, tørveskæring og græsning for kreaturer.

Dette fællesskab blev imidlertid hævet ved plakaten af 30. maj 1832, der påbød, at fællesskabet imellem kongen som ejer og Bornholms beboere som brugere af udmarksjorderne skulle søges hævet, samt at der dernæst under 25. maj 1842 blev truffet den bestemmelse, at af de fælles udmarkers areal, ca. 21.000 tdr. land, skulle ca. 4.300 tdr. land indtages til skovplantning for kongelig regning (Østre og Vestre Indlæg samt Rø Plantage), ca. 400 tdr. land udlægges til udbyggersteder øst for Almindingen, og endelig 16.300 tdr. land fordeles til samtlige landsogne efter disses gamle hartkorn, således at 3/10 heraf skulle anses som tilhørende kongen, 7/10 som tilhørende øens beboere, hvorfor kongen lovede af sin andel at skænke indtil en tiendedel til sognene.

Herefter iværksattes nu forhandlinger, og når rentekammerskrivelse af 19. september 1848 bifalder det fremkomne resultat således, at der af de omhandlede udmarker udlagdes 3.136½ tdr. land til kongen, deraf 42 tdr. land til de 15 landsogne, imellem hvilke jorderne nærmere fordeltes efter deres gamle hartkorn; desuden udlagdes 4½ tdr. land til Aakirkeby og 57 tdr. land til Allinge-Sandvig kommune.

Som foran antydte, blev der for hvert sogn kort efter, at beboernes udmark var blevet udskilt fra de kongen forbeholdte arealer, påbegyndt en speciel udskiftning, der, så snart forarbejderne dertil var til ende, blev afsluttet ved en af amtmanden afholdt landvæsenkommissionsforretning på de fornævnte tider.

Ved disse specielle udskiftninger blev udmarken fordelt efter samme forhold, som der var blevet lagt til grund for den større fordeling imellem sognene indbyrdes, nemlig efter det gamle hartkorn; men heraf blev følgen, at alle de beboere i sognene, som enten slet ikke ejede nogen jord, eller som ikke ejede fra gammel tid skyldsat jord, blev udelukkede fra andel i udmarken, medens samtidig deres tidligere adgang til at benytte udmarken til lyngrivning, tørveskær osv. bortfaldt, netop fordi udmarken nu ved udskiftningen overgik til privat eje, medens den hidtil havde henligget til fælles brug.

De, som ved udskiftningen udelukkedes fra andel i udmarken, altså navnlig husmændene eller udbyggerne, forsøgte gentagne gange at gøre deres ret gældende. Først blev der ført proces i Olsker sogn; men da sagen af formelle grunde blev afvist ved underretten, bortfaldt den uden at komme under forhandling ved overretten.

Senere gjordes et nyt forsøg af husmændene i Aaker sogn; de tabte sagen ved underretten, men vandt den ved overretten og endelig ved højesteret, hvis dom af 1. december 1863 anerkendte, at hartkornsejere ikke var eneberettigede til at uddele udmarkerne imellem sig, medens den på den anden side ikke fastsatte nogen nærmere regel om, hvorledes delingen kunne forlanges foretaget.

Under disse omstændigheder, de næsten uoverstigelige vanskeligheder viste sig imod enhver som helst ordning efter den sædvanlige lovgivning og ved de sædvanlige retsmidler, vedtog rigsdagen en særlig lov om disse forhold, der under 9. februar 1866 erholdt Hs. Majestæt kongens stadfæstelse, og som under 26. februar, 1. marts og 20. marts næst efter kundgjordes ved tinglæsning for henholdsvis Vester - Nordre - Sønder og Øster Herred.

Efter denne lov skulle udmarksjorderne ordentligvis hjemfalde til kommunen (§1), dog at de, der siden udskiftningen havde

købt deres lodder, skulle have ret til at beholde dem, medens sælgerne skulle svare salgssummen eller jordens værdi i rå tilstand (§4), samt at de, der havde anvendt bekostninger til opdyrkninger eller indhegninger af deres lodder, skulle kunne forlange dem udlagte i arvefæste imod at tilsvare jordens værdi i rå tilstand (§5).

De til kommunen hjemfaldne lodder skulle enten anvendes til skovplantning eller bortarvefæstes i henhold til en for hvert sogn igennem amtmanden udfærdiget vedtægt (§3).

Tillige skulle der udnævnes en kongelig kommission til at ordne forholdene i de sogne, fra hvilke der måtte indløbe påstand fra nogen om at have ret til at erholde en part af udmarken indlagt som ejendom...

Efterhånden som kommissionen således ordnede hovedpunkterne i udmarksagen for de omtalte sogne, holdt amtmanden møder med vedkommende sogneforstanderskaber og enkelte dertil tilkaldte hartkornsejere og husmænd for at affatte grundlag for vedtægterne om den kommunerne tilfaldne udmarksjord, bestyrelse og benyttelse med videre. Disse forhandlinger, der ligeledes begyndte den 17. august, tilendebragtes den 26. september.

Vestermarie sogn, den 4. oktober 1866.
H.P. Holm

Landbrugernes syn på Højlyngen

I Bornholms landøkonomiske Forenings Beretning om Bornholms Efterslægtsselskabs og Bornholms landøkonomiske Forenings virksomhed 1805-1855,¹⁰ har Udsiftningen på Bornholm fået helt sit eget afsnit, og om Højlyngens forhold hed det:

»Man skulle helt frem til 1832, før man

for alvor kom i gang med de to store opgaver: udsiftningen af bøndernes havrejor-der og udsiftningen af udmarksjorderne mellem kongen på den ene side og de bønder og udbyggere, der havde haft græsningsretten der, på den anden.

Kgl. Resolution af 30. maj 1832 og plakat af samme dato gav de bestemmelser, hvorpå væsentlige dele af den bornholmske jordfordeling kom til at hvile. Passet ind i den fra oldtid og middelalder stammende bondegårdsdelte jord blev rammerne lagt for den jordfordeling, det bornholmske landbrug hviler på den dag i dag.

Sagens forløb bliver nøje beskrevet, men da den i det store og hele svarer til H. P. Holms ovennævnte redegørelse, skal eventuelt interesserede opfordres til selv at søge teksten i beretningen på siderne 38-48.

Et par interessante oplysninger skal dog medtages her i eksemplerne Mønstergård og Dyndegård i Østermarie samt Lyngholt i Klemensker, der alle tre er gårde, godt nok uden gårdsnumre, men resultatet af ihærdige rydningsfolks store arbejde med at omdanne de gamle stenede udmarksjor-der til yppig avlsjord.

Og så skal det medtages, som artiklen slutter, at:

»den jordfordeling, der fandt sted gennem endelig afslutning på den bornholmske udmarkssag, betød oprettelse af mange mindre nye jordbrug i årene efter spørgsmålets løsning, men ligeså karakteristisk blev fremvæksten af de i areal betydelige kommuneplantager - der fra nu af i stærk vækst bredte sig over Bornholms ældgamle højlyngsarealer, og som gjorde Bornholm til Danmarks skovrigeste amt til glæde for en efterslægt, som måske nok kan savne lyngfladernes storhed, men som ikke ville undvære de skove, vi i dag fryder os såre over«.

¹⁰ Bornholms Efterslægtsselskabs og Bornholms landøkonomiske Forenings virksomhed 1805-1855.

Almindingensvej vest for Østermarie.

Blade af Østermarie Udmarks Historie

En naturlig fortsættelse af og som supplement til afsnittet vedrørende oprettelsen af landbrugsbedrifter på Højlyngen er en fremragende artikel af Amtskonsulent O.A. Nielsen,¹¹ der samlede op på hvilke mennesker, der slog sig ned og brød lyng i de af Holm nævnte *ca. 400 tdr. land, der skulle udlægges til udbyggersteder øst for Almindingen*, det senere beskrevne Ny-Sverige i Østermarie sogn.

Henning Bender¹² har i nærværende skrift arbejdet videre med flere af disse menneskers ophav og levned og indleder

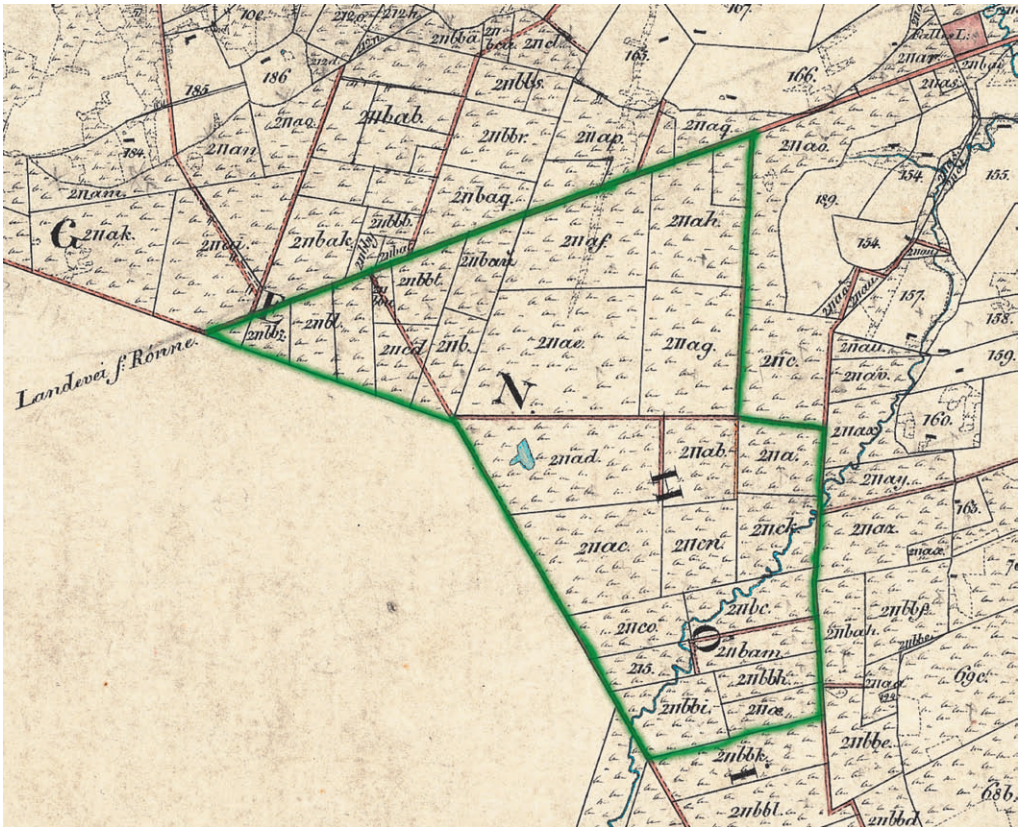
med historien om Karl Hansson, der i 1876 sammen med sin kone Else Månsson kom fra Smedstorp i Skåne og slog sig ned netop her i Ny-Sverige for at starte en ny tilværelse som »lyngpikker«.

Interessant og tankevækkende er det at konstatere, at Højlyngen rent faktisk strakte sig helt ind til nutidens Østermarie-byskilt og at Østermarie Kirkeskole i 1908 blev bygget på en udstykning fra Højlyngen.

Ligeledes er det interessant at notere sig, som O.A. Nielsen så fint har redegjort for, at der på »Lyngstykket mellem Hedebovejen i Øst, Almindingen i Vest, Plantage i Syd og Landevejen i Nord findes nu 28 Ejendomme«. Arealet, som skønsmæssigt omfatter godt 230 tønder land, er indtegnet på vedstående matrikelkort fra 1864.

¹¹ Bornholmske Samlingers 1. Rækkes 28. Bind 1942.

¹² Bornholmske Samlingers 4. Rækkes 7. Bind 2013.

Lynglodder med omrids af 28 ejendomme i Ny-Sverige. Udsnit af Herredskort 1864-1877-ØST.

Rydningsmandens oplevelser i Højlyngen

En af de rydningsmænd, der har været med til at bringe Højlyngen under kultur og skabe avlsjord og hjem for mennesker der, hvor der før kun var sten og lyng og enkelte enebuske, var Peter Jensen fra Egeby i Aaker.

I Jul på Bornholm fra 1950¹³ har han skrevet om sine erindringer fra sin barndom på Aaker Højlyng. I 1896 overtog Peter Jensen efter sine forældre »Udmarks-

høj», der var på syv tønder og syv skæpper land. I de første fem år måtte han gå på arbejde som håndlanger og havde en arbejdsdag på 11 timer, medens hans hustru passede hjemmet og kreaturerne.

Derefter lagde han alt sit arbejde på lynglodden. Han brød sten og ryddede lyng og merglede og kalkede al sin jord. På en tidligere grusmark anlagde han en have, som han tilplantede med træer og buske. I 1925 solgte han Udmarkshøj. Selv skrev han (letter forkortet af mig):

»Jeg er født i Aaker den 30. juni 1873. Mine forældre var indvandret fra Sverige, og efter at have boet i et lille hus ved Kæmpeasperne i Vestermarie og haft arbejde på

13 Jul på Bornholm 1950.

Tvillingsgård, flyttede de i 1880 til Aaker Højlyng. Der var en ko, så jeg kom til at gå i lyngen med koen. Så gik jeg under lærkesang eller hørte på Brokfuglens klagende fløjtetoner. Stundom kunne jeg finde dens rede, men jeg gjorde den aldrig fortræd, for det var min mors ord: »Du må kikke, men ikke gøre fortræd«. Det var en lille fugl på størrelse med en solsort og den var af blegbrun farve med sorte prikker på vingerne. Den er for længst forsvundet fra lyngen.

I lyngen gik jeg mellem de mange lyngri-vere og tørveskærere. Der var nogle af dem, som var der sommeren igennem. Lyngen kostede 33 øre pr. læs, og hver lodsejer havde ret til 3 læs tørv og 2 læs lyng. De havde ret til at rive lyng og skære tørv fra 1. maj til Larsedag d. 10. august. Når de havde revet en passende mængde, så lagde de deres stok på 3 alens længde på jorden og lagde den afrevne lyng på den, og så tog de den i favnen og bar den til det sted, hvor

stakkene skulle stå. En lyngstak havde en størrelse af 6 alens længde og 3½ alens bredde, og den var 2½ alen høj.

Når de fik en stak færdig, blev der sendt bud efter vedkommende lodsejer. Så kom han gerne straks, da lyngen var tør, og fik læsset lyngen på sin vogn. De fik så et stykke brød og en snaps eller to og en slurk maltøl og 5 kr. for sådan et læs.

Tørveskæringen foregik på følgende måde: de havde et trekantet jern, ligesom et gammeldags »gjængajern« med et skaft på to alens længde. Med det skar de tynde skiver græstørv, som de lagde med græssiden nedad. Sådan lå de et par dage i solen for at tørre; så blev de huset ligesom et spær-tag, og så blev de båret sammen i stakke, »køjler«. Der skulle 20 snes til et læs. Det fik de 2 kr. for.

Græsning af en hest på udmarken kostede 25 øre, af en ko 16 øre og et får 8 øre pr. måned«.

Lynglodden Udmarkshøj i 2013.

Jægerens syn på Højlyngen - Brokfuglen

Valdemar Seier, der var Skovfoged på Segen Skovpart fra 1913 til 1947, udgav i 1932 *Bornholms Fugle*¹⁴ og skrev i indledningen bl.a.

»...Det ser nemlig ikke så lyst ud for vore små venner. Hungeren efter jord siges at være stor. Hver tomme af den dyrkelige ødemark skal udnyttes, moser og damme udtørres, engstrækninger afvandes og åløb reguleres...«

For Hjejlen hed det videre:

»denne, der måske oftere kaldes Brokfugl, tilhører udelukkende de øde hede-strækninger, og dens nuværende yngleområde i Danmark er indskrænket til Vestjyllands store heder... Her på øen har den også været ynglefugl, men er nu helt fordrevet. Da Thurah udarbejdede sin beskrivelse over Bornholm, var her »Brokfugle i ubeskrivelig Mængde, og i Efterhøsttiden var de fede som Flæsk«.

For ca. 50-60 år siden (1870-80) var den fast ynglefugl på Bornholm. For endnu længere tid tilbage, da store dele af Højlyngen lå urørt, har der, som Thurah skriver, været mange af dem, ja så mange, at øens folk har givet dem et særligt bornholmsk navn, ja de har endog været så ødsle, at give to navne, nemlig Lyngviva og Lyngpi-vara. Det kan kun beklages, at denne hedens smukke fugl er fordrevet her fra øen. Folkets krav på mere jord må naturligvis opfyldes, men hvis der i tide var gjort lidt for at frede dens sidste ynglesteder, havde vi sikkert haft den endnu, og så forarmede er vi vel heller ikke, at vi ikke har råd til at frede et mindre areal for at beskytte en fugl, der i umindelige tider har regnet Bornholm som sin føde...«», sluttede Seier af.

Fredninger af Højlyng

Ligesom Seier beklagede Hjejlen forsvinden fra de bornholmske lyngmarker, bekymrede medlemmer af Foreningen Bornholm sig i slutningen af 1920'erne over, at middelalderens karakteristiske bornholmske åbne landskab helt skulle forsvinde.

Tilplantningen fortsatte efter en bestemt fastlagt plan, men på Foreningen Bornholms foranledning »fredlystes i 1932 og 1934 omfattende naturskønne Arealer i Paradisbakkerne«.¹⁵

Mellem bestyrelsen for Ibsker Husmandsplantage på den ene side og formanden for Foreningen Bornholm, Rektor Koefoed, Formanden for den lokale Afdeling af Danmarks Naturfredningsforening, Dr. Madsen, og Statens Tilsynsførende med de private Skove, Skovrider Bramsen, på den anden side blev indgået følgende Overenskomst:

»Man erkender fra begge Sider, at det er ønskeligt, at en Del af Ibsker Højlyng bevares for Eftertiden i en saadan Tilstand, at kommende Slægter kan faa et Indtryk af Højlyngens oprindelige Udseende, og saaledes, at Billedet af dens geologiske Egenommeligheder, de karakteristiske Sprækkedale, ikke udviskes«.

Men, det er ikke så let at frede et dynamisk drevet areal til noget stationært, og da dette åbne areal med tiden groede til som den omgivende plantede skov, har det været nødvendigt for fredningsmyndighederne at sætte en aktiv pleje ind med både fældning af opvækst og udsætning af græssende dyr - som før 1866!

I Almindingens Østre Indlæg er der en parcel, som har gået under betegnelsen *Enebærskoven*, idet der langt op i vor tid har været en bevoksning med ranke søjle-

14 Bornholms Fugle 1932.

15 Bornholmske Samlingers 1. Rækkes 22. Bind 1934.

Fældet opvækst i Paradisbakkerne.

Hedelyng og Enebær i Enebærskoven.

*Deponi - Privat losseplads
på Hvidehølle 2013 -
Cypres-Ulveføds endeligt.*

formede Enebær samt Hedelyng. Her har Statsskoven undladt at plante nyt, men, også på denne parcel er tilgroningen taget til med Skovfyr, Bævreasp og Birk. For at området ikke helt skal ende i sluttet skov er Statsskoven begyndt at lade det afgræsse - med islandske heste, geder og får, og naturvandreren kan i glimt opnå en følelse af at opholde sig i Højlyngen, omgivet af Enebær, Hedelyng, Blåbær, Blåtop, Krat-Fladbælg og Tormentil.

Efterskrift

Læser man Geltings artikel fra ende til anden må man som naturhistoriker være en del bekymret over alle de lokaliteter i Højlyngen med forskellige sjældnere planter, som i dag ikke mere findes.

Modsat ved at læse Beretninger om landbrugets landevindinger i ovennævnte beretning samt i den såkaldte »sladrebog«, *Bornholms Historie, Landbruget og dets Biografier*,¹⁶ må man glæde sig over alle de mennesker, der er blevet hædret for at optimere afkastet på hver enkelt lille lynglod.

I en lang række nævnes de mennesker,

der er blevet påskønnet for deres arbejde ved pengepræmier fra Landøkonomisk Forening eller en legatportion af Granelifonden, der blev oprettet efter H.C. Kofods død i 1923, i at omdanne den bornholmske natur til kultur.

Enkelte nybyggere på Lyngen har måttet bøde med deres liv på grund af fejlslagne stensprængninger, andre har måttet døje med ryg- eller ledsmerter i en alt for tidlig alderdom. Men, de har med deres egen krop og bare næver forvandlet et lidet ydende jordsmon til en blomsterhave med et rigt afkast. Havde Højlyngen fået lov til at passe sig selv, ville den være sprunget i skov af sig selv, om end med andre træarter end de, der blev plantet ind i Almindingsens Østre og Vestre Indlæg, samt Rø Plantage og kommuneplantagerne. Og tager man objektivitetens briller på, så er den indgærdede fortidens Højlyngen med en formodet lav biodiversitet i det store og hele omdannet til kulturer med høj biodiversitet!

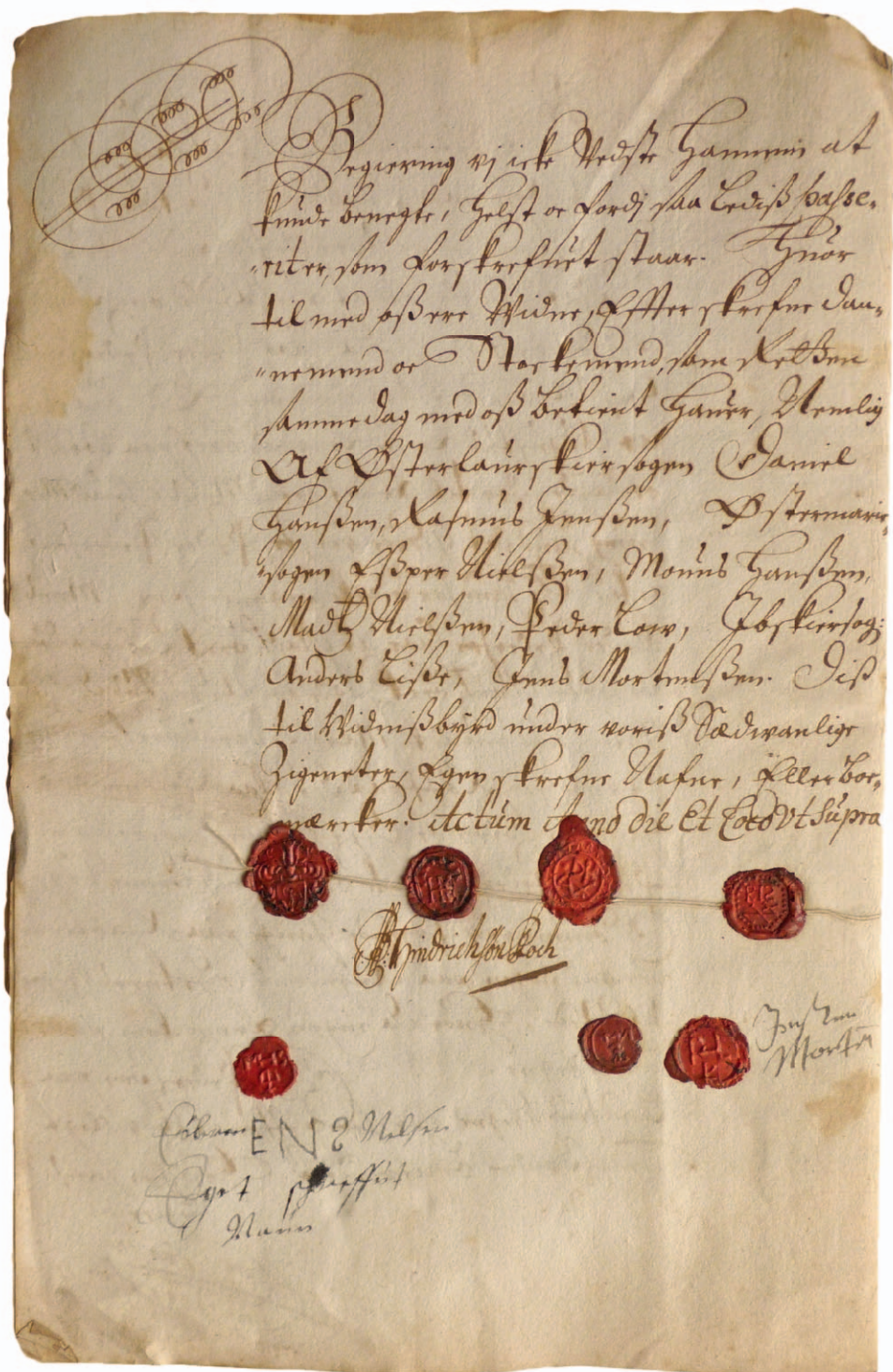
Og det er det, enhver rettænkende naturhistoriker søger at fremme, om end det er sket ved andre og gennem mennesket indførte arter på bekostning af arter med stor autenticitet - eller sagt på en anden måde, nogen, der har vokset her siden istiden og derfor må anses for at have haft bornholmsk indfødsret.

¹⁶ Thorsen 1950

Således Geltings omtalte Cypres-Ulvefod på Hvidehalle, der i dag ligger under lyngbondens private deponi af aflagte markredskaber, staldinventar og kasseret husgeråd m.m.

Litteratur

- Bender, H.: Den svenske indvandring til Bornholm 1850-1920. Bornholmske Samlinger, 2013.
- Bornholms Stednavne, Stednavneudvalget 1950-51:
- Rasmus Pedersen Ravns Borringholms Krønike 1671 ved Johannes Knudsen. Rønne 1926: 24, 148, 161 og 166: Lyngen, Den store Lyng eller Alminden Mark,
- Bagge Wandels Kort over Bornholm 1676 trykt i Bornholmske Samlinger XII 75 ff:
- Kirkebog 1696: Lyngen
- Kongelig Resolution af 20. juli 1726 angående Bortfæstningen af Kongens Udmarksjorder paa Bornholm: Vildbahne-marken, som nu kaldes Høy eller Store Lyngen
- Udmarks Jordebog 1727: paa Lyngen
- Udmarks Jordebog 1729-38: Høy Lyngen, Den store Lyng
- Udmarks Jordebog 1729: paa Lyngen
- Udmarks Jordebog 1743: Lyngen
- Thurah 1756: 23,38: Store-Lyngen, Østre, eller Stor-Lyngen
- Den Danske Atlas III 1767: Høy Lyngen
- Kortskitse 1770: Høylyng
- Bugge 1771: Høylyngen
- Falenkamp 1783: Den store Lyng
- Urne Mineralogi 1764: Store eller Høy-Lyngen eller Kongens Mark
- Udmarksjorderne 1775-1822: Paa Deres Majestæts Lyng
- Militair-Beskrivelse Øen Bornholm af W. Salchow 1813-1814: Lyngen, Den store Lyng, Høylyngen
- UdmarksJordebog 1825: Paa Lyngen
- J S N Panum 1830, Beskrivelse over Bornholm eller Bornholms Vejviser: 13, 20, 21: Høilyngen, Lyngen eller Udmarken, Kongens Mark
- F Thaarup 1839, Bornholms Amt og Christiansø: 143: Højlyngen
- Matriklen 1844: Høilyngen
- Atlas over Danmark udgivet af Adolph Bull 1869: Høilyngen
- Generalstabens Guide 1885: Højlyngen, Generalstabens Guide 1914: Højlyngen,
- I P Trap, Statistisk-Topografisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark 4. Udgave 1920: Højlyngen
- Brandt, Aa. 1958: Beretning om Bornholms Efterslægtsselskab og Bornholms landøkonomiske Forenings virksomhed 1805-1855
- Gelting, P. 1943: De bornholmske Heder i De danske Heder
- Hagemann C. J. 1926: Den latinske Smed eller Blomstersmeden i Bodilsker. Bornholmske Samlinger Rk. 1, Bd. 17:79-91
- Jensen, P. 1950: En rydningsmand. Jul på Bornholm 1950:29-32
- Jørgensen, J.A. 1892: Indberetning om stenrækker i Lille Strandbygaards skov i Nylars til Nationalmuseet
- Kjøller, F. 1966: Vestermarie Plantage gennem 100 år
- Nielsen, F.O. 1992: Sten- og jorddiger på Bornholm. Bornholms Amt
- Nielsen, O.A. 1942: Blade af Østermarie Udmarks Historie. Bornholmske Samlinger Rk. 1, Bd. 28:117-132.
- Seier, A.F.V. 1932: Bornholms Fugle
- Thorsen, K. 1950: Bornholms Historie, Landbruget og dets Biografier
- Thaarup, F. 1839: Bornholms Amt samt Christiansø. Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand i oekonomisk Henseende. Bd. 10.
- Zahrtmann, M.K. 1934-35: Borringholmens Historiebog

Sidste side af Øster Herreds Tingsvidne fra 1690 med stokkemændenes segl. Rigsarkivet, foto Jesper Vang Hansen 2013.

Hans Madvig og indvandringen til Bornholm efter den skånske krig 1676-1679

Af Jesper Vang Hansen

Tilflytninger fra Skåne og Blekinge til Bornholm eksisterer pr. definition ikke, før de to landsdele blev adskilt efter Roskildefreden i 1658. Før den tid var der en regelmæssig til- og fraflytning, som mellem andre landsdele, dog vanskeliggjort ved at Østersøen skulle krydses. Forbindelsen mellem Bornholm og hovedstaden gik gennem Skåne og administrativt havde Bornholm hørt til Skåne i adskillige århundreder. Den første emigration fra Skåne og Blekinge af borgere og bønder til Bornholm skete derfor først efter 1660.

I de historiske kilder møder man sporadiske oplysninger om fødested eller tilknytning, oftest for at kunne identificere personer. Der bliver ofte tilnavne som »Skaaning«, »Schoning« eller »Skonning«, men det kan være svært at afgøre, om det er personen selv, der kommer fra Skåne eller om det er hans forældre eller bedsteforældre. Tilnavne med mere eksakte stedsbetegnelser er almindelige som for eksempel »Lister« om folk, der kommer fra Lister herred i Blekinge og »Ternø«, der

Jesper Vang Hansen har været leder for Rundetaarn i 30 år. Er født og opvokset i Klemensker og har studeret historie på Københavns Universitet. Har skrevet bøger om forskellige historiske emner og i de senere år kastet sig over studiet af bl.a. tingbøgerne for Nordbornholm, jvnf. www.vang-hansen.dk.

kommer fra øen ud for Karlshamn i Blekinge. I tingbøgerne er personer, der forbryder sig mod loven, oftest benævnt med oprindelsessted, for eksempel da amtsskriver August Dechner anklagede en del personer for løsgængeri i Nørre Herred den 7. marts 1684.¹ Han anklagede fire kvinder, der opholdt sig på Duebjerg i Klemensker, som løsgængere. Kvinderne var sandsynligvis fra Skåne, men amtsskriveren mar-

¹ Nørre Herreds tingbog 1678-1684, 7. marts 1684, pag. 259b.

ginaliserede kvinderne, ved at kalde dem »svenske«.

Krigen 1676-1679 satte afgørende gang i fraflytningen fra Skåne og Blekinge. Kampene var hårde og krigshandlingerne var uhørt voldelige. I Skåne svirrede rygterne om, at svenske tropper torturerede og henrettede folk, der havde kæmpet mod den svenske myndighed. Folk blev henrettede på den mest bestialske måde. Mange fangne friskytter, der tjente den danske konge, blev »spiddet og stejlet«, hvis de blev fanget. Deres maltrakterede lig blev sat til offentligt skue til skræk og advarsel. De danske tropper begik lignende forbrydelser mod svensksindede godsejere og førte afgrøder og fødevarer til egne forlægninger. Det danske Generalkommissariatet opfordrede i maj 1678 folk til at forlade deres hjemegne og sætte ild på huse og marker for derved at fratage fjenden mulighed for at proviantere og tvinge dem væk fra områderne. Denne krigshandling blev senere i historien kaldt »den brændte jords taktik«. Således kan man sige, at begge parter spekulerede i en sindelags-rensning. Danskerne tabte som bekendt, og af nød og frygt flygtede folk over sundet til Sjælland og til Bornholm.

Sandsynligvis forlod over titusinder hjemstavnen og drog til Danmark.² Hvor mange, der kom til Bornholm, ved vi ikke, men det er sandsynligvis adskillige hundrede personer. Specielt tidligere bosatte i det østligste Skåne og Blekinge, som i forvejen havde gode relationer til Bornholm, flyttede hertil. Bornholms befolkningstal omkring 1680 var blot 13.000, så de tilrejsendes antal må have virket voldsomt. Bornholmerne gennemlevede samtidigt, i

slutningen af 1670erne og starten af 1680erne en misvækst, der sandsynligvis har haft negativ indvirkning på bornholmernes opfattelse af indvandrerne, der i nogen grad kan sammenlignes med nutidens, politiske flygtninge.

Der var tre grupper af svenske indvandrere.

1. Personer, der havde været i civil eller gejstlig tjeneste under krigen og havde tilkendegivet deres danske sindelag. Flere mistede deres ejendom og formue. Mange blev hjulpet af den danske konge ved at få ret til at stille bækkener ved danske kirkedøre - dvs. at de fik lov til at indsamle penge af alle til eget brug. En del embedsmænd blev hjulpet til tilsvarende kald/stilling i Danmark. Numerisk set var dette den mindste gruppe, men til gengæld synlig som en privilegeret befolkningsgruppe. Embedsmændene er dem vi kender mest til, da navne og beskæftigelser er nedskrevet i de bevarede historiske kilder.

I denne gruppe finder vi på Bornholm skovrider Hans Olufsen Madvig, degnen i Rø, Claus Petersen og præsten i Svaneke og Ibsker, Hans Dominici.

2. Personer som havde været i dansk krigstjeneste, såkaldte snaphaner eller friskytter. De blev overflyttet til København og Nordsjælland eller til Bornholm i 1678. Gruppen bestod af bønder, tjenestefolk og håndværksfolk. Mange af deres kollegaer i kompagnierne blev dræbt, og de overlevende havde oplevet krigens gru på nærmeste hold. Mange må have været præget af krigens oplevelser. Her finder man kaptajn Jens Kjeldsen, Jens Ternø og fisker Svend Truelsen i Tejn

2 Knud Fabricius i »Skånsk Indvandring til Sjælland i Slutningen af 1600-tallet«, Historisk Tidsskrift, II. rk, bd. 3 (1950-52). K.F. mener, at der blev udstedt ca. 950 bækken- og skattefrihedsbreve og at det må omfatte omkring 5.000 personer. Dertil kommer ligeså mange eller flere, der emigrerede uden kongelige bevillinger.

samt korporal på Christiansø, Karl Pedersen.

3. Øvrige personer, der forlod Skåne, Halland eller Blekinge af nød, frygt eller af anden grund. Man kan kun gisne om, hvor mange det drejer sig om, men det er sandsynligvis den største gruppe. Det er svært at fravriste kildematerialet oplysninger om fødested og tilflytningsdato. I denne gruppe har jeg kun fundet én, nemlig Jørgen Jørgensen i Sandvig.

Embedsmændene

I årene efter Roskildefreden i 1658 forestillede den danske konge sig, at det tabte land kunne vindes tilbage, fordi han var overbevist om, at indbyggerne ville vælge side til fordel for Danmark. Svenskerne var helt klar over problemstillingen, og med effektiv administration gennem 16 år var en del områder allerede godt og grundigt forankret i det svenske styre. En del skåninge sluttede sig til den danske konge i forventning om en mildere styreform. Malmø var tro mod de svenske, hvorimod borgerne i Helsingborg primært valgte den danske side.

Allerede i 1677 kom de første flygtninge til Danmark fra Skåne, Halland og Blekinge. Mange havde fået brændt deres gårde ned, mistet afgrøder og risikerede at blive retsforfulgt. Flere blev direkte opfordret til at flygte til Danmark. I første omgang regnede man med, at flygtningene kunne vende tilbage. Krigens udfald bevirkede, at kun få kunne eller turde tage imod svenskernes lovning om amnesti. De fleste måtte blive i Danmark. Kongen så sig nødsaget til at hjælpe de flygtede embedsfolk, borgere, håndværkere og bønder til at finde sig tilrette i det danske samfund. En kongelig ordre gav mulighed for at søge frihed til frit at søge borgerlig næring og få skattefriheder i Danmark. Først til borgerne i Helsing-

borg og derefter til alle ansøgere fra Skåne 20 år fra forordningens udstedelsesdato den 27. august 1679. Op imod 600 frihedsbreve blev udstedt i perioden 1679-1686. Folk fra Blekinge og Halland kunne også søge frihedsbrev efter denne skånske forordning. I Danske Kancelli findes registre på, hvem der fik frihedsbreve, og der ligger ansøgninger, der levende fortæller om folks lidelser i de krigshærgede områder.

Hans Dominici (1648-1706)

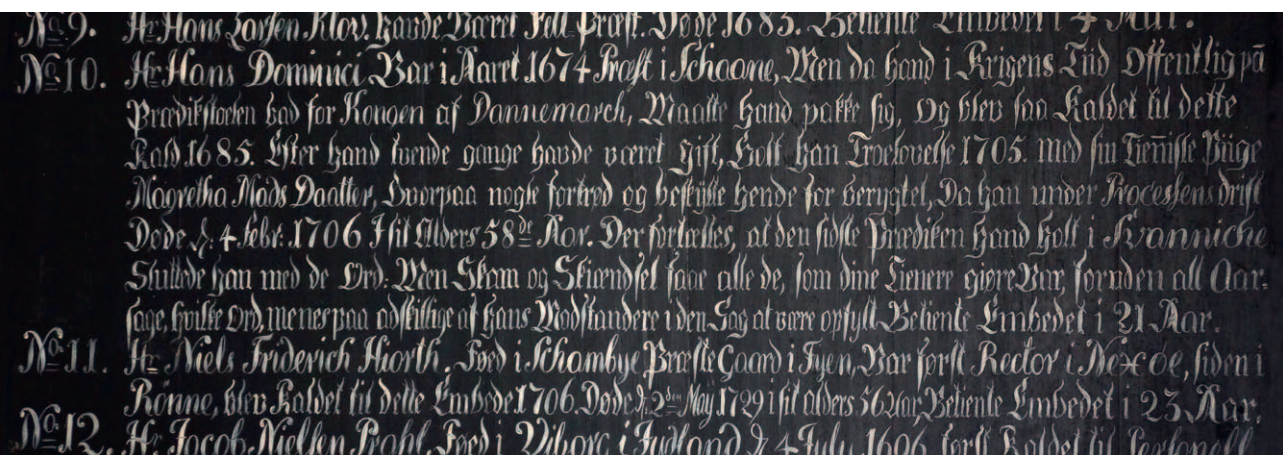
»Præst i Schoone, Men da hand i Krigens Tiid offentlig paa Prædikstoelen bad for Kongen af Dannemarch, Maate hand pake sig«.³

Der er flere præster på Bornholm, der har haft kald i Skåne, inden de kom til Bornholm, men Hans Dominici's vej til Bornholm er kendt. Han studerede i Lund og i Greifswald. I 1673 giftede han sig med den næsten 40årige enke efter sognepræst Hans Pedersen, Margrethe Andersdatter og fik dermed et godt kald i Kieldstorp og Lilla Bedinge sogne i Vemmenhøj herred i Skåne, der ligger mellem Ystad og Trelleborg. Med giftermålet fik han desuden adskillige stedbørn. Efter at krigen brød ud i 1676 var der mange krigshandlinger i området og de var for det meste dansk kontrolleret. Det synes derfor ikke sært, at Dominici valgte at bede for den danske konge i stedet for den svenske. Skæbnen ville, at kongen den 18. maj 1678⁴ befalede ham at opgive sit gode præstekald i Skåne og flytte til København.⁵ Han ankom til

³ Fra præstetavlen i Ibs Kirkes våbenhus.

⁴ Knud Fabricius, Hist. Tidsskrift 1952, s. 349: 1 maj 1678 opfordrede generalkommissariatet alle Skånes indbyggere, adelige som uadelige, til i løbet af den nærmeste måned med al deres ejendom at drage over til Sjælland.

⁵ Hans Dominici's ansøgning til kongen den 24. november 1681. Danske Kancelli, Indlæg i Sjællandske registre, 1681, no. 375.

Udsnit af præstetavle i Ibs Kirke. Præst nr. 10 er Hans Dominici, der fik Ibs og Svaneke kirke i 1681 (og ikke i 1685, som der fejlagtigt står på tavlen). Foto Jesper Vang Hansen 2013.

København med sin hustru og elleve (sted) børn samt sine ejendele. Han fik bolig i hovedstaden, men blev ramt af en altødelæggende ildebrand den 21. oktober 1680. Ildebranden blev overværet af kongen, som tilbød at hjælpe ham, så snart der blev et ledigt embede. Sognepræsten i Ibsker og Svaneke sogne Hans Lauritsen Borringholm døde og få dage efter søgte Dominici embedet. En kort og præcis ansøgning til stillingen, dateret den 24. november 1681, fortalte om Dominicis ulykkelige historie og han lovede kongen Guds opmærksomhed, når han ville hjælpe Dominici til det ledige præstekald. Udnævnelse forelå dagen efter, hvorefter Dominici kunne begive sig til Bornholm.

Hans Dominici nød kongens opmærksomhed og det er ikke underligt, at kong Christian 5. besøgte Svaneke Kirke under sit besøg i byen den 10. maj 1687, inden han sejlede videre til Christiansø.⁶

Hans Dominicis første hustru Magrethe Andersdatter døde i Ibsker i 1694. I 1696 giftede han sig i Rønne med Anna Petro-

nelle Scheel, der døde godt to år senere. Den 26. juni 1705 trolovede viceprovsten, Hans Lind, enkemanden Hans Dominici og den »ærbare, dydige og Gudfrygtige Pige Margrete Matzdatter«. Hun var præstens tjenestepige, og det kunne hans menigheder ikke acceptere. De mente, at hun var »berøgtet«, altså havde bedrevet hor. Menighederne hyrede en sagfører, der skulle bevise, at Dominici levede i utugt med tjenestepigen. I Hammershus Birks tingbog kan man læse afhøringer omhandlede de dage, hvor Dominici og hans trolovede, tidligere tjenestepige, overnattede hos Niels Jørgensen i Sandvig. Præsten og hans trolovede var på vej til København, men var blevet overrasket af kontrær vind. Vidnerne havde set, at præsten havde ligget i underbenklæder på sengen, medens pigen sad på sengekanten. Og så havde nogen set dem gå hånd i hånd som kærestepar.⁷

Alle kirkelige handlinger indførte Dominici i kirkebøgerne i jeg-form, og han gav minutiøst en beskrivelse af sine hustruers tekstord ved begravelserne. Med

6 Mindetavlen i Svaneke Kirke.

7 Hammershus Birks tingbog (HB) for 17. august 1705.

Den middelalderlige Ibs Kirke, efter at den i 1867 var udvidet med en tværarm mod nord, men før de fod- og toptinder, der var på tårnets gavle, forsvandt. Det er fotografens hestevogn ved kirkegårdsmuren. Foto Johan Hansen, Nexø, o. 1870.

Svaneke Kirke, 1860'erne, stadig med senmiddelalderens korte langhus, der først blev udvidet i 1881. Ukendt fotograf.

samme pæne håndskrift indførtes den sidste kirkelige handling den 7. februar 1706. Tre uger efter døde han i en alder af 58 år, en måned og seks timer. Han blev begravet i Ibs Kirke den 2. marts.⁸ Menigheden nåede ikke at få domfældt sin præst for utugtigt levned.

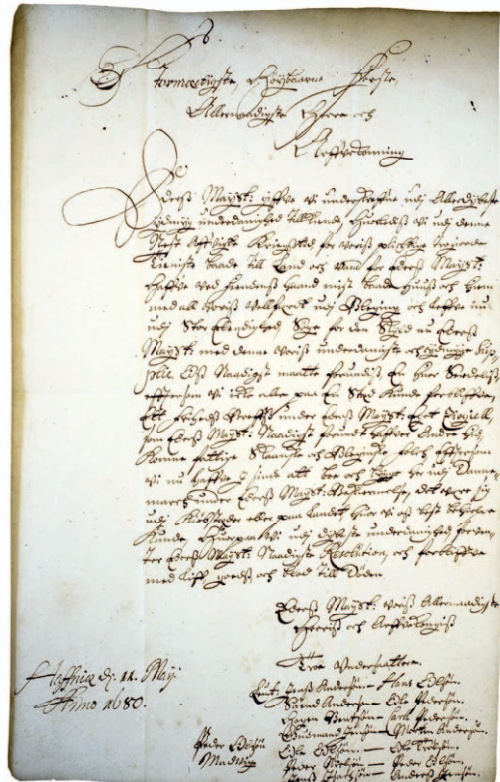
Hans Olsen Madvig (o. 1650-1701)

Hvordan og hvorfor skovfoged Hans Olsen (Olufsen) Madvig måtte forlade Blekinge under krigen 1676-1679, vides ikke. Der er blevet gisnet om, at han kom fra en større gård i Matvik, mellem Ronneby og Karlshamn i Blekinge.⁹

Den 11. maj 1680 skrev Peder Olsen Madvig på egne, sin bror Hans og 12 andre blekingeborgeres vegne til kongen. Han skrev om »hourledis Vi udi denne nest affvigte Krigstid, for voris plichlige Trogiorde Tieniste baade till Land och Vand for Eders Mayst: hafve ved fiendens Haand mist baade Huus och Hiem med all voris wellfardt udi Bleging, och leffve nu udi stor Elendighed, søge for den Skyld nu Eders Mayst: med denne voris underdanigste och ydmyge Supplic«. Allerede dagen efter fik alle 14 udstedt frihedsbrev, med tilladelse til at slå sig ned overalt i Danmark.

Den 8. oktober 1680 fik Niels Olsen Madvig fra »Ternørerne i Blegind« et tilsvarende frihedsbrev.¹⁰ Han kalder sig senere for Niels Olsen Ternø, og vi kender ham som energisk lods på Christiansø i perioden 1686-1690, hvor han også stod for havnens forbedring.

Peder Olsen Madvig var skipper på kongens galiot »Gachmed«, som sejlede på

Hans Olufsen Madvigs og andre flygtninges ansøgning om frihedsbrev, maj 1680. Rigsarkivet.

Christiansø med bygningsmaterialer dels fra Bornholm og dels fra København.¹¹ I forbindelse med etablering af fortifikationen ved Rønne i 1688 udarbejdede Peder Olsen Madvig en egenhændig journal for skibet »Gachmed«, der sejlede i pendulfart fra København. Den er bevaret i sin helhed for året 1688. I brevene til Generalkommissariatet kalder Peder Olsen Madvig og Niels Olsen Ternø hinanden brødre.¹² Hans Olsen Madvig skyldte i 1686 Jens Jensen

⁸ Ibsker kirkebog.

⁹ Carl Anthoni Kofoed i Bornholmske Samlinger, bd. 12, Rønne 1918.

¹⁰ RA, Danske Kancelli, 1679-1680 Sjællandske Registre.

¹¹ RA, Søetatens arkiv, Mønsterskriveren på Christiansø og Bornholm, 1691-1702 Korrespondanceprotokol, side 93, 100 (Mønsterskriverprotokollen).

¹² RA, Søetatens, Generalkommissariatet, Indkomne sager 1688.

Ternø i Gudhjem 14 daler og Niels Olsen Ternø otte daler.¹³ Hans, Peder og Niels Olsen var uden tvivl brødre.

Peders og Niels' kompetencer lå i deres sømandsskab. Hans, derimod, kunne noget med jagt og skovbrug, således at hans viden kunne bruges i Almindingen på Bornholm. På Bornholms Landsting den 20. april 1681 kunne Hans Olsen Madvig læse sin kongelige udnævnelse til skovrider, dateret d. 19. marts 1681. Han blev udnævnt i den afdøde skovrider Jens Pedersens sted. På samme tingdag læstes kongens jagtforordning fra 19. februar 1681. Madvigs fornemste opgave blev at varetage kongens jagtinteresser i Almindingen.

Hans Olsen Madvig kom til Bornholm i 1681 med hustru Boehl Pedersdatter og to børn: Ole født i 1677 og Peder født i 1679. Som skovridergård fik han i 1685 overdraget 2. vornedegård i Østerlars, Kobbegård. Efter 1681 fik de yderligere tre børn: Karen, Hans og Anna. Hans Madvigs skånske hustru døde i juli 1686. Efter hendes død blev der kun lavet en registrering over arvegods og gæld. Det endelige skifte skete først i 1695. Det oplystes, at den afdøde ingen slægt og byrd havde på Bornholm, og kaptajn Casper Hendrich Westervalt på Lehnsgård blev udnævnt som tilsynsværge for børnene.¹⁴

Hans Madvig blev gift igen i 1691 med Sofie Hansdatter Leidring. Med hende fik han fire børn.

I Hans Madvig sidste leveår 1701 må han have været over 50 år, men stadig i vigør. Han passede sit arbejde som skovrider og vedligeholdte og forbedrede sin kongelige fæstegård i Østerlars.

Hans død blev genstand for omfattende undersøgelser, der i dag er interessant læsning, da der er hentydninger til hans status som indvandrer, og da han som kongelig embedsmand havde et job, som ikke altid havde andres fulde støtte.

Slagsmål i skovfogedboligen i Almindingen

Den 27. juni 1701 var der slagsmål i den ny opførte skovfogedbolig i Almindingen. Det var ikke ualmindeligt med slagsmål i de dage, heller ikke blandt standsfolk, men det særlige ved dette slagsmål var, at den ene af kombattanterne døde syv uger efter. Det var skovrider Hans Madvig. Modparten var mindst 25 år yngre og degn for Olsker og Allinge menigheder, Christen Christensen Lind.

I dag kan vi læse om slagsmålet i tingbøgerne, der minutiøst refererer afhøringerne af en lang række vidner. Referater af ordvekslingerne er interessante, da de ikke bare afspejler to forskellige miljøer, men også antyder, at de to personers accept af hinanden kunne ligge på et meget lille sted.

Skovrideren havde budt en række personer på brændevin i skovfogedboligen. De tilstedeværende teologer, degnen Christen Lind, kapellan Jørgen Sandbye og magister Søren Skade talte latinsk med hinanden, til stor irritation for skovrideren, der troede, at det var ham, der konspireredes om. »Tal dansk, det kan vi forstå«, råbte han til dem. Christen Lind svarede: »Vi taler ikke om Eder, men vi taler latinsk og græsk«, hvilket skovrideren fandt meget upassende i hans værtskab. Han sagde polemisk: »Skulle ikke en dansk karl være så god som en græker, da måtte han være en skælm?« Hvem der slog først er der uenighed om i tingbogen, men det var ret voldsomt. Kakkellovnen i hjørnet blev ødelagt, da de tumlede rundt på gulvet. Den unge

13 Skifteprotokol for Landsognene 1694-99, 9. januar 1695.

14 Bornholmske Samlinger, 12. bd. Side 12-26. M.K. Zahrtmann, Den skaanske Indvandring paa Bornholm omkring 1680 og Skovrider Hans Olufsen Madvig paa Kobbegaard.

Kobbegård, 2. vornedegård i Østerlars, som skovrider Madvig fik overdraget af kongen i 1685. Det var han utvivlsomt godt tjent med. Den hørte til blandt de største gårde på Bornholm. Det var dog rettere forgængeren til dette firlængede anlæg, der synes at være opført omkring 1800. Madvig døde på Kobbegård i 1701. Foto Tony Bødtker Munch 1979, Bornholms Museum.

degn hev en tot hår af den gamle skovrider, der slog degnen med en pibekande. Degnen konstaterede følgende:

»Du slog icke som en erlig Karl, men som en Snaphane, og du hafuer vel skudt flere Danske i hiell end Suenske?«

Citaterne stammer fra Nørre Herreds tingbog, hvor en sælsom retssag udspandt sig for offentligheden i efteråret 1701.

Skovriderens færd i dagene efter slagsmålet blev afdækket minutiøst. De to parter vidner var, som man kunne forvente, ikke enige om skovriderens tilstand. Sagsøgtens vidner bekræftede, at Hans Madvig ikke syntes at være hårdt medtaget. Dagen efter slagsmålet var han som sagt i Rønne. Næste dag om onsdagen (29. juni) red han til Aakirkeby for at besøge Gregers Christensen. Vidner fortalte også, at han samme dag havde været hos Anders Smed,

hvor han »åd og drak og var glad med de andre«, som var Tobias Dechner, Anders Smed og byfoged Daniel Barch fra Rønne. De havde spillet kort sammen. Han overnattede på Kannikegård, inden han havde redet tilbage til Almindingen morgenen efter. Ole Hansen fra Aaker sogn havde været vidne til lystighederne hos Anders Smed, og da han en uge efter mødte Hans Madvig i skoven og spurgte efter hans velbefindende, havde Hans Madvig sagt, at han led mere af et fald fra hesten for nogle dage siden, da han var drukken.

Søndag den 10. juli var der kildefest ved Koldekilde, nær ved skovfogedboligen. Flere vidner fortæller, at skovrideren spiste og drak adskillige skåle som alle andre. Han havde endda danset med ritmester Rasmus Nielsens madame Magdalene Sonne og Hans Sonnes kærestes søster Sid-

sele Knudsdatter. Paradoksalt nok var det på den gejstlige rets afhøringer den 21. september i Aakirke, at der afsløredes detaljer om kildefesten i Almindingen.¹⁵ Hans Madvig havde sin hustru Sophie med ved kilden. Foruden de to damer, der havde danset med Hans Madvig, var følgende personer i selskabet: Hans Olsen Sonne, Tue Larsen Lyster, strandvisitøren Jacob Tommesen, kaptajn Hans Kofoed og byskriver Diderich Michelsen. Byskriveren kunne fortælle, at skovridernes hustru havde fortalt ham, da snakken gik på slåskampen godt to uger tidligere, at hendes mand vel havde forstået at slå fra sig, og at han tidligere havde fået mange hug fra slagsmål.

Flere af vidnerne, som afgav forklaring på Hans Madvigs helbred, tilføjede, at de naturligvis ikke kunne udtale sig om Madvigs »indvortes sygdomme«, kun at han agerede frisk i sine handlinger.

Knap en måned efter episoden i Almindingshuset, begyndte Madvig at klage over sit helbred til andre. Anders Andersen fra Østerlars besøgte Madvig på Kobbegård den 25. juli. Madvig skulle have sagt til ham: »Saa sandt som Gud er i Himmelen, ere de skyldige udi, at jeg ligger her som en Madik, og om jeg dør, da ere de skyldig i min Død«.

Flere vidner, der var Hans Madvig nær, havde fortalt, at skovrideren i den sidste tid havde svært ved at komme op på hesten. Der måtte stilles en stol frem, når han skulle op og ned af hesteryggen. Hans tjenestefolk kunne berette, at Madvig havde virket meget træt og opgivende. Hans tre tjenestefolk fortalte, at han var »svullen« dvs. hævet på højre side, også bag på halsen. Oluf Pedersen på Rågelunds Møllen fortalte, at Madvig spyttede blod. På højre side var der et hul på størrelse med en skohæl og hans

venstre fod, ben og lår var meget hævet, og der var en blå plet. Skørbug var det ikke, for det havde Oluf Pedersen selv haft, da han sejlede som bådsmand på et af kongens skibe. »Sott Suag« (vattersot) var det heller ikke, da han i så fald skulle være hævet lige meget over hele kroppen. Asser Hansen af Østerlars havde set ham tre gange i den sidste tid han levede. Anden gang lå Madvig i sengen og spyttede blod. Den tredje gang spyttede han »levred Blod«. Han havde følt på Madvig og konstateret, at hvor brystbenet sluttede var der noget hårdt og det ene ben var meget hævet og blåt. Anne Willums i Østerlars havde besøgt Madvig, da han måtte ligge i sengen. Madvig havde klaget over smerter i brystet og i den højre side.

Barberen Simon Holst i Rønne blev afhørt flere gange. Han havde i alt tilset Hans Madvig tre gange. Første gang var den 27. juni i Rønne, dagen efter slagsmålet. Da havde han behandlet Madvigs næse og venstre hånd. En måneds tid efter var han blevet kaldt til Kobbegård i Østerlars, hvor Madvig lå med »stærk durchløb« dvs. diarré og hævet mave, hvorfor han måtte til Rønne efter medikamenter for at hjælpe ham. Den 16. august var han atter hos Madvig. Nu var der tilstødt vattersot, hvorved det ene ben var stærkt hævet og blåt. Simon Holst havde ikke set blod i hverken opkast, urin eller afføring. Han havde kun set blod, da han havde åreladt Madvig. Det var Holst's klare opfattelse, at Madvig døde af vattersot. Holst var hos sin patient, da han døde.

Herredsfogeden i Nørre herred lagde vægt på fagmanden Simon Holst udsagn om Madvigs sygdom. Hans forklaring måtte være sandhed frem for nogle enfoldige bønders udsagn.

Herredsfogeden valgte at frifinde Christen Lind for alle anklager fra enken Sophies »tiltale og irettesættelser«. Herredsfogeden mente ikke, at der var holdbare beviser i anklagen.

¹⁵ Tingsvidnet eksisterer ikke, men er nøje citeret i den endelige dom NH den 13. januar 1702 (pag. 274b).

Barberen havde sit professionelle omdømme at værne. Enken og enkens vidner havde svaret ud fra deres overbevisning og forestillinger. Vi kan ikke være sikre på korrekt fremstilling af symptomerne, men i dag ved vi, at hjernerystelse kan få alvorlige følger, hvis man ikke holder sig i fuldstændig ro i måneder efter. En nutidig lægelig undersøgelse af Hans Madvigs symptomer kunne have ført til en antagelse om, at han vitterlig døde af sine slag i skovfogedboligen. Det havde været en skandale på Bornholm, hvis degnen var blevet dømt.

Claus Petersen, degn i Rø

Claus Petersen mistede hus, hjem og degnekald i Øster Herred i Blekinge på grund af krigen. Sammen med sin hustru og børn rejste han til København allerede i 1677. Den 10. marts 1680 søgte han frihedsbrev af kongen, hvilket han fik bevilget den 16. marts.¹⁶ Det kan være en tilfældighed, at Claus Petersen fik degnekaldet i Rø sogn,

Degnegården i Rø. Foto Jesper Vang Hansen, 2013.

men han kom til at bo i et område, hvor der var mange landsmænd. Det er ikke lykkedes at finde hans udnævnelse, men en attest på Nørre Herredsting viser, at han var degn i Rø den 28. august 1682.¹⁷

I 1695 blev degnen stævnet af Henrik Brygmann for at have udført ulovlige skifteskriveropgaver i Olsker sogn. Han havde endog brugt stemplet papir.¹⁸ Degnen havde meget svært ved at møde op på tinget, og da han endelig kom, måtte han erkende, at det var hans underskrift, der var på et skifte fra Jep Monsen fra Olsker den 1. juli 1695. Degnen prøvede at argumentere for, at ikke alle skifter skulle udfærdiges af Henrik Brugmann, men at det var tilladt andre at udføre opgaven. Der er ingen afgørelser i sagen.

Claus Petersen blev også stævnet af gårdmand Mogens Andersen den 18. marts 1698 for at have udtalt sig nedsættende om hans nyligt afdøde hustru. Degnen og deg-

16 Danske Kancelli, Sjællandske Registres indlæg 1680, samt Registrene 1679/80, No. 101.

17 Nørre Herreds tingbog, 1678-1684, 18/4 1684.

18 NH, 14/6 1695.

nens hustru havde beskyldt Mogens Andersen for smålighed mht. offer ved barnedåb. Degnen havde, da han steg ud af sin stol i kirken, udtalt »Skam faa de Kieltringere, som saa mange de vaarre« og tydeligt ment Mogens Andersen og hans afdøde hustru. Vidner bekræftede, hvad degnen havde udtalt, at efter kvartermester Laurids Jensen var død: »saa blev der fred i sognet, kun horer og tyveknægte kan savne ham«. Degnen var kendt for at benytte »ærrørige og ubequemts ord«. ¹⁹

Blekinges friskytter på Bornholm

En rulle fra 15. marts 1680 viser, at 31 officerer og menige fra det blekingske friskyttekompani da opholdt sig på Bornholm. ²⁰ Kompagniet var under ledelse af major Jens Kjeldsen og bestod oprindeligt af omkring 90 personer. Ud over de 31 på Bornholm var der 28 af samme kompagni på Sjælland og derudover var i alt 34 »afflvet og sat på Hjul og Stegle« af fjenden under og efter den skånske krig. De bornholmske friskytter blev optaget i kompagniet på Hammershus og deltog i arbejdet med at bygge en flådehavn på Christiansø i 1684.

Gudhjem havde flere landflygtige fra Skåne og Blekinge. For eksempel Jens Jensen fra Ternøe i Bregne Herred i Blekinge, som fik frihedsbrev den 7. maj 1680. ²¹ Han var fisker og mere velbeslået end de fleste. Han havde lånt Hans Madvig 14 daler inden 1686.

I 1684 ansøgte officererne om en bedre aflønning. Det drejede sig om kaptajn Jens Kielsen, løjtnant Ole Pedersen, fenrik Carl Pedersen, kvartermestrene Joen Beek, Jens

Jensen Ternøe og Sønne Pedersen. ²² Flere officerer blev med tiden borgere og bønder på Bornholm. Fx kaptajn Jens Kielsen fra Blekinge, der 28. april 1680 fik kongeligt frihedsbrev. ²³ Han blev borger i Hasle i 1695 og optræder flere gange som fuldmægtig på Nørre Herredsting. Den 22. gård i Rø sogn, kaldet Skierpinge, var faldefærdig og havde stået øde i mange år. I 1693 fæstede kvartermesteren i friskyttekompaniet, Sønne Pedersen, den, og han formåede at bygge en længe på ni stolperum (fag), som både rummede stue, stald og lade. Han fortsatte som fæstebonde i flere år derefter.

Nogle forblev i militæret og blev indrullet på linje med det øvrige personel på Christiansø og på Bornholm. De er meget svære at identificere i kilderne.

Den 18. august 1690 blev der ført en tingsvidnesag på Øster Herredsting. Tingsvidnet skulle bruges i Højesteretssagen mod den tidligere amtsskriver August Dechner. Vidnerne skulle afhøres for at afklare, hvad der skete på et møde mellem amtsskriver August Dechner og friskytterne i Gudhjem i det tidlige forår 1688. Ved vidneafhøringen afsløredes historien således: Amtsskriveren havde sat Gudhjems beboere stævne i Byfoged Rymands stue for at afkræve dem dagsværksarbejde. Stuen var fuld af folk, men ingen af friskytterne var mødt. Der blev sendt bud efter dem og efterfølgende mødte Peder Pedersen, Peder Olsen, Madts Beek og Jens Jensen Ternøe. Jens Ternøe havde sit frihedsbrev med lovning på 20 års skattefrihed med sig og fortalte at alle friskytter, både dem der var mødt og ikke mødt, havde et tilsvarende kongebrev. August Dechner havde spurgt til brevet, hvortil Ternøe hav-

19 NH, 18/3 1698.

20 Krigskancelliet, Fortegnelser og ruller over friskytterne i Skåne og Blekinge.

21 Sj.reg. 1679/80, Rentekammeret, Sagen mod August Dechner 1689-91.

22 Rentekammeret, (Kommissionen af 1685 7. juni til at undersøge bornholmske bønders klage mv).

23 Sj.reg. 1679/80 pag. 426.

de sagt, at det var det bedste brev han nogensinde havde fået. August Dechner havde taget brevet og strøget det bag sin bagdel. »Saagodt er det til«, hvorefter han lagde det fra sig på bordet. August Dechner havde sagt, at frihedsbrevet ikke gjaldt her. Skovridder Hans Madvig på Kobbegård var til stede i byfogedens stue og han anklagede Dechner for majestætsfornærmelse og tilbød at betale Jens Ternøe og de andres skattegæld af hans egen gage som skovridder. Madvig fik ikke lov til at betale for friskytterne, men de blev dømt til at betale. Peder Olsen blev dømt til at betale 22 slettedaler, hvilket han bl.a. betalte med to ferske laks til kaptajn Hendrich Westerwalt.²⁴

Skattefrihed eller ej, sagen drejede sig om Dechners majestætsfornærmelse ved at stryge et kongebrev på sin rumpe. August Dechner forsøgte at få kaptajn Jens Kielsen, som friskytternes foresatte, til at mægle i sagen. Dechner frygtede mest skovridder Madvigs fordømmelse af hans optræden, som han håbede kunne afværges med forlig med friskytterne. Dechner blev som bekendt dømt fra sit embede på grund af utallige ulovligheder og døde i fængslet få år efter.

Svend Truelsen i Tejn

Svend Truelsen var menig friskytte fra Skåne og fik udstedt frihedsbrev den 8. april 1681.²⁵ Han er ikke nævnt i rullen med blekingske friskytter, men må være kommet til øen på anden måde. I 1694 optrådte han som daglejer og fisker i Tejn. I restancelisterne i Nørre Herreds tingbog ses, at han i årene 1694-1699 skyldte dagsværkspenge til kongen, i alt 8 mark og 12 skilling. Svend Truelsen svarede på restancekravet, at han havde en meget ringe våning og var

fattig. Desuden havde han måttet forlade Blekinge under krigstiden i 1658. Han havde tjent den danske konge som soldat, sidst på Christiansø. Han havde nu en bolig, som han betalte med ½ pund smør og kvartals-skatte. Han arbejdede lidt for andre, men havde svært ved at forsørge sin fattige hustru og børn. Han ville ønske, at han kunne blive fritaget for dagsværk.²⁶ Der er flere fejl i Svend Truelsen argumenter: Han havde ikke forladt Blekinge i 1658, men Skåne i 1678, og han er ikke at finde i rullerne på Christiansø i årene 1684-1685. Er det en fejlskrivning fra skriverens side, eller argumenterede Truelsen på en måde, som han troede var bedst i situationen?

Svend Truelsen ejede en fiskerbåd sammen med Jens Isachsen, der også havde forladt sin fødeegn efter krigen 1676-1678. Jens Isachsen stammede fra Blekinge og fik frihedsbrev den 12. maj 1680.²⁷ Jens stæv-nede sin kammerat for »Skjeldsmaal«²⁸ angående deres fælles fiskerbåd. De nåede at blive enige om båden og ophævede sagen umiddelbart efter. Af domsakten og i restancelisterne ses, at Jens Isachsen også tjente penge ved skomageri.

Jørgen Jørgensen i Sandvig

Et andet eksempel på indvandring fra skånsk område i perioden, er Jørgen Jørgensen i Sandvig, som aldrig var blevet bemærket som svensk, hvis ikke hans datter Margreta i 1719 måtte føre retssag mod sin mand, Jens Andersen Brunbjerg, der flere år tidligere havde rømt fra landet og svigtet sin liv. Under retssagen kom det frem, at Margreta var født af svenske forældre, og det berettes i vidneafhøringen, at hun havde »levet som en ærlig og smuk Dannerkvinde baade før og efter sit Ægteskabs

24 Original tingsvidne i Rentekammeret, Sagen mod August Dechner.

25 Sj.Reg. 1681/82, pag. 116b.

26 NH, 21/8 1691.

27 Sj.Reg. 1679/80, pag. 438a.

28 NH, 28/4 1699.

Indgåelse«. ²⁹ Faderen, Jørgen Jørgensen, havde fået borgerskab i Sandvig i 1688, og var stokkemand i flere perioder. Han var ikke friskytte eller embedsmand, og man må formode, at han var en af de mange, der kom til øen, enten fordi han havde familie, forretningskontakter - eller måske af nød?

Specielt Sandvig havde mange kontakter til Skåne, eftersom det var til Skillinge syd for Simrishamn, at færgefarten gik indtil 1660. Kontakten var stor mellem disse to områder. Fiskerne fra Skillinge, Simrishamn og helt fra Blekinge fiskede ved Bornholm, fx på Dagsgrunden nord for Hammeren og landede ofte deres fisk på Bornholm eller kom for at proviantere. ³⁰ Endvidere var der store illegale handelsforbindelser til Skåne op i 1700tallet: Typiske varer til Skåne var brændevin og ærter, og returvarerne til Bornholm var tjære og kakelovne. Det var let at komme til og fra øen.

Afslutning

Den svenske indvandring fra de tidligere danske områder Skåne og Blekinge er svær at få styr på rent statistisk. De danske myndigheder havde ringe fornemmelse af demografiske forhold på nær i militære forhold, fordi man frygtede spionage. På Christiansø førtes militære ruller og en del har angivet fødested. De første ruller har ikke fødested med, men i juni 1687 findes disse oplysninger. Her er 27 fra Skåne eller Blekinge, hvilket svarer til 15 % af de to kompagnier. I august 1689 var det faldet til 8 %. Der er omtrent lige mange fra Skåne som fra Blekinge. Nogle af disse er senere fundet som fiskere eller bønder på Bornholm. Mange af disse folk er kommet til øen efter krigen 1676-1679 og er assimileret i den bornholmske befolkning via militæret.

Jeg har i denne artikel fokuseret på indvandringen til Bornholm under og efter den skånske krig, men til- og fraflytningen har fundet sted løbende. Ligeledes må man formode, at en del bornholmere flyttede den anden vej. I retssager i slutningen af 1600tallet møder man ofte påstanden om, at tiltalte var rømmet (flygtet) til Skåne for at undgå dommen. Der er noget, der tyder på, at hvor man risikerede at miste sin boslod (sine midler) eller livet, var den oplagte mulighed at rømme fra landet. ³¹ »Hvis han ikke rømmer Landet, saa skal han miste sin Hals« var et almindeligt udsagn, og rømningslandet var Sverige, som man kunne se fra Nordbornholm og dog var så langt væk, at det var et fremmed land. Ligeledes kan man forvente, at der var en lignende trafik den anden vej.

Folkeregistreringerne i 1700-tallet interesserer sig kun for skattebetalinger. Men en enkelt undtagelse fra 1742 er en undersøgelse af, hvor mange og hvem der flyttede/flygtede til Sverige. ³² Først i 1845 har folketællingerne angivelse af fødested.

Indvandringen som følge af krigen 1676-1679 må derfor bero på et skøn. Set overordnet er det sandsynligt, at flere hundrede personer ankom til Bornholm. Militæret har i første omgang opslugt mange af friskytterne og i løbet af kort tid er de at finde som almindelige borgere, bønder og fiskere.

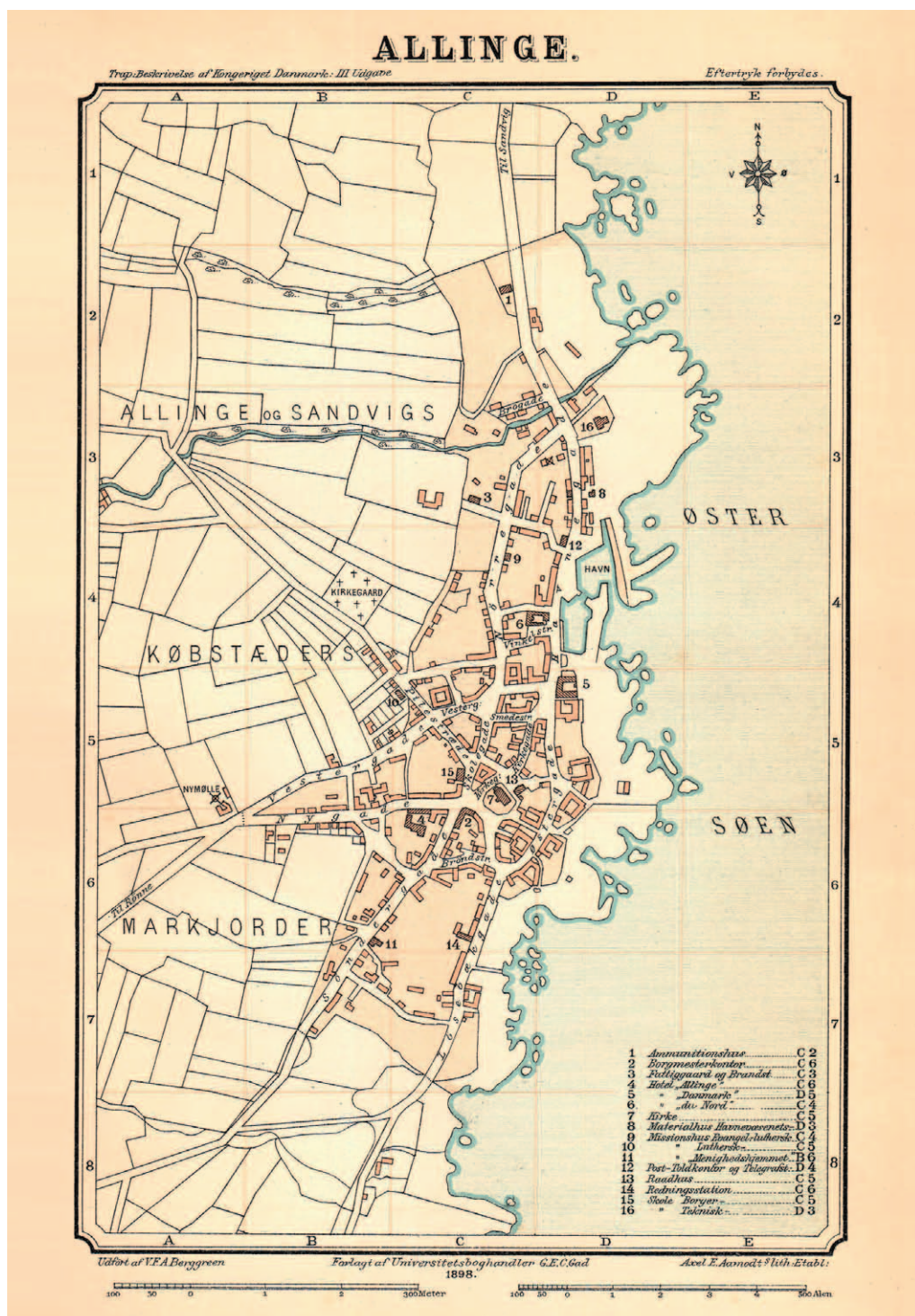
I retskilderne møder man flere kvinder, der arbejdede på gårdene, men som hverken var angivet ved navn eller alder, blot som skånske eller senere efter år 1700, som svenskere. Meget er uvist og vil forblive uvist. Blot bør det nævnes, at uanset krigen, har forholdet til Skåne og Blekinge været tæt, og kontakterne over Hammervandet forblev intakte uanset nationale forhold.

29 HB, 20/2 1719.

30 <http://jespervanghansen.wordpress.com/2011/04/12/fiskekrig-1757/>

31 NH 3/8 1697.

32 Amtmand Urne skriver til by- og herredsfogederne om at indberette undvegne bornholmere siden 1738. Hammershus Birks tingbog 23/4 1742.

Berggreens kort over Allinge fra 1898 i J. P. Traps »Statistisk-Topografisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark«. Teksterne til illustrationerne i denne artikel er udarbejdet af Allinge-historikeren, arkitekt Jens Riis Jørgensen.

Andersson, Malmgren, Fält, Nikolajsen - og alle de andre!

- den svenske indvandring i Allinge-Sandvigs
kirkebog 1890-1899

Af Lilliane Højgaard Holm

Indledning

I nutiden betragtes Bornholm almindeligvis som en hyggelig, afsidesliggende ferieø. Ikke desto mindre har Bornholm til alle tider spillet en vigtig rolle i kampen om herredømmet i Østersøen. De mange arkæologiske fund fra jernalder og vikingetid fortæller om øens tidlige og tætte kontakter til kontinentet. I middelalderen var Bornholm kastebold mellem kronen og kirken, oftest med sidstnævnte som sejrherre, og i flere perioder har forskellige konger måttet afstå øen til fremmede magter, således til lybækkerne i 1500-tallet og til svenskerne i 1600-tallet. I moderne tid har øen i lighed med resten af Danmark været okkuperet af tyskerne under Anden Verdenskrig, men blev kort efter fredsslutningen igen besat, denne gang af russiske tropper, der blev på øen frem til april 1946.

Fredelig samhandel har dog også spillet en rolle gennem tiden, og mange fremmede, fx tyskere, polakker og skotter har i tidens

Lilliane Højgaard Holm er uddannet mag. art. i nordisk filologi fra Københavns Universitet, Institut for nordiske studier og sprogvidenskab. Ansat siden 1980 samme sted, dog med en afstikker til Stockholms Universitet. Sprogvidenskabelige interesser: moderne sprogvidenskab, den gamle filologiske tradition med dialektologi, runologi og navneforskning som speciale.

løb slået sig ned på øen i Østersøen. Bornholms beliggenhed tæt på Skåne og Blekinge har betydet, at der altid har været en livlig trafik landsdelene imellem både før og efter 1658. I 1800-tallets anden halvdel stod Europa i emigrationens tegn. Mange vendte blikket mod det forjættede land Amerika, heriblandt mange bornholmere og svenskere, men en hel del af de sidstnævnte valgte i første omgang at rejse til Bornholm, hvor det var muligt at få arbejde i landbruget og industrien til en bedre løn end den,

som de kunne opnå derhjemme. Mange tog hertil »for at tjene til billetten«, som man sagde. Bornholm blev deres »Lille Amerika«. Det er om denne lille del af den svenske udvandring eller set fra den bornholmske side, indvandring, artiklen handler.

Når man som indvandrer bosætter sig i et fremmed land, har man med sig i bagagen sin kultur, sin religion, sin arbejdsmæssige kunnen og sit sprog, hvilket også indbefatter den navnetradition, man er rundet af. For den svenske arbejder var det rimelig let at tilpasse sig den bornholmske dagligdag. De svenske indvandrere forstod det bornholmske sprog så nogenlunde trods de ganske mange centrale særord, som bornholmsk nu en gang er så rig på. Deres sæder og skikke havde de i mange tilfælde fælles med de fleste bornholmere, og sidst men ikke mindst var de for størstedelens vedkommende lutheranere og kunne benytte den danske folkekirke uden problemer med hensyn til kirkegang og andre kirkelige handlinger, fx dåb, konfirmation og giftermål.

Bornholmske Samlinger fra 2010 indeholder en stor artikel af Anne Dyhr, der handler om de svenske stenhuggere på Nordbornholm 1860-1921. Gennem interviews med stenhuggernes efterkommere, kombineret med statistiske oversigter over befolkningens sammensætning ud fra folketællingerne i perioden, får man et spændende indblik i den svenske indvandring og den bornholmske stenindustri historie. Et af kapitlerne, der kort beskriver indvandrerens indfødsret og navneskik, har givet inspiration til min artikel, der beskriver de svenske indvandreres navngivningstradition og fornyelse – set ud fra et dansk synspunkt.

Ser man på de forskellige statistikker, som artiklen er så rig på, må man opfatte tiden omkring 1900 som højdepunktet for den svenske indvandring. Jeg har derfor valgt at beskæftige mig med kirkebøgerne i Allinge-Sandvig i perioden 1890-99, fortrinsvis dog dåbslisterne.

Allinge-Sandvigs historie i korte træk

Allinge og Sandvig er historisk set tæt forbundet med borgen Hammershus, hvor byernes borgere frem til borgens nedlæggelse gjorde ugedagstjeneste. Til gengæld fik deres kvæg mod en lille afgift lov til at gå i slotsvangen. Hansestædernes efterårssildefangst under Bornholm var især i middelalderen med til holde liv i de små fiskerlejer, der ikke havde den store kontakt til det øvrige Bornholm, hvorfor også byernes færgesteder til svenskekysten har været af stor betydning. Allinges gode, naturlige red, hvor skibe søgte tilflugt ved vestenstorm, skabte også indtjeningsmuligheder for indbyggerne i form af handel med disse fremmede ankerligger, ligesom strandinger og efterfølgende vrageauktioner nok også har kastet en del af sig. Selv om Allinge-Sandvig almindeligvis omtales som købstæder, har de altid været små byer, hvad både indbyggerantallet og livet i byerne, gengivet i barndomserindringer fra den tid, da også viser.¹ I 1801 havde byerne tilsammen 586 indbyggere, i 1850 908. 40 år senere var indbyggerantallet imidlertid blevet forøget med næsten 1000 indbyggere.² Årsagen hertil var først og fremmest etableringen af flere granitværker i området, hovedsagelig tysk finansieret. Ganske mange svenske stenhuggere – de fleste fra Blekinge, hvor produktionen af sten tidligere havde været stor – fandt arbejde på Nordbornholm, først som sæsonarbejdere, senere som etablerede familiefædre med eget hus. En ganske stor del af disse indvandreres efterkommere er, som påvist af Anne Dyhr³, stadig at finde på øen.

1 Christian Stub-Jørgensen, 1955 s. 7ff., J. Paludan, 1920 s. 133ff.

2 Trap, Danmark IV, 2, 1955 s. 451ff.

3 Anne Dyhr, 2010 s.113ff.

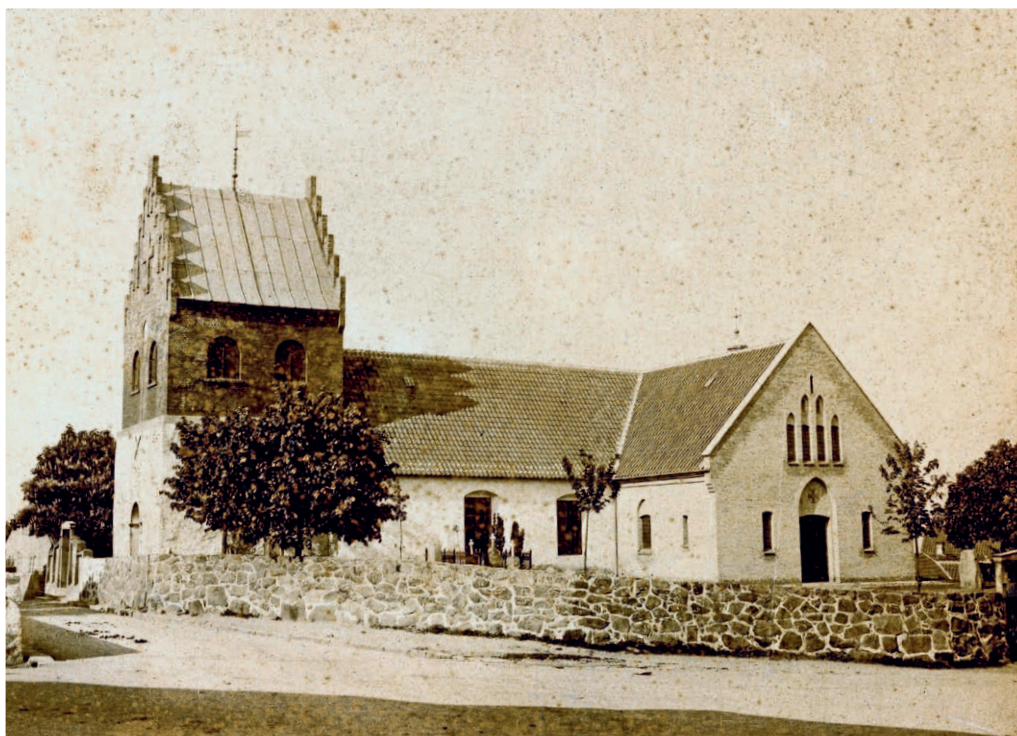
Allinge by i 1880erne set fra stranden i syd ved Næs og mod klippeskærene ved Løsebæk. Vi ser byens rådhus, som blev opført i 1881, mens borgerskolen fra 1890 endnu ikke var bygget. Kirkens gamle våbenhus anes også på billedet. Det blev revet ned i 1892 ved kirkens ombygning. Ukendt fotograf.

Kirkebøgerne og deres forskellige oplysninger

I middelalderen og et godt stykke op i nyere tid var det almindelig praksis hos myndighederne, at udlændinges navne, hvor der forefandtes en national parallel eller transponent, som det også kaldes, blev gengivet på denne måde.⁴ I nutiden kender vi det fra kongehuset, hvor greve

Henri Laborde de Monpezat blev til prins Henrik ved giftermålet med tronfølgeren, prinsesse Margrethe. I kirkebogen for Allinge-Sandvig holder man fast i denne transposition, især når det gælder slægtsnavnene, som det vil fremgå af det følgende. Men forinden må det være på sin

4 Torben Kisbye, 1988 s. 89.

Allinge Kirke har gennem århundreder været Allinge-Sandvigs naturlige midtpunkt. Kirken lå højt i byen i senmiddelalderen i forhold til gårdene og husene nedenfor på østsiden. Siden voksede byen mod nord og indover mod sydvest. Her blev man døbt, konfirmeret, gift og begravet. Kirkebøgerne herfra er udgangspunkt for herværende artikel. Foto fra første halvdel af 1890'erne, umiddelbart efter en ombygning ved arkitekt Mathias Bidstrup i 1892. Ukendt fotograf.

plads at give en kort beskrivelse af den danske slægtsnavnetradition frem til omkring 1900.

Den danske navnelovgivning i historisk belysning

I 1526 påbød Frederik den 1. den danske adel fremover at bære faste slægtsnavne. Mange havde dog allerede med forbillede i de i middelalderen indvandrede tyske adelsslægter skabt faste slægtsnavne dannet ud fra deres våbenskjoldes heraldiske symboler, så som *Bagge*, *Bille*, *Bielke*, *Okse* og *Marsvin*. Den danske uradel uddøde efterhånden, hvorfor størstedelen af

de navne, som findes i den danske adelskalender i dag, er af tysk herkomst.⁵

Nogenlunde samtidig breder skikken med fast slægtsnavn sig til akademikerstanden, hvor især præsterne benyttede sig af stednavne og erhvervsbetegnelser i latiniseret form. Mange af dem forsvandt dog i tidens løb, men navne som *Fabricius* (Smed), *Olivarius* (Holgersen), *Pontoppidan* (Broby) og *Sadolin* (Sadelmager) er her stadig.⁶

5 Eva Meldgaard, 1984 s. 40ff.

6 Torben Kisbye, 1981 s. 125.

I 1600- og 1700-tallet overgik også folk i borgerstanden, der hidtil havde betjent sig af ægte patronymer (faders fornavn + *-søn* eller *-datter*), ligeledes til faste slægtsnavne med erhvervsbetegnelser og stednavne i fortysket form som de mest frekvente (*Becker, Müller* og *Tesdorff*). Man antager, at omkring 1700 var det kun de lavere eller laveste sociale lag, der betjente sig af patronymer.

Anderledes stod det til på landet, hvor bønderne fortsat foretrak den gamle hævdevundne efternavnsskik i form af patronym.

I 1771 kom Struensees reskript, der dog i første omgang kun gjaldt for hertugdømmet Slesvig. Heri hed det, at alle børn ved dåben for fremtiden skulle have »*beständige Geschlechts-Nahmen*«. ⁷ Endelig kom så i 1828 den første egentlige slægtsnavnelov for hele folket. Heri kunne man læse, at: »*Iøvrigt bør hvert Barn ved Daaben benævnes ej alene med Fornavn, men og med det Familie- eller Stamnavn, som det i Fremtiden bør bære*«. ⁸ Året efter fik man så en tilføjelse om, at piger ikke længere skulle døbes med *-datter*, men med *-søn* > *-sen*. Loven gav den enkelte familie ret til selv at bestemme, om man i fremtiden ville bære et patronym eller benytte sig af et eventuelt tilnavn, som man var kendt under i sognet. I 1856 kom så endnu en navnelov, hvori det hed, at det frie navnevalg nu var slut, og at man herefter skulle døbe sine børn med det af familien allerede valgte navn, hvilket for de fleste ville sige det gamle hævdevundne patronym. Myndighedernes forhåbninger om en mere nuanceret efternavnsskik var ganske enkelt slået fejl, og først med loven af 1904 var det igen muligt at benytte sig af et frit navnevalg – en lov der stadig er gældende.

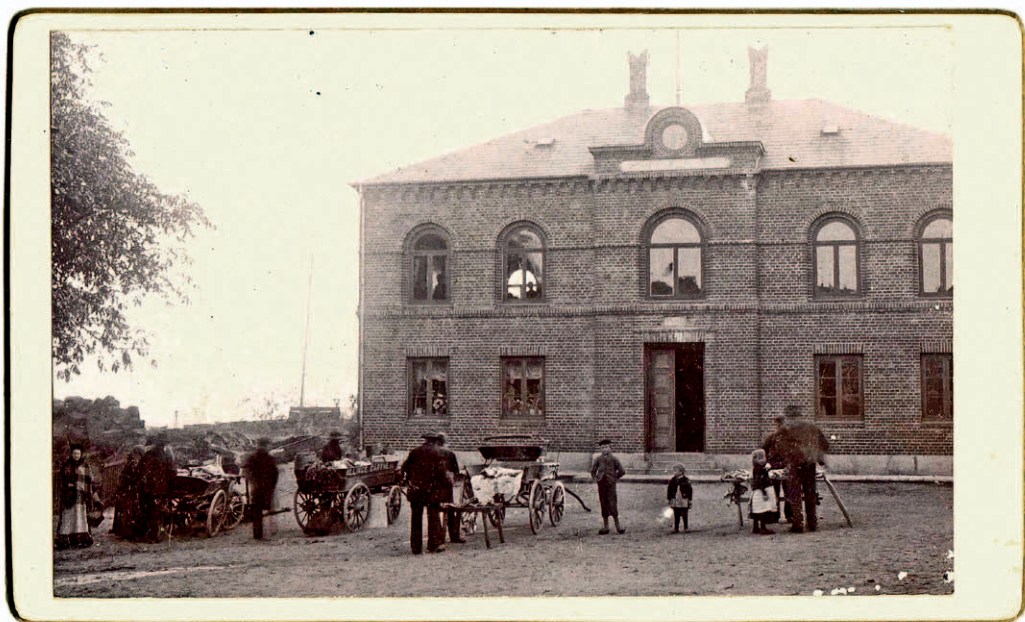
Allinge-Sandvigs kirkebog – den danske navngivning

Dåbslisterne i kirkebogen for Allinge-Sandvig 1890-99 er således et produkt af ovenstående lovgivning på slægtsnavneområdet. Når det gælder forældrene til de døbte børn, bærer en del af de bornholm-ske fædre ægte patronym + slægtsnavn, fx *Pedersen Kofod, Andresen Hammer* og *Andersen Holm*, men også to slægtsnavne kan komme på tale, hvilket *Kofod Stender* og *Sonne Kofoed* er bevis på, men begge typer er nu ret så sjældne. Det er og bliver *-sen*-navnet, man klynger sig til, eftersom det stadig er vigtigt at signalere, hvem man er søn eller datter af. For mødrenes vedkommende er der udelukkende tale om navne på *-sen*, aldrig *-datter*, fx *Laura Christine Jensen, Elise Dorthea Hansen, Jørgine Marie Ipsen*, men forbavsende mange bærer faktisk et af de i sognet gamle velkendte tilnavne såsom *Bay, Lou, Riis* og *Sonne*. Forklaringen herpå skal søges i tillægget til loven af 1828, nemlig at piger nu skulle døbes med *-sen* og ikke med *-datter*, som det tidligere havde været praksis. Denne bestemmelse føltes naturstridig, og man foretrak derfor at give pigerne familiens gamle hævdevundne tilnavn som slægtsnavn, hvilket dåbslisterne 40 år tidligere klart viser. 42 af drengene er i perioden 1850-55 døbt med *-sen*-navn, mens kun 28 piger har fået denne navnetype. Til gengæld har ikke mindre end 45 piger et ikke-*-sen*-navn over for drengenes 29. At døbe piger med efternavne på *-sen* var ganske enkelt ikke populært, heller ikke i tiden derefter, men man vænnede sig dog til det efterhånden.

I sognet er der i perioden døbt 942 børn, 478 drenge og 464 piger, et ganske stort materiale, som jeg med baggrund i forskellige frekvenslister gennemgår nedenfor med henblik på at vise forskellige tendenser i fornavne- og slægtsnavnetraditionen

⁷ John Kousgård Sørensen, 1997 s. 93f.

⁸ Dansk Navneskik, 1899 s. 114.

Torvehandel ved Allinge Rådhus på Kirkepladsen, opført efter tegninger af Mathias Bidstrup i 1881. Bygningen blev opført som ting- og rådhus og fungerede som bitedsted for retten i Rønne indtil sammenlægningen af dommerembederne i Rønne og Nexø i 1973. Det gamle rådhus ligger i Sandvig. I det nye rådhus foregik der mange ting, fx var der fra 1884 sparekassekontor. Først i 1905 købte Bornholms Spare- og Laanekasse i Rønne en bygning til venstre for billedet og indrettede Allinge-Afdelingen. I granitfrisen - vel fremstillet på et af byens stenhuggerier - er indhugget de formanende ord »SANDHED OG RET«. Foto Ad. Petersen, Allinge, der startede sit atelier i 1893. Bornholms Museum.

både hos de svenske indvandrere og Allinge-Sandvigs bornholmske familier, som lovgivningen i begge tilfælde naturligt nok har haft indflydelse på.

De bornholmske familier fortsætter i slutningen af 1800-tallet skikken med at døbe børnene ikke blot med indtil flere fornavne, men også med flere efternavne. Faderens efternavn(e) tages ganske vist stadig i anvendelse, eksempelvis døbes *Aksel Vilhelm* som sin fader med navnene *Zeilau Hansen*, men også moderens efternavn vinder indpas i efternavnsrækken. Eksemplerne kan være *Hans Christian Nielsen Lind* (fader: Jens Christian Lind, moder: Hansine Marie Nielsen) og *Elisabeth Grønbech Grunnet*, hvor første efternavn er moderens slægts-

navn, det sidste faderens. Af andre eksempler kan nævnes: *Holm Dam*, *Kofod Stender*, *Kure Boss* og *Sonne Kofod*, der alle tilhører den velkendte bornholmske slægtsnavneflora.

De danske børns efternavne på -sen

De fleste slægtsnavne på -sen, som er overleveret i periodens dåbslister, har på nær nogle få undtagelser alle rod i de gamle kristne helgennavne, der blev uhyre populære i middelalderen, hvilket bl.a. skyldtes følgende: »Børnene fik undertiden navn efter den helgen, på hvis dag de fødtes. Hver kirke havde sin skytshelgen, som blev nævnt i prædikerne, og den lokale helgen

Havnegade 19 udsmykket i anledning af kong Chr. IX og dronning Louises guldbrillup 26. maj 1892. Det var borgmester Marckmanns bolig og arbejdssted. Otto Wilhelm Alexander Marckmann (1820-1911) var kongelig udnævnt borgmester i 1871 og tillige toldkontrollør, telegrafbestyrer og postmester. Han fungerede som borgmester frem til 1890 og var med til at lægge grunden til stenhistorien på Nordbornholm ved at sælge ud af de »unyttige« klippearealer. Fra 1881 havde han sit borgmesterkontor på rådhuset ved Kirkepladsen. Marckmanns ejendom på havnen blev revet ned i 1908. Foto på Bornholms Museum.

kom ind i befolkningens daglige interesse-sfære. Således blev helgennavnene også almuens ejendom.»⁹

På Bornholm kom kirkernes skytshelgener naturligvis også til at spille en stor rolle ved navngivningen. Generation efter generation har således benyttet sig af disse helgennavne, selv om der efter reformationen ikke var grund til at bevare dem, men de mange strenge opkaldelsesskikke, som man næsten slavisk fulgte, gav ikke mulighed for større fornyelse. Det er altså disse navne hentet fra bibelen og den store katolske helgenskare, der midt i 1800-tallet i

anvendelse som patronymer fikses til slægtsnavne, og det er dem, vi møder i materialets mange *-sen*-navne.

Størstedelen af de gamle bornholmske kirker er blevet til nogenlunde samtidig (1100-1200-tallet), hvorfor det har været nødvendigt med mange forskellige helgener i forbindelse med helgenindvielserne, hvilket da også afspejles i navngivningen.

I topfem-listen over *-sen*-navne finder vi *Hansen* (43), *Jensen* (40), *Jørgensen* (30), *Pedersen* (29) og *Andersen* (23). Lidt længere nede på listen kommer *Larsen* (22), *Nielsen* (22) og *Madsen* (14).

Sammenligner man ovenstående med en frekvensliste over mandsnavne i Østermarie sogn fra 1687-1700, er det faktisk kun

9 Eva Meldgaard, 1994 s. 210.

Jørgensen, som har sneget sig ind i Allinge-Sandvigs topfem-liste.¹⁰ Der er derfor virkelig grund til at tale om strenge opkaldsesskikke helt frem til midt i 1800-tallet. Her følger en beskrivelse af de mandsnavne, der indgår i *-sen*-navnene.

Jens (> *Jensen*), *Hans* (> *Hansen*) og *Johan* (> *Johansen*) er alle dannet af det bibelske navn *Johannes* (indlånt i 1100-tallet) både navn på apostlen Johannes og Johannes Døberen, sidstnævnte værnehelgen for Aa Kirke. *Hans*, den tyske form af navnet, anses almindeligvis for at være mest populær i det sydlige Danmark, mens *Jens* mest bruges i den nordlige del.¹¹ Der er da også grund til at tro, at Bornholms tætte kontakter til de nordtyske områder har været med til at gøre navnet så populært på øen. For øvrigt er *Jens* på Bornholm næsten lige så hyppigt som *Hans*. Apostelnavnet *Peter*, et lige så udbredt navn som de to foregående, har naturligvis givet navn til Peders Kirke. Den ældste form af navnet er *Peter* (< *Petrus*), men allerede fra omkring 1350 møder vi formen *Peder*. I kirkebogen findes begge former som slægtsnavn, nemlig *Petersen* (10) og *Pedersen* (29). Også *Lars* (> *Larsen*) hører til højdespringerne ikke kun i Allinge-Sandvig sogn, men på hele Bornholm. Det er udviklet af *Laurentius*, der var navn på Den hellige Laurentius, skytshelgen for Østerlars Kirke. I materialet nævnes endvidere *Laursen*, der er dannet af en af helgennavnets andre varianter. Den danske form *Niels* (> *Nielsen*) og den tyske form *Claus* (> *Clausen*) kommer af *Nicolaus*, der er de søfarendes helgen og værnehelgen for ikke mindre end tre kirker på øen. Det drejer sig om de to købstadskirker i Nexø og Rønne, men også Nylars Kirke har ham som skytshelgen. Apostelnavnet

Andreas, skytshelgen for Rø Kirke, udvikles i dansk til *Anders* (> *Andersen*), der ligesom de foregående navne hører til blandt almuens mest populære. Navnet *Jørgen* (> *Jørgensen*), der oprindeligt er lånt fra tysk og kendt gennem Skt. Jørgen, har ganske vist ingen kirke opkaldt efter sig på Bornholm, men nævnes dog i 1500-tallet i forbindelse med et Skt. Jørgens Kapel og et Skt. Jørgens Hospital i Aakirkeby.¹² Navnet *Mads* (> *Madsen*) er en dansk udvikling af enten *Mathias* eller *Mathæus*, henholdsvis en af Judas' apostle eller evangelisten. Navnet har i eftermiddelalderlig tid været et af de mest elskede fornavne overhovedet. I de forskellige dåbslister fra øens kirker forekommer navnet jævnlige, men 14 repræsentanter er højere end forventet.

Af andre navne, der indgår i de gamle patronymy, kan nævnes *Christian* (> *Christiansen* (5)), *Mikkel* (> *Mikkelsen* (4)), *Rasmus* (> *Rasmussen* (4)), *Jacob* (> *Jacobsen* (3)), *Christen* (> *Christensen* (2)), *Ib* (> *Ipsen* (2)), *Morten* (> *Mortensen* (2)), *Bendt* (> *Bendtsen* (1)) og *Mogens* (> *Mogensen* (1)).

Ganske vist er *Christian* og dets danske udvikling *Christen* ikke indlånte helgen-navne, men udviklet af adjektivet *kristen*, alligevel har begge navne spillet en vis rolle i bondestandens navngivning gennem tiden. Med til populariteten hører vel også *Christians* status som kongenavn. Det er derfor ikke umuligt, at der er sket en hyppigere brug heraf, når en af de danske konger ved navn *Christian* har lagt vejen forbi Bornholm. Skt. Jacob er skytshelgen for Ibs Kirke, hvis navn *Ib* er den nationale udvikling af helgennavnet. På Bornholm skrives slægtsnavnet med *-p-*, *Ipsen*, der vel nærmest bør opfattes som særbornholmsk.

10 Lilliane Højgaard Holm, 2009 s. 117.

11 Birgit Eggert, 2009:1 s. 105f.

12 Danmarks Stednavne bd. 10 s. 489, 496.

At navnet *Mikkelsen* kun har fire navnebærere i materialet kan undre, eftersom Skt. Michel, værnehelgen for Ruts Kirke, er øens først kendte helgen. Hans navn forekommer på flere af øens runesten fra slutningen af 1000-tallet. Både *Mogens* og *Morten* er danske udviklinger. Det første indlånes før kristendommens indførelse i formen *Magnus*, mens *Morten* er dannet til *Martin* og velkendt dels gennem Den hellige Martin (af Tours) dels gennem reformatoren Morten Luther. I senmiddelalderens Danmark blev *Erasmus* – dansk form *Rasmus* – en yndet nødhjælper, der anræb-

tes mod kolik og mavesmerter, hvilket naturligvis har været medvirkende til hans popularitet, også uden for Fyn, hvor navnet har været blandt de mest brugte i tidens løb. Endelig er der et enkelt eksempel på *Bendtsen*, hvis forled er *Bendt*, udviklet af *Benedictus*, og nærmest modenavn i Danmark i middelalderen, hvilket muligvis skyldes Benedikt af Nurcia (+543), stifter af benediktinerordenen. Selv om mange kirker i Danmark er indviet til ham, har han ingen officiel tilknytning til øen. Måske er det derfor, at den danske udvikling *Bendt* ikke er meget brugt.

I 1890 kom så den 30-årige Johan Conrad Kofoed til som kongevalgt borgmester. Han sad der de næste ti år, passede både sit embede og købmandsforretningen fra »Produkten« på Kirkepladsen 4 og var med til at give Allinge den største fremgang nogensinde. Billedet er taget før hans overdragelse i 1901 til aktieselskabet »Allinge Kolonial- og Produkthandel« og efter 1898, hvor sadelmager Hans Laurits Hansen overtog Storegade 1 (til højre). Johan Conrad Kofoed havde overtaget forretningen i 1886 efter sin fætter. Siden 1861 havde denne forretning først og fremmest tjent godt på køb og salg af korn. Forretningens største konkurrent var Magelius Christian Kures »Nordlandets Handelshus« på Lindeplads. Bornholms Museum.

Blandt de mange kristne navne, der i midten af 1800-tallet befolker dåbslisterne, dukker undertiden navne op, som hører hjemme i den efterhånden næsten forsvundne nordiske navnetradition. Nogle ganske få findes endnu i efternavnene, også i Allinge-Sandvig. Det drejer sig om *Karl* (> *Karlsen* (9)), *Ole* (> *Olsen* (8), > *Olesen* (2)), *Esper* (> *Espersen* (5)), *Thor* (> *Thorsen* (4)), *Birger* (> *Børgesen* (3)), *Svend* (> *Svendsen* (2)).

Det hyppigst forekommende er det gamle fællesgermanske *Karl* i betydningen »fri mand«, der næsten totalt uddør i løbet af middelalderen, men som så småt vinder indpas i forbindelse med kongehusets brug af navnet omkring 1700. *Ole* er den nationale udvikling af *Olaf*, et velkendt konge- og helgennavn. Talrige kirker er viet til Olaf den Hellige, heriblandt Ols Kirke. Navnet indgår i materialet i to varianter, *Olsen* og *Olesen*. På flere bornholmske runesten fra 1000-tallet træffer vi navnene *Esper* og *Svend*. Det sidste var et yderst populært navn både i vikingetiden og middelalderen. *Thor* optræder først som mandsnavn i Danmark fra 1300-tallet, men bliver herefter flittigt brugt både på Bornholm og i den øvrige del af riget. Det sidste efternavn *Børgesen*, dannet til det gamle nordiske *Birger*, er, om jeg så må sige, indlånt, idet familien oprindelig stammer fra Randerskanten. Både fader og søn bærer samme navn, nemlig *Christen Jensen Børgesen*, mens bedstefaderen iflg. Albæk kirkebog hed *Jens Laursen Børgesen*. Derimod må datteren, Karen Magdalena, nøjes med den sidste del af efternavnet.

Den sidste gruppe navne, *Herman* (> *Hermansen* (6)), *Sivert* (> *Sivertsen* (3)), *Henrik* (> *Henriksen* (2)), *Jesper* (> *Jespersen* (1)), der indgår i *-sen*-navnene, er alle af tysk herkomst uden tilknytning til kristendommen. De indlænes ganske tidligt i Danmark, 1000-tallet og lidt senere,

som et tiltrængt supplement til de mange kristne navne. Der er ikke noget at sige til, at de i eftermiddelalderlig tid bliver ganske populære både i borger- og bondestanden.

Ved danske patronymer forstås almindeligvis navne, der består af faders fornavn + *-sen* (eller tidligere *-datter*), men i mit materiale eksisterer der endnu en type patronymer, det såkaldte danske nominativs-patronym (dvs. faders fornavn uden endelse) indført fra Tyskland omkring 1300. Fra omkring 1400 bliver typen mere almindelig, først og fremmest i Slesvig, men også i egne med tætte kontakter til Tyskland heriblandt Bornholm. Navnetyper vinder især frem i købstadsmiljøet, bl.a. i Allinge-Sandvig, selv om materialet ikke er stort.¹³

Det drejer sig fx om slægtsnavnet *Marcher*, der menes at være udviklet af det middelnedertyske mandsnavn *Marquart* (*Markwarth*).¹⁴ Navnet kommer til Danmark med indvandrede tyskere omkring 1300, vinder udbredelse i 1400-tallet og gennemgår dansk udvikling til *Markwor* og *Markor* (> *Marker*, *Marcher*). Af nordisk herkomst er det velkendte *Ancher*, i kirkebogen skrevet *Anker*, der på Bornholm både optræder som for- og efternavn. Det er muligvis dannet til det gamle mandsnavn *Arnkar*, der i middelalderen bedst er kendt i Slesvig og Ribe stifter. Den på Bornholm så berømte Poul Hansen Ancher var imidlertid født i Skåne og kom som præst til Bornholm i 1654. Om det er ham, den bornholmske Ancher-slægt stammer fra, skal der ikke tages stilling til ved denne lejlighed.

To andre slægtsnavne hører til samme kategori som de ovennævnte, nemlig *Ab-salon* og *Nicolaj*. Det første er af hebraisk

¹³ John Kousgård Sørensen, 1997 s. 49ff.

¹⁴ Danmarks gamle Personnavne, 1936-64 under de enkelte navneopslag.

oprindelse og vel mest kendt gennem ærkebiskop Absalon (+1201) af Hvideslægten. Navnet dukker af og til op i de ældre bornholmske dåbslister og findes i nutiden stadig som slægtsnavn på Bornholm. Endelig forekommer navnet *Nicolaj*, oprindeligt en genitivsform af *Nicolaus*, jfr. fx Nicolai Kirke, som slægtsnavn hos en enkelt familie i Allinge-Sandvig. I 1895 døbes Oliva Petrea *Nikolaj*, datter af Hans Christian Nikolaj og Emilie Sofie Kjøller.

Som det fremgår af ovenstående gennemgang, er de forskellige skytshelgeners navne rygraden i navngivningen af øens drengeborn helt frem til 1800-tallets første halvdel, kun iblandet ganske få gamle nordiske navne, der for øvrigt synes at være en fast bestanddel af navnefloraen på hele øen gennem adskillige generationer. Hertil kommer så et par gamle tyske indlån. Med loven om faste slægtsnavne foretrak en ganske stor del af bornholmerne patronymet som slægtsnavn, det sekundære såvel som det primære, i stedet for som ventet af myndighederne, de gamle hævdevundne tilnavne. Men for den enkelte var patronymet lig med den offentlige sfære, mens tilnavnet, nok så hævdevundet, i højere grad hørte hjemme i det lokale miljø. Alligevel vælger mange af bornholmerne især i købstadsmiljøerne at inddrage tilnavnet som slægtsnavn, således som det vil fremgå af det følgende.

De danske børns efternavne – gamle tilnavne

Det mest fremtrædende af de bornholmske slægtsnavne er så afgang *Kofod*,¹⁵ der hører til gruppen af middelalderlige tilnavne indlånt fra nedertysk. Navnet betyder snarest »benet af en ko« og er overleveret i

kilder fra såvel 1400- som 1500-tallet, nemlig 1438-86 Lydike Kofoed, Husum og 1510 Peter Kofoed, Bornholm. Sidstnævnte var for øvrigt borgmester i Rønne 1522 og 1532.¹⁶ Flere af de fra middelalderen og lidt senere overleverede tilnavne *Bohn*, *Boss*, *Funch*, *Kjøller*, *Kure*, *Rømer* og *Stender* formodes at være gamle tyske erhvervsbetegnelser. *Bohn* er muligvis identisk med det mnty.¹⁷ tilnavn *Bone*, jfr. mnty. subst. *bone* »bønne« måske kortform til det tyske *Bohnenbauer*. Det tidligste belæg på navnet kunne være fra 1585. Her nævnes en skipper ved navn Herman *Bohn*, der i Lybæk køber mursten for lensmanden på Hammershus. Det tidligste eksempel på navnet *Boss* er måske fra 1658, hvor en sergent ved navn Arendt *Boss* nævnes i Rønne Milits. Navnet kunne muligvis være en sideform af tilnavnet *Bus*, men betydningen af begge er ganske usikker. *Funch* kunne muligvis være identisk med det mnty. tilnavn *Vunke*, af mnty. *vunke* »gnist« men lader sig også forklare som subst. ænyda.¹⁸ *Funk* »hug, slag«, måske sigtende til arbejdet som smed. Et tidligt eksempel på navnet er Didrik Svendsen *Funch*, sognepræst i Aaker 1676-87. *Kjøller*, desværre kun overleveret i kilder fra Slesvig, er måske identisk med det mnty. subst. *koler* »kulsvier«. *Kure* menes at betyde »vægter« (gl. *kure* »vægter«), som menes at være identisk med mnty. *kur*, *kure* »tårnvagt«.¹⁹ *Rømer* formodes at være identisk med subst. ænyda. *Remmer* »sadelmager«, jfr. det tyske tilnavn *Remer*. Blandt de tidlige belæg på navnet kan nævnes Hans *Remer*, landsdommer på Bornholm 1550. *Stender*, der er et tysk tilnavn i betydningen »stolpe«, sigter formentlig til arbejdet som tømrer.

16 M. K. Zahrtmann, 1920 s. 18ff. (Gamle slægter).

17 mnty. = middelnedertysk.

18 ænyda. = ældre nydansk.

19 Bente Holmberg, 2007 s. 97f.

15 Danmarks gamle Personnavne, 1936-64 under de enkelte navneopslag.

Storegade, tidligere Nygade, i Allinge. Købmand J. J. Grønbech og familie på trappen. Inde bag husene øverst til højre ligger det beskedne hus Storegade 22, som stenhugger Sven Adolf Svensson ejede og beboede med sin familie fra 1891. Faktisk boede der endnu en familie hos dem. Før overtagelsen boede der også to familier; hvoraf den ene var Katrina og Ola Kjellström med to børn. I det to etager høje hus med fuldt udnyttet kælder og med aftrappet gavl boede ved folketællingen i 1901 ejeren Andreas Sonne i kælderen, hvor også den ugifte husholderske Hanna Svensson med to børn boede. I stueetagen boede jordarbejdsmændene Petter Olsson og Magnus Mårtensson med familier. Endelig boede på første sal smedsvend Jöns Ekvall med familie foruden stenhuggersvend Herman Andersson med konen Elna. Billedet er fra eftersommeren 1894, hvor kvisten, der ses over drengen på trappen til højre, blev opført og lige før bindingsværket i samme hus blev erstattet med grundmur. Foto Bendt Kjøller, Bornholms Museum.

Tilnavnet *Kruse* (»den krøllede«) fortæller naturligvis noget om folks udseende. Det kendes allerede i den tidlige middelalder, men desværre ikke fra Bornholm. Endelig skal nævnes det gamle tyske tilnavn *Sonne*, der kan betyde enten »sol« eller måske ligefrem »sundhed«.²⁰ Blandt de tidlige belæg på navnet kan nævnes Oluf

Nielsen *Sonne*, sognepræst i Østerlars 1657-72.

Mange af disse gamle slægtsnavne vidner om en tæt kontakt med Tyskland først og fremmest med Hansestæderne, men det er heller ikke utænkeligt, at de kan være kommet hertil i lybækkertiden i 1500-tallet. Nævnes skal da også, at mange af de gamle bornholmske slægter nedstammer fra militærpersoner, præster og andre embedsmænd, der har virket på øen gennem tiden.

²⁰ Georg Søndergaard, 1991 og Danmarks gamle Personnavne, 1936-64 under de enkelte navneopslag.

Rigtig mange af de såkaldte folkelige tilnavne, der i 1800-tallet får status som slægtsnavne, kendes fra næsten alle dele af det danske rige. Det drejer sig fortrinsvis om betegnelser for dyr og vegetation samt ejendomme og mindre topografiske lokaliteter. I modsætning til de tyskinspirerede erhvervsbetegnelser, som vi finder i borgerstandens slægtsnavne, synes de danske modsvarigheder ikke at have været meget brugt. Endelig spiller folks udseende en vis rolle i den nævnte type navne, men det er vel kun de mere neutrale, der kommer i anvendelse som slægtsnavne.

Til den første gruppe hører *Due* og *Falk*. I den næste finder vi *Elleby*, der ligesom *Stenbye*, efternavn på en af mødrene, sigter til et par lokale stednavne i anvendelse som slægtsnavne, men eksempler på denne navnetype er yderst sparsom.²¹ Andre finder vi blandt de mindre topografiske lokaliteter: *Dam*, *Hald* og måske *Hammer*, der dog også kan have andre betydninger,²² hvortil kommer *Kaas* »stensat bådeleje, fortøjningsplads«.²³ Blandt navne på vegetation kan nævnes *Lind*, *Lund*, *Pihl*, *Riis*, *Stub* og *Thorn*. Erhvervsbetegnelserne indskrænker sig til *Munch* og *Møller*, mens årstider og verdenshjørner er kendt gennem *Sommer* og *Westh*. Navnene *Bidstrup* og *Grønbech* tilhører to af Allinges mest driftige købmandsslægter. Begge navne er oprindelige stednavne, der er velkendte i de fleste egne af Danmark,²⁴ dog ikke på Bornholm.

I forbindelse med etableringen af de mange stenværker på Nordbornholm flyttede ikke bare mange svenskere hertil, men også mange familier fra det øvrige Danmark. Kun de færreste af dem arbej-

dede som stenhuggere. Mange af dem forlod imidlertid øen, da stagnationen satte ind, men eftersom flere af familierne fik døbt deres børn i Allinge Kirke, hører de naturligvis også med til mit materiale, omend de dog kun berøres perifert. Man kan se, at slægtsnavnene er af en ganske anden art end dem, man normalt møder i Allinge-Sandvigs kirkebog. Her er nogle eksempler.

Ganske mange af familierne bærer mere eller mindre kendte stednavne som slægtsnavne. *Holtoug* ligger på Østsjælland, men om det er derfra, familien stammer, ved jeg ikke. *Høier*, *Lintrup* og *Obbekjær* ligger alle i Sønderjylland, mens *Glud* og *Grunnet* begge findes i Østjylland. *Korup* forekommer flere steder, mens *Wiberg* (Viborg) og *Nyborg*, der er et etableret tilnavn på Lolland-Falster i 1800-tallet, begge er kendte købstæder.

Mange af de nordbornholmske stenværker var på (nord)tyske hænder, og det er derfor naturligt, at vi finder en del tyske slægtsnavne i dåbslisterne i perioden. Det er dog vigtigt at understrege, at ikke alle de nævnte behøver at være tyskere. Ganske mange danskere bærer som bekendt tyske eller tyskprægede slægtsnavne. Under alle omstændigheder synes de fleste at være flyttet til øen i sidste halvdel af 1800-tallet. Det drejer sig om navnene *Borch* (distriktslæge), *Broch* (toldassistent), *Bülow* (natpolitibetjent), *Danchell* (mejerist), *Eichwurtzel* (stenhugger), *Gottspenn* (bogholder), *Mohr* (stenværksbestyrer), *Weiller* (direktør for Bornholms Granitværk A/S).

En særlig gruppe udgør de ikke nordiske stenhuggere. Anne Dyhr nævner i sin artikel flere stenhuggere med sydtysk eller italiensk baggrund.²⁵ En del af dem stifter familie på Bornholm, men mange forlader

21 Bente Holmberg, 2007 s. 99.

22 Eva Meldgaard, 1984 s. 42.

23 Bent Jørgensen, 2008 under Kås.

24 John Kousgård Sørensen, 1968-1996 s. 278ff., Bent Jørgensen, 2008 under Bistrup.

25 Anne Dyhr, 2010 s. 66ff.

imidlertid øen, da nedgangsperioden for stenværkerne sætter ind. Det gælder dog ikke familien *Hampe*. Faderen, Carl *Hampe* (f. i Prøjsen 1834), der kommer til Bornholm før 1870, flytter til Allinge, hvor både han og hans voksne sønner ernærer sig som stenhuggere. Også Johan *Baasch* (f. i Tyskland 1866) stifter familie i Allinge og bliver en del af det bornholmske samfund. Blandt de mere eksotiske indslag kan nævnes en lille gruppe italienere. Nogle af dem fulgte strømmen fra Blekinge til Allinge-Sandvig sammen med de svenske stenhuggere, mens andre muligvis er kommet hertil direkte fra Tyskland, hvor der også var ganske mange stenværker på den tid. I mit materiale nævnes *Brentigani* (f. i Verona 1852), *Gugliemetti* (f. i Milano 1844) og *Rosa* (f. i Venedig 1851). Førstnævnte var for øvrigt gift med svenske Else Persson. Desuden finder man i kirkebogen fra år 1900 Pietro *Valentini*, født i Østrig 1861.

Den svenske navnetradition i historisk belysning

Brugen af faste slægtsnavne er i Sverige ikke særlig gammel. Man anvendte som i Danmark patronym (faders fornavn + *-son* eller *-dotter*). I middelalderen var dog ganske få navne i Sverige arvelige fortrinsvis båret af adelige eller borgere med tysk baggrund. Fra 1500-tallet vinder faste slægtsnavne frem især blandt adelen, og efter Riddarhusets²⁶ grundlæggelse i 1626 blev faste slægtsnavne ganske almindelige. Det er vel sandsynligt, at den danske lov om faste slægtsnavne for adelen i 1526 har været forbillede herfor. Mange af de gamle adelsnavne var enleddede, fx *Bielke*, men med tiden blev de toleddede navne mere

almindelige, skabt – ligesom i Danmark – ud fra familiens våbenskjold, fx *Oxenstierna*, *Rosenstråle*.²⁷

Som i Danmark fik også præsterne faste tilnavne, der for manges vedkommende senere overgik til slægtsnavne. Navnene var ofte latiniserede stednavne, fx *Sylvanus* (Skov), *Celsius* (Høj), *Nobelius* (Nöbelöv). Med tiden forsvandt imidlertid den latinske endelse (*Nobelius* > *Nobel*), og flere fulgte de franske regler for anvendelse af accent og skrev sig hermed. Den kendte botaniker Carl von Linné hed *Linnaeus*, før han blev adlet.

I 1600-tallet træffer man de første borgerlige slægtsnavne næsten alle med forbillede i de toleddede adelsnavne, men man undveg dog de velkendte adelsnavnelementer så som *-crona*, *-hjälm*, *-sköld*, *-svärd*. I stedet valgte man enstavede naturbetegnende efterled, fx *-berg*, *-gren*, *-kvist*, *-lund*, *-mark*, *-vall*. Disse endelser valgtes fra et begrænset udvalg af naturbetegnende elementer, og betydningen var irrelevant. Til efterleddet føjedes så et forled som regel en del af et stednavn, fx dannede man *Bredström* af forleddet i stednavnet *Bredvik* og tilføjede *-ström*, en navnetype som de fleste forbinder med et typisk svensk efternavn i dag. Andre endelser var *-mann* – efter tysk forbillede – hvilket også gjaldt endelsen *-er*, der i første omgang anvendtes ved indlånte erhvervsbetegnelser, men som senere føjedes til forskellige enleddede slægtsnavne, *Berg* > *Berger*, *Lind* > *Linder*.

Brugen af slægtsnavne var i visse dele af landet stærkt fremskreden i 1700-tallet, men som i Danmark boede størstedelen af befolkningen stadig på landet, og her holdt man fast i det ægte patronym. Først i

26 Betegnelse for stormagtstidens adelsorganisation (og dens hus i Stockholm), som de fornemste slægter kunne optages og introduceres i. Ved denne introduktion blev de indskrevet med et slægtsnavn.

27 Eva Brylla, 2009, s. 36ff. og Gudrun Utterström, 1995 s. 53ff.

Allinge Havn 1891. Mange svenske indvandrere må være sat i land her i havnen. På billedet er det de store sejlskibe, der tørrer sejl. Briggen forrest bærer amerikansk flag. Under briggens formast ses skibsrøer Hans Sandersen og ved agterstavnen er det vist havnefoged Jens Jørgensen (med hvid trøje og sort rundpulet hat). Skibsrøer og fisker Hans Sandersen ejede og beboede Nørregade 10, indtil sønnen snedker Hans Andreas Sandersen overtog det i 1893. Havnefoged Jørgensen boede i Nørregade 49, som han opførte som 20-årig, idet han var uddannet snedker. Siden blev han skibsrøer og lods og også havnefoged, som det ses af vejviseren 1891 og kirkebogen ved hans død i 1899. Foto Bendt Kjølner. Bornholms Ø-arkiv.

1800-tallets senere halvdel blev disse patronymy arvelige med efterleddet *-son*, både for mænd og kvinder.

En meget speciel gruppe navne udgøres af de såkaldte soldaternavne, en type som ganske vist er kendt i Danmark, men ikke meget brugt.²⁸ Soldaterne fik ved mønstringen tildelt et navn, som så senere i

mange tilfælde er gået hen og blevet et fast slægtsnavn, eksempelvis *Modig*, *Rask*, *Sværd* og *Tapper*, men også mange andre af de ovenfor nævnte typer slægtsnavne var gangbare som soldaternavne i visse landskaber. At bestemme et navn som soldaternavn er derfor ikke altid så enkelt endda.²⁹

28 Th. Taulow, 1946 s. 87f.

29 Mats Wahlberg, 1990 s. 52ff.

Naturligvis har man også i Sverige indlånte slægtsnavne. Det gælder først og fremmest de tyske erhvervsbetegnelser, *Koch* (kok), *Müller* (møller), *Schultz(e)* (byfoged), navne der hentyder til folks udseende, *Klein*, *Lang(e)*, men også betegnelser for dyr og fugle har været populære, eksempelvis *Falk*, *Fuchs* (ræv), *Lamm*, *Schwan*.³⁰ Størstedelen af disse navnetyper er også velkendte i Danmark. Alt i alt kan man sige, at det danske og svenske navnesystem har mange lighedspunkter, men de fleste slægtsnavne, der ikke har patronymer som baggrund, er som nævnt anderledes struktureret.

Allinge-Sandvigs kirkebog – den svenske navngivning

Selv om man i Sverige ikke får nogen egentlig navnelov før 1901, følger Sverige alligevel de forskellige regler som efterhånden bliver fremherskende på kontinentet om end i lidt mere magelig takt.

Det ægte patronym synes især i de gamle danske besiddelser at have holdt sig ganske længe helt frem til slutningen af 1800-tallet. Således som mit materiale er bygget op, egner det sig ikke til et nærmere studium af patronymernes beståen, men enkelte eksempler viser klart, at patronymernes vekslen har fundet sted i perioden. Som eksempel kan nævnes *Otto Anton Ludvig Larsen*, hvis far er *Lars Olsson* og *Håkon Åkessons* søn døbes *Aage Valdemar Haakonsen*. Til gengæld får hans søster, Kirstine Marie, blot efternavnet *Aagesen*.

En del af fædrene bruger, hvad jeg må formode må være ægte patronym + slægtsnavn, fx *Adamsson Lindblom*, *Nilsson Liljenberg*, *Jönsson Forslund*, en type vi også finder hos flere danske fædre i samme pe-

riode. Mange af mødrene bærer slægtsnavne på *-son* fx *Nilla Tu vesson*, *Anna Månsson*, men også mange benytter sig af et ikke-*sen*-navn, fx *Lindgren*, *Malmberg*, men rigtig mange skriver sig med ægte patronym, *Nilsdotter* og *Araldsdotter*. Det stemmer udmærket med den iagttagelse, der er gjort tidligere, at de ægte patronymer lever ganske længe i de gamle danske landsdele. Ingen af pigerne døbes dog hermed. Her er udelukkende tale om *-sen* i den danske udgave.

Mens man blandt den svenske del af indbyggerne i Allinge-Sandvig i allerhøjeste grad har benyttet sig af flernavnemoden, hvad angår fornavnene, synes man i stor udstrækning at have opgivet den gamle tradition med at døbe især drengene med mere end et enkelt efternavn, fx med *-sen*-navn + ikke-*sen*-navn, således som ellers en hel del af fædrene skriver sig. At der i de få tilfælde, som jeg har fundet, ikke er tale om ægte patronymer, viser følgende eksempler: *Manfred Emanuel Karlsen Maak* er søn af *Nils Karlsson Maak*, og *Gustav Albin Adolfsen Lindkvist* er søn af *Frans Adolfsson Lindkvist*.

De svenske børns efternavne på *-son* > *-sen*

Ser vi på forleddene i de svenske *-sen*-navne er typerne de samme, som vi kender dem i det bornholmske materiale: nordiske navne, gamle kristne navne og indlånte verdslige navne.

De fleste af børnene døbes, som jeg allerede har nævnt, med de danske modsvarigheder til de svenske *-son*-navne, men der er dog undtagelser, idet *Karl Johan Peterssons* datter indskrives som *Ruth Hil-dur Petersson*.

De nordiske navne er ganske vel repræsenteret, hvilket igen tyder på, at man har holdt fast i den gamle navnetradition, måske en reminiscens fra den tid, da landsde-

30 Eva Brylla, 2009 s. 49f.

lene var danske. Det drejer sig om *Arvid*, *Bror*, *Gudmund*, *Gumme*, *Håkon*, *Karl*, *Ola*, *Olof*, *Sven*, *Tyke* (*Tyge*), *Åke*, *Åstrad*. Flere af dem er velkendte i den borholmske navnetradition gennem tiden både som fornavn og som efternavn med *-sen*.

Blandt de bornholmske efternavne på *-sen* har vi allerede mødt navnene *Karl*, *Ole/Olof* og *Svend*.

På en af de gamle bornholmske runesten finder vi navnet *Gudmund* (Aaker stenen 2),³¹ et navn der også har været meget brugt i Småland i kæleformen *Gumme*, der optræder som *Gummesen* i materialet. For øvrigt hed Carl *Gummesen* blot *Gumme* til efternavn, da han kom til Bornholm, men fik *-sen* hæftet på sig her.³² I Østermaries ældste kirkebog 1687-1700 genkender vi navne som *Håkon* > *Haagen* og *Sasser*.³³ *Åstrath* er næsten ukendt i gammel svensk, men almindelig brugt både i Danmark og Skåne. *Bror*, *Tyke* og *Åke* hører også til blandt de gamle skånske navne, mens navnet *Arvid*, der er sammensat med *Arn*- almindeligvis har været i brug i Götaland.³⁴ Alt i alt er det ikke svært at se forbindelsen mellem den skånske og danske navnetradition i de gamle patronymer. Transpositionen af flere af de også på Bornholm forekommende navne, fx *Sassersson* > *Sassersen*, *Haakonsson* > *Haagensen* betyder, at man ikke længere kan vide, om vi har at gøre med en indvandret skåning, eller om familien har rødder langt tilbage i den bornholmske muld.

De kristne navne er som ventet rigtig mange og stemmer ganske overens med de navne, der var i anvendelse på Bornholm og i det øvrige Danmark, da man fikserede de gamle patronymer. Det drejer sig om følgende: *Anders*, *Christoffer*, *Göran*, *Hans*, *Joen/John*, *Jonas*, *Jöns*, *Klaus*, *Lars*,

Matthis, *Måns*, *Mårten*, *Niklas*, *Nils*, *Peter/Pär*, *Påhl*, *Rasmus*, *Staffan*. Mindre brugt er navne fra Det gamle testamente, fx *Abraham*, *Aron*, *Zakarias*. Man bemærker mange af navnenes svenske stavemåde, som altså forsvinder ved transpositionen. *Niklasson* bliver til *Nikolajsen*, *Månsson* til *Mogensen* og *Göransson* til *Jørgensen*. De fleste af navnene er gennemgået under de bornholmske *-sen*-navne, men en lille gruppe kunne måske godt fortjene en mindre forklaring. *Niklas*, dannet af det ældre *Nikolaus*, regnedes almindeligvis som en fornemmere navneform end *Nils*. *Christoffer* er navnet på en af de fjorten nødhjælpere, og navnet bliver umådelig populært under senmiddelalderen. Også *Staffan*, en nordisk dannelse til det latinske *Stephanus*, navn på den første kristne martyr, hører til blandt de yderst populære døbenavne gennem tiden. *Påhl* (= *Pål*), der naturligvis er den svenske form af apostelnavnet *Paulus*, har i den nævnte form været et hyppigt anvendt navn i Skåne. Endelig er der *Pär*, den svenske form af apostelnavnet *Petrus*, som fra 1700-tallet bliver en værdig konkurrent til *Petter* og *Peter*. De ovenfor nævnte navne vidner alle om, at man har holdt sig til de traditionelle, gamle helgennavne, akkurat som i Danmark, men naturligvis i den svenske variant.

Den svenske stavemåde overføres normalt uden problemer til de modsvarende danske former, *Andersson* > *Andersen*, *Hansson* > *Hansen*, *Nilsson* > *Nielsen*, *Olsson* > *Olsen*. Almindeligvis transponeres *Persson* > *Pedersen* og *Pettersson* > *Petersen*, men denne adskillelse opretholdes dog ikke altid. Flere af transpositionerne må nok have givet den enkelte svensker en fornemmelse af, at hans børn ikke havde fået helt det samme efternavn, som han selv bar, fx når barnet i stedet for *Niklasson* er kommet til at hedde *Nikolajsen*, eller når *Göransson* bliver til *Jørgensen*. *Staffan*, der indgår i *Staffansson*, er som nævnt dan-

31 Danmarks Runeindskrifter nr. 371.

32 Anne Dyhr, 2010 s. 79.

33 Lilliane Højgaard Holm, 2009 s. 100ff.

34 Roland Otterbjörk, 1985 under de enkelte navneopslag.

Livet på Allinge Havn en sommermorgen efter at fiskerne er kommet i land. Båden i forgrunden har nummer D6, der fortæller, at den var indregistreret som kadrejerbåd, dvs. at den blev brugt til handel med skibe, der lå på rheden. Den forreste båd var oprindelig svensk. Personen i den er fisker Peter Manfred Pedersen, der boede i Brogade 4. Hans far kom til Allinge med alt sit habengut i båden. Peter Pedersen og familien ejede Brogade 4 fra 1910 og helt frem til 1982. Mange husker, at de også havde røgeriet ved den nordlige havneplads, som ses i baggrunden. Hans far, fisker Sven Johan Pehrsson, var indvandret fra Matvik ved Karlshamn i Sverige. I Allinge arbejdede han desuden som stenhugger og fik i 1892 bygget Brogade 3, som han og familien havde frem til 1930. Det var almindeligt, at man flyttede møbler og bohaver med båd. Foto Bendt Kjølner 1897. Bornholms Museum. Se folketællingen side 58.

net til det græske *Stephanos*. Navnet udvikles i dansk i dobbelt retning, til *Steffen* og til *Staffen*. I dansk sejrer formen *Steffen*, mens *a*-formen dog ses både i jysk og bornholmsk. Det er derfor naturligt, at slægtsnavnet transponeres til *Staffensen*. Efternavnet er for øvrigt stadig i brug på Bornholm. Endelig findes som forled to tyske navne, *Adolf* og *Vilhelm*. Sidstnævnte er yderst velkendt i det svenske kongehus, mens *Adolf* efter Anden Verdenskrig forsvinder ud af navngivningen.

Mens fornavnestoffet i de svenske *-sen/-son*-navne er ganske velkendt på Bornholm og i det øvrige Danmark, er populariteten med hensyn til det enkelte navn i anvendelse som slægtsnavn absolut ikke den samme.

Det hyppigste er så afgjort *Nilsson* > *Nielsen* (45), hvorefter kommer *Andersson* > *Andersen* (30), *Persson* > *Pedersen* (28), *Karlsson* > *Karlsen* (22) og *Svensson* > *Svendsen* (19). Set med en danskers øjne klart navne, som man forbinder med Sverige og svenskere. Topfem-listen viser endvidere, at man både har repræsentanter for nordiske og kristne navne. Jeg formoder, at kongenavnet *Karl* har været mere end populært, ja, nærmest et modenavn. Det mest populære mandsnavn på Bornholm gennem tiden har så til gengæld været *Hans*, men det dukker først op et stykke nede i den svenske navnerække.

Alt i alt kan man sige, at hovedparten af de to kristne navnegrupper – den svenske såvel som den danske – har rod i den samme afgrænsede helgenskare, hvilket ikke er så mærkværdigt, eftersom de bornholmske skytshelgener højst sandsynlig er udgået fra biskoppen i Lund, hvorunder Bornholm hørte, da man byggede øens store stenkirker.³⁵

Som det er beskrevet ovenfor, består en

betragtelig del af de svenske slægtsnavne, der ikke bygger på patronymet, af naturbetegnende efterled (normalt enstavede) tilføjet et forled, som ofte er en del af et stednavn. På denne måde er de fleste af oversigtens svenske slægtsnavne da også konstrueret. Man kan derfor sige, at størsteparten af de naturbetegnende efterled, som man normalt fremlægger i oversigter over svenske efternavne, er repræsenteret i mit materiale. Det gælder fx *-berg*: *Liljenberg*, *Malmberg*, *-blom*: *Lindblom*, *-bäck*: *Hallbäck*, *-gren*: *Bolmgren*, *-kvist*: *Gerkvist*, *Lundquist*, *-lund*: *Forslund*, *-roth*: *Liljeroth*, *-ström*: *Ekström*, *-vall*: *Ekwall*.

Af disse er navne med efterleddet *-gren* hyppigst repræsenteret med otte eksempler, mens *-berg* har næsten lige så mange (6). I et af navnene – *Liljenberg* – indgår den tyske endelse *-en*. Også *Lindell*, *Melin*, *Nordin* og måske *Berlin* hører til de gamle lærde navne, hvis latinske slutstavelse *-(i)us* forsvinder. Endelig møder vi et par navne på *-man* og *-er*, hvis inspirationskilde synes at have været tyske navne. I materialet forekommer både *Herzman*, *Ertman* og *Lenander*.

Som i Danmark har også terrænformationer og vegetation spillet en væsentlig rolle ved slægtsnavnedannelse. I mit materiale kendes *Björk*, *Brink*, *Gren* og *Lund*.

Til soldaternavne regnes først og fremmest de navne, der viser tilknytning til det militære på den ene eller anden måde. Således plejer man at nævne *Modig*, *Rask* og *Svärd* som model herfor, men også mange af de ovenfor nævnte navne på fx *-berg* og *-gren* findes i de gamle mønstringsruller. I mit svenske materiale er de mest indlysende navne *Blixt*, *Fast* og *Fält*.

De døbte børns fornavne

»Slægtsnavne består, mens fornavne forgår«, kunne man sige. Alligevel er og bli-

35 Jörgen Ericson, 1961-62 s. 31.

Nørregade med klippeknolden »Kattakløpperne« midt i billedet. Det hvide hus med en etage og kældernedgang fra vejen blev overtaget af stenhugger Anders Hansson og familie i 1893, hvor billedet blev taget. Bagved i det høje hus, hvor der også var bolig i kælderen, residerede stenhuggerfamilien Pehr Jönsson, som desuden havde flere svenske familier boende til leje. Disse huse blev opført for stenhugger Wilhelm Hampe. Hans far, Carl Hampe, opførte i 1877 Nørregade 22, der gemmer sig bag missionshuset fra 1892 på modsatte side af vejen, og han var stenhugger fra »Proisen« iflg. folketællingen. Foto Bendt Kjølner 1893. Bornholms Museum.

ver fornavnet en vigtig del af helheden, når det gælder navngivningen. Hvorfor hedder vi, som vi gør? Derfor hører også en gennemgang af fornavnene i perioden med til undersøgelsen af navneskikken hos de indvandrede svenskere.

Til beskrivelse af fornavnestoffet er den enkleste metode en udarbejdelse af to frekvenslister, en for de svenske familier og en for de danske. Her støder man imidlertid på det problem, at der i kirkebogen forekommer ganske mange eksempler på blandede ægteskaber. Jeg har derfor udtrukket fire repræsentative grupper af materialet, nemlig drenge og piger af danske forældre og drenge og piger af svenske forældre, selv om sidstnævnte af naturlige årsager ikke er så omfattende som den førstnævnte. For overskuelighedens skyld har jeg kun beskæftiget mig med første navn i det enkelte barns navnerække, eftersom det i de fleste tilfælde drejer sig om kaldenavnet. Min erfaring med dåbslister siger mig nemlig, at mange af de efterfølgende navne i rækken omkring 1900 er gået hen og blevet en slags »fyld«, hvorimod førstnavnet var det navn, man ønskede at bruge fremover. Til belysning af navngivningen i perioden har jeg udarbejdet en slags »topti-liste«, der således beskriver de mest populære navne hos henholdsvis svenske og danske forældre. Materialet hertil er desværre ikke så stort, som man kunne ønske, eftersom det nærmest vælter ind med nye navne både til drenge og piger i 1800-tallets sidste halvdel. I bunden af tabellen befinder der sig derfor ganske mange navne, der kun forekommer en enkel gang i materialet. Med denne metode går man så glip af de eksotiske navne, som fx *Hagbarth*, *Ijald*, *Mozart*, *Olstan*, *Victor Emmanuel*, *Apollonia*, *Otla* og *Viol*, ligesom de »svenske« navne, fx *Albin*, *Frithjof*, *Linnæa*, *Selma* og *Svea* heller ikke er at finde i listen. Alt i alt kan man imidlertid sige, at folk i Allinge-

Sandvig holder sig nede på jorden for størstedelens vedkommende, når man skal vælge navn til den nyfødte.

Svenske drengenavne - »topti-liste«

De mest populære førstnavne blandt de døbte svenske drenge er: *Karl* (15), *Ernst* (11), *Emil* (7), *Albert* (6), *Axel* (6), *Johannes* (5), *Oskar* (5), *Peter* (5), *Charles* (3), *Einar* (3), *Gustav* (3), *Otto* (3).

Det første navn på listen er det nordiske navn *Karl*, oprindeligt et tilnavn i betydningen »fri mand« og et middelalderligt stormandsnavn. I Sverige er det et velkendt kongenavn allerede i 1100-tallet og senere. Først ind i 1800-tallet bliver navnet et af de mest brugte i Sverige overhovedet godt hjulpet på vej af kongehusets medlemmer. Et blik på *Karls* navnekombinationer viser, at der er mange muligheder, men en del af dem kunne godt være dobbeltnavne, fx *Karl Johan*, *Karl Oskar*, *Karl Ejnar*. Kombinationen *Karl Emil* forekommer to gange, resten kun en gang. Navnet indgår i det gamle patronym *Karlsson* i dets anvendelse som slægtsnavn, og det er værd at bemærke, at mange af de døbte børns mødre noteres i kirkebogen som *Karls-dotter*.

Nummer to på listen er *Ernst*, der oprindeligt er et tysk tilnavn i betydningen »alvor«. Navnet bliver en del af den svenske adels navnebestand i middelalderen, og først i 1800-tallet kommer det i anvendelse hos bondestanden. Navnet forekommer i almanakken 2. marts, og et par af drengene har fået navn herefter. *Ernst* bruges ikke som fx *Karl* i regulære navnekombinationer, hvilket *Ernst Oskar Johan* er et udmærket bevis på.

Det tredje navn i rækken er *Emil*, der dukker op i Sverige i 1700-tallet undertiden i dets franske form *Émile*. Det er først og fremmest kendt i stormandsslægterne, men fra omkring 1800 bliver det nærmest

Gaden med det poetiske navn »Fuglesangen« i Allinge omkr. 1900. I det lille hus nærmest boede ved folketællingen i 1890 den svenske Pär Lenander med familie. Lenanders kone og børn var danske. Måske ser vi ejerinden, som var enke efter Peter Drejer. Ved folketællingen i 1906 var huset overtaget af stenarbejder Johan Pärsson. Hans familie var også danske, hvilket betød hurtig assimilation. Foto Bendt Kjøller.

modenavn sikkert med baggrund i Rousseaus roman *Émile* (1762).

Fjerdepladsen deles af *Albert* og *Axel*. Det første er indlånt fra tysk i middelalderen i formen *Albrekt*, mens den senere form *Albert* synes at have engelsk baggrund. At navnet blev moderne i 1800-tallet skyldes måske dronning Victorias gemal, *Albert*, der var tysk af fødsel. *Axel*, der er indkommet i Sverige fra Danmark,

er en omdannelse til *Absalon*. Det anvendes i stormandsslægterne fra 1600-tallet, men bliver populært i forbindelse med 1800-tallets nordiske navnerenæssance i de andre stænder, hovedsagelig gennem Tegnér's episke digt *Axel* (1822).

Vi skal helt frem til det sjette og syvende navn på listen, før vi støder på et par af de traditionelle kristne helgennavne, hvilket stemmer ganske godt overens med, at de så

småt begynder at glide ud af navnerepertoiret. De ovenfor nævnte navne viser da også flere af de nye tendenser i navngivningen, fx danske, engelske, franske og tyske indlån. Ganske vist har flere af dem været en del af navnefloraen i Sverige gennem generationer, men udelukkende som en del af de højere stænders navngivningsmønster. Nu dukker de omsider op som populære navne hos almuen.

Johannes og *Peter* behøver ingen nærmere præsentation, men måske er det værd at bemærke, at vi ikke træffer de sædvanlige udviklinger af *Johannes* – *Hans*, *Jens* og *Johan* – men navnet i dets oprindelige form. Det har til alle tider været populært, hvilket også gælder for *Peter*, der nok omkring 1900 er gået hen og blevet et godt bud på et andet- eller tredjenavn i drengenes navnerække. Men gangbart som førstenaavn er det altså stadig.

Oskar er et engelsk navn, som anses at være lånt fra gammel nordisk i formen *Asgeirr* (egentlig samme navn som *Ansgar*). *Oscar* var sagnhelten Ossians søn, kendt fra MacPhersons *The Poems of Ossian* (1761-63). Navnet blev af Napoleon givet til hans gudsøn Oscar Bernadotte, den senere Oscar I (+1859), og kom på den måde ind i den svenske navnetradition, hvor det bliver et af de mest populære navne overhovedet i 1800-tallet, ofte i kombination med det lige så anvendte *Karl*.³⁶

At *Gustav* må anses at være et specielt svensk navn hersker der vist ingen tvivl om. Det kommer af *Götstaf* (1225) og er muligvis et oprindeligt tilnavn med betydningen »Gøternes stav« (dvs. støtte). I middelalderen hører navnet som så mange andre af de tidligere nævnte til i stormandsslægterne, ligesom det er blevet brugt som kongenavn fra 1500-tallet (*Gustav Vasa* (+1560)). Senere vinder det ind-

pas i bondestanden, dog hyppigst i Vest-sverige.

Otto er den tyske kortform til navne på *Ot- »ejendom, rigdom«* og velkendt som tysk kejser- og helgennavn, eksempelvis biskop Otto af Bamberg, der var Pommerns apostel (+1139). Navnet er indlånt allerede i middelalderen.

Charles er den engelske og franske form af *Karl*. Det franske navn tages i Sverige i brug hos adelen i 1700-tallet, mens dets engelske modsvarighed først bliver almindelig i forbindelse med emigrationsbølgen i 1800-tallet.

Endelig er der det nordiske *Einar*, der blev genoptaget i forbindelse med romantikkens sværmeri for den nordiske oldtid. *Einar* er navnet på den norske stormand *Einar Tambaskælver* (+ ca. 1050), der kæmpede med Olaf Tryggvason i slaget ved Svold.

Danske drengenavne - »toppi-liste«

I den danske topliste finder vi følgende navne: *Karl* (32), *Hans* (16), *Jens* (13), *Peter* (11), *Andreas* (9), *Einar* (8), *Emil* (7), *Valdemar* (7), *Alfred* (6), *Charles* (6), *Christian* (6), *Johannes* (6), *Otto* (6).

Sammenligner man de to lister, viser det sig, at ikke mindre end seks af navnene findes begge steder. Det drejer sig om *Charles*, *Einar*, *Emil*, *Johannes*, *Karl* og *Otto*. Kun et enkelt navn, *Johannes*, har rod i den gamle kristne navnetradition, resten er alle navne, der tilhører de nye navnemoder. Naturligvis er der enkelte navne, der bruges hyppigere i den svenske gruppe end i den danske eller omvendt, men nogen bemærkelsesværdig forskel på navngivningen er der rent faktisk ikke. Til gengæld har flere af navnenes popularitet forskellig baggrund. *Karl*, *Einar* og *Otto*, hvortil kommer *Valdemar*, er alle navne, der i Danmark er udsprunget af romantikkens litteratur, hvor man (gen)digtede sagaerne

36 Roland Otterbjörk, 1985 under Oskar.

og skrev romaner, der handlede om de gamle danske konger. Navnene dukker op i dåbslisterne i bondestanden og i de mindre købstæder i 1800-tallets anden halvdel, efter først at have været i brug i hovedstadens borgerskab en generation tidligere. Navnene *Karl* og *Otto* er begge kendt fra Ingemanns historiske romaner. *Karl* er helten Carl af Rise i *Valdemar Sejrs* (1826), mens *Otto* er hovedpersonen i *Prins Otto af Danmark* (1835). *Einar* er som det svenske navn hentet fra *Einar Tambaskælver*, men i Danmark er han kendt gennem Oehlenschlägers *Hakon Jarl hin Rige* (1807). *Valdemar*, der er en nordisk omdannelse af det russiske *Vladimir*, er navn på flere danske konger i middelalderen. Navnet bliver i 1800-tallet umådelig populært gennem flere af romantikkens forfattere, fx Ingemanns allerede nævnte *Valdemar Sejr*, men også J. P. Jacobsens *Gurresange* (1886), Holger Drachmanns *Gurre* (1898) og flere andre værker gjorde navnet til et modenavn på den tid. Det bruges for øvrigt også blandt de svenske indvandrere. Det kom nemlig til Sverige allerede i 1200-tallet, da Birger Jarl opkaldte sin søn efter den danske konge *Valdemar Sejr*. Navnet optræder allerede i den svenske almue i 1500-tallet, men bliver mere almindeligt i forbindelse med 1800-tallets skandinavisme.

At de danske familier i Allinge-Sandvig stadig holder fast i traditionen viser de velkendte kristne mandsnavnes placering på topti-listen. Det drejer sig om *Hans* og *Jens*, der begge er udviklet af *Johannes*, som også findes på listen. Hertil kommer de gamle apostelnavne *Peter* og *Andreas*, ligesom også *Christian* hører til i toppen. Det bemærkes, at det er de senere indlånte former af de gamle kristne navne, der er i anvendelse. Det er således *Andreas* og *Christian* og ikke *Anders* og *Christen*, der bruges som døbenavne. De nævnte navne forekommer ofte i forskellige kombinationer,

der giver indtryk af at være dobbeltnavne, fx *Jens Christian*, *Hans Christian*, *Peter Andreas*, *Peter Christian*.

Tilbage bliver så *Alfred*, der stammer fra oldengelsk, og som var et brugt kongenavn i England langt tilbage i tiden. At navnet blev så populært både i Danmark og Sverige, hvor det ligefrem blev et modenavn i 1800-tallets slutning, skyldes nok den berømte Alfred Dreyfus-affære (1894). Efter at den fransk-jødiske artilleriofficer omsider blev frikendt i 1906, forsvandt navnet næsten fuldstændig ud af dåbslisterne.

Danske pigenavne - »topti-liste«

På listen over de mest brugte pigenavne blandt de danske familier, finder vi følgende: *Anna* (19), *Marie* (18), *Karen* (17), *Ellen* (8), *Hansine* (8), *Petra* (7), *Andrea* (6), *Valborg* (5), *Dagmar* (4), *Ingeborg* (4), *Karla* (4), *Laura* (4).

Selv om romantikken i 1800-tallets anden halvdel afløstes af romantismen, hvor man hentede sine motiver fra eksotiske riger og lande, i særlig grad Sydeuropa,³⁷ er de mest populære navne til piger i Allinge-Sandvig stadigvæk de gamle helgeninde-navne *Anna*, *Marie*, *Karen* og *Ellen*. De tre første har nogenlunde det samme antal navnebærere, mens *Ellen* må nøjes med det halve, hvilket svarer nogenlunde til, hvad man ser i andre sogne på øen.

Anna, der er navn på Jomfru Marias moder, er sjældent i 1300-tallet, men bliver, i takt med Skt. Anna kultens popularitet, et af de mest yndede pigenavne gennem tiden. Faktisk fandtes der i Gudhjem tidligere et Skt. Anna Kapel. I kirkebogen skrives det konsekvent *Anna* og ikke *Anne*, men om det har noget at gøre med den bornholmske dialektudtale af navnet, hvor den udlydende vokal har *a*-klang, er svært

37 Eva Meldgaard, 1994a s. 14.

»Fiskakonner bånar sijl«. De sætter sildehovederne sammen to og to til røgning. Martin Larsens røgeri lå uden for billedet til venstre. I baggrunden ser vi stenhuggere og bag dem bygården Østergade 20, som fra 1896 tilhørte Emil Holm, også kaldt »Brænje-Holm«. Han købte brænde i Sverige og solgte til allingeboerne, og han indrettede flere boliger, så der ved folketællingen i 1901 boede tolv familier her. Deraf var de tre svenske. Der var agent Johan Alfred Green med kone og fem børn. Desuden Bertha og Sigfried Persson, som var stenhugger. Og så var der Herman Svensson og kone. Ved folketællingen i 1890 boede her seks familier. To familier var svenske eller halvsvenske. Den svenske Ola Johansson var »smed ved et Stenværk« og svensk gift med Ida. De havde da fire børn. Så var der Anders Astrasson, som giftede sig med en ung pige i Allinge, og i 1890 havde de fem børn. Foto Stephan Nyeland 1905, Bornholms Ø-arkiv.

at sige. Jeg formoder dog, at navnene på den tid er blevet opfattet som ét navn, og ikke som i dag, hvor *Anne* og *Anna* regnes for to selvstændige navne. Det har i tidens løb kastet mange navnekombinationer af sig, nogle af de i materialet forekommende kan vel betragtes som en slags dobbelt-navne, men absolut ikke alle. *Anna Marie* forekommer tre gange, *Anna Karoline* to gange, men man kan såmænd også bare hedde *Anna*.

Marie, der er nummer to på listen, tages først i brug i Danmark i senmiddelalderen, eftersom det længe var tabubelagt. Ifølge den katolske tro var *Maria* ikke et navn, man kunne anvende som dåbsnavn. *Marie* eller *Maria*, som det ofte skrives i de gamle dåbslister, er sjældent på Bornholm frem til 1700-tallet, men med flernavne-modens opblomstring bliver det et ret så anvendt andet og tredje fornavn i navnerækken. Navnet skrives konsekvent med *-e* i dåbslisterne, ligegyldig om familien er svensk eller dansk, og det til trods for, at de fleste svenske mødre, der bærer navnet, noteres med formen *-a*. I et enkelt tilfælde er *Marie* dog blevet rettet til *Maria*. I dåbslisterne er *Marie* stadig populært, når det gælder mulige dobbeltnavne, fx *Marie Andrea*, *Marie Margrethe*, men det er også i orden blot at nøjes med at hedde *Marie*.

Tredje navn på listen er det lige så velkendte *Karen*, et af bondestandens mest elskede navne. Det er udviklet af *Katharina*, der er navn på flere helgeninder. Frem til 1250 er det udelukkende knyttet til kongeslægten, men bliver snart et udbredt kvindenavn i hele Danmark. Fra omkring 1500 træffes *Karrine* og *Karne* (*Karna*) fortrinsvis øst for Storebælt, mens *Karen* er den almindelige form i Jylland og på Fyn. Navnet er konsekvent skrevet *Karen* i kirkebogen, selv om man nok stadig på det tidspunkt har kunnet høre det udtalt *Karna*, en form man kan finde i de ældre

kirkebøger, eksempelvis i Østermaries kirkebog 1687-1700.³⁸

Også *Ellen* hører til blandt de hellige kvinder. Navnet er udviklet af det græske *Helena*, og navn på Den hellige Helena (+328) som var Konstantin den Stores moder. Fra begyndelsen af 1300-tallet findes navnet i danske former som *Ælna* og *Elne*. Lidt senere optræder navneformerne *Elle*, *Ellene* og *Ellen*. Navnet indlånes først i adelen, fx *Ellen* Marsvin, svigermor til Christian 4., men bliver senere almindeligt i alle stænder, dog fortrinsvis i den østlige del af landet. Navnet er for øvrigt velkendt i folkeviserne.

De nordiske navne er repræsenteret ved *Ingeborg* og *Dagmar*. Sidstnævnte er en nordisk omdannelse til det slaviske *Dragomir*, det oprindelige navn på Valdemar Sejrs dronning. Navnet bliver populært gennem Ingemanns historiske roman Valdemar Sejr (1826), ligesom kongehusets medlemmer har været med til at forøge populariteten, idet en af Christian 9.s døtre døbes *Dagmar*. Det gamle nordiske *Ingeborg* er kendt gennem flere nordiske dronninger i middelalderen og genoptaget af kongehuset i 1800-tallet. På Bornholm synes det at være et af de få navne, der har overlevet i bondestanden helt frem til omkring 1900, men ser altså også ud til at have været en del af købstadsmiljøet.

Det eneste tyske navn på listen er *Valborg* – navn på en abedis i Hildesheim. Navnet, der indlånes så tidligt som i 1200-tallet, er sparsomt belagt i den danske navnetradition, men på Bornholm optræder det dog af og til i sognenes dåbslister. Til gengæld bliver det populært under den nordiske navnerenæssance i forbindelse med Oehlenschlägers *Axel og Valborg* (1810).

Tilbage står så de danske moveringer,

38 Lilliane Højgaard Holm, 2009 s. 112.

hvilket vil sige kvindenavne afledt af mandsnavne med tilføjet suffix på enten *-ine*, *-a* eller *-e*. At *Hansine* er at finde på listen er vel ikke så ejendommeligt, når man tænker på, hvor mange der gennem tiden er blevet døbt *Hans* på Bornholm. Det er imidlertid også det eneste navn på *-ine* i navnetoppen, hvilket kan minde os om, at denne type afledninger er ved at glide ud af navnerpertoiret. Til gengæld er moveringer stadig på mode, men nu med suffixer på *-a* og *-e*. Her træffer vi selvfølgelig igen de mest populære drengenavne i moveret form, nemlig *Andreas* > *Andrea*, *Karl* > *Karla* og *Peter* > *Petra*. *Laura* derimod er en kortform til det ikke særligt brugte *Laurentia* – for øvrigt navn på den italienske digter Petrarca's elskede, men mon ikke mange snarere har forbundet *Laura* med *Laurids* eller *Lars*, når det kommer til stykket.

Svenske pigenaavne - »toppi-liste«

Følgende navne er de mest populære blandt de svenske indvandreres døtre: *Anna* (10), *Agnes* (5), *Dagmar* (5), *Marie* (5), *Ida* (4), *Asta* (3), *Astrid* (3), *Emmy* (3), *Ester* (3), *Gerda* (3).

Sammenligner man de to lister over pigenaavne er den største forskel naturligvis belægsmaterialets størrelse. Det betyder dog ikke, at der ikke er rigtig mange svenske indvandrere. Det er der skam, men det er blandt de unge mænd og kvinder, vi finder indvandrerne, og mange af dem gifter sig ofte med en bornholmer. Blandede ægteskaber er vel nærmest på mode, hvis man studerer kirkebøgerne over hele Bornholm omkring 1900. Børn af disse forældre falder som sagt uden for undersøgelsen, og tilbage bliver en lille gruppe rent svenske familier.

Ellers er der flere lighedspunkter i listerne. Først og fremmest kan man konstatere, at også de svenske familier hænger fast i

det gamle navngivningsmønster, idet de tre øverste navne på listen er de gamle traditionelle helgenindenavne. Akkurat som det var tilfældet hos de danske familier. *Anna* og *Marie* havde samme placering som her, og i stedet for de kristne navne *Ellen* og *Karen*, hvoraf det sidstnævnte aldrig har været et populært navn i Sverige, får vi *Agnes* (fra græsk i betydningen »kysk«). Navnet knyttet almindeligvis til Den hellige Agnes, der var romersk martyr (+303). I Sverige har det været kendt siden middelalderen, men det er den latinske omdannelse *Agneta*, der er blevet det mest populære. Navnet *Ester*, der stammer fra Det gamle testamente (dronning Ester) erstattes i 1600-tallet for en stor del af det gamle nordiske *Estrid*, der er den østnordiske form til *Astrid*. Det skal imidlertid tilføjes, at vi i 1800-tallets Sverige og Danmark igen og igen møder en lille gruppe navne fra Det gamle testamente i de forskellige dåbslister. Nogle af dem har været kendt i navngivningen i århundreder, mens andre kommer til i 1800-tallet ofte brugt i forskellige religiøse kredse.

Blandt de nordiske navne finder vi *Astrid*, *Gerda* og *Dagmar*. Sidstnævnte er allerede berørt i det danske navnestof, men hertil kan føjes, at navnet kommer ind i Sverige som en følge af 1800-tallets skandinavisme. *Gerda* er en omdannelse til det nordiske *Gerd*, men kunne vel egentlig også være en kortform af det ældre *Gerdeke*, diminutiv til *Gertrud*. *Gerda* var modenavn i Sverige i anden halvdel af 1800-tallet, rimeligvis med baggrund i Tegnér's Helgonabacken, hvori *Gerda* er jætten Finns datter.

Navnet *Astrid*, der tidligst er overleveret på flere svenske runesten, forsvinder imidlertid i løbet af middelalderen, men genoptages i sidste del af 1800-tallet vel i forbindelse med den nordiske navnerenæssance.

Sidst på listen finder vi *Asta* og *Emmy*.

Førstnævnte er kortform til det allerede omtalte *Astrid*, men har også været brugt som kælenavn for *Augusta*. Det følger sig fint ind i rækken af de mange korte navne på *-a*, der afløser de efterhånden godt nedslidte lange navne. *Emmy*, der er kælenavn for *Emily*, den engelske form af det franske *Emilie* (< *Emilia*) er det eneste navn med engelsk baggrund, der har sneget sig ind i pigernes toplist. De engelske navne på *-y* kommer først rigtig på mode i begyndelsen af 1900-tallet.

Afslutning

Udgangspunktet for min undersøgelse af dansk og svensk navnetradition i Allinge-Sandvig omkring 1900 var som allerede nævnt Anne Dyhrs artikel om de svenske stenhuggere på Nordbornholm. Fra hendes kapitel om »Indfødsret og navneskik«³⁹ har jeg hentet tre citater, der ganske udmærket dækker de muligheder, som fandtes i forbindelse med en eventuel ændring af slægtsnavnet. »*Skikken med at fordanske efternavnet, er der flere der omtaler. Peter Petersen fortæller, at da faderen henvendte sig på herredskontoret i Hasle med sit »betyg« ... blev der spurgt, om de ville gå over fra -son til -sen, med den tilføjelse at det gjorde mange.*» Et andet sted skriver Anne Dyhr: »...far ville være svensker og beholdt Månsson, mens alle børnene blev døbt Mogensen.« Endelig var der jo også den mulighed, at man simpelthen kaldte sig *-sen* uden nogensinde at have fået det ændret på lovlig vis.

Vigtigt er det at gøre sig klart, at man siden 1828 havde haft en slægtsnavnelov i Danmark, der forlangte, at man antog et fast slægtsnavn. Så langt var man ikke nået i Sverige, hvor den første lov om faste slægtsnavne først kom i 1901. Det, man

baserede sin navngivning på, var altså den herskende norm, der fortrinsvis var skabt ud fra fremmed mønster og dannelse, således som det er skitseret ovenfor. Det var svært at acceptere for mange især i bondestanden, hvad da også de mange navne på *-dotter* i forældregenerationen vidner om.

Ifølge Allinge-Sandvigs kirkebog døbes (næsten) alle de svenske børn med den nationale parallel til faderens *-son*-navn, hvorimod samtlige fædre og mødre for den sags skyld noteres med deres oprindelige *-son*-navne. Jeg har i materialet ikke fundet eksempler på, at man på det tidspunkt, da barnet blev døbt, allerede havde ændret efternavnet til *-sen*, således som en af Anne Dyhrs meddelere fortæller, men naturligvis er det forekommet, det er jeg helt overbevist om. Jeg tror imidlertid, at man i mange tilfælde har heddet *Nilsson* eller *Pettersson*, men man har kaldt sig *Nielsen* eller *Pedersen*. Til gengæld kan man sige, at i og med at børnene i dåben fik det danske *-sen*-navn, var det et første skridt hen imod integrationen.

Litteratur

Håndbøger:

- Billesø, Per: 20.000 slægtsnavne i Danmark. 1999
- Danmarks gamle Personnavne 1-2, udg. af Gunnar Knudsen, Marius Kristensen & Rikard Hornby. 1936-64
- Danmarks Runeindskrifter, udg. af Lis Jacobsen & Erik Moltke. 1942
- Danmarks Stednavne bd. 10. Bornholms Stednavne, udg. af Stednavneudvalget. 1951
- Jørgensen, Bent: Danske stednavne. 2008
- Kousgård Sørensen, John: Danske sø- og ånavne. 1968-1996
- Meldgaard, Eva Villarsen: Sydvestjysk navneskik gennem 300 år. 1965
- Meldgaard, Eva Villarsen: Studier i københavnske fornavne 1650-1950. 1990

39 Anne Dyhr, 2010, s. 78ff.

- Meldgaard, Eva Villarsen: Den store navnebog. 1994a
- Modéer, Ivar: Svenska Personnamn. Anthroponymica Suecana 5. 1964.
- Norsk Personnamnleksikon, red. Ola Stenshaug. 1982
- Otterbjörk, Roland: Svenska förnamn. 1985
- Søndergaard, Georg: Bogen om personnavne. 1979
- Søndergaard, Georg: Danske fornavne. 1982 & 1991
- Søndergaard, Georg: Danske efternavne. 1984 & 1991
- Thomsen, Alfred: Vore Slægtsnavne. 1945
- Trap, Danmark. Bornholms Amt bd. IV, 2, 5. udg., red. af Niels Nielsen, Peter Skautrup & Povl Engelstoft. 1955.
- Anden litteratur:*
- Brylla, Eva: Andersson, Pettersson, Lundström och ... Beachman. 2009
- Dansk Navneskik, udg. af Fredrik Nielsen, Axel Olrik og Johannes C. H. R. Steenstrup. 1899
- Dyhr, Anne: De svenske stenhuggere på Nordbornholm 1860-1921, i: Bornholmske Samlinger IV. rk. 4. bd., 2010, s. 8-115
- Eggert, Birgit: Almuens fornavne omkring år 1800, i: Landbohistorisk Tidsskrift, 2009:1, s. 89-125
- Ericson, Jörgen: De bornholmska socken-namnen; i: Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift 1961-62, s. 22-32
- Holm, Lilliane Højgaard: Fornavnestudier i Østermarie sogns ældste kirkebog (1687-1700), i: Bornholmske Samlinger IV. rk. 3. bd. 2009, s. 98-117
- Holmberg, Bente: Centralitet og regionalitet i Bornholms sted- og personnavne, i: Nordiske navnes centralitet og regionalitet, NORNA-rapporter 82, 2007, s. 91-106
- Kisbye, Torben: Slægtsnavne og patronymer, i: Personalhistorisk Tidsskrift, årg. 101, 1981, s. 121-132
- Kisbye, Torben: John Jamieson > Hans Jacobsen, i: Studia anthroponymica Scandinavica 6, 1988, s. 89-126
- Kousgård Sørensen, John: Patronymer i Danmark 2, Nyere tid og nutid. 1997
- Meldgaard, Eva Villarsen: De danske slægtsnavnes historie i nyere tid, i: Studia anthroponymica Scandinavica 2, 1984, s. 39-53
- Meldgaard, Eva Villarsen: De kristne personnavne kommer, i: Vikingetidens sted- og personnavne, NORNA-rapporter 54, 1994b, s. 201-217
- Paludan, J.: Barndoms minder fra Allinge, i: Bornholmske Samlinger, 13. bd. 1920, s. 133-147
- Stub-Jørgensen, Christian: For 50 Aar siden. Træk fra Livet i Allinge omkring 1904. 1955
- Thaulow, Th.: Den danske soldat gennem tiderne. 1946
- Utterström, Gudrun: Släktnamn i Sverige för hög och för låg. En historisk betraktelse, i: Slektsnamn i Norden, NORNA-rapporter 58, 1995, s. 53-60
- Wahlberg, Mats: Svenska soldatnamn. En forskningsöversikt, i: Studia anthroponymica Scandinavica 8, 1990, s. 47-68
- Zahrtmann, M. K.: Det gamle Rønne, i: Bornholmske Samlinger, 13. bd. 1920, s. 1-65
- Samt:* Allinge-Sandvig sogns kirkebøger, elektronisk udgave v/ Bornholms Slægts- og Lokalhistoriske Forening

Johanna Thor, født i Sälshög ved Tomelilla i Skåne i 1872. Hun kom til Bornholm i 1890, blev gift med en bornholmer, Andreas Westh og døde i Poulsker i 1943. Samtlige billeder i artiklen tilhører forfatteren.

Oldemor fra Tomelilla

Af Kenn Erik Bech

En af de sidste forestillinger i Nexø Biograf, inden den lukkede for altid, var Bille Augusts Oscarbelønnede storfilm, »Pelle Erobreren«. Filmens baggrund var første del af Martin Andersen Nexøs roman af samme navn, med skildringen af Pelles barndom på Bornholm, efter at han, som lille dreng sammen med far Lasse, udvandrede fra Skåne til øen i Østersøen.

Jeg var der i biografens mørke og så den, og har set filmen nogle gange siden. En god oplevelse med store skuespilpræstationer af flere, bedst står for mig Max von Sydow som far Lasse. Jeg havde flere år tidligere læst de første bøger om Pelle Erobreren, og var stærkt grebet af Andersen Nexøs fantastiske skildringer af drengen Pelle, især om hans barndom og alle Pelles og far Lasses genvordigheder. Både da jeg læste bogen, og senere så filmen, tænkte jeg på min oldemor, min farmors mor, og flere af hendes slægtninge, der ligeledes kom til Bornholm fra Skåne. De fleste blev på øen resten af deres tid, men der var dog adskillige, der senere udvandrede til USA.

Aksen; Sverige, Bornholm og USA/Amerika, optræder ofte i mine aner. Jeg har fjerne slægtninge i Sverige og i USA. I USA boede de udvandrede slægtninge på min mors side, hendes farbrødre, Julius og

Kenn Erik Bech er født i Poulsker og har i mange år interesseret sig for slægts- og lokalhistorie for især Poulsker-Snogebæk-området. Arbejder som free-lance journalist for blandt andet Bornholms Tidende.

Anton Larsen fra ejendommen Dyndekilde i Bodilsker. De fik børn, børn der var kusiner og fætre til min mor. Alle er døde nu, men rundt omkring i staterne bor stadig mine grandfætre og grandkusiner og deres børn. Jeg har aldrig set dem, og kommer nok heller ikke til det, men drømmen om at møde dem har jeg stadigvæk. Desuden bor der i USA efterkommere efter søskende til min svenske oldemor, der boede 18 år i Sverige og 54 år på Bornholm, inden hun døde i 1943. Og det er først og fremmest hende som denne artikel skal handle om.

En gravsten i Sverige

Min oldemor fra Sverige blev født udenfor byen Tomelilla i Skåne, i Sälshög, og her mødte jeg for en del år siden min slægtning, Elisabeth Thor, og så min tipoldefar,

Hans Carlson Thors gravsten, på Tryde Kirkegård.

Min oldemor, Johanna Thor, har jeg aldrig mødt. Hun døde, før jeg blev født, i 1943, men jeg har hørt om hende, og tænkt på hende, om hvordan hun havde det som indvandrer på Bornholm. Og jeg har også søgt, og fundet, via kirkebøger og lignende, oplysninger om hendes liv og levned. Først for et par år siden fik jeg de sidste oplysninger om hendes ældste søns skæbne. Kunne man bare skrue tiden tilbage og spørge hende.

Helt let kan det ikke have været for den 18-årige unge, fattige, og måske lidt naive, svenske pige, der i 1890 skulle forsøge at skabe sig en ny tilværelse på Bornholm. At finde arbejde på øen, at finde en passende bornholmsk mand og stifte familie. For det har vel været hendes drøm, at komme væk fra det meget fattige Skåne, det tidligere, gamle danske land, og slå sig ned på en ø, der i hendes, og mange af de andre svenske udvandreres øjne, nærmest var en paradiso i Østersøen. På Bornholm havde min oldemor mange slægtninge, der årtier før hun kom til øen, allerede havde taget springet væk fra Skåne.

Oldemor Johanna Thor (Thorsdotter), senere flere steder i Danmark nævnt som Johanne, blev født den 14. oktober 1872 på Sälshög 18 i Tryde Kommune. Hun var nummer tre i en søskendeskare på otte, hvoraf kun en blev tilbage i Sverige, to døde som spæde, mens Johannas fire andre søskende alle udvandrede. Først til Bornholm, og derefter videre til USA.

Soldat og husmand Hans Carlsson Thor - min tipoldefar

Soldaten og husmanden Hans Carlsson Thor (1844-1925) er navnet på Johannas far, min tipoldefar. Han fik otte børn og var ud af en søskendeskare på otte. Hans Carlsson var søn af Carl Hansson (1808-

1885), men hvorfra det senere efternavn Thor er kommet, er der ingen sikre oplysninger om. En af teorierne er, at det måske kan skyldes et af militærregimenterne, han har været knyttet til. Slægtsnavnet Thor er nu næsten uddødt i familien.

Da Hans Carlsson (Thor) blev født den 22. april 1844, var det tre måneder efter, at hans bedstefader, snedker Hans Sallin (1771-1844) døde. Hans Sallin fik et stykke jord i Tryde Kommune på Sälshög udenfor Tomelilla, og her, omkring 200 år efter, bor der stadigvæk efterkommere efter Hans Sallin og hans kone Karna Larsdotter (1763-1839). Hans Sallins far var Petter Sallin (1728-1773), min tre gange tipoldefar, og den ældste i min svenske slægtsgren jeg har navn på. Det eneste jeg ved om ham er, at han var smed, boede i Vollsjö by, og at han døde efter en ulykke, kun 45 år gammel, den 21. januar 1773.

Men tilbage til min tipoldefar Hans Carlsson Thor, en høj statelig mand, der som 25-årig giftede sig med Gertrud Andersdotter (1844-1915). På Sälshög 18 bo-satte Hans og Gertrud sig, her boede Gertruds forældre.

De første fra slægten der tog til Bornholm

Flere af Hans Carlsson Thors søskende udvandrede til Bornholm. En af de første i slægten, der sagde farvel til det overbefolkede og fattige liv i Skåne og goddag til Bornholm, var søstrene Anna Carlsson (f.1837), der sammen med sin mand, Hans Andersson, og lillesøster Hanna Carlsson (f.1850), i 1872 sejlede til øen. Hanna vendte dog senere tilbage til Tryde.

Derefter tog broderen Lasse Carlsson (1847-1913) til Bornholm i 1875, og i mod-sætning til far Lasse i Pelle-filmen, kom denne Lasse til Bornholm uden børn. Senere tog min slægtning, som jeg her kalder far Lasse, revanche, og giftede sig med

landsmandinden Anna Lundgren, og de bosatte sig først i Pedersker, senere i Vestermarie, og fik i alt ni børn. Far Lasse Carlsson i Vestermarie var ikke let at leve med, fortælles der. Han drak meget og var hård i sin opførsel.

Henning Bender skriver i sin artikel s. 10, at Lasse Carlsson (eller Karlsson) i 1901 kunne findes i arresten i Rønne. Han måtte da også konstatere, at skilsmissen fra Anna blev en realitet, og af hans ni børn tog de syv til USA. Konen Anna, der også forlod Bornholm i 1915 til fordel for USA, havde i 1919 penge nok til at vende tilbage til Bornholm for at tage flere børn med tilbage til staterne. Tilbage på Bornholm blev far Lasse Carlsson og hans to døtre Ingrid og Hansine, der siden fik mange efterkommere, ligesom der i USA findes mange efterkommere efter svenske Lasse. Det blev til en tragisk slutning på livet for ham; Henning Bender skriver i sin artikel følgende; »Lasse blev fundet død i året 1913 på en mark ved Nylars, kvalt i eget opkast, da han var meget drikfældig«, som der stod i kirkebogen ved dødsfaldet.

Også Hans Carlsson Thor's yngste bror, Sven Carlsson - eller Karlsson, (1853-1925) tog til Bornholm. Det gjorde han første gang allerede som 18-årig i 1871, men har været en tur tilbage til Sverige, inden han i 1877 atter satte kursen mod Bornholm. Selv om han døde forholdsvis ung, efter at have arbejdet som gårdskarl i Rasch's Købmandshandel på St. Torv i Rønne, nåede Sven at få sin egen familie med seks børn. Flere af efterkommerne er kendte på Bornholm den dag i dag. Svens eneste søn var Einar Karlsson (d. 1955), der blev slagtermester i Rønne. Datteren Dagmar (f. 1886) forlod øen og blev gift med kaptajn Riddersborg, men Dagmar Riddersborg døde ret ung. Sønnen H. C. Riddersborg kom så til øen, hvor han kom i lære hos sin onkel, slagtermester Ejner Karlsson i Rønne. Forretningen overtog

Riddersborg senere, og skabte en virksomhed, der var kendt over hele øen på grund af sin høje kvalitet. Den lukkede i 1990. En anden af Svend Carlssons døtre var Ingeborg (1891-1948), der blev gift med konditor P. C. Petersen, som havde Ankers Bageri i Rønne, beliggende lige overfor H. C. Ridderborgs slagterforretning, på hjørnet af Østergade og Søndergade. Den tredje af Sven Carlssons døtre, som jeg vil nævne, er Olga (1882-1947), gift med slagtermester Johs. Andersen, Aasen i Nexø. En af deres sønner var Ejnar »Basse« Andersen (1915-2001), der havde Basses Bagerforretning i Svaneke og Henrys Bageri i Nexø og købmandsforretning på Balka. Ejnar Andersens barnebarn er nuværende TV- og radioforhandler Martin Andersen i Nexø.

Med andre ord, da min oldemor Johanna Thor kom til Bornholm omkring 1890, som 18-årig, havde hun adskillige farbrødre og mostre samt kusiner og fætre på øen. Og desuden brødre og søstre, der også tog til Bornholm. Dem vil jeg fortælle om nu, inden vi hører lidt mere om, hvordan det gik Johanna.

Johannas søskende rejste til Bornholm - derefter videre til USA

I 1880'erne, mens min oldemor var barn på Sälshög 18, udvandrede hendes ældre søskende til Bornholm. Først den ældste bror, Nils Hansson Thor (f. 1869), sandsynligvis tilskyndet af ældre familiemedlemmer, som beskrevet i de ovenstående linjer. Bror Nils arbejdede først som tjenestekarl på Sdr. Ellebygård i Vestermarie, senere på 40. selvejergård i Nyker i 1890. Efter årene på Bornholm rejste Nils Hansson Thor til USA. Om han rejste sammen med sine søskende, ved jeg ikke, men i det forjættede land »over there« samledes flere medlemmer af familierne Carlsson og Thor. I USA blev Nils Hansson Thor til

Neil Hanson, og under dette navn gjorde han karriere som lokalpolitiker i det demokratiske parti. Neil Hanson blev gift og fik fire børn. En af dem var Jennie Adams, der i 1970'erne besøgte sine kusiner og fætre ved Tomelilla og på Bornholm.

Den næste i rækken af Hans Carlsson Thors sønner, der forlod Skåne, var Carl Hansson Thor (f. 1870). Johannas næstældste bror tog først til Bornholm, hvor han arbejdede på gårde i Nexø, Vestermarie og Aaker-området. Også bror Carl tog fra Bornholm videre til USA, blev gift her og fik fire børn. Den yngste af dem, Carl Arnold Hansson, døde i USA i 1983, men nåede i 1982 at besøge sine slægtninge på Bornholm og i Sverige og se mindstenene på Tryde Kirkegård over sine bedsteforældre, Hans og Gertrud Thor.

Johanna måtte ikke kun vinke farvel til sine to amerikanske udvandrerbødre, også hendes lillesøster, Ingrid Thor (Thorsdotter) (f. 1877) tog først til Bornholm, men i 1892, rejste også hun med sin mand, Albert Schouw, bornholmer, til USA. Endelig tog lillebror Johan Thor (f. 1879), som den fjerde og sidste af Carlsson Thor-børnene, først til Bornholm, derefter også til USA. Forinden afrejsen til Amerika nåede Johan Thor at stå fadder i kirken i Bodilsker, hvor hans storesøster Johanna, den 3.10.1897, fik sin søn døbt. Og fornavnet på denne søn blev såmænd Thor. Det gamle familieefternavn, Thor, var altså nu blevet til fornavnet Thor. To år tidligere havde Johanna fået en datter, hvis fornavn så meget passende blev Thora, min farmor. Om Johan Thor vides kun, at han formentlig døde ung i USA.

Den eneste af Hans Carlsson Thors børn, der blev hjemme i Sverige, var datteren Elise Thor (Thorsdotter) (1881-1946). I kirkebogen kan man se, at hun var på Bornholm ved sin nevø Thors dåb i Bodilsker i 1897, men ellers blev hun boende hos sine forældre på Sälshög 18. Elise Thor forblev

ugift, dog fik hun i 1907 sønnen Anton Thor. Dermed fik mine tipoldeforældre, Gertrud og Hans Carlsson Thor, endelig et barnebarn i nærheden, oven i købet i samme hus. Deres øvrige børnebørn levede alle i udlandet, otte i USA og ni på Bornholm. På Sälshög 18 bor den dag i dag Anton Thors datter, Elisabeth Thor-Offeson (f. 1949) sammen med sin mand Bo Offeson. Elisabeth Thor-Offesson har besøgt Bornholm og slægtninge her, og selv haft besøg af slægtninge fra Bornholm, men båndene mellem slægtsgrenene er efterhånden blevet svagere.

Johanna møder kærligheden på Bornholm og mister sit barn

Men tilbage i 1890 kom den 18-årige svenske pige Johanna fra Sälshög i Tryde Kommune til Bornholm. De kommende fem år blev nogle hårde år for den unge pige. Jeg har ingen mundtlige beretninger fra hendes første år som indvandrer på Bornholm, men i kirkebøger, folketællinger, og i andre kilder, står de barske kendsgerninger. Ung, fattig, måske lidt naiv, og måske også lidt ensom, selv om vi ved, at hun havde flere af sine familiemedlemmer boende på Bornholm.

Tilsyneladende blev Vestermarie sogn det første sted, Johanna Thorsdotter arbejdede. I dette sogn havde Johannas brødre, Nils og Carl Hansson Thor, arbejdet, og her boede også onklen Lasse Carlsson med kone og seks børn. Vejen var tilsyneladende udstykket på forhånd for Johanna, det var ud på landet og »tjene bønder«, tyende med andre ord.

Vi ved med sikkerhed, at i året 1891 hed arbejdspladsen for hende 5. vornedegård, Hullegård, Rønnevej 31 i Vestermarie. Hvad vi også ved er, at hun året før, i 1890, har mødt tjenestekarl Julius Andersen, og da p-piller og den slags ikke var opfundet for 120 år siden, blev resultatet af forholdet

mellem den 18-årige svenske pige og den ni år ældre bornholmske landarbejder, drengen Andreas Thor. Han kom til verden den 28. juni 1891.

Velset har det ikke været dengang - om end ikke ualmindeligt - at få et barn, og så være ugift, uha da. Johanna og Julius kom ikke sammen igen. Ingen i familien har fortalt mig, at min oldemor fik denne søn, Andreas i 1891. Jeg opdagede den »skjulte« fødsel ved et tilfælde for nogle år siden i kirkebogen fra Vestermarie. Jeg har siden tit tænkt, hvordan livet har formet sig for denne Andreas Thor, min farmor's storebror. Først i 2010 fik jeg, med gode venners hjælp, endelig bevis for, hvordan det var gået ham.

Johanna har åbenbart måttet forlade Bornholm med sin nyfødte og nydøbte søn. Den lille dreng var blevet hjemmedøbt den 6. juli 1891, om det har været på Hullegård i Vestermarie, eller måske hos Johannas onkel, Lasses bopæl i samme sogn, vides ikke. Men Johanna har sejlet tilbage til Sverige og taget tilbage til sine forældre på Sälshög, så meget fortæller kilderne os. Om hun blev modtaget med åbne arme af hendes forældre på Sälshög, er ikke til at vide, men de sørgelige kendsgerninger er, at den 8. september døde lille Andreas Thor, seks uger gammel, hos sine morforældre på Sälshög 18 i Tryde.

Tilbage på Bornholm igen - men drømmen om Amerika lever stadig

Der var tilsyneladende kun en vej tilbage. Efter at have begravet sin førstefødte i Sverige, tog Johanna Thor igen til Bornholm. Eller måske hun allerede har været rejst tilbage til Bornholm, inden sønnen døde. Kilderne giver intet klart svar. Men det mærkelige er, at kirkebøgerne og folketællingerne siger, at Johanna, på 10 måneders dagen for den nu døde søns fødsel, var tyende på St. Hallegård i Aaker, og her var

også den udlagte barnefader, Julius Andersen, tjenestekar! Så måske de alligevel har forsøgt at holde liv i forholdet og få en fremtid sammen. Men senere, i 1892, var Johanna Thor kommet til Rungegård i Aaker, og Julius var forsvundet ud af hendes liv for altid.

Det ser ud som om min oldemor havde planer om at følge sine søskende til Amerika. I 1893 var hun nemlig igen tilbage i Sverige. I hvert fald har hun denne dato meddelt den svenske hjemkommune i Tryde om en flytning til Amerika den 21. april 1893! Så måske har Bornholm ikke helt opfyldt hendes drømme. Alt imens hun ser, at adskillige af hendes familie tager over Atlanterhavet, må Johanna stadig være en fattig tjenestepige i det bornholmske landbrug. Med et mislykket forhold bag sig, og en søn der døde som spæd. Måske ikke så underligt, at Johanna drømte sig væk over det store hav. Hvad der sker, siden hun alligevel ikke kom til Amerika, er kun gætværk, men måske var en ny bornholmer, kommet i vejen. Eller også har hun ikke haft penge nok til rejsen.

»En ny« Andreas dukker op

Altså, Johanna rejste ikke til Amerika den 21. april 1893. Jeg kan derimod konstatere, at hun i 1893 endnu engang var tilbage på Bornholm og igen i Vestermarie, hvor hun indledte et forhold til en »ny Andreas«. Denne Andreas var den tre år yngre, 19-årige, Andreas Westh, min oldefar. Og i 1895 fik den stadig ugifte, nu 23-årige svenske kvinde, igen et barn. Andreas har nok også tjent på en gård i Vestermarie, og der har de to mødt hinanden.

»Frøken Johanne Thor«, som der står i bøgerne, giver sin første datter, min farmor, navnet Thora, meget passende. Thora Mathea Westh blev født den 14. april 1895 og blev døbt i Vestermarie Kirke den 9. juni. Kirkebogen oplyser, at Johanna på

Daabsattest	
for <i>Thora Mathica Westh</i>	
Fødeby og Sogn	<i>Vestermarie</i>
Fødselsaar og -Dag	<i>1895. 14. April</i>
Kirken, hvori Barnet er døbt eller fremstillet efter Hjemmedaab	<i>Vestermarie</i>
Daabsaar og Daabsdag samt — hvis Barnet er hjemmedøbt — Aar og Dag for Fremstillingen i Kirken	<i>1895. 9. Juni</i>
Forældrenes fulde Navn og Stilling	<i>Ugift Tjenestepige Johanna Thor.</i>
Overensstemmelsen med Ministerialbogen bevidnes.	
<i>Vestermarie</i> den	<i>12. Oktober 1905</i>
	<i>Kam Møller</i>
Nr. 56. Olaf O. Barfoed & Co.s Forlag. Statens kontr. Papir, Støkl. I, Styrkekl. II. 8734 Filialudsalg: F. V. Backhausen, Viborg. Aug. Bang, Kbhvn. V.	

Johanna og Andreas' ældste datter Thora, født af »Ugift Tjenestepige Johanna Thor«.

dåbsdagen boede på husmand Lars Klausens lynglod ved Østre Smørengsgård. Men snart flyttede Johanna og Andreas væk fra Vestermarie og til Sydbornholm. Et helt nyt liv kunne begynde for den svenske indvandrer pige.

Johanna og Andreas, samt deres nyfødte datter Thora, flyttede i 1895 først ind hos Andreas' plejemor, hans egne forældre døde tidligt, mens Andreas Westh var barn. Plejemoderen var Andreas' farmor, Bodil Munk (1828-1906), enke fra Lille Vibegård i Poulsker, men gården var lige blevet solgt, og hendes nye bopæl var Kan-

nikegårdsvej 14 og 16 på Balka. Hendes mand af andet ægteskab, Lars Madsen Munk, var død den 14. oktober 1893.

Den 19. december 1895 blev Johanna Thor og Andreas Westh gift i kirken i Bodilsker. Efter nogle turbulente år kom der en lidt mere rolig livsrytme ind i Johannas liv.

Men hvem er min oldefar Andreas Westh? Jeg har hørt beretninger om ham, men ikke mødt ham selv, han døde i 1943 ligesom sin kone Johanna. Før vi hører mere om Andreas Westh, og hans liv med sin svenske kone, først lidt om hans aner.

Fra fattig og forældreløs til højskoleelev og avlsbruger

Nord for Nexø, på det fattige område Nørremark i Ibsker sogn, fødtes et svageligt barn den 27. oktober 1875. Allerede dagen efter blev han hjemmedøbt af lærer Holm, og den 30. december foregik dåben i Sct. Ibs Kirke. Det var Andreas Christian Westh, og forældrene var Jesper Thor Westh (f. 1853) og Ottie Dam fra Poulsker (f. 1855).

Allerede som 7-8-årig blev Andreas Westh forældreløs. Mine tipoldeforældre, Ottie og Jesper Westh, døde i 1882, henholdsvis 27 og 29 år gamle. Da boede de i Lindestræde 3 i Nexø og oplevede det sørgelige, at deres døtre fra henholdsvis 1878 og 1880, Oliva og Thora, begge døde som ganske spæde. Om disse dødsfald har noget at gøre med Otties og Jespers pludselige og lidt mystiske dødsfald i 1882, har ikke været muligt for mig at få opklaret. Deres dødsfald er mystisk på den måde, at jeg ikke har kunnet finde dødsfaldene direkte registreret nogen steder. I skøde- og pantebrevsprotokollen fra Nexø nævnes dog, i forbindelse med en auktion over deres hus i Lindestræde, at de er døde. Jespers og Ottie Wesths dødsfald har jeg ikke kunnet finde registreret nogen steder.

Mens Ottie var fra Poulsker, var stenhugger Jesper Westh født i Ibsker i 1853, søn af husmand Andreas Petersen Westh (1822-1873) og Bodil Lou Jensen (1828-1906), der blev enke som 45-årig, men derefter blev til Bodil Munk ved at gifte sig med gårdejer Lars Madsen Munch (1828-1893), Lille Vibegård i Poulsker. Netop her, på denne gård voksede Andreas op. Det blev nok hans held.

Efter konfirmationen kom Andreas ud at tjene, og var blandt andet på Pæregård i Bodilsker. Senere var han soldat på Sjælland, og har også været på højskole, sikkert støttet økonomisk fra hjemmet på Lille

Vibegård. På højskolen på Sjælland mødte han en anden landmandssøn fra Poulsker, Christian Hansen, (1871-1937), Ellegård. En del år senere blev en af Andreas Wesths sønner gift med en datter af denne Christian Hansen.

Men to uger før hans 18-års fødselsdag i 1893 døde Andreas' plejefar Lars Madsen Munk, der kort tid inden dødsfaldet i oktober måned ellers var flyttet fra gården og til Balka. I december måned 1893 blev Lille Vibegård solgt.

Vi ved nu også, at Andreas i 1893-1894, sandsynligvis et sted i Vestermarie, mødte den tre år ældre svenske indvandrerkvind, den 21-årige Johanna Thor, og så er vi igen fremme ved 1895, hvor de blev gift, dog i et sydligere sogn, Bodilsker, hvor Andreas var vokset op.

I 1897 overtog Andreas ejendommen på Balka, der var ejet af hans plejemor, der jo også samtidig var hans bedstemor. Her havde de boet de sidste to år. Og samme år fik Johanna og Andreas deres første søn, der selvfølgelig kommer til at hedde Thor, efter sin afdøde farfars mellemnavn, Jesper Thor Westh, eller måske stammede det fra Johannas efternavn ved fødslen? Andreas måtte tage arbejde på den nærliggende store gård, Kannikegård i Bodilsker, og desuden arbejdede han i mosen i Hundsemyre.

I 1899 er det registreret, at Johanna Westh havde været en tur tilbage på fødeegnen i Skåne. Allerede i år 1900 fødtes på Balka en datter Bodil, men hun fik kun to år der, for nu flyttede familien til ejendommen Kirkekilde på Skolevej 11 i Poulsker, der skulle blive familiens hjem i mange år fremover.

Ejendommen Kirkekilde - et skridt op ad den sociale rangstige

I 1902 flyttede Andreas og Johanna altså med børn tilbage til Poulsker, hvor An-

Kirkekilde i Poulsker ca. 1910. Hele familien - den yngste datter er ikke født endnu - har taget opstilling bag gærden i hjørnet af den velplejede ejendom på 18 tønder land.

Andreas havde boet det meste af sin barndom. Drømmen om et større landbrug blev nu til virkelighed for Johanna og Andreas. Til købet af denne ejendom, Kirkekilde, på 18 tønder land, lånte parret 3.000 kroner af Andreas' farmor Bodil Munk. Lånet var rentefrit og uopsigeligt, så længe bedstemoderen opholdt sig hos sit barnebarn. Den svenske indvandrer Johanna var nu kommet et trin op ad den sociale rangstige.

Sammen med sin mand og deres tre børn flyttede hun ind på en ejendom med god jord, men med dårlige bygninger. Stuehuset og laden var fra 1870, men i 1904, to år efter overtagelsen af Kirkekilde, opførtes en ny bygning bestående af køreport, vognport, karlekammer med hushold-

ningskælder under, hestestald, foderlo og lade. Johanna og Andreas var blevet arbejdsgivere efter selv at have været tyende for andre.

Andreas Westh måtte dog tjene ekstra penge ved at være mælkekusk for Bækkedal Mejeri i Poulsker, hvor han havde Tjørneby-ruten. I 1914 blev der indlagt elektrisk lys på Kirkekilde. I 1919 bestod stuehuset fra 1870 af tre stuer, tre sovekamre, køkken, bryggers med bageovn af ildfast ler, spisekammer, forstue samt to kakkellovne, i alt 101 m² og 14 meter i længden. Den kombinerede svine- og kostald fra 1870 var på 172 m², og desuden var der et hønsehus og et huggehus på 24 m². I 1924 blev der bygget en ny lade og tærskelo

Familien Westh på Kirkekilde, Johanna siddende, bag hende manden Andreas og ældste datter Thora. De øvrige er ældste søn Thor, Conrad, Karen, Johan, Otto, Anna og Bodil. Yngste barn Gerda blev født i 1914.

samt en halvtagsbygning til brug for oplagring af kraftfoder.

Flere børn kom til. I 1903 Conrad, Anna i 1904, Karen i 1906, Johan i 1908, Otto i 1910 og yngst var Gerda, født i 1914, da Johanna Westh var 41 år.

Menneskerne Johanna og Andreas

Hvordan var Johanna og Andreas egentlig som mennesker? Det er svært at vurdere, selv om børn og børnebørn har fortalt lidt. Johanna var en stille og roligt type, fortælles det. Det med at regne og skrive var tilsyneladende ikke hendes stærke side, måske skolegangen derhjemme i barndommens Skåne havde været præget af dårlig

undervisning. Men travlt havde hun. Der var masser af arbejde på Kirkekilde. Hun malkede køerne tre gange om dagen, siges det, og hun skulle sørge for mad og klæder til den store børneflokk og til manden og den ansatte karl. Andreas var derimod ganske skrap til at regne og skrive. Han havde jo også været på højskole på Sjælland, hvilket var meget ualmindeligt for jævne folk dengang. Ellers betegnes han som en festlig, livlig og temperamentsfuld mand men med en god portion lune. Der fortælles om mange lystige timer sammen med naboerne Karl Dam, Sejersgård (1867-1955) og August Marcher, St. Kirkebogård (1884-1961). En romtoddy og et slag kort var ikke at foragte. Det med kortspil og en

lille en under vesten skabte dog problemer i ny og næ for Andreas og hans familie. Det fortælles også, at der var en gammel grammofon på Kirkekilde, ikke almindeligt i den slags landbohjem på det tidspunkt.

Barnebarnet Henry Bech fortæller: »Min bedstefar haltede lidt. Det gjorde han, fordi han kom galt af sted en gang, han var ude og spille kort og nok havde fået lidt for meget at drikke. Han var kørt af sted i hestevogn, om det var på hjemturen efter at han havde kørt mælkeruten, ved jeg ikke, men hestene kom hjem af sig selv, alene! Senere blev min bedstefar fundet i en grøft, og det viste sig, at han havde brækket benet. Det brækkede ben blev åbenbart aldrig sat rigtigt sammen. Jeg kunne nu godt lide ham, han var noget af en levemand. Min mor Thora var den ældste i børneflokket og følte sig nok ansvarlig for familien. Hun var påvirket af sin fars kortspil og hang til at få en lille en, eller flere! Hun sad i hjemmet og ventede på, han skulle komme hjem. Som voksen kunne min mor ikke li' kortspil, og hun konfiskerede mine kort, desværre. Min bedstemor fra Sverige havde jeg lidt svært ved at forstå ind imellem, hun brugte stadig en del svenske gloser. Men ellers var hun ret stille. Hun fik for øvrigt aldrig lært at cykle men gik ofte rundt i sognet«.

Livet på Kirkekilde

Ind på den nyerhvervede ejendom, Kirkekilde, flyttede altså i 1902 Johanna med sin mand Andreas, deres tre børn, Thora, Thor og Bodil samt Andreas' økonomisk stærke farmor, børnenes oldemor, Bodil Munk. I årene fremover kom der, som allerede omtalt, yderligere seks børn til. I 1906 døde Bodil Munk.

Om livet på Kirkekilde og nærmeste omegn fortæller Anna Jensen, (1900-1994), bosiddende på Udegård i Poulsker, født

Dam på Sejersgård, naboejendom til Kirkekilde:

»På Kirkekilde fik vi børn lov til at lege lidt og lave spillopper, i modsætning til hjemme på gården. Kirkekilde havde »en lille sal«, hvor vi legede. Jeg og mine to ældre brødre, Jens og Thor, elskede at komme der. Jeg kendte især de to ældste børn, Thora og Thor. I 1910 begyndte Thora at arbejde hos os, og jeg glædede mig hver gang, når jeg fik lov til at gå med hende hjem til Kirkekilde. Her kunne der være besøg af brødrene Hans Christian og Otto Bech, der begge spillede på harmonika til høstgilderne, og så fik vi lov til at danse. På de to fredede gravhøje ved Sejersgård, med den flotte udsigt, mødtes ungdommen og holdt stævnemøder. Stævnemøde er det også blevet til for Johannas ældste datter, Thora, der samme år blev forlovet med den ene af Bech-spillebrødrene, Otto Bech (1887-1983). Han tjente på Kirkekilde i 1909, og mødte der den 14-årige Thora. Året efter fik han plads som karl på netop vores gård, Sejersgård.«

Hverken Johanna eller Andreas Westh betegnes som religiøse, slet ikke Andreas, men religionen kom dog efterhånden lidt ind billedet. Især deres børn var præget af den kristne tro. Også Otto Bech kom ind på troen på Herren, når han den 22. november 1909 skrev i Thoras dagbog:

*»Gak trøstig frem paa Livets Vej
brug Livet - misbrug det ej
I Modgangs Storm og Modgangs Sol
ej paa dig men Herren stol«.*

Fem år senere, næsten på dato, blev Thora og Otto gift, og de nåede at fejre diamantbryllup sammen i 1974. Også Johanna skrev nogle formanende ord til sin datter i denne bog den 24. november 1909 - om hun selv har skrevet det, eller har haft en til det, ved jeg ikke:

*»Men da det stærkt mod Aarets ende
lakker,
en prægtig Lejlighed der gives nu.
Naar du for Aaret Høstens Herre takker
med Bøn og Gaver
Skolen kom i Hu«.*

Flyttede til fiskerlejet

Tiden gik, i 1917 fik Johanna og Andreas deres første barnebarn, Thors søn Knud Bech, og i 1920 kom Børge Westh, Thors søn. I 1920'erne var Johanna og Andreas en tur i Sverige. Måske i forbindelse med Johannas far, Hans Carlsson Thors død i 1925. Men ellers begyndte det at knibe med kræfterne til at drive den store avlsbrugerejendom, selv om de to yngste søn-

ner, Johan og Otto, skiftedes til at bo hjemme og hjælpe til med bedriften.

I 1929, da Andreas Westh var 54 år, overtog sønnen Johan bedriften på Kirkekilde. I stedet købte Andreas og Johanna, for 5.500 kr. det lille sted, Dams Minde, beliggende ved siden af Dammegård på Strandmarksvejen 18 i Poulsker. Stedet var en udstykning fra Sommergård med et stuehus bygget i 1892, desuden med vaskehus, huggehus, brænde- og hønsehus og hestestald, opført i 1899, samt et lille svinehus. Desuden fiskede Andreas fra en lille båd, der lå nede ved Jomfrugårdsstranden. Nogle af børnebørnene kom på sommerferie hos dem, men det blev kun til fem-seks år på Dams Minde.

I 1935-36 gik turen til det mere centrale

Andreas og Johanna Westh på Dams Minde ved Dammegård i Poulsker først i 1930'erne.

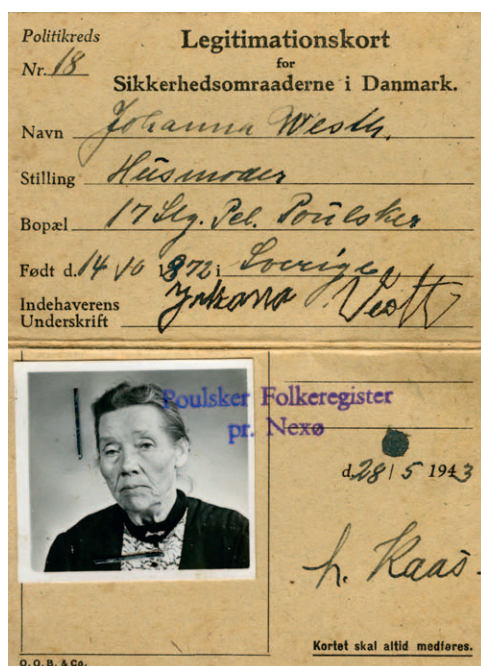

Fruerne i Poulsker er samlet til symøde i Indre Missions hus »Saron«. Billedet er fra 1930'erne. De ældste sidder forrest og Johanna Westh fra Tomelilla i Skåne er nr. to, siddende fra venstre i stribet kjole. I bagerste række, nr. to fra højre, står Johanna Wesths ældste datter, Thora Bech. Huset ligger på Poulskervej og er i dag sommerhus med navnet »Tiden«.

Snogebæk, hvor Soltoft, Hovedgaden 82, blev bygget. Et stuehus med to værelser på loftet, et hønse- og et vaskehus. I Snogebæk, eller tæt derpå, boede alle deres nu voksne børn, dog undtaget yngste datter, Gerda, der boede »helt« inde i Rønne. I 1938 og 1939 boede sønnen Thor og sønnesønnen Børge hos dem, mens deres nye hjem blev bygget. Thor var hårdt ramt, da hans kone Betty var død i 1938, ganske ung.

En broget flok - Johanna og Andreas' børn

En broget flok kan deres børn godt kaldes. En mærkelig blanding af fest og farver og diskussion, men også lidt tungsind ind imellem. Sammenhold ind imellem, men også med uenighed, ofte over små ting, og lidt uvenskab i perioder. Den ældste af dem, Thora, forsøgte at holde sammen på det hele, men det lykkedes ikke altid.

Johanna Westh fotograferet til det obligatoriske legitimationskort i 1943 - hun havde mistet sin mand fire måneder før og døde selv tre måneder senere.

Barnebarnet Henry Bech fortæller: »Jeg kan huske, da mine bedsteforældre boede på Dams Minde, der var rammen om mange sammenkomster for Westh-familien. Der var samlet mange mennesker i huset ved disse sammenkomster. Og sikke nogle diskussioner der var. Westh-brødrene var langt fra enige om alt. For eksempel kunne den lune, og lidt mere rolige, Conrad, landmanden og venstre-manden, ikke lade være med at drille Thor, der dog også selv var en drillepind og ivrig socialdemokrat og Stauning-fan. Diskussionen blev højroset, så bedstefar Westh måttet skære igenem og berolige parterne«.

Andreas Westh var en festlig mand. Og humøret var tilsat et vist temperament, der også var gået i arv især til sønnerne. Bølgerne kunne gå højt i diskussionen, men som regel var humoren også med. Den

yngste af brødrene, Otto, var noget af en humørbombe. Barnebarnet Børge Westh fortæller: »Da jeg var omkring fire år løb jeg ned til Kirkekilde hos mine bedsteforældre, der var sjovt og livligt. En vinter havde to af deres børn, Otto og Johan, som jo var mine farbrødre, spændt en kælk efter en plag. Så skete der det, at da de skulle køre ind gennem porten til gårdspladsen, var der ikke plads, porten var for smal. Kælken blev stående, mens hesten fortsatte«.

Johanna og Andreas døde kort tid efter hinanden

I 1942 blev Andreas Westh angrebet af kræft, og kom på sygehuset i Rønne. Han var på rekreation nogle dage hos sin datter Gerda i hendes hus i Rønne, hvor han blev placeret i en høj stol, så han kunne følge med i »storbyens« liv. Han døde den 24. januar 1943. Han blev begravet på Poulsker Kirkegård. Johanna savnede sin mand meget efter hans død, og følte sig meget gammel. Hun mistede noget af livsgnisten. Soltoft blev solgt, og hun flyttede ud på landet til sin datter Thora og hendes mand. Det var sønnen Conrad, der kørte hende op til hendes datter Thora og hendes mand, Otto Bechs bopæl på Mindebovej i Poulsker, og hendes kommentar var: »Godt du ikke kører mig på plejehjem«. Men kort tid efter, den 28. august samme år, døde hun, 71 år gammel.

Indvandrerens fra Sverige havde fundet sit sidste hvilested. Hun blev begravet den 1. september 1943. I dødsannoncen stod: »At Herren i Dag har hjemkaldt til den evige Hvile, vor kære Mor, Svigermor og Bedstemor; Johanne Westh, født Thor, bekendtgøres herved, Poulsker den 28. August 1943«.

Fire driftige skåninge i Aakirkeby

Af Holger Dam

Den svenske indvandring til Bornholm var meget andet end folk til det hårde og slid-somme arbejde i stenindustrien og land-bruget, som forfatteren Martin Andesen Nexø så levende har beskrevet det i Pelle Erobreren. Mange tror i dag, »at sådan var det bare«. Jah - det passede måske ind i hans socialpolitiske tankegang, men der var også en anden form for svensk indvan-dring. Nemlig den, jeg som tredjegerati-ons svensk indvandrer af familien Anders-son fra Östre-Ingelstad i Skåne, har ople-vet.

Så lad os lige se lidt på det:

I det sydlige Sverige, nede i Skåne, ca. 10 km øst for Tomelilla, ligger Östre-Ingel-stad og her fødtes 11.10.1808 Anders Jöns-son. Om oldefar Anders ved jeg kun, at hans yrke var »Åbo«, hvilket vil sige, at han havde arvelig ubegrænset besiddelses-ret til kronojord med ret til frikøb - såkaldt »Åborätt«. For hans vedkommende nr. 48 Ingelstad. (Ingelstad var en herregård).

◀ *Karna Isaksdotter, 1831-1908.*

Holger Dam har boet det meste af sit liv i Aakirkeby, er uddannet bygningsingeniør, har haft egen virksomhed, har undervist i en menneskealder på Teknisk Skole i Rønne og udarbejdet utallige opmålinger og beskrivelser af historiske ejendomme på hele Bornholm. Har sammen med sin hustru ejet og drevet Dams på Bakken i Aakirkeby i næsten 40 år.

I 1857 blev han gift med Karna Isaks-dotter, født 28.5.1831, datter af dragon og husmand Isak Fenk i Lanarp. Om oldemor Karna er jeg så heldig, at jeg har en del materiale bevaret, som jeg synes på en god måde giver et godt indtryk af men-esket Karna Isaksdotter og de kår, hun levede under. Således er jeg i besiddelse af hendes personlige salmebog, i hvilken hun med egen hånd har skrevet på første side:

»Om nogon vil veta hvem som år ågara till denne bok så år det Pigan - Karna Isaks Dotter - födt i Lanarp den 28 Maii 1831. Gifve Gud att Jag uti denna Bok måtte ratt Lofsjunga och Prisa hans holiga Namn att

Karna Isaksdotters salmebog fra 1839.

jag en gang måtte bli räknad bland de Evigt Sällas antal«!

Denne tekst, som hun sikkert har skrevet i tiden omkring sin konfirmation, giver indtryk af en sød, selvbevidst, tænksum og gudfrygtig pige, der endnu ikke var kommet i vej.

Jeg har også fundet nogle enkelte breve, som hun har skrevet til sin ene søn (min morfar) og til sine andre børn, der boede langt derude i det for hende så fjerne Aakirkeby. Af disse breve fremgår det tydeligt, at det ikke altid har været en let dans på roser for hende, som enke i et lille landbohus med lidt jord og en besætning på kun en ged eller et får og nogle høns, men med en tilsyneladende sej vilje og en

fast tro på, at Gud nok hjælper når det kræves og det ser mest sort ud i ensomheden og fattigdommen, samt i forvisningen om, at det går børnene godt, der hvor de er draget hen - alt det har bevirket, at hun har klaret sig helt op til en alder af 87 år.

Oldefar Anders døde 2.3.1884 og oldefar Karna 24.11.1908. På Anders og Karnas gravsten står Psalm 487 vers 1:

»I hoppet sig min frälsta själ förnöjer
I tron jag till ett evigt väl mig höjer:
Ty jag betänker, att dödens länkar
Har Christus brutit och mig livet
skänker.«

Ægteparret fik fem børn: Hanna, Per, Niels, Svend og Ingrid.

Hele familien samlet med bedstemor Karna i midten, omgivet af alle sine børn, svigerbørn og børnebørn ved en familiesammenkomst i 1899 i Aakirkeby. Foto Ingeborg Bertelsen, Aakirkeby.

HOLGER DAM

◄ *De fire skånske søskende der tog til Bornholm og skabte sig en god tilværelse. Per, Niels, Svend og Hanna. Fotograferne er Theodor Yhr i Rønne og Aakirkeby, Valdemar Myhre i Svaneke og Therese Wallgren i Oskarshamn.*

Per Andersen

Per Andersen var født 5.9.1863 i Kverrestad, Skåne. Han døde 11.5.1934 i Aakirkeby. Sin barndom levede han sammen med sine forældre og søskende i barndomshjemmet i sydøstre Skåne. Men så - som hans bror Niels senere holdt af at fortælle: »... var vi en dag taget ud til kysten, og herfra kunne vi langt ude i Østersøen øjne en lille prik, som man fortalte os var et forjættende sted, der hed Bornholm. Vi blev nu besat af en ubændig eventyrlyst og trang til at løsrive os fra den store fattigdom, der på den tid var i Skåne. Så i forsommeren 1878 drog vi to brødre - den 15 årige Per og den 12 årige Niels - af sted til Bornholm«.

Forsynet med en lille tøjblyt. Deres mors gamle salmebog, en af Pers, fra hans skolegang, sirligt, tætskrevne »Uttynnings-bok« og et par koppevaccinationsattester gik de i land. Efter kort tid fik de forbindelse med skolelærer Valdemar Køie på Smøringe Skole. Han hjalp Niels med at få plads som vogterdreng på Spageregård i Nylars og Per med et arbejde, hvor han kunne lære sig tømrer- og snedkerfaget.

Om vinteren måtte Niels tilbage til Sverige for at gå i skole, men efter konfirmationen kom han tilbage og begge brødre slog sig nu ned på Bornholm for bestandigt. Niels lærte sig murerfaget, samtidig med at han om vinteren hjalp til i mølleriet på Smøringe Mølle, og Per virkede som tømrer-snedker i Rønne, Nexø og Aakirkeby. Som eksempel på den store energi og lyst de havde til at dygtiggøre sig kan nævnes, at de til fods tilbagelagde den lange distance til Rønne Tekniske Skole, for i

deres sparsomme fritid at få byggeteknisk undervisning hos professor Mathias Bidstrup.

Efter et ophold på Bornholms Højskole nedsatte Per sig så som mester i Aakirkeby i 1890.

I 1892 købte de to brødre, Per og Niels, sammen med maler Peter Kofoed, det af P. Jensen og Rasmussen drevne savskæreri beliggende på Kannikegårds parcel i Aaker. I kompagniskab dannede de firmaet Aakirkeby Skæreri, som de gennem flid og dygtighed drev op til en virksomhed med et omfang som en af øens største.

I 1906 startede de Aakirkeby Cementstøberi.

De var den tids totalentreprenører, Niels udførte jord-, beton- og murerarbejdet samt sørgede for den tids VVS (grave brønde, montere kakkellovne og komfurer). Per sørgede for tømrer- og snedkerarbejdet og Peter Kofoed ordnede maler- og glarmesterarbejdet og alle tre havde på Teknisk Skole i Rønne lært, hvordan et hus skulle konstrueres, så man selv kunne lave tegningerne, og så kunne man næsten levere alle materialer selv - fra Skæreriet tømmer, brædder, lægter, lister, vinduer og døre og fra Cementstøberiet cementsten, cementtegl og -rør.

Da Per Andersen fyldte 70 år i 1933 skrev de bornholmske aviser blandt andet:

»Gennem en menneskealder - 33 år - oparbejdede han med flid og dygtighed sin virksomhed til et efter vore forhold betydeligt omfang. Utallige er de større og mindre byggeforetagender, som firmaet gennem tiderne har haft i entreprise og efterhånden knyttedes en stor stab af arbejdere til virksomheden.

Bygmester Per Andersen har alle dage været en stilfærdig og beskeden mand. Hans store, faglige indsigt, hans praktiske sans, hans interesse for offentlige anliggender og hans retsindige og noble karakter er kendt og skattet i vide kredse, og den

Arbejdere på Aakirkeby Skærer 1898-1899. Billedet fortæller hvor stor virksomheden var dengang. I baggrunden aner man en toetages bygning, der lå midt på skærerigrunden. Den havde rundsave med rullevogne og -borde samt rammesave for plankeskæring af store træer i underetagen. På loftet var der høvlebænke for seks til otte snedkeres arbejde med køkkeninventar, døre og møbelfremstilling. Per Andersen ses med sine to sønner yderst til venstre. Foto Soltau Sivertsen, Hasle. Tilhører Aakirkeby Lokalkiv. De fleste af artiklens øvrige billeder tilhører forfatteren.

reelle måde, på hvilken han behandlede sine kunder, gjorde ham agtet og afholdt af alle.

I kraft heraf kårede medborgerne ham efterhånden til mange tillidshverv. Således har han i 30 år været et virksomt medlem af Håndværker- og Industriforeningens bestyrelse, i en halv snes år formand for den stedlige svendeprøvekommission, og i en endnu længere årrække formand for Cen-

tralforeningen af snedkermestre på Bornholm, bestyrelsesmedlem og senere også æresmedlem i Bornholms Savskæreriforening, medlem af Aaker sogneråd i et par valgperioder, i 25 år formand for Aakirkeby og Omegns Snedkermesterforening og i en lige så lang årrække repræsentant for Landbygningernes Brandforsikring.«

Hvordan Per Andersens sind og følelser i øvrigt var, synes jeg man kan fornemme

i nogle af de breve, der endnu findes fra ham, bl.a. et til hans kommende hustru, Dorthea, og et til hans datter Hedevig. Endvidere synes jeg, at man i hans udsendte referat af Centralforeningen for Snedkermestre på Bornholm's udflugt til Simrishamn klart fornemmer den tidligere svenske knøs' stolthed over at kunne vise sine kolleger og deres koner sin fødeegn og fødehjem... »Her gjordes et lille Ophold og Kirken blev beset«.

15. maj 1891 blev han gift med Dorthea Margrethe Holm, datter af gårdejer, fattiggårdsbestyrer og hotelejer Jesper Peter Hansen Holm og hustru Anine Mathea Katrine Holm født Rasch.

Dorthea Margrethe Holm var født 21.4. 1870 og døde 27.2.1931.

De to - Per Andersen og hans kone Dor-

thea - blev min morfar og mormor. Selv om de døde, da jeg endnu var barn, så husker jeg dog stadig besøgene i deres hjem, hvor de på den kærligste måde bød os drenge velkommen ved at byde en lille pebermyntepastil af den lille runde krukke med låg, som de løftede med en højtidelig mine, som var det en guldskat de ville åbenbare for os.

Eller den forunderlige oplevelse det var at besøge morfar om formiddagen og få lov til at spise frokost sammen med ham, når han kom tilbage fra sin daglige tur over på kontoret, på Skæreriet. Selv om det var mange år siden han havde overdraget virksomheden til sin søn, måtte han jo alligevel lige over og se, om alt stod rigtigt til, eller om der måske lige var noget, han kunne hjælpe til med.

Kusk Jens Mortensen og cementstøber Andreas Hansen på vej til Aakirkeby med et læs kalk fra Vejdemanne-gård. Der var sket det uheld, at vognakslen var knækket. Folkene har imidlertid været hjemme for at hente en anden vogn og er nu ved at omlæsse. Uheldet skete i skoven ved Dalsunde, nord for Ølene, to mil hjemmefra. Fotograf Mathias Pedersen fra Østermarie kom tilfældigvis forbi og tog billedet.

Ny stald og ladelænge på Langemyregård i Aaker. Foto 1920'erne, Aakirkeby Lokalkrav.

Nå, men tilbage til måltidet. Først en sil-demad og dertil en snaps til morfar, for blodomløbets skyld, som han altid undskyldende sagde, og derefter fik vi »søvva«, det var lige dele varm mælk og varmt hvidtøl hældt sammen og drukket til et par skiver rugbrød med fedt. Og det bedste, medens vi spiste gav han sig god tid til at snakke fornuft med os drenge.

Der var gode tider og der var strenge tider i mine bedsteforældres hjem, men altid havde man tanker for de folk, man havde til hjælp i virksomheden. Mor har ofte fortalt os om, hvordan hun som barn måtte gå med madspande eller lidt tøj til dem, som mormor vidste, havde det hårdt.

Konkurrencen om arbejde var til tider hård, når der skulle skaffes arbejde til den

store arbejdsstyrke. Mor har berettet om, hvordan hele hjemmet stod på den anden ende, for at alt skulle være rent og klart, når en eventuel bygherre skulle komme på besøg. Ved granskning i ganske anden anledning faldt jeg tilfældigvis en beretning i en forhandlingsprotokol fra Bodilsker Mejeri i 1906, hvor der stod, at bestyrelsen efter at have fået tilbud ind på opførelsen af et nyt mejeri fra tre entreprenører mente, at man ville forhandle med den mellemste tilbudsgiver, som værende den bedste til at udføre arbejdet, og så står der: »... efter at have nydt fru Andersens store, velsmagende kaffebord, enedes man om at overdrage opførelsen af det nye mejeri til brødrene Andersen, Aakirkeby«.

Niels Andersen

Niels Andersen var født 19.2.1866 i Kverrestad i Skåne. Han døde 9.9.1936 i Aakirkeby. Som barn voksede han op i forældre-hjemmet i Skåne, men allerede 12 år gammel kom han - som beskrevet under broderen Per - første gang til Bornholm, og efter konfirmationen slog han sig ned for bestandigt på Bornholm.

Sammen med broderen Per startede han som allerede omtalt Aakirkeby Skæreri, og i fællesskab drev de denne byggeforretning frem til en af øens største. Mange af øens store gårde, adskillige mejerier og

andre store byggeforetagender samt mange af Aakirkebys beboelseshuse er udført af deres firma.

Niels Andersen var kendt i vide kredse som en overordentlig dygtig og energisk mand og en glimrende arbejdsleder, og han formåede at skabe en solid respekt om sit navn som muremester. På grund af sit jævne og bramfri væsen var han meget afholdt, og hans tørre lune var kendt og skattet af mange.

Offentlige tillidshverv var han aldrig ude efter. Forretningen og arbejdet var hans et og alt.

I 1910 trak brødrenes partner, malerme-

27. juni 1916 blev jernbanestrækningen fra Almindingen Station over Christianshøj og videre til Gudhjem indviet. Det vakte stor omtale og interesse. Så midt på sommeren 1917 lejede Aakirkeby Skæreri og Cementstøberi et ekstratog til at transportere deres ansatte med koner og børn til en skovtur med tog til Christianshøj. Således fejrede man sit 25 års jubilæum, 1892-1917. Deltagerne blev fotograferet foran verandaen ved Christianshøj-pavillonen. Billedet blev derefter sendt som fotopostkort til alle deltagere som et minde. Ude til højre ser man de stolte ejere med fruer. Der deltog 130 personer - joh, firmaet gik efterhånden meget godt! Ukendt fotograf.

Aakirkeby Skæreriet som det så ud, når man kom inde fra byen og kørte mod vest mod Rønne. I dag Vesterbro og hvor Skæreriet lå, ligger nu Brugsforeningen. I bygningen yderst til venstre var der værksteder med høvlebænke for fremstilling af vinduer og trapper. Til venstre for toetages huset fandtes malerværkstedet. Foran ligger træstammerne klar til hugning og afbinding til vægge, lofter og tagværker. Det grundmurede hus var kontor og tegnestue, på loftet var der udstilling af møbeltyper og kister. I baggrunden, til venstre på Rønnevejen (senere Vesterbro) var der lagerhaller til brædder og lister. Skæreriet blev i folkemunde kaldt »Verdens Ende«.

ster Peter Kofoed, sig ud af virksomheden, hvorefter de drev den videre i fællesskab indtil 1923. På dette tidspunkt blev forretningen delt, således at Pers søn Ernst fik Skæreriet og tømrer-snedkerforretningen, medens Niels fik Cementstøberi og murerforretningen, som han så drev videre i kompagni med sin søn Albert, der nu var blevet uddannet arkitekt.

I 1894 var Niels Andersen blevet gift med Emilie Kristine Jespersen, datter af brygger Hans Kofoed Jespersen, Aakirkeby Bryggeri.

Niels spøjte ofte med, at han med dette

ægteskab med bryggerdatteren mente at have gjort et godt parti. Men desværre, da svigerfaderen døde, var der ikke meget at arve, men skidt, da gik hans eget firma jo godt, og han havde fået sig en god kone. Emilie Kristine Jespersen var født 19.5. 1868, døde omkring 1940.

Tante Emilie, som vi altid kaldte hende, virkede lidt stramtandet og reserveret af udseende, men når man først kom i snak med hende, var hun sød og interesseret.

Aakirkeby Skæreriet og Cementstøberi var kendt for at genopføre, forny eller tilbygge gårde rundt om på hele øen, selvom

det var langt fra Aakirkeby. Var der for langt at gå eller cykle hjem ved fyraftens-tid, så blev man bare på stedet og overnattede med kost og logi og var kun hjemme om søndagen.

Min mor har ofte fortalt, hvordan hendes far i konkurrencen om at skaffe arbejde til sin store arbejdsstyrke, når han hørte der var udbrudt brand et eller andet sted, tog sin kontraktblok under armen, så han, når han kom ud til brandstedet, bogstaveligt inden ilden var helt nedkæmpet, kunne give de skadelidte et tilbud på genopførelse.

Gad vide om han tilbød genopførelse for

hvad forsikringssummen kan indbringe efter princippet: Nyt for Gammelt? De er nu så kvikke de svenskere, drillede konkurrenterne!

Aakirkeby Savskæreri og Cementstøberi var altid med, når der skete nyt i omegnen af Aakirkeby. Så da der i forbindelse med opførelsen af et nyt mejeri blev anlagt et sidespor op til dette, var det naturligt for brødrene Andersen at sikre sig en grund på den anden side af sporet og her anlægge en afdeling af cementstøberiet, så tunge varer let kunne transporteres af sted til kunder og arbejdspladser over hele øen.

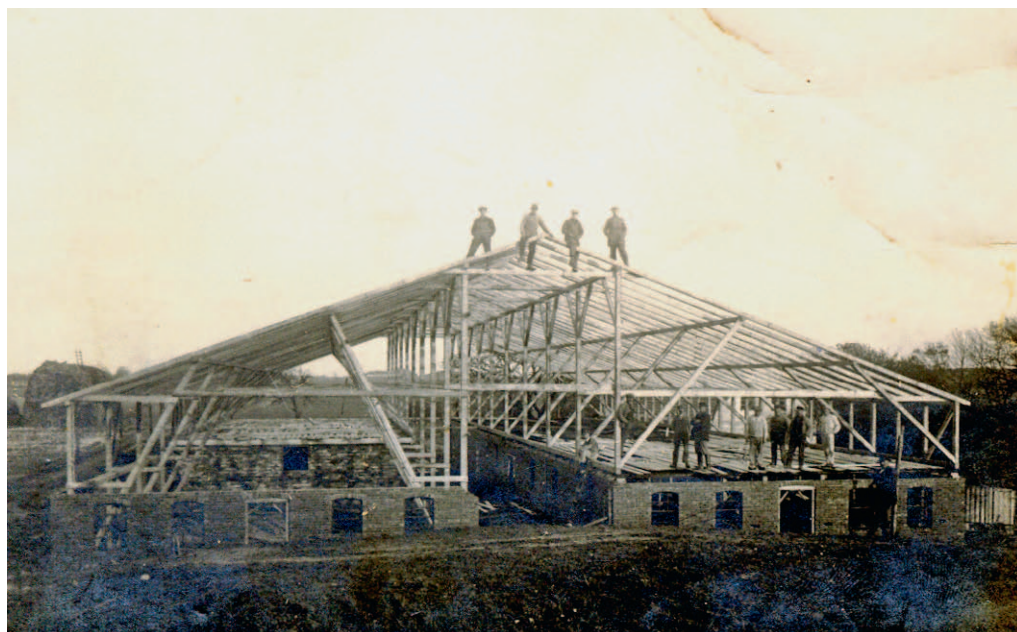
Rækken af dobbelthuse til højre på Vesterbro var bygget som boliger til virksomhedens medarbejdere og deres familier. Tilsvarende husrækker var bygget bl.a. ned ad Hans Rømersvej og Møllevej samt Svanekegade og Saxesgade. Fotopostkort o. 1930, ukendt fotograf.

Per Andersens privatbolig, i dag Vesterbro 5. Forrest anes enstensætning, her var en dam med vand, der blev brugt til dampkedlen i en nærliggende bygning. Fotopostkort o. 1920. Ukendt fotograf.

Cementstøber Andreas Hansen og hans kone Olivia i forhaven uden for deres bolig i den dobbelthusrække med arbejderboliger, som skæreriet lod bygge langs Rønnevej og derefter solgte på lette vilkår til deres folk. I dag er det Vesterbro 24. Fotopostkort, ukendt fotograf.

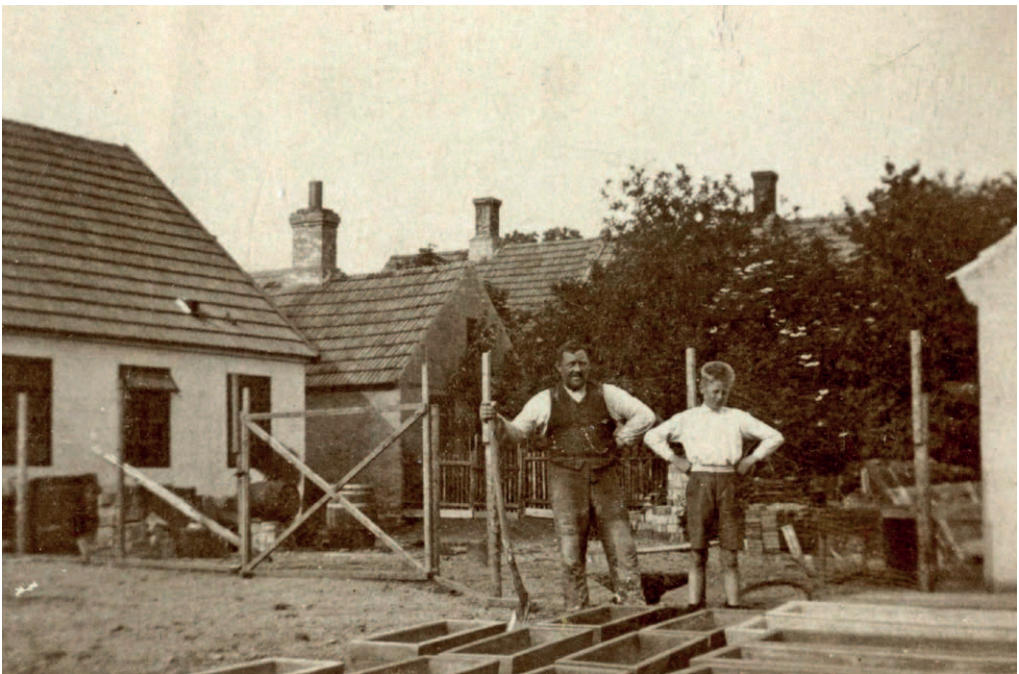
I 1923 var der tømmerrejsning på 11. slg. Store Knudegård i Klemensker. Håndværkerne var fra Aakirkeby Skæreri. Det var dengang den største og bredeste stald- og ladebygning, der da var opført på Bornholm. Bygningen faldt ved orkanen den 17. oktober 1967. Foto Klemensker Lokalarkiv.

Det ny støberi ved mejeriet Brodal. Stenene i stakken er cementsten. Det er cementstøber Andreas Hansen på billedet, han var meget stolt af sit arbejde og sit firma.

Cementstøber Andreas Hansen i arbejde ved råstensmaskinen - eneste fabrikation i Danmark. Fotograferet af en ingeniør fra Aarhus. I baggrunden mejeriet Brodal, bygget af firmaet i 1909, det største mejeri på Bornholm.

Støbning af vandtrug på støberiet, som lå i Cementgade, nu Kannikestræde. O. 1920.

Svend Andersen

Svend Andersen var født 16.1.1870 i Kverrestad i Skåne. Han døde 7.1.1943 i Nexø.

Ligesom sine brødre, Per og Niels, kom Svend i en tidlig alder til Bornholm og tog arbejde som vogterdreng på forskellige gårde. Da brødrene i 1892 startede Aakirkeby Skæreri fik han arbejde hos dem.

27.10.1897 blev han gift i Ibs Kirke med Betty Jensen, datter af fiskehandler Niels Peter Jensen, Listed. De flyttede ind i en af de boliger, som brødrene havde bygget langs Rønnevej til deres medarbejdere.

Det var ligesom for brødrenes vedkommende en kendt og respektabel familie, Svend blev giftet ind i. Betty Jensen var

nemlig datterdatter af taffelurmager Morten Kofoed Rasch i Nexø, som i 1867 havde haft den oplevelse, at en amerikaner en dag var kommet til Nexø for at aflevere en arv til ham fra en af hans sønner, som på vej hjem efter guldgravereventyr i Amerika, desværre var død i London på vej hjem. Og nu kom han for at overbringe arven, 4.000 rdl., til faderen. Rasch investerede formuen i fast ejendom og købte huset matr. nr. 23 i Listed, som han testamenterede til sin datter Margrethe og Niels Peter Jensen mod at de sørgede for hans underhold så længe han levede. Han døde 29.5.1875.

Som sine brødre ville Svend Andersen helst være selvstændig, og da han anså at

Slagtermester Svend Andersen i Kirkegade, Aakirkeby, 1920'erne. Ukendt fotograf.

han havde evner for at drive hokervirksomhed, erhvervede han sammen med sin kone en ejendom i Kirkegade 2 i Aakirkeby. Her etablerede de et slagteriudsalg for salg af kød og pålægsvarer fra Bornholms Andels Svineslagteri.

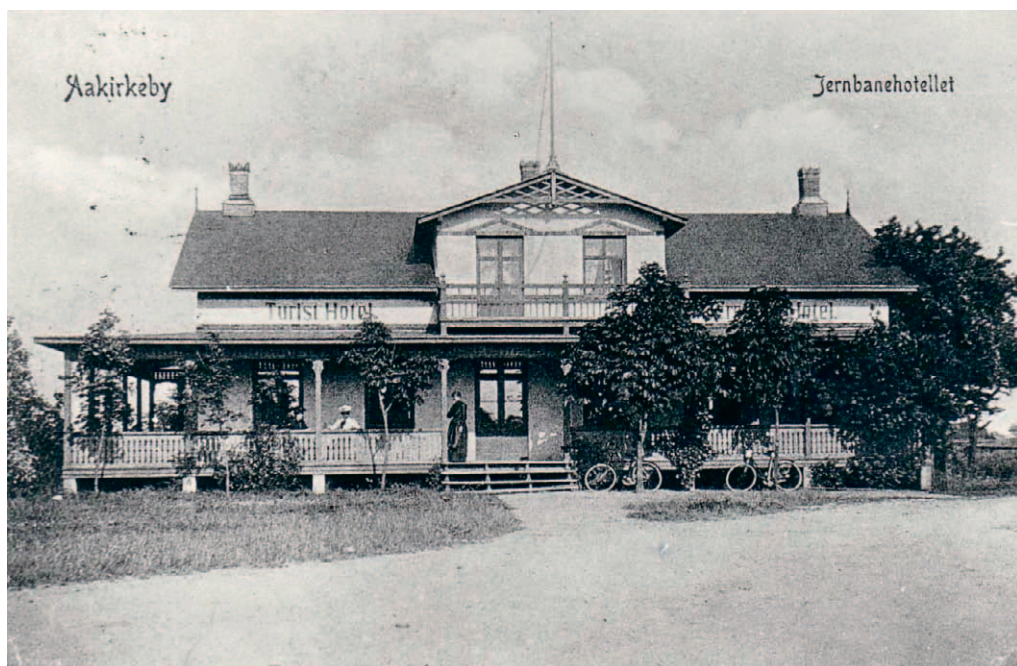
Det varede dog ikke længe før han bekendtgjorde, at han med stade i sin port i Kirkegade også ville sælge såvel fersk som saltet sild og fisk, samt opkøbe vildt og fjerkræ til videre forhandling. Den lune, rappe og slagfærdige måde, hvorpå han altid tiltalte sine kunder og forbipasserende, når han stod i sin port, gjorde ham til en kendt og agtet forretningsmand, der skabte humør i byen, og han påkaldte jævnlig befolkningens opmærksomhed ved muntre reklameindslag, ved fx at lade byens trommeslager vandre trommende rundt i gaderne for at bekendtgøre »Og der er kommet sild hjem hos Svend Andersen i dag«, eller »Nyrøgede sild just hjemkom-

met med tog fra Gudhjem til den lune pris af 4 for 1 kr hos Svend Andersen«, etc.

I 1934 fik Svend Andersen mulighed for at afhænde sin forretning til hoker Svend Jespersen. Svend Andersen havde, siden hustruen Betty var død i 1929, flittigt og med skiftende hjælp måttet klare dagens arbejde, nu ville han nyde sin alderdom. Han flyttede til et hus i Havnegade i Nexø, hvor han på daglige ture langs kajerne spredte glæde og opmuntring med sit lyse sind blandt fiskerne.

Hanna Andersson, gift Gjertzen

Hanna Andersson var født 16.3.1858 i Kverrestad i Skåne. I midten af 1880'erne blev hun gift Gjertzen og ægteparret bosatte sig i Borgholm på Øland, hvor han var beskæftiget indenfor den gryende turistbranche. Han døde desværre tidligt, medens deres børn endnu var små, så Han-

Turisthotellet eller Jernbanehotellet i Aakirkeby o. 1905. Formentlig er det Hanna Gjertzen på verandaen.

Hanna Andersson, gift Gjertzen med sin alt for tidligt afdøde mand og deres tre børn.
Foto Therese Wallgren, Oskarshamn.

na kom til at stå tilbage som enlig mor med tre uforsørgede børn.

Hendes to brødre, Per og Niels, mente så at de måtte hjælpe hende, nu hvor deres eget begyndte at gå godt og hvor de også havde fået Svend godt i vej. Ergo skrev de til hende: »Du kan da komme til Aakirkeby med dine tre børn. Der er lige anlagt en jernbane fra Rønne til Nexø med en station her i byen, så vi bygger dig et hotel her, hvor de rejsende kan nyde en kop kaffe eller øl, medens de venter på toget og hvor fremmede ankomne kan overnatte«.

I 1902 flyttede Hanna Gjertzen med sine tre børn ind som gæstgiver i det nyopførte Turisthotel, som Jernbanehotellet hed i starten. Og hun drev det med glans og stor søgning, indtil hun som 65årig i 1921 solgte det til overtjeneren på byens andet hotel, Kanns Hotel.

I 1968 blev jernbanen nedlagt og i 1974 købte Aakirkeby kommune ejendommen for den 28. maj samme år at jævne den med jorden.

Hanna døde hos datteren Anni i København omkring 1925. Hendes tre børn, Emil, Anni og Axel fik i Aakirkeby en god skole-, lære- og ungdomstid sammen med deres mange fætre og kusiner.

Det Aakirkeby de kom til

Aakirkeby var omkring 1870 nærmest en stor landsby, bestående af 15-16 gårde, nogle småhuse, en præstegård og en degnegård beliggende omkring en stor kirke. De fleste af gårdene havde også lidt købmandshandelsvirksomhed og så var der lidt småhåndværkere og et par bygmestre samt nogle værtshusholdere og et par møller.

Hertil kom de tre brødre og en søster af familien Andersson fra Östre Ingelstad i Skåne. De var opfyldt af tanken om at opleve noget, se noget, lære noget, yde noget. Nok var de fattige, men de kæmpede sig

op. De blev giftet ind i gode familier. De undgik druk og lod det skinne igennem, at de hjemmefra havde fået en god, familiær opdragelse og gerne ville være med til at dele deres tilværelse med det samfund, de nu søgte optagelse i.

Og ja, og jeg skal love for at det lykkedes dem til fulde. For - hvad havde Aakirkeby været i dag, hvis de ikke var kommet og sat gang i arbejdet og byggeriet i byen?

De satte skub i Skæreriet og byggede Cementstøberiet og ansatte tømrere, snedkere, savskærere, cementstøbere, murere, arbejdsmand og malere. Som alle, når de blev gift, skulle have boliger, der naturligvis blev opført af firmaet, og der kom børn, skolerne skulle udvides, de skulle i lære, firmaet havde mange lærepladser. Skæreriet alene havde 60-70 mand ansatte udover kuske til at hente træer i skoven og køre materialer ud til byggepladserne.

Husene på Jernbanegades vestside, i Svankegade, på Birgersvej, Hans Rømersvej, Kannikestræde, Vesterbro og Møllevvej er opført af Skæreriet. Gregersgade med Kontakthuset og Den katolske Kirke har de også bygget samt Bodilsker, Pedersker, Bøsthøj, Central, Dybdal og Brodal mejerier, samt mange af de gårde rundt i øens sogne, der blev genopført efter brande. Vestermarie Brugs og Forsamlingshus, Hotel Randkløve. Ja, jeg kan blive ved...

Ja, og så bestemte Skæreriet endda, hvornår man i byen skulle arbejde. For ved frokost og middag tilkendegav fløjten på dampmaskinen ud over byen, at nu var det tid til at spise frokost og en halv time senere, at nu var det tid til at fortsætte arbejdet. Igen kl. 12 spisepause og kl. 13 arbejdet igen. Kl. 16.30 fløjtedes til fyraften for dagen, der var begyndt kl. 7.

Resten af den svenske familie

Underligt nok blev det kun de fire søskende Per, Niels, Svend og Hanna, der kom til

Aakirkeby. De levede resten af deres liv i byen.

Men hvad med den sidste søster Ingrid? Hun var jo blevet i Sverige for at tage sig af moderen. Skulle man da miste kontakten til hende? Næh, hun var flere gange på besøg i Aakirkeby og skrev jævnligt. Men med årene ebbede kontakten lidt ud.

Og så - sørme mig! Da tanken om nordiske venskabsbyer efter Anden Verdenskrig dukkede op, så blev Aakirkeby tildelt Rønneby som venskabsby. Og netop i Rønneby og omegn havde Ingrids gren af Andersson-familien boet og de boede der stadig. Så nu fik vi rigelige muligheder for kontakt, hvilket udviklede sig til, at flere af familiemedlemmerne der kom på ophold hos Grethe og mig på Dams på Bakken. Vi viste dem rundt i de mange bygninger og på de steder, som deres onkler og tanter havde beboet og opført. Vi fik også lejlighed til genbesøg i Rønneby ved flere lejligheder.

Efterkommerne

Pers søn Ernst blev gift ind i Lauegårdsfamilien (Langemyregård), han overtog Skæreriet og tømrer-snedkerforretningen. Hans sønner blev begge bygningsingeniører. Han døde i 1954 og firmaet overtoges af andre. Datteren Betty blev gift ind i Dammeslægten på Torvet i Aakirkeby. Hendes sønner Philip og Holger havde arkitekt- og ingeniørvirksomhed i Aakirkeby samt opførte og drev Hotel Dams på Bakken i Aakirkeby indtil 2005.

Niels' søn Albert overtog cementstøberiet og murerforretningen, og som uddannet arkitekt drev han en arkitektvirksomhed. Norsk gift. Niels' søn Henry blev gift ind i Lauegårdsfamilien (Aakirkeby-grenen), han drev indtil sin død i 1948 Aakirkeby boghandel.

Svends datter Karen blev gift med gård-ejer Asbjørn Jensen, Lille Krusegård.

Svends datter Else blev gift med brugsud-deler Andreas Nielsen og var en stor hjælp for ham. Hun blev altid kaldt »Else Brøgs«. Sønnen Sven opbyggede en fiske- og oste-forretning i Smedegade. Han modnede sine oste på sit kælderostelager og solgte dem på torvet i Rønne - bragt dertil i en specielt konstrueret ostebil. Svends søn Eigil Lego havde en sagførervirksomhed i København.

De »Andersons« er en familie, der i tykt og tyndt følger hinandens liv og færden. Skønt kommet af små kår, har de klaret sig godt gennem livet ved deres medfødte evner for slid-iver-sammenhold-venlighed-munterhed-ærlighed-hjælpsomhed-op-findsomhed-åbenhed og måske lidt religiøsitet - og det gerne uden at komme til at træde på andre.

Holger Dam slutter sin beretning således: Og som min morfar Per Andersson ofte sagde til os drenge: »Om I altid spiser sundt og tømmer jeres tallerkner, bliver I måske Konge i Sverige«.

Litteratur

- G.L. Dam og H.K. Larsen, Aakirkeby 1346-1946, 1951.
- Werner Hansen, Inde i Landet 1869-1969, 1969.
- Do., De byggede Aakirkeby 1887-1987. 1987.
- Huse i Aakirkeby, registrant, Aakirkeby 1989.
- Bornholmske Samlinger, Strejftog i Aakirkebys historie, 1996.
- Holger Dam, Byggeskik i tiden omkring 1910 i Aakirkeby. 1987.
- Do, slægtstavle over familien Andersson, Aakirkeby Lokalarkiv.
- Do., Holger Dams erhvervshistorier, Aakirkeby Lokalarkiv.

Magnus Henriksson, 1867-1961, - min skånske bedstefar

Af Finn Henriksen

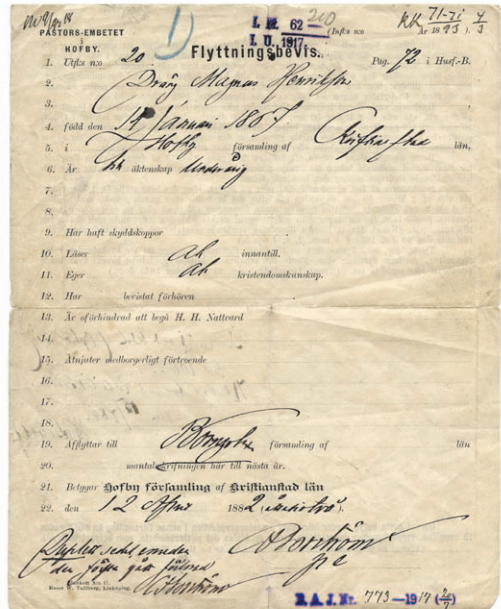
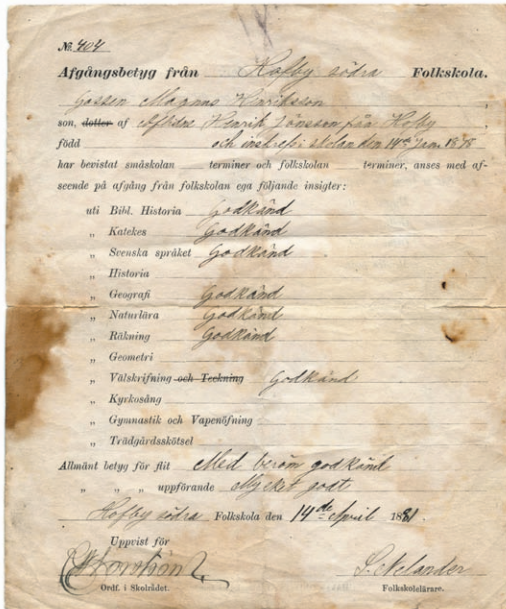
Sproget i Allinge-Sandvig, som jeg mindes det fra min barndom, var præget af svensk accent, ja har vel været det i over 100 år. Selv i dag kan man blive kaldt »Sandvig-Allinge-svensker«, idet der stadig er flere svenske ord der går igen, fx pojlk, der jo er det svenske ord for dreng, som på det øvrige Bornholm hedder horra.

En af de mange svenske indvandrere der kom til Bornholm i perioden 1850-1900, var min bedstefar Magnus Henriksson. Han ankom som 15 årig til Bornholm fra Östra Hoby i Skåne i 1882. Han bosatte sig midlertidigt i Allinge, hvor han havde en farbror, Sasser Jönsson, der var indvandret i 1867. Sasser Jönsson var blevet gift med en bornholmerpige, Ane Eldrea Wiinberg fra Tejn, brylluppet blev dog indgået i Östra Hoby kirke i 1867, så Sasser Jönsson har sikkert, som så mange andre svenskere, været her og tjent i sommerperioden, inden han er flyttet fast til Bornholm.

Finn Henriksen er født i Allinge og opvokset i Sandvig, uddannet som blikkenslager i København, men blev efter ti års arbejde som blikkenslager ansat i toldvæsenet. Finn Henriksen havde 37 gode år i toldvæsenet.

Magnus Henriksson var nummer to ud af en søskendeflok på fire, hvoraf den yngste blev født et par måneder efter faderens død i 1873. Magnus var således kun seks år gammel, da han blev faderløs, hvilket betød, at han voksede op i et barndomshjem præget af stor fattigdom. Han fortalte, at moderen havde låst brødet ned i en skuffe og at denne skuffe havde en revne i bunden, så han, min bedstefar, med en kniv kunne skrabe krummer ud fra skuffen. Som voksen fortrød han det mange gange, for brødet var jo låst ned for at det kunne blive fordelt med lige dele til hver, men en sulten dreng tænkte ikke så langt. Han fortalte også, at når han som dreng var nede ved stranden og samle blæretang, som de gødede haven med, kunne han se over til »Holmen« som de kaldte Born-

◀ *Magnus Henriksson og hustruen, kusinen Flora Mathilde født Jensen. Foto omkring 1930. Samtlige billeder og arkivalier tilhører Finn Henriksen.*

Magnus Henrikssons afgangsbevis fra »Hosby södra Folkskola« 1881 og Flyttningsbevis 1882.

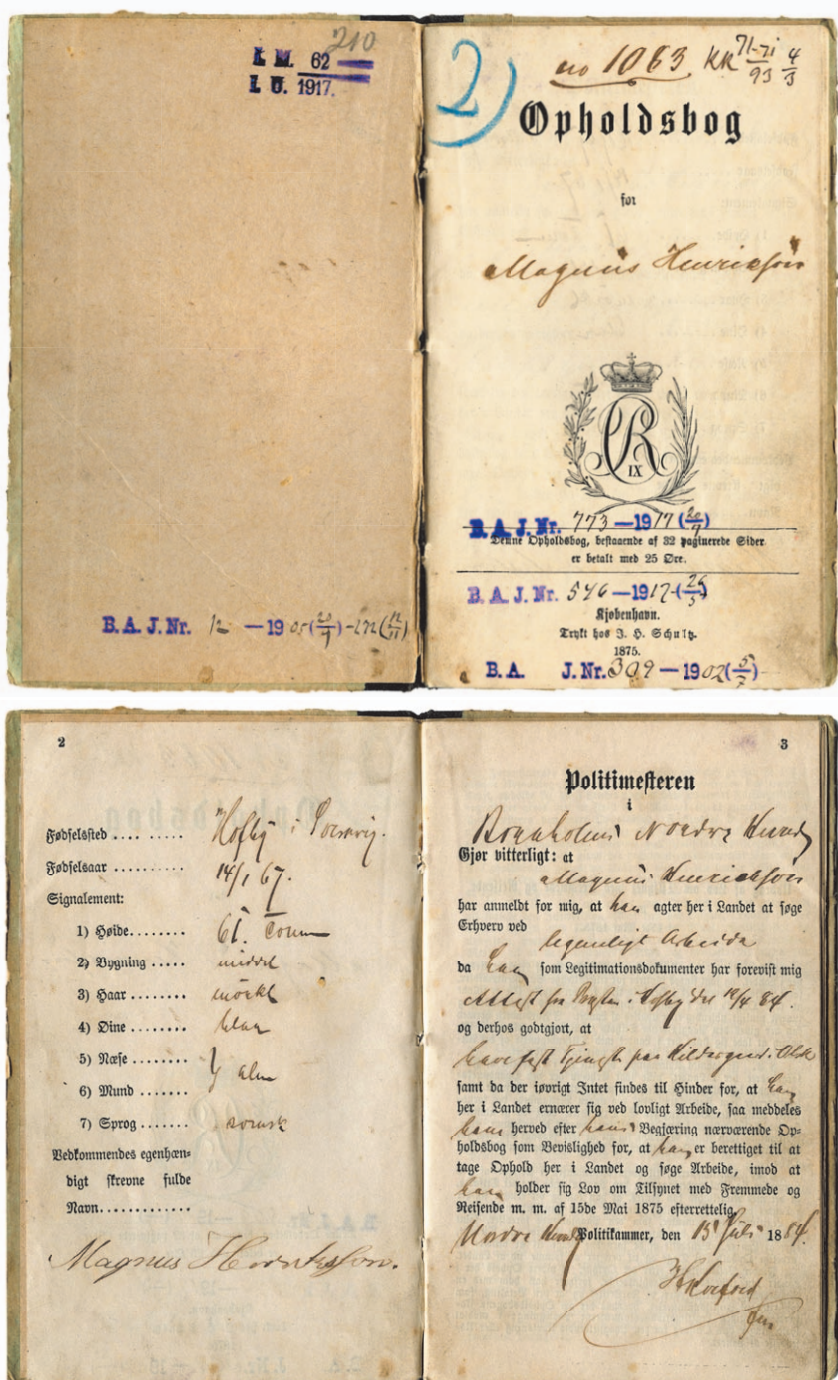

Magnus Henriksson, 1885. Foto G. Stöckel, Rønne.

holm i Skåne. Der kunne han tænke sig at komme over, når han var færdig med sin skolegang. Han kom da også til Bornholm, som den eneste af de fire søskende.

Til Bornholm, til Sjælland og tilbage til Bornholm igen

Efter ankomsten til Bornholm tjente Magnus Henriksson på forskellige gårde, bl.a. Kildesgård og Bækken i Olsker. I alle de år bedstefar levede på Bornholm, har jeg aldrig hørt om integrationsproblemer, de fleste svenske indvandrere fik ændret deres efternavn, så son blev erstattet med sen, f.eks. Jönsson til Jensen etc. Ellers levede svenskerne på lige fod med bornholmerne, med tungt slid og en beskeden økonomi. Ja bedstefar fortalte om det tunge slæb i stenbruddene, at da en håndbetjent kran var blevet indrettet med udveksling, ja så troede de ikke, at man nåede længere rent teknisk set.

De første to opslag i Magnus Henrikssons »Opholdsbog«. Han var født 1867, 61 tommer høj, og »agter at søge Erhverv ved legemligt Arbejde« og har »gjort Tjeneste paa Kildesgaard i Olsker«. 1884.

I 1889 rejste Magnus Henriksson til Sjælland, hvor han i en kort periode tjente på en gård i Husum, der dengang lå langt udenfor København. Iflg. overleveringen var det hans hensigt at emigrere til Amerika, men storbyens fristelser var for store og pengene slap op, så efter halvanden måned rejste han tilbage til Bornholm. Ved hjemkomsten til Bornholm arbejdede han i Moseløkkens Granitbrud til udgangen af 1891. I flere perioder var han gårdskarl i Nordlandets Handelshus, der dengang var byens største købmandsgård og lå på Lindeplads i Allinge.

Når man i store træk kan følge Magnus Henrikssons liv og levned, er det fordi han efterlod sig en del papirer, bl.a. sin opholdsbog. En opholdsbog var en bog, alle tjenestefolk uden dansk statsborgerskab havde og som skulle forevises politiet til påtegning, hvis man flyttede til en anden landsdel eller et andet sogn. Den blev også brugt som skudsmål, dvs. en bog hvor arbejdsgiveren bekræftede ansættelsesperioden evt. med bemærkninger. Der var den lille forskel, at nogle arbejdsgivere skrev den ansattes navn i bogen, andre nøjedes med at skrive »boghaveren«. Derudover var Magnus Henriksson en eminent fortæller om livet i gamle dage.

4. april 1893 blev han gift i Allinge Kirke med sin kusine Fjora Mathilde Jensen. Fjoras far, Sasser Jönsson, var bror til Magnus' far Henrik Jönsson. Der kom 11 børn i ægteskabet, hvoraf fire døde som små, børnedødeligheden var stor dengang. Den bryllupshabit, bedstefar lod sy til anledningen, kom til at holde hele hans liv. Den var i brug både til sølvbrylluppet i 1918 og guldbrylluppet i 1943.

Bedstefar og bedstemor lejede en lejlighed i Kirkestræde i Allinge, men det var kun for kort tid, idet udlejereren forhøjede huslejen med 60 øre om måneden. Det var mere end bedstefar ville finde sig i, så selv om pengene var små, købte han et hus i

Grummeløkkegade 5 i Allinge, et hus han kom til at eje i næsten 68 år.

Arbejdsskade og fattighusbestyre

Kort efter brylluppet gik bedstefar i lære som strækstenshugger. Han blev ved stenhuggerfaget til 1917, hvor han fik en alvorlig arbejdsskade, idet han forløftede sig på en sten. De kendteste stenhuggerarbejder han var med til at fremstille, var Carlsberg-elefanterne [udført i granit fra Moseløkken 1901, red.] og granitsøjlerne ved Nationalmuseet i København [dog først hugget i granit fra stenbruddet i Vang 1938, men der blev udført søjler til indgangspartiet på Københavns Hovedbanegård i 1910, red.], alt sammen udskibet fra Allinge havn.

Efter denne alvorlige arbejdsskade skulle der ske noget, der var trods alt på det tidspunkt seks børn. Så der blev udarbejdet testamente, således at bedstemor kunne blive siddende i huset, hvis arbejdsskaden skulle koste bedstefar livet. Også dansk indfødsret blev der søgt om, denne ansøgning skulle ledsages af en attest fra kommunen, gående ud på at han ikke havde modtaget fattighjælp, men han havde jo i 1889 tjent på en gård i Husum, så også derfra måtte der indhentes en erklæring. Så endelig den 6. marts 1918 fik Magnus Henriksen dansk indfødsret.

Derefter ernærede han sig ved forskellige småjobs, men i 1919 søgte og fik han stillingen som Allinge-Sandvigs fattighusbestyre, i øvrigt byens sidste af slagsen. Stillingen var med tjenestebolig, aflønningen var i store træk kost og logi, men han arrangerede sig med to kolonihaver, så han var selvforsynende med kartofler og grøntsager til familien og fattighusets beboere. Husets beboere fik maden serveret på værelserne, dog blev juleaftensmåltidet indtaget i bestyrerboligen og menuen var altid andesteg. Bedstefar opdrættede altid ti

9)

LE 62
1. 11. 1917

Vielses-Attest.

At *Kyngert, Hentzger Magnus Henrikson af Allinge og*
Pige Fjora Mathilde Jensen af Allinge

ere ægteviede i *Allinge* Kirke (eller) Sogn, den *4 April*

1893 bliver herved efter *Allinge* Sogns Kirkebog bevidnet.

Allinge den *25 - 4 -* 1917

Alse Rasmussen, Sognepræst

BAJE 1173-117 (2)
 Kristeligt Dagblads Forlag, Statens kontr. Papir. Stoff. I. Nr. 12. II.
 B.A.J.V. 544-1917 (2)

Magnus og Fjora Henrikssons
 vielsesattest 1893. Kopi fra 1917
 udstedt i forbindelse med ansøg-
 ning om dansk statsborgerskab.

Allinge-Sandvig Byraad,

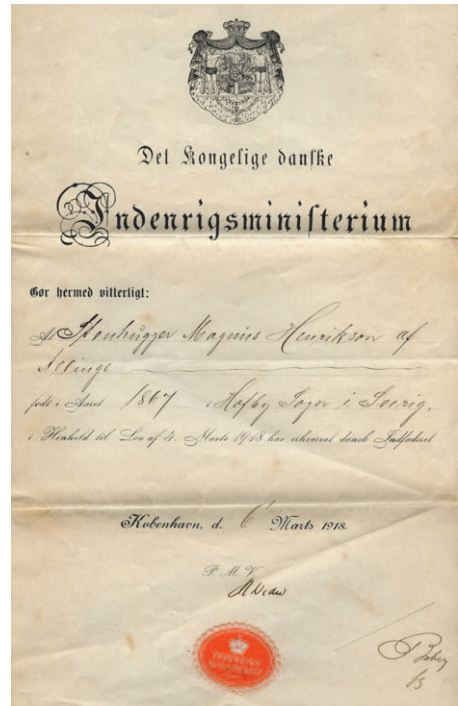
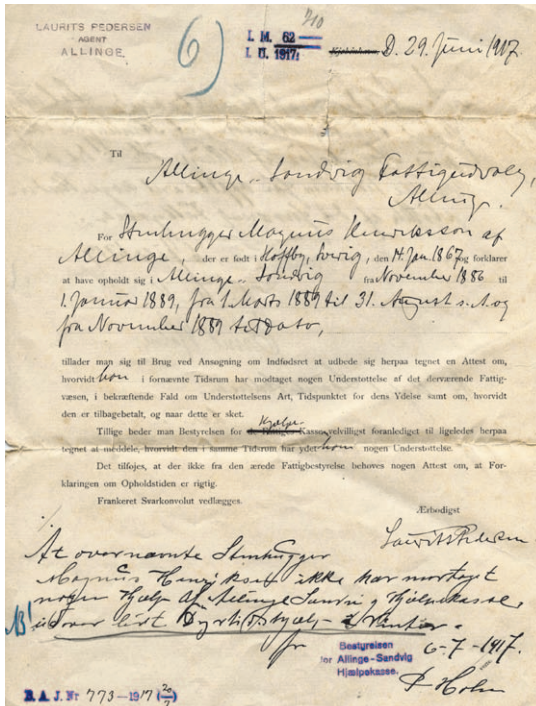
d. 18 Juli 1919

At Byrådet fra 18 Juli d. A. har
ansat Dem som Bestyrer af Allinge-
- Sandvig Kommunes Fattigheds Skat.
man herved hjerteligt meddels Dem.

P. R. V.
Alse Rasmussen

til
M. Hentzger Magnus Henrikson,

Magnus Henriksson blev ansat
 1919 som bestyrer af »Allinge-
 Sandvig Kommunes Fattigheds».

Til venstre: Magnus Henriksens attest i forbindelse med ansøgning om dansk statsborgerskab: »Stenhugger Magnus Henriksen har ikke modtaget nogen Hjælp af Allinge-Sandvig Hjælpekasse udover lidt Dyrtidshjælp i Vinter«. 1917. Til højre: Magnus Henriksen erhvervede dansk indfødsret i 1918

ænder med henblik på julen, et år var ænderne blevet store for tidligt, så han solgte de ti ænder til Blanchs Hotel for 15 kr. Den gode handel talte han ofte om. Det var ingen sag at lægge ti nye ænder til, så julemenuen blev også andesteg det år.

Huset i Grummeløkkegade blev lejet ud til De Forenede Granitbrud, der dengang havde en stenbane mellem mejeriet og Grummeløkkegade, i folkemunde kaldet »Kærnemælkebanen«, huset blev brugt som kontor for virksomheden og frokoststue for medarbejderne.

En dag i 1923 erfarede bedstefar, at den mand, der passede byens parkanlæg, var død. Det arbejde kunne han godt tænke sig, så da han dagen efter mødte borgmesteren på gaden, sagde han til ham, at den stilling kunne han godt tænke sig. Borgmesteren

svarede, »Magnus Henriksen, hvis du kan tænke dig det arbejde så er stillingen din.«

Bedstefar blev selvfølgelig meget glad og takkede borgmesteren for tilsagnet. Da der var gået nogle dage blev han dog noget indigneret, da kommunen i dagens avis annoncerede efter en medarbejder til at passe byens parkanlæg, og da annoncen blev gentaget nogle dage efter, var det en noget indigneret bedstefar, der igen mødte borgmesteren på gaden. Bedstefar fortalte borgmesteren, hvor skuffet han var, han mente at borgmesteren havde lovet ham stillingen. Borgmesteren udbrød, »Magnus Henriksen, når jeg har sagt at stillingen er din, så er den din, men der står i loven, at offentlige stillinger skal annonceres to gange og loven skal jo overholdes«. Nærdemokratiet var et andet begreb dengang.

Stillingen beholdt bedstefar indtil 1947 til 500 kr. om året. Alle græsplæner blev mejet med le og noget af græsset blev tørret til hø, som Allinge-fiskerne fik til deres køjer, når de om sommeren var i sildevrag med deres dæksbåde, den fiskeform foregik jo med net om natten. Til gengæld fik bedstefar lov til at låne fiskernes joller, så han også ved at fiske blev selvforsynende med fisk. En anden del af græsset blev fragtet hjem som foder til hans kaniner, intet gik til spille.

80 år gammel opsigde han stillingen for at passe bedstemor, der havde et svækket helbred. Hun døde dog kort tid efter. Bedstefar prøvede at trække opsigelsen tilbage, men kommunen mente, at 80 år var en rimelig pensionsalder.

Bedstefar var meget interesseret i hvad der skete omkring ham, særlig Allinge Havn havde hans store interesse, havnen blev dengang anløbet af rigtig mange skibe, galeaser og coastere, med mange forskellige varer. Bedstefar blev boende i Grummeløkkegade 5 til 1959, hvor han flyttede hen til en af sine sønner, der boede i Allinge. Efter udflytningen til sønnen, blev der for langt til havnen, benene var ikke, hvad de havde været, men sønnen boede på en befærdet vej, så bedstefar satte sig på en bænk ved vejen og registrerede hvor mange udenlandske biler, der besøgte området, jo han interesserede sig for omgivelserne lige til det sidste.

Bedstefar døde den 1. februar 1961, 94 år gammel.

Magnus' og Fioras syv børn, bagerst fra venstre: Emil, Karl Peter, Svend Erik og Vilfred. Foran fra venstre: Clara, Sanne og Karla. Foto 1961, det var den eneste gang de syv søskende var samlede, og det i forbindelse med faderens begravelse. Den ældste Vilfred var 24 år; da den yngste Svend Erik blev født.

[illegible][illegible]

Printet i Københaffn aff
Ludouich Dietz.

M. D. L.

Soli Deo Gloria,

Christian III's danske bibel fra 1550, har tilhørt prædikant og stenhugger Johan Sandell fra Esketorp i Blekinge.

Stenhugger og prædikant Sandell fra Blekinge og Christian III's bibel

Af Ann Vibeke Knudsen

På Indre Mission, KFUM & K's loppemarked i Hareløkkerne erhvervede forfatteren i 1993 en bibel fra 1550 i foliostørrelse. Ingen - heller ikke undertegnede - var egentlig klar over, hvad det var der blev købt, tænkte blot, at det var interessant, at en så gammel bibel pludselig var på loppemarked - den måtte bestemt på museum!

Siden blev vi alle klogere! Biblen er én af omkring 100 bevarede eksemplarer af den første danske bibeloversættelse fra 1550. Folkene bag loppetorvet vidste desværre ikke, hvor biblen kom fra, men da det i museumssammenhæng er vigtigt at sikre proveniensen, altså biblens ejerhistorie, sendte museet derfor pressemeddelelser ud om erhvervelsen, og da det skete midt i »agurketiden«, gav det vældig respons. Historien kom på de landsdækkende medier. Det resulterede i mange henvendelser (og tilbud om køb af andre »meget« gamle bibler).

Tilfældet ville, at Peter E. Raes på samme tid arbejdede med research til sin bog. »På sporet af gamle bibler«. Han koncen-

Ann Vibeke Knudsen. Arkitekt fra Kunstakademiet i København. Museumsinspektør på Bornholms Museum fra 1982, museumsleder samme sted 1996-2010. Siden forfatter og redaktør af kulturhistoriske bøger, artikler og hjemmesider.

terede sig om de tre danske foliobibler fra 1550, 1588-89 og 1632-33 og de tre islandske Hólar bibler fra 1584, 1644 og 1728. Han gav os gode oplysninger om foliobiblerne (hvoraf Bornholms Museum har flere), idet han rettede henvendelse til os for at registrere, hvad vi havde af ældre bibler.¹

Først sidst i december 1993 fik museet at vide, at familien Westh, Vestregård i Rutsker, kendte noget til biblens »lokale« historie. Det resulterede i et møde hos to damer, Esther og Sara Westh, i Nexø. En tredje søster Ruth var kommet til Nexø fra

1 Bogen udkom på Akademisk forlag i 1995.

Rønne. De fortalte, at det var dem, der havde afleveret biblen til Indre Mission til salg på loppemarkedet. Og de fortalte dele af historien om biblen gennem de seneste knap 100 år - og om deres egen familie.

En »knap« 500 år gammel bibels lange rejse

Når noget havner på et museum kan man sige, at så slutter »genstandens« historie. Til gengæld bliver der sat fokus på »genstanden« og de historier den ofte rummer. Ikke sjældent kan det være større eller mindre brikker af den helt store kulturhistorie. Hvis man altså får udforsket og derefter »formidlet« historien ordentligt, som det hedder i museumssprog.

Nogen tid efter biblen var erhvervet, satte historikeren Ebbe Gert Rasmussen fokus på ikke blot denne bibel, men på de i alt tre bibler fra 1550, der befinder sig på Bornholm². De tilhører henholdsvis Sct. Nikolaj Kirke i Rønne, Baptist Kirken og altså Bornholms Museum. Baptistkirkens bibel synes at have været længst på øen, idet den har tilhørt en person i Gudhjem i 1842. Kirkens bibel blev købt til Bornholm i 1968, den havde tidligere befundet sig på Fyn. Og så var der museets bibel der var erhvervet på et loppemarked i 1993.

Sammenfattende kan man sige, at folio-biblerne blev udgivet blot 14 år efter reformationen, hvor man efter Luthers krav om prædiken på modersmålet, hurtigt fik tilvejebragt en dansk oversættelse af Luthers tyske gengivelse af biblen fra 1534. Oversat af Christiern Pedersen og trykt af en bogtrykker fra Lübeck i 3.000 eksemplarer. Man mener, at omkring 50 eksemplarer er bevaret i Danmark, ca. det samme måske lidt flere i Norden. Biblen kostede

ved udgivelsen fem rigsdaler, svarende til ca. 30 tønder rug. En anelig sum og derfor alene beregnet på rigmænd og kirker.³

Historikeren Ebbe Gert Rasmussens interesse for biblerne koncentrerede sig om de håndskrevne oplysninger, der findes i biblerne - og hvad man kan få ud af dem. Om »loppemarkedsbiblen« kunne Rasmussen se, at den havde langt de fleste håndskrevne indførsler (259). Og ved at gennemgå dem kunne han konstatere, at biblen havde haft hjemme i Skåne næsten al sin tid. Der er ikke oplysninger om, hvor biblen oprindeligt havde hørt til. Til gengæld havde den sandsynligvis været i Kristianstad, der var grundlagt af Christian IV i 1614 som en slags erstatning for byen Vä, hvis befolkning blev tvangsforflyttet efter Kalmarkrigen 1612. Så hvorfor skulle den ikke oprindeligt have haft hjemme i Vä?

I 1707 solgte Kristianstad Kirke en folio-bibel for fem daler - det kunne være »vores« bibel. I 1787 og 1817 befandt biblen sig i Trudseröd, Glimåkra sogn i det gamle Østre Gønge Herred. I 1810 er der en optegnelse fra Lönsboda i Örkened sogn. Yngste optegnelse, men uden topografisk stedfæstelse, er fra 1826.

Men hvor befandt biblen sig mellem 1817 og 1993?

Vejen til Bornholm - den skånske prædikant

De tre søstre Esther, Sara og Ruth Westh kunne fortælle en historie, der fik nogle af de sidste brikker til at falde på plads. De berettede, at biblen havde tilhørt deres faster, Hanne Westh, gift med Johan Sandell. Han var svensk stenhugger, var kommet til Bornholm i 1892 og arbejdede også som prædikant på øen.

2 Ebbe Gert Rasmussen, Den ganske hellige skrift på dansk, Jul på Bornholm 1995, s. 45-50.

3 Samtlige oplysninger er fra Ebbe Gert Rasmussens artikel.

Vestregård, 5. selvejergård i Rutsker; o. 1900, før en brand ødelagde gården i 1911. Kvinden til højre er gård-ejeren og hedder Kirstine f. Schou. Hun havde syv børn, men ikke de fem af dem er med på billedet? Døtrene hed Margrethe, Amalie og Hanne (senere gift Sandell). Kirstine havde fire sønner, Jens, Niels, Johan og Andreas. Jens og Johan købte i fællesskab gården i 1907.

Af kirkebøger og andre arkivalier kan vi se, at Johan Edvard Nilsson Sandell, 1871-1907, kom fra Esketorp, Förkärla församling i Blekinge - det ligger mellem Ronneby og Karlskrona.⁴ Hans forældre var husmand Nils Svensson, 1845-1901, og Anna Cecilia Pehrson. Hans farfar hed Sven Nilsson og han deltog i fregatten Eugénies verdensomsejling (det var den første svenske verdensomsejling med et orlogsfartøj), som artilleribådsmand 1851-53. Han var som sønnen indrulleret i Blekinge Bådsmandsregister, en fortegnelse over svenske marinesoldater. Hvorfra navnet Sandell kommer ved vi ikke.

Johan Sandell blev gift 22. november 1901 i Ruts Kirke med Johanne Kirstine Westh, 1874-1946, en af døtrene til Vestregård i Rutsker. Han var stenhugger og senere stenværksejer og prædikant i Evangelisk Luthersk Missionsforening. Han døde allerede 16. juli 1907 og da boede ægteparret på 35. selvejergård, Dalegårds grund i Olsker sogn, iflg. familien på »svigermoderens gård« (den var i 1899 overtaget af kreditorerne⁵), hvor han havde etableret et stenhuggeri. Hans enke slog sig siden ned i Nexø.

Af familien Westh på Vestregård i Rutsker fik museet lov til at kopiere nogle dag-

4 Jørn Kjølbers database. Svenskere på Bornholm 1840-1955. <http://www.bslf.dk/download.asp>

5 Kures gårdfortegnelse, Bornholms Lokal- og Slægtshistoriske Forening.

Hanne og Johan Sandell, formentlig 1901. Foto Johannes Hauerslev, København.

bøger og optegnelser. Og med dem fik vi en god indsigt i såvel Johan Sandells sidste år som Hanne Sandells liv med sin prædikantmand. Familien Westh var aktive i Evangelisk Luthersk Missionsforenings arbejde, som det tydeligt fremgår af familiens optegnelser. Bevaret er en lille optegnelsesbog fra Hannes mors hånd, ført fra 1884-1908, desuden Hanne Sandells dagbog, ført fra januar til juni 1902 og endelig Hannes optegnelser umiddelbart efter mandens død i 1907.⁶

På den ældste optegnelsesbogs første side står: »Denne Bogs Ejerinde er Kirstine Amalie Vesth paa Vestregaard i Ruthsker 1884.« Kirstine Westh, 1834-1911, var født Schou og kom fra 7. selvejer-gård i Rutsker, Højegård. Hun blev gift med Anders Nielsen Westh, 1822-1884, i 1856, og han havde overtaget Vestregård samme år efter sine forældre. Hun begyndte sine optegnelser det år manden døde. Hun skriver »Aar 1884 d. 6. Oktober døde min Mand i en Alder af 62 Aar.« Bogen bruges til optegnelser om dødsfald og andre større begivenheder i familien. Ægteparret havde syv børn og Hanne Westh var den yngste, født 1874. Den ældste søn Jens Michael, f. 1859, og tredjeældste søn, Johan Peter, f. 1864, købte efter moderens optegnelser gården i fælleskab i 1907, så formentlig har hun drevet gården, måske med sønnernes hjælp, frem til da. Det ville efter bornholmsk skik ellers sædvanligvis have været yngste søn, »gårdbrønten«, Andreas Anker, f. 1871, der skulle overtage gården, men han rejste til Californien i 1889. Han vendte dog tilbage i 1900. Om Hanne hører vi, at »d. 22. Novbr. 1901 havde Hanne Bryllup med Sandell«, »Tirsdag d. 16. Juli 1907 døde Sandell, min Svigersøn, i en alder af 36 Aar« og »1908

Hanne laa syg af Blindtarmsbetændelse i omtr. 9 Uger - laa paa Amtssygehuset i 7 Uger...« Det er den sidste optegnelse i bogen, moderen har været nervøs for den yngste datter, året efter ægtefællens død.

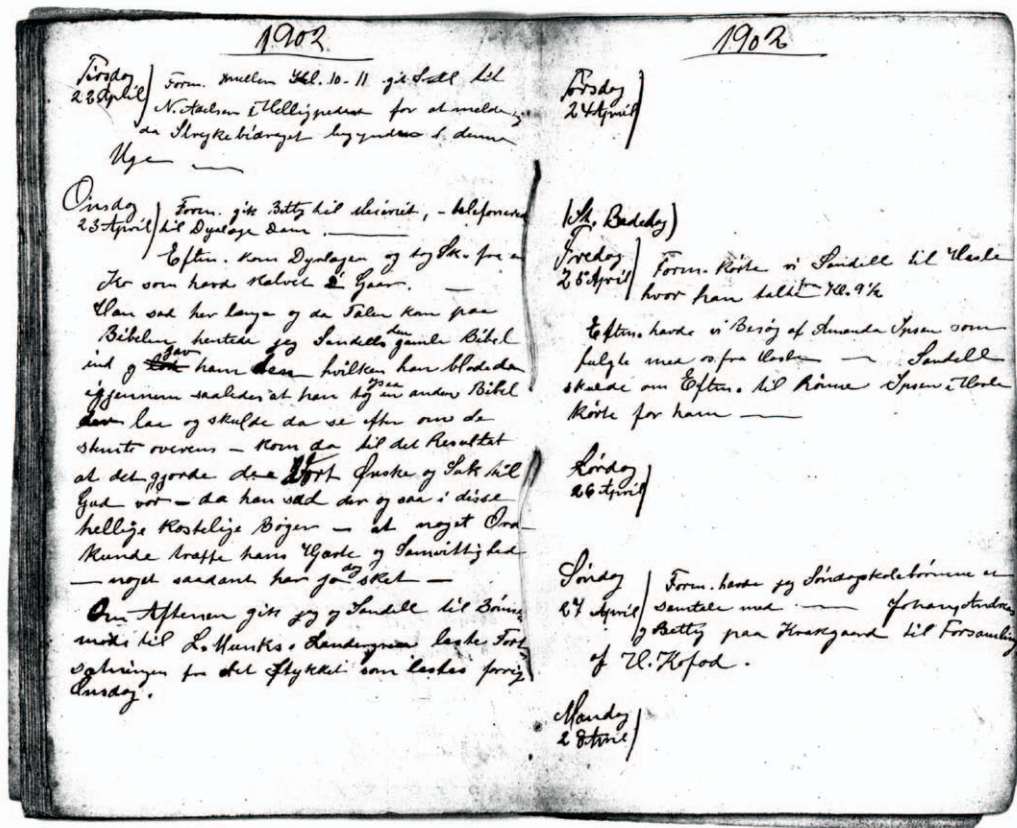
Hanne Sandells dagbog fra 1902

Med Hanne Sandells dagbog, som hun skrev det første halve år (eller er bevaret fra den tid) efter brylluppet med Johan Sandell, kommer vi tæt på det liv, den skånske prædikant og hans kristne hustru førte på Bornholm. De boede begge to på hendes fødegård, Vestregård, men så sig om efter noget de kunne leje.

Langt de fleste notater handler om de bønнемøder, gudelige forsamlinger, missionsmøder, søndagsskoler og syforeninger, som de begge to deltog ivrigt i - ikke bare om søndagen, men også på mange hverdage. Optegnelserne handler om deres åndelige liv, om »en dyrebar prædiken«, om »Gud der sendte sin Søn« og om at »vi samtalede om de Ting som høre til Guds Rige«. De var begge meget aktive i Evangelisk Luthersk Missionsforening og de besøgte hyppigt deres trosfæller i nabola-get. Sandell prædikede - og talte - og det var den svenske prædikant Rosenius' skrifter han støttede sig til. Eller Skånske Missionsblade. Hanne havde gerne sin guitar med og spillede og sang kristne sange. Lige så tit havde hun sin bror Andreas, den yngste bror, der netop var kommet hjem fra Amerika, eller den ældre bror Johan med og en af dem synes at have spillet violin.

I januar 1902 var Johan Sandell i Sverige for at begrave sin far og i februar for at få realiseret boet ved en auktion. Var det ved den lejlighed, han fik den gamle bibel med sig til Bornholm? Det skriver Hanne Sandell desværre ikke noget om, men hun fortæller senere, at man på Vestregård fik besøg af en dyrlæge, som skulle tilse dy-

6 Arkivalierne er i familieejee, kopier på Bornholms Museum, BM 2172.

Hanne Sandells dagbogsnotater fra 1. januar til 11. juni 1902. Tilhører familien Westh.

rene. »Da Talen kom paa Biblen hentede jeg Sandells gamle Bibel ind og gav ham den, hvilken han bladede igjennem saaledes, at han tog ogsaa en anden Bibel, der laa og skulde da se efter om de stemte overens - kom da til det Resultat at de gjorde de« Mon ikke det var Christian III's bibel?

Johan Sandell arbejdede som stenhugger i Vang. Han gik på arbejde, hentede sin løn og var også ramt af strejken i 1902 blandt stenhuggerne, »Arbejdsnedlæggelse paa Grund af Uenighed om Priskuranten«. I den ledige periode kiggede han på klipperne på Vestregårds jorder - han mente granitten var velegnet til at bryde - og han fremstillede nogle trappesten til gården og hjalp andre med at kløve sten.

Hanne Sandell var ofte på sygebesøg og hun synes at have haft det som en del af sit arbejde, eller snarere som en del af sit kristne hjælpearbejde. Hun omtales i familien som sygeplejerske, og havde formentlig lært sygepleje som ganske ung. Det fremgår dog ingen steder, at hun havde en egentlig uddannelse. Men senere i livet omtales hun i vejvisere som sygeplejerske.

Ægteparret Sandell boede endnu i første halvdel af 1902 hos moderen på Vestregård. De tog begge, men især hende, da Sandell arbejdede i stenbruddet i Vang, del i arbejdet på gården. Hanne Sandell omtaler nærmest kun i bisætninger landbrugs- og huspligterne: der skal køres gødning, lægges kartofler med plov, der er arbejde med husdyrene, de får udbetaling fra me-

jeriet, hun sætter væv op og væver for søsteren, vasker gulve, ordner have osv. Det bruger hun ikke mange ord på - det er hendes og ægtefællens kristne liv, der optager hende - og ikke mindst Johan Sandell og hans virke som prædikant på Bornholm.

Min saligt hjemgangne Mand

Hanne Sandell indleder sin beskrivelse af Johan Sandells dødsleje således: »... han kom her til Bornholm i Aaret 1892. Den

Gang var han med sit Sind fremmed for Gud, ubekymret om sin Sjæl og levede et Liv i Synden uden Haab og uden Gud i Verden«. Sådan kan man læse i: »Nogle Erindringer om min saligt hjemgangne Mand og hans sidste Stunder paa Jorden«. Det blev til ni håndskrevne sider, nedskrevet i august 1907. Johan Sandell døde 16. juli 1907, stærk i troen på sin Gud og Frelser.

Hanne Sandell har bearbejdet sin sorg i sin meget kristne og på en gang både stær-

Stenværksejer Mogensen og stenindustriarbejderne i Vang, 1898. Her arbejdede Johan Sandell i 1902. Fotograf Soltau Sivertsen, Hasle.

Noget Erindringer om min saligt hjemgangs Mand
og hans sidste Stunder paa Jorden.

Johan Edvard Nielsen Sandell var født d. 10 Mai 1871 i Lønning
og kom her til Borupholm i Aare 1892. Den Gang var han med sit Sind
fremmed for Gud, ubekymret om sin Sjæl og havde et Liv i Lynden
uden Haab og uden Gud i Verden. Men den brofaste, og gode Hyde
som har givet sit Liv for Faarene og som søger efter det Fortabte
søgte og fandt ogsaa ham og forblev ogsaa hans eneste Haab og Christ
hans uindværlig; Maat indtil hans sidste Stund.

Hvad Rosenius skriver i sin Afhandling om "Trosh for Guds Bønn
i alle deres Sorgen og Lidelser" kunde vel ogsaa anvendes paa min
hans hjemgangs Ven; thi han maatte smage ret meget af det bitre
han findes i denne arme Verden, ikke ret lang efter at Herren havde
draget ham gennemgik han flere bitre Erfaringer, — men den
hans Gud der jo hvad der er nødvendigt for at holde os ned i Yd-
myghed. Min Mand var af Naturen munter og livlig, men havde dog
deres en selvminstet som fandt sig mindes Na og ofte, vi talte sammen
om Synd og Naade og om Hjertets indre Forhold til Gud og det da
blev os noget uergæende og hjerteprøvende, indtil vi naar ^{hjem} tilhæste noget
af Bibelen eller h. Ets. af Rosenius som noget særlig ransagende — at
det da endte med at vi begge i Forening maatte ned i Støvet ved
Jesu Fodder og raabe til ham om Hjælp i nød al Fælskhed og Selvlid
Og Guds ^{hans} Bønners Opfordring, og det han jo søgte i Paarust
og Lønning og søgte at aflægge et Vidnesbyrd om den Fælsk som havde

Hanne Sandells optegnelser om ægtefællens død i 1907. Tilhører familien Westh.

ke og ydmyge tekst om ægtefællens sidste
stunder. Hun får også beskrevet, at han var
blevet opereret på Frederiks Hospital i Kø-
benhavn i 1906 for en kræftsvulst, at han
havde mavesmerter, at læge Borch fra Al-
linge gav ham morfin og at det helt givet
var kræften, der var skyld i, at 16. juli blev

hans »Flyttedag«. Sandell havde dog for-
inden haft kræfter til en rejse til Jylland,
hvor han prædikede for kristne venner,
men turen havde været hård for ham og
bag efter gik det hurtigt ned ad bakke. Han
blev begravet af pastor Lund i Ols Kirke
20. juli 1907.

Johan Sandell havde efterkommere

Johan og Hanne Sandell fik ingen børn. Men i et brev, der en dag i januar 1994 lå på museets skrivebord - historien om fundet af den gamle bibel var nået vidt omkring - blev der fortalt endnu en historie om stenhuggeren fra Blekinge. John Olsen fra Kastrup kunne berette, at hans bedstemor, da ugifte Laurensine Kristine Michelle Olsen 26 år, født i Vestermarie i 1867, havde fået en datter Eva i 1894. Hun havde da boet i Sandvig, men havde født datteren hos forældrene i Ypnasted, Østermarie. Som barnefader var udlagt: Stenhugger Johan Edvard Nielsen Sandell af Sandvig. Den lille pige blev døbt Eva Laurine Hansine Olsen - og blev iflg. brevskrivaren senere gift med en kaptajn på Østbornholmskies dampskib Carl.

Men det var ikke John Olsens egentlige ærinde. Hans egen far hed Hans Michael Olsen. Han blev født i 1896 og døbt i Allinge Kirke, men her var faderens navn ikke opgivet. Moderen var sytjungen Laurensine Olsen, som boede i »Huset ved Hammersøen«, Humledal. Kunne det nu være Sandell, der en gang til havde været på færde, spurgte Johan Olsen. Det ville han selvfølgelig så gerne vide! Laurensine blev senere gift med en svensk stenhugger, Svend Johan Pohlson, og de fik seks børn sammen.

I familien Westh fortælles det, at Hanne fik reddet sin svenske mand fra en dårlig livsførelse, hun fik trukket ham ind i det stærke, kristne liv, hun kendte fra sin egen familie. At han havde haft problemer med alkohol - og altså også med uægteskabelige børn, som man i de fleste kredse dengang anså som en stor skam - talte man ikke om. Det er ikke sikkert Hanne Sandell kendte til sin mands tidligere forhold, eller blev det snarere tiet ihjel? Hanne Sandell flyttede efter mandens død til Nexø. Sandells datter flyttede ifølge John Olsen

også til Nexø, og gad vide om hun kendte til sin stedmor?

Søstrene Esther og Sara overtog et pensionat efter Hanne Sandell i Damgade 5-7 i Nexø i 1930'erne. (Bygningen opført 1933). Søstrene flyttede senere ned i Havnegade 25-27. Hanne var i vejviseren fra 1922 og 1927 tituleret som sygeplejerske og i 1933 som forhenværende sygeplejerske. I 1946 tituleredes hun som rentrice, men havde tre lejere boende.⁷ Hanne Sandell døde 8. september 1946.

En ganske særlig bog

Da jeg i 1993 erhvervede en gammel bibel i Hareløkkerne, havde jeg ikke i min vildeste fantasi forestillet mig, at den rummede så mange historier, at så mange skæbner kunne være knyttet til den. En bibel er dog en bog som så mange andre, men netop fordi det er en bibel, som vi i generationer har lært at knytte til det åndelige og kirkelige liv, ja så bliver den naturligvis også til noget ganske særligt. Den er med sine stærke beretninger og sin fantastiske historiske og religiøse betydning en så integreret del af vores kulturkristne arv, at den aldrig bliver ligegyldig. Jeg kunne forestille mig, at Hanne Sandell ville være tilfreds med, at hendes og Johans historie er knyttet til hans gamle bibel fra 1550. Men jeg er sikker på, at hun ville have foretrukket, at jeg havde formuleret det på en anden måde, med det ordvalg og de kristne tolkninger, hun selv benyttede i sine skrivelser.

Den første danske bibeloversættelse fra 1550 endte således sin »vandring« på Bornholms Museum i 1993. Den kom hertil med en svensk stenhugger og prædikant - og på den måde blev den også en lille del af historien om de svenske indvandrere.

⁷ Oplysninger om Johan og Hanne Sandell og pensionatet i Nexø fra Erik Gornitzka, Nexø.

Vinteren 1890-1891. Bornholms Højskole i Østermarie. Martin Andersen (Nexø) står i bagerste række nr. seks fra venstre. Murer Nils Larsson er nr. fem fra venstre i midterste række. Skolens forstander Alfred Foverskov og hans hustru Cecilie ses foran i midten. Bornholms Museum.

Nils Larsson fra Vallby, murermester i Allinge

Af Niels-Holger og Jeppe Eimose Larsen

Dette er en kort historie om den svenske immigrant Nils Larsson, der ligesom mange andre svenskere flyttede til Bornholm i anden halvdel af det 19. århundrede for at søge arbejde. Det er historien om en ung mand, der med store ambitioner, dygtighed og en vældig flid, satte et lille fingeraftryk på »verdenslitteraturen«, blev murermester og byggede huse i Allinge, fik to sønner, for at dø alt for tidligt, blot 29 år gammel.

Året er 1890. Den unge mand, Martin Andersen, gik på Bornholms Højskole i Østermarie, hvor han året før var blevet tilbudt kost, logi og deltagelse i undervisningen som betaling for at holde gang i højskolens mange brændeovne. Vinteren 1890-1891 var Martin altså igen på højskole, men havde som arbejder svært ved at falde ind i slængt af bondedrenge i hans klasse.¹

»Heldigvis«, skriver Martin Andersen Nexø i sine erindringer, »var der endnu en Arbejder som Elev på Skolen, en ung svensk Murer Nils Larsson. Foverskov [højskoleforstanderen] havde givet os

Niels-Holger Larsen er tømrer, bygningskonstruktør og arkitekt med mangeårigt virke med bevaring af bygningskulturen. Jeppe Eimose Larsen er datalog og IT-udvikler på Det Kongelige Bibliotek.

Kammer sammen, vi gjorde lange Ture og betroede hinanden vore Fremtidsplaner. Nils Larsson, der trods sin Ungdom var en af Øens hurtigste og dygtigste Murere, havde allerede lagt sig Penge op; naar han havde arbejdet et Par Aar endnu, vilde han over og studere til Arkitekt. Da Skolen var forbi, kunde vi ikke tænke os at skilles; vort Samvær havde udviklet sig til vel det skønneste og uegennyttigste Forhold af alle - ubrødeligt Kammeratskab [...] Nils Larsson var Mestersvend, og hans Mester ventede utaalmodigt paa, at han skulde vende tilbage. »Nu kommer du med og bliver min Haandlanger« sagde han. »Jeg skal nok sørge for, at du tjener ordenlig og faar Arbejde du kan magte.« Vi kom først i Gang ved Byggearbejdet paa en Cementfabrik ved Rønne, siden kom vi igen ned til Østermarie og fik Arbejde på en ny Granit-

¹ www.sams-arkiv.dk

Den netop færdigbyggede Østermarie Kirke i 1891. Stilladserne er netop kommet ned, der er ryddet op, folkene står sammen med arkitekt Mathias Bidstrup bag ved fotografen og ser tilfredse på deres værk - blandt dem murersvend Nils Larsson og arbejdsmand Martin Andersen. Eller også er de alle sammen i gang med nye opgaver. Foto Chr. A. Møller, Sct. Mortensgade i Rønne, Mathias Bidstrups foretrukne fotograf og også med i Valgmenighedskirken. Bornholms Museum.

kirke, der blev opført ikke langt fra Høj-skolen.»²

Udover hjælpen med murerarbejde, er det helt oplagt, at Nils har været en digterisk inspiration for Nexø. Nexø-forskeren Henrik Yde fremhæver i sin Nexø-biografi, at Nils med sine historier om rejsen til Bornholm og sit arbejde som tjenestedreng har givet Nexø nogle af de grundlæggende brikker i hans store roman Pelle Erobreren, som blev udgivet ca. 15 år efter deres samvær på Højskolen.

Denne Nils, som henholdsvis er farfar og

oldefar til denne artikels forfattere, er blot en af de mange svenske immigranter, der i sidste halvdel af det 19. århundrede søgte arbejde i Danmark. Mange tog til Bornholm og blev ansat som arbejdere i landbruget og i den voksende råstofindustri på Bornholm, blandt andet i stenbruddene.

Vi har gravet i familiekronikerne, haft kontakt med svenske slægtsforskere og gransket i forskellige historiske kilder fra Nils' levetid. Ad den vej har vi sammenstykket den historie, der udspinder sig om Nils Larssons liv.³

2 Martin Andersen Nexø, For Lud og Koldt Vand, 1937, Gyldendalske Boghandel, p. 141.

3 <http://www.osterlen.com/slaktforskning/>

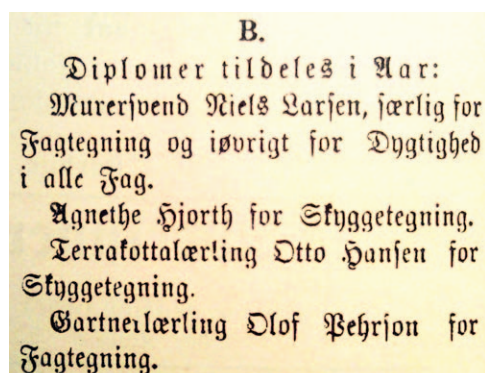
Nils var født den 5. april 1868 i Vallby i Skåne, der ligger på vejen fra Ystad til Simrishamn. Nils var den næstældste i en søskendeflok på fem, to drenge og to piger samt en plejesøn. Faderen, »Åbo« dvs. husmand Lars Månsson, var født 1830 i Glivarp og moderen Elsa Carlsson, 1832 i Borrbj. De havde deres børn boende hjemme i relativt mange år, og tilmed fik de børn i en dengang sen alder.⁴

Man kan let forestille sig, at det har været en forarmet familie i en svær tid, hvor mange svenskere udvandrede.⁵ Der udvandrede alene fra Vallby, der næppe har haft over få hundrede indbyggere, omkring 68 personer til Bornholm i perioden 1866-1896, flest i 1870'erne og 1880'erne.⁶

Som blot 14årig udvandrede Nils. Faderen Lars Månsson var da 52 år og moderen Elsa 50 år. Den første maj 1882 rejste Nils til Bornholm.

Fra avisernes nekrologer og nogle senere mindeord ved vi, at Nils, efter ankomsten til Bornholm, fik arbejde som tjenestedreng på en gård i Sose. Om søndagen gik turen ofte til beværtningen i Stampen ved den gamle vandmølle, hvor lønnen blev brugt i kammeraternes muntre selskab. Det blev for meget for bonden, og Nils endte på landevejen uden penge og arbejde. Men her samlede en snedkermester Jensen fra Vestermarie Nils op. Han blev murerarbejdsmand, boede hos snedkermeisteren og blev udlært murersvend. Nils blev rettet op fra sit unge udsvævende liv og fulgte undervisningen i fire vintre på Rønne Tekniske Skole, hvortil han spadserede fra Vestermarie.

Nils Larsson kom på vinterkursus på den grundtvigianske Bornholms Højskole i

Diplomer uddelt af Teknisk Skole i Rønne, 4. april 1893, bl.a. til »Murersvend Niels Larsen, særlig for Fagtegning og i øvrigt for Dygtighed i alle Fag«.

Østermarie vinteren 1890-91 og det var her, han mødte Martin Andersen (Nexø), som omtaler Nils i sine erindringer »For Lud og Koldt Vand«, som en flittig og stræbsom murer med høje ambitioner - han vil gerne være arkitekt og interesserer sig for italiensk arkitektur. Næste vinter, 1891-1892, rejste Nils til Vallekilde Håndværkerhøjskole og blev der yderligere indfanget af grundtvigianismen. Han deltog også i Statens Tegnekursus.⁷

Vi møder igen Nils i 1894-98 som ejer af huset Kirkegade 1 i Allinge. Han blev viet til Karen Pedersen 12. maj 1894 og i kirkebogen er angivet, at arkitekt Mathias Andreas Bidstrup og jernstøber ved Nordre Jernstøberi Hans Peter Bidstrup var med som forlovere - og det var ikke »hvem som helst« på Bornholm. Begge var de grundtvigianere og Nils har kendt Mathias Bidstrup fra Teknisk Skole og arbejdet som murer ved flere af hans byggerier, udover opførelsen af kirken i Østermarie.

Karen Pedersen, vores farmor og oldemor, var født i Starup ved Jelling. Hun var

4 Oplysninger fra Østerlens Släkt- och Folklivsforskarförning.

5 <http://www.ts.skane.se/fakta/1800talets-svenska-emigration>

6 www.bslf.dk Svenskere på Bornholm 1840-1955.

7 Nekrolog 3. april 1898 Bornholms Avis, nekrolog 6. april 1898, Bornholms Tidende. Mindeord 2. april 1923.

datter af en hjulmager. Hun rejste til Allinge 1. maj 1892. Ifølge hendes bevarede skudsmålsbog tog hun til Rønne den 12. marts 1893 og fik arbejde som mejerske på mejeriet Godthåb i Rønne. Den 5. juni 1894 kom hun tilbage til Allinge, godt to uger efter sit bryllup med Nils. Man kan gætte sig til, at Nils og Karen har mødt hinanden på Højskolehjemmet i Rønne, hvor de muligvis begge har boet til leje. Med giftermål og gode arbejdsforhold er

Karen og Niels Larsens hjem Kirkegade 1 i Allinge, fotograferet i 1895 med den ældste søn på Karens arm. Niels Larsen har uden tvivl muret den fine gavl mod gaden - angiveligt året før familien købte huset og flyttede ind. Foto i privateje.

unge Nils' store arkitektdrømme blevet fortrængt - kort tid efter blev Karen gravid med deres første søn Ejnar.

I Allinge havde Nils fået arbejdet med at mure den meget smukke Tekniske Skole, der skulle være et manifest over godt håndværk efter arkitekt Mathias Bidstrups tegninger og anvisninger. Foruden sin murervirksomhed deltog Nils aktivt i Allinges Forskønnelsesforening, i byens Foredragsforening og han underviste på Teknisk Skole. Han var efter sigende tillige en dygtig skytte i Skytteforeningen.

Livet gik altså godt for Nils. Med to børn, en god kone, et velbetalt arbejde og en anselig rolle i Allinges byliv kunne Nils vel kun glæde sig over sit livs udvikling. Flere væsentlige byggerier i Allinge blev opført under hans hånd i løbet af meget få år. Han ejede nogle byggegrunde og havde sikkert store planer.

I efteråret 1897 fik Nils overdraget arbejdet med at opføre doktor Borchs Villa, som han engagerede sig meget i. Det var og er et anseligt byggeri med det let genkendeligt udsigtstårn i Vestergade 15 - en af de mest markante bygninger ved indkørslen til Allinge. Dette store projekt blev for den unge murermester den sidste store bedrift, inden døden tog ham i en alt for ung alder. Netop som spærene var rejst på villaen døde Niels efter et kort og smertefuldt sygeleje med meningitis den 2. april 1898, blot 29 år gammel. Karen sad tilbage som enke med to små sønner, Ejnar Søren Larsen, født 2. april 1895, altså præcis tre år gammel på Nils' dødsdag og den yngste søn Holger Frederik Larsen, født 24. nov. 1897, knapt et halvt år gammel.

Viljestærk med mindet om sin mands sidste, men stadig uafsluttede byggeri, valgte Karen at videreføre murervirksomheden og derigennem færdiggøre doktor Borchs store villa. Ved Nils' opsparede midler og murerfirmaets renommé formåede hun at værne om familielivet, sik-

Den nyopførte Tekniske Skole i Allinge 1895, tegnet af Mathias Bidstrup. Nils Larsson var murer på byggeriet. Foto Ad. Petersen, Allinge. Bornholms Ø-arkiv.

kert hjulpet af gode venner i Allinge og måske også med støtter fra Rønne.⁸

I 1901 besluttede Karen sig for at flytte til Rønne, hvor hun blev bestyrerinde på Højskolehjemmet, hvor hun var værtinde for restaurant, mødevirksomhed og pensionærer. Hun var kendt som et venligt, smilende og kærligt menneske. Da Højskolehjemmet lukkede og bygningerne solgt til Industriforeningen i 1910, købte hun det gamle posthus på hjørnet af Østergade og Snorregade, hvor hun indrettede pensionat. Mathias Bidstrup var arkitekt på det ny

posthus på Lille Torv, opført 1910. Måske hjalp han hende med den ny investering?

Karen opfyldte sin afdøde mands ønske om at give sønnerne en god skoleuddannelse og senere uddannelse på Teknisk Skole. Den ældste søn Ejnar blev murer, flyttede i 1923 til København og blev der senere murermester. Den yngste - vores far og farfar Holger Frederik Larsen - blev tømrer, udlært på Frydenlund Byggeforretning, hvor han indtil sin død i 1954 var tømrerformand.⁹

Således lever mindet om den unge svenske immigrant Nils Larsson videre i både blodets bånd og som inspiration for hovedpersonen i et af vore større litterære værker - Pelle Erobreren. Et værk, der for mange

⁸ Oplyst af ark. Jens Riis Jørgensen: Bygninger Niels Larsen opførte i Allinge som murermester: Kirkegade 1 (bolig), Kirkegade 5, Kirkegade 13, Lindeplads 1, (Grunde i Pilestræde 1,3 og 5), Pilestræde 4, Pilestræde 13, Pilestræde 15, Sverigesvej 1, Vestergade 8, Vestergade 10, Vestergade 12. Storegade 25 (Vestergade 15) (Borch's villa).

⁹ Familiealbum med fotos og oplysninger.

Læge Sigfred Borchs store ejendom i Vestergade i Allinge, Nils Larssons prestigebyggeri, blev også hans sidste. Han døde blot 29 år gammel og hustruen Karen måtte færdiggøre arbejdet med gode venners og håndværkeres hjælp. Foto læge Sigfred Borch - han er selv med på billedet - lige efter 1900. Bornholms Ø-arkiv.

Karen med de to sønner på Højskolehjemmet i Rønne. Det eneste portræt vi kender af Nils Larsson - bortset fra billederne fra Højskolen og Kirkegade i Allinge - hænger på væggen bag Karen. Hun blev aldrig gift igen. Foto i privateje.

- noget fejlagtigt - er blevet synonymt med tilværelsen som svensk immigrant.

Nils er dog et eksempel på, hvordan en ung »vautehorra« arbejdede sig op, med hjælp fra folk, der af »barmhjertighed« og grundtvigiansk hjælpsomhed, sørgede for at han fik en solid uddannelse. Støtten og opbakningen fra en håndværksmester i Vestermarie, Højskolen i Østermarie og Teknisk Skole i Rønne har haft afgørende betydning for Nils, og forstanderen på Teknisk Skole, arkitekt Mathias Bidstrup, har kunnet aflæse et talent, som han understøttede og hjalp frem.

Trist at Nils skulle gå bort så tidligt. Men forbavsende hvor meget han nåede at sætte i værk i Allinge, hvor hans byggerier stadig kan ses. Allinge Tekniske Skole og Borchs villa er de væsentligste synlige minder om en dygtig murermesters indsats.

En pudsighed - og sådan gik det vel for de fleste indvandrere - er at Nils meget snart fordanskede sit navn til Niels Larsen, som er hans navn i avisomtaler og i arkivalske oplysninger. Det har endelig været interessant at erfare, at nogle oplysninger i nekrologer og mindeord har måttet justeres i forhold til realiteterne, de har måske været pyntet lidt i respekt for en dygtig og stræbsom person, og sikkert under hensyn til den unge enke. Ikke alt kan blotlægges med data, og der forbliver lidt til fantasien i familiekroniken, som med denne fortælling er blevet væsentlig mere fyldig. Resten får vi måske først at vide, når eller hvis »Skt. Peter« lukker os ind!

Tak til arkitekt Jens Riis Jørgensen for væsentlige oplysninger om Niels Larsens virke og byggerier i Allinge.

Ægteparret Stine og Peter Lyberg ved brylluppet 1885. Kopi af ældre foto ved Kaare Rasmussen, Rønne.

To svenske indvandrerfamilieskæbner

Af Svend Aage Møller

I begyndelsen af juni 1848 forlod et svensk ægtepar deres hjemstavn på Øland, som er en del af Kalmar Län, og drog til Bornholm, hvor de slog sig ned ved Leuka et par kilometer syd for Hasle. Det var Jonas Lyberg, som er angivet at være 52 år, og hans kone, Stine Kaisa Nielsdatter, som var 24 år, og altså betydeligt yngre end ægtefællen. De to blev det ene af mine fire par tipoldeforældre på min fars side.

Noget senere kom en ung mand og en ung pige uafhængigt af hinanden til Bornholm og blev tjenestefolk på øen, nærmere bestemt på Hammersholm. De blev senere gift. Det var Pehr Karlsson, som kom fra Blekinge, og Kjersti Pederdatter, som var fra Skåne. Ved folketællingen i 1870 var han 26 år og hun 17.

De to blev det ene af mine to par oldeforældre på min mors side.

Derfor har jeg af personlig interesse efterforsket deres livsløb lidt nøjere og redegør i det følgende herfor i håb om, at det har en vis almen interesse.

For begge familier gælder det imidlertid, at de fik en noget ublid tilværelse her på øen. Sygdom og tidlig død gjorde sig gældende, især for Lyberg-familiens vedkommende, men også andet kom til. Det var

Svend Aage Møller. Tidligere højskolelærer på Bornholms Højskole, har bl.a. udgivet en publikation om Højskolens historie. Arbejder med højskolernes historie på www.sams-arkiv.dk

dog noget, der også indtraf for mange andre dengang.

Det er i øvrigt ikke ret meget, der har kunnet findes af oplysninger om dem. Det eneste er, hvad der findes i folketællingslister og kirkebøger, et par enkelte ting i skifteprotokoller samt nogle enkelte andre ting, men det er dog nok til, at der tegner sig et billede.

Lyberg-familien

Jonas Lyberg angives et sted at være født den 20. januar 1795 et sted i nærheden af Kalmar. Et andet sted angives Øland at være fødested for både mand og hustru, hvor de ifølge en overlevering i familien også kom fra, inden de rejste til Bornholm.

Christine Keisa Nielsdatter, som hun skrives de fleste steder, må ifølge aldersangivelserne være født omkring 1822 og var

således omkring 27 år yngre end manden, men aldersangivelserne varierer generelt noget i folketællingslisterne.

Det fremgår af kirkebogen for Klemensker sogn, at de, som ovenfor nævnt, var kommet hertil i juni måned 1848, men de blev først registreret som tilflyttere den 12. november. Det fremgår af flere detaljer, at de formodentlig fra begyndelsen bosatte sig i Leuka et par kilometer syd for Hasle. Således var fire af fem faddere ved deres første søns dåb året efter fra nabolaget, og én af dem nævnes som *Caroline Gunberg i Kulværket*.

De slog sig ned i det område, der dengang kaldtes Klemensker Strandmark, men som snart efter blev udskilt fra Klemensker og lagt under Hasle som følge af kulbrydningen og den delvis deraf følgende industri. Derfor figurerer familien i kilderne både under Klemensker og Hasle.

Jonas Lyberg omtales først som husmand, arbejdsmand og daglejer, men i 1852 nævnes han som kulgraver i forbindelse med et bryllup, hvor han var forlover, og senere igen kaldes han kularbejder. Derfor har han formodentlig det meste af sin tid haft arbejde ved det nordligst beliggende Hasle Kulværk. Dette og det andet kulværk i Sorthat, lidt sydligere, beskæftigede netop omkring denne tid en del mennesker, hvoraf en betydelig del var indvandrede svenskere. Det ses af folketællingslisterne for Klemensker og Hasle, og især for Nyker, hvor de fleste af dem var bosat, formodentlig i lokaliteterne Sorthat og Muleby.

Ved folketællingen for Klemensker 1850 ses det, at Lybergs har boet i samme hus som en anden svensk familie, Haagen Gunberg, hans kone og tre børn, samt en anden ugift svensker. Han er der »blevet til« *Jens Lyberg* og hun til *Stine Kjeldsen*. Det er dog ingen tvivl om, at det er dem, det drejer sig om, men de forskellige stavemåder gør det undertiden noget svært at finde rede i tingene. Det ser da også ud til,

at der især ved folketællingerne har gjort sig forståelsesproblemer gældende.

I 1852 fremgår det af notitsen om det førnævnte bryllup, at familien Gunberg var flyttet til Sorthat, og Lybergs havde derefter deres eget. Men i nabolaget boede en del andre svenskere, både familier og enlige, hvor mændene nævnes som daglejere og formodentlig har været beskæftiget i kulværket.

Christine og Jonas Lyberg fik i løbet af de følgende ca. ti år fem børn. Den 13. juli 1849 fik de det første barn, en søn, Karl Johan Lyberg, som blev døbt den 29. juli, men han nåede kun at blive 9 uger gammel, idet han døde den 17. september.

Den 17. marts 1852 fik de det næste barn, en pige, Christine Sophie Lyberg, men om hende hedder det, at hun døde inden dåbens bekræftelse i kirken. Hun døde den 16. maj, to måneder gammel.

Næsten nøjagtig ét år senere, den 26. marts 1853, fik de endnu en pige, Caroline Sophie Lyberg, men om hende hedder det senere, at hun blev berøvet forstanden efter fødslen. Det sandsynligste er dog, at det var sket som følge af komplikationer ved selve fødslen.

Tre år senere, den 10. august 1856, fik de så igen en pige, Josephine Mathilde Lyberg, som udviklede sig normalt, men alligevel kun nåede at blive 13 år gammel.

Endelig fik de den 8. oktober 1859 en søn, Peter Otto Lyberg, som blev den, det blev forundt at føre slægten videre, men alligevel døde som ung af tuberkulose.

Ved folketællingen for Klemensker 1860 angives Jonas Lyberg at være 64 år (men det skulle nok have været 65), og han benævnes stadig som kularbejder. Christine Keisa er der selvfølgelig også samt deres tre overlevende børn på syv, fire og under ét år.

Fire år senere, den 2. februar 1864 døde Jonas Lyberg, 69 år gammel, og blev begravet den 7. februar, knap 16 år efter ankomsten til Bornholm.

Kun godt et par år senere, den 26. juli 1866, døde Christine Keisa også. Det voldt noget besvær at finde hende, for hun var blevet bragt til sygehuset i Rønne, hvor hun efter meget kort tid døde. Hun nævnes rigtigt som enke, men også som fattiglem, så vi må formode, at hun og børnene efter faderens død har fået fattigdomsunderstøttelse. Hendes død blev registreret i Rønne sogns kirkebog, mens der intet er i Hasles sogns kirkebog. Også i den forbindelse er der forskellig stavemåde. I kirkebogen kaldes hun Kirstine Lybye, i en notits i skifteprotokollen for Rønne kaldes hun Kirstine, Lyngbyes Enke. Først i en notits i Nørre Herreds skifteprotokol er det rigtigt, Kirstine, Lybergs Enke.

Ved folketællingen 1870 for Hasle er deres tre overlevende børn registreret, 16, 13 og 10 år gamle, og de angives alle at være forsørget af fattigvæsenet. Den ældste, mentalt handicappede af pigerne, Caroline Sophie, og sønnen, Peter Otto, var i pleje hos en daglejer ved navn Hans Morten Kjøller og senere hos hans enke, Andrea Ulrikka Kjøller.

Den yngste af pigerne, som da kaldtes Jenssine Mathilde, havde imidlertid en anden bopæl, idet hun var i pleje hos en afdød smedemesters enke, Karen Margrethe Hersted. Den 29. maj samme år døde hun imidlertid også, 13 $\frac{3}{4}$ år gammel, og blev begravet den 3. juni.

Peter Otto Lyberg blev konfirmeret den 5. oktober 1873, og han er noteret for at have »*God Kundskab og meget god Opførsel*«.

Ved folketællingen 1880 for Rutsker træffer vi igen Peter Otto Lyberg (som her er kaldt Kyberg). Han var blevet 20 år og var tjenestekarl på Risegård, som tidligere havde heddet Barkvistegård. Ejeren hed Andreas Peter Riis og konen Augusta Petrea f. Westh.

På samme tid var Kirstine Sophie Karoline Larsen, kaldet Stine, 23 år, født 7. de-

cember 1856, tjenestepige på Hanneskovgård - senere Væbogård - i samme sogn. Hun stammede fra fiskerlejet Tejn, hvor hendes far var snedker.

Man kan læse i en senere folketællingsliste, at de to blev gift i 1885, men det er ikke lykkedes at finde nogen notits om det i nogen kirkebog. Det står imidlertid fast, at de ifølge kirkebogen for Rutsker den 29. november 1886 fik en datter, som fik navnet Andrea Petrea Lyberg, senere altid kaldet Petrea. Hun blev døbt den 1. januar 1887 i kirken sammen med to andre børn. Peter Otto Lyberg angives fortsat at være tjenestekarl på 33. slg., Risegård, og Stine Sofie Caroline er 29 år.

Knap to år efter, den 24. september 1888, døde Peter Otto Lyberg imidlertid også, kun 28 $\frac{3}{4}$ år gammel. Han betegnes som indsidder i fiskerlejet Tejn, og der er derfor ingen tvivl om, at de har boet hos hans svigerforældre i Tejn den sidste tid; efter en notits i kirkebogen dog kun i tre dage. Det hedder et sted, at han efter eget ønske blev begravet på Rutsker kirkegård den 30. september. Ifølge en overlevering i familien var dødsårsagen tuberkulose, der var skyld i mange dødsfald dengang.

Den mentalt handicappede søster, Caroline Sophie, boede stadig hos enken Andrea Ulrikka Kjøller. Denne havde i 1880 også en logerende, Johanne Jensen, født Mathiasen, som stammede fra Algutsboda i Småland og var væverske. I 1890 ser det ud til, at hun havde overtaget plejeforpligtelsen for Caroline efter Andrea Kjøllers død. Caroline døde den 25. juni 1893, 40 år gammel.

Peter Otto Lybergs enke, Stine Lyberg giftede sig ikke igen, men levede resten af sin tid alene og ernærede sig i mange år som husholderske forskellige steder. Ved folketællingen 1890 var hun husholderske på 27. slg. Bukkegård i Nyker. Hun var da 33 år, og hun havde datteren Petrea, som betegnes som plejebarn, med sig. I 1901

var hun blevet husholderske for en enke-mand, Hans Kofoed Marcher, på en mindre landejendom, Murehus, i det nordlige Klemensker. Mens hun var der, blev datteren, Petrea, konfirmeret i Klemens kirke med karakteren mg, hvilket de fleste af pigerne havde fået.

Efter nogle få år blev Stine Lyberg husholderske for en anden enkemand, Peter Christian Kofoed, og dennes søn, Christian Mathias Kofoed, på Ll. Muregård, som ligger tæt ved det andet sted.

I mellemtiden var Petrea efter konfirmationen naturligvis kommet ud at tjene. I 1903, da hun var 16 år, fremgår det, at hun var på Skrubbegård, og der havde den fem år ældre Hans Jørgen Møller, også været. I hvert fald var han der et par år før, så de har sandsynligvis tjent sammen i længere tid. Hvorom alting er, så blev de to gift i Klemens Kirke den 9. november 1903. Han var 22 år, født den 15. maj 1881, og fra et husmandssted i nabolaget, og hun var endnu kun 16 år, men fyldte dog 17 år 14 dage senere. Han havde allerede erhvervet sig en lille landejendom i nærheden, Vibelyst, hvor de blev bosat. De fik deres første barn, Dagny Ingeborg, den 20. maj 1904, og det er naturligvis baggrunden for det tilsyneladende hastværk med at blive gift. I årenes løb fik de yderligere ti børn, hvoraf den næste i rækken, Thorvald Andreas Møller, blev min far.

Ejendommen, Vibelyst, var fra begyndelsen ikke ret stor, men ved tilkøb og opdyrkning blev den efterhånden til et såkaldt to-hestes-avl på i alt ca. 20 tdr. land. Den blev senere overtaget af en af sønnerne.

Stine Lyberg var husholderske på Ll. Muregård i en del år, og da min far kom i 11-12 års alderen, har han fortalt, at han af og til blev sendt derover for at hjælpe til i landbruget. Hen imod 1920 flyttede ejeren og hans søn til den noget mindre ejendom »Fædresminde«, som ligger ved landevejen. Stine fulgte med og var der formentlig

indtil sønnen blev gift et par år senere. Hun boede sine sidste år hos datteren og svigersønnen på Vibelyst og døde den 22. juli 1937, 80 år gammel. Efter skildringer i familien var hun en bestemt og viljestærk kvinde, egenskaber, der i høj grad gik videre til datteren, Petrea.

Karlsson-familien

Det andet par, som fik betydning for min herkomst, var som nævnt i indledningen, Pehr Karlsson og Kjersti Persdatter.

Det er ikke lykkedes at finde frem til præcis, hvornår Pehr Karlsson kom hertil, men det må have været i løbet af 1860'erne. I 1870 angives han at være 26 år, og at han var født i Blekinge.

Om Kjersti Persdatter er der derimod langt bedre oplysninger. I en fortegnelse over skånske indvandrere til Bornholm¹ oplyses det, at hun som 16-årig brød op fra Katslösa og kom til Hasle den 27. marts 1869. Katslösa ligger ca. 10 km vest for Ystad. I Allinge sogns kirkebogs notits om hendes død oplyses det desuden, at hun var født den 15. december 1852 i Genarp församling² i Malmøhus Län i Skåne. Det ligger ca. 30 km øst for Malmø.

Ved folketællingen 1870 angives ægteparret som nævnt i indledningen begge at være tjenestefolk på Hammersholm i Allinge landdistrikt. Det er formentlig karakteristisk for situationen, at der ved folketællingen 1860 ikke var nogen svenske tjenestefolk på gården, mens de i 1870 var i alt fem.

Tre år senere dukker Pehr Karlsson og Kjersti Persdatter op i annalerne igen. Ifølge kirkebogen for Allinge blev der anmeldt en fødsel af en pige den 25/4 1873, Emma

1 Liste over 3365 personer som er udrejst fra Skåne til Bornholm i Årene 1837-1910. Ved Jørn Kjeller, Bornholms Ø-arkiv.

2 Sogn eller menighed

Oliva og Alfred Holm foran deres husmandssted, Ellekær, med deres to ældste børn, Agnes og Ejner. Ejendommen havde et jordtilliggende på 3,5 ha og var en udstykning fra Brøddegård. Billedet må være taget i foråret 1910 af en omrejsende fotograf L. Poulsen fra Vejle i det sydlige Jylland. Et par måneder efter var det så, at der opstod brand og hele huset brændte ned.

Sandrine Caroline Carlsson. Moderen var »ugift Fruentimmer Stine Pedersdatter, 20 Aar i Allinge, udlagde som Barnefader Ungkarl Pehr Carlson i Allinge«. Et par måneder senere, den 20. juni, fremgår det af en anden notits, at de var blevet gift i Ols Kirke, »Ungkarl og Daglejer Pehr Carlson 30 Aar gl. af Allinge og Pigen Kjersti Pedersdatter 20 Aar gl. af Allinge«. Et par dage senere, den 22. juni, har de fået pigen døbt i Allinge Kirke.

Ved folketællingen 1880 finder vi dem igen. Per Karlsen, som hans navn nu staves, var da 37 år og havde taget arbejde i den stærkt voksende stenindustri, idet han har kaldt sig stenhugger, og de boede i et hus i Allinge Købstad. Hun kaldtes da Kristine Persdatter. De havde på det tidspunkt fire døtre i alderen syv til under ét år, ovennævnte Emma Sandrine på syv år, Albine Kristine på seks år, født den 2. december 1874, Oliva Margrete på fire år, født 16. september 1876, og Elise Gunilla på under ét år, født 14. februar 1879.

I de følgende år fik de yderligere én datter og to sønner, Juliane Mathilde, født 4. juli 1881, Niels Peter, født 10. december 1884, og Julius Herman, født 12. januar 1888. I notitserne ændres efternavnet gradvis til det danske Karlsen.

Knap et års tid efter den sidste drengs fødsel skete der imidlertid det, at moderen døde den 9. november 1888, blot 35 $\frac{3}{4}$ år. I kirkebogen har man for en stund vendt tilbage til hendes oprindelige navn, *Kjersti (eller Christine) Karlsson*. Hun blev begravet den 16. november.

Den ældste datter, Emma, var på det tidspunkt konfirmeret og ifølge folketællingen 1890 havde hun fået tjenesteplads hos en avlsbruger, Anders Olsen Riis, hvis kone, Ingri, også var fra Sverige. Men ellers stod Per Karlsen tilbage med seks børn i alderen fra 14 år til under ét år. I en overlevering i familien hedder det, at han var noget drikfældig, så situationen var uholdbar. Det

endte da også med, at hjemmet blev opløst, og børnene kom i pleje forskellige steder.

Det ses også af folketællingen 1890. Det fremgår heraf, at Albine og Oliva, der var blevet 15 og 13 år, var plejebørn hos bestyrerinden af fattiggården, Cesilie Andersen, som var 67 år og enke. Juliane Mathilde, som var ni år, var kommet i pleje hos en smedemester, Julius Peter Sonne, hvis kone, Jutilda Apelonias, også var svensk, fra Rønneby i Blekinge. Niels Peter, som var fem år, var i pleje hos Anders Persson, som var fra Melby i Sverige, hvis kone var bornholmer; og endelig var Julius Herman på to år i pleje hos en 58-årig enke ved navn Anna Kristine Hansen. Elise Gunilla, som var 11 år, figurerer ikke i folketællingslisten, men en moster til mig har meddelt, at hun kom til en familie i København og fik det godt.

Pehr Carlsson, som han igen blev stavet, boede alene som 46-årig enkemand i baghaven til et hus. Senere kom han på fattighuset, hvor han døde den 17. maj 1904, 62 år.

Til stor forskel fra Lyberg-familien, hvor der som beskrevet var stor dødelighed, overlevede alle børnene i denne familie. Men de var også nærmest en generation senere, og den meget mindre dødelighed gjorde sig gældende i samfundet som helhed, hvorved befolkningstallet steg meget betragteligt netop i denne tid. Den eneste af søskendeflokken, hvis livsløb skal følges videre frem her, er den tredje af dem, Oliva Margrethe, som blev min mormor og som i øvrigt er den eneste, jeg har nogenlunde rede på.

Oliva Margrethe Karlsen

Oliva Karlsen blev som tidligere omtalt født den 16. september 1876. Fra en lejlighedssang skrevet til hendes 70 års fødselsdag ved vi, at hun blev tjenestepige på forskellige gårde på landet. På et tidspunkt -

Herover ses det nybyggede Ellekær med Oliva og Alfred Holm og deres tre børn foran. Det må være taget i sommeren 1912, idet det mindste barn, som Oliva har på armen, er den pige, som blev min mor, og som er født i december 1911. På originalbilledet kan det ses nederst til venstre, at det er fotografen Ch. L. Sundbøll fra Rønne, der har taget billedet.

formentlig omkring 1900 - kom hun til Pæregård i Olsker, en af de ret store gårde i sognet. Der havde de en fast daglejer, Alfred Emil Holm, som senere blev hendes mand. Han var fra Søndre Kirkebogård, født den 28. august 1874 og således godt to år ældre end hende. Han ejede allerede et lille husmandssted, Ellekær, i nærheden af Brøddegård.

De blev gift i Ols Kirke den 10. maj 1903. I kirkebogens notits står der, at *Bru- dens forældre er døde*, hvilket for faderens vedkommende ikke var rigtigt. Han døde først året efter, men det siger måske noget om, hvordan forholdet til ham var.

På husmandsstedet, som var et gammelt bindingsværkhus med stråtag fik de deres første to børn, Agnes Marie, født 1904, og Ejner Emil, født 1908.

I 1910 skete der imidlertid det, at huset brændte. Det skete den 6. juli, og i en kort omtale i Bornholms Tidende hedder det: *I middags brændte Alfred Holms Sted ved Brøddegård i Olsker. Ilden opstod, mens beboerne sov til Middag og menes at stamme fra Skorstenen. Kreaturerne, hvoraf de fleste var paa Marken, og det meste Indbo reddedes*. Senere hedder det om forsikringen: *Alfred E. Holm, 1. Vdg. Pc. i Olsker havde sit Løsøre forsikret for 2800 Kr. og faar 980 Kr. i Erstatning*.

Ejendommen blev bygget op igen i en helt anden skikkelse efter nye byggemetoder, af mursten og med tegltag. Den 7/12 1911 fik de deres tredje barn, Sandra Margrethe, som blev min mor.

Familien flyttede senere til den noget større ejendom, Lillevang, hvor de fik endnu en datter, som fik navnet Emmy. Min mormor var i øvrigt noget af det mildeste og elskeligste menneske, man næsten kan tænke sig.

De svenske aner

Den svenske indvandring fik således en væsentlig betydning for min herkomst. Men det blev jeg først klar over ret sent. At min farmor havde svenske aner har jeg længe været klar over, men at min mormor havde svenske forældre, er jeg først blevet bekendt med i de senere år. Det har naturligvis haft en vis betydning, at min mor ikke har kendt sin mors forældre, idet de var døde, før hun blev født, men min mormors familiebaggrund har formentlig også været noget, man ikke snakkede så meget om.

Hele forløbet kan i øvrigt nok give anledning til lidt eftertanke. I Steen Steensen Blichers novelle E Bindstouw lader han den historisk bevidste Peer Baastrup sige: »Havde min Oldefars Oldefar været ræd af sig, saa havde jeg knap siddet her«, hvorefter han gør rede for, hvordan denne forfader ved en frimodig optræden over for herremanden fik sikret sig en jordlod, som han og hans efterkommere i de mange generationer efter kunne opretholde livet ved. Omsat til min egen situation kan man sige, at hvis Peter Otto Lyberg før sin tidlige død ikke havde nået at få en så livsduelig datter som min farmor, Petrea, så havde jeg heller ikke været her.

Men han er naturligvis kun én af mine aner, i dette slægtled én af i alt otte. Jeg plejer undertiden, når talen er om sådanne emner, lidt for sjov at sige, at jeg er tre ottendedele svensker. Peter Otto Lyberg udgør i kraft af sine svenske forældre den ene ottendedel, mens Kjersti og Pehr Karlsson udgør de to andre. Det er tæt ved det, som en højskolepige fra Sjælland, som i 1882 var elev på højskolen i Østermarie, skrev i et brev hjem til forældrene, at »... vi havde det svært i førstningen ved at forstå bornholmerne; thi de ere vist halvt svenske ... «³

3 Fra Breve fra Tusmørket ved Dagmar Nielsen. Bornholmske Samlinger, 2. række, 11. bind, 1977, side 59.

Tærskning på Haldsminde, et lille husmandssted lige oven for Tejn, som Oliva og Alfred Holm flyttede til i 1937, efter at sønnen, Ejner Holm havde overtaget deres tidligere ejendom, Lillevang. Billedet er formentlig taget i et af de nærmest følgende år. Oliva Holm ses ved hushjørnet til venstre for en anden kvinde, mens Alfred Holm står længst til venstre i gruppen ved tærskeværket. Manden med høtyven, »kjivan«, i kornstakken er sandsynligvis sønnen, Ejner Holm. De øvrige er ukendte, men foruden de faste folk, der fulgte med tærskværket, kan det være andre medhjælpere, hvis koner og børn er mødt op til fotograferingen. Billedet er taget af Kaare Rasmussen, Rønne.

Alfred Holm døde 6. januar 1948. Oliva Holm blev boende i huset en del år mere, men flyttede så til sønnen på Lillevang. Sin sidste tid tilbragte hun hos den ældste datter på Bækkelund ved Olsker by. Hun døde den 8. oktober 1960.

»Løkkeej« Nils Pehrsson, Snogebæk

Af Melvin Erik Pedersen

I 1871 var Nils Pehrsson blot 16 år gammel, da han kom fra Sverige til Bornholm for første gang, og for at søge sæsonarbejde. De jobs, der var ledige til den type arbejdssøgende, var ikke de bedste på markedet, men alligevel var de eftertragtede, for lønnen på øen kunne være op til tre gange højere end hjemme i Sverige.

Indkvarteringen, som man fik anvist, kunne være meget sparsom og som oftest et aflukke i et hjørne af en stald. Her kunne man så indrette sig bedst mulig, med de sanitære forhold sammen med dyrene. Kosten var ikke altid kogekunst af høj klasse, der var tidspunkter, hvor man måtte nøjes med valset korn, blandet op med skummet mælk, ganske som det dyrene fik.

Nils har berettet, at der var steder, hvor indvandrere som han, endda juleaften, måtte sidde på deres staldkammer og herfra opleve, hvordan julen blev fejret i høj

Melvin Pedersen er født i 1935 på ejendommen Godthåb i Snogebæk. Uddannet kommis i Snogebæk Brugsforening. Flyttede fra Poulsker til København i 1955, og er nu sommerbornholmer. Har slægtsforsket i 40 år.

stemning i stuehuset, hvortil tyende ikke normalt havde adgang.

Der var da også gårde, hvor omgangsforholdene over for de ansatte var betydelig mere humane, og her var det ofte om vinteren muligt at låne et spand heste med vogn, så man kunne køre ud og samle marksten og på den måde tjene sig en ekstra skilling. Stenene kunne så senere anvendes til at bygge havegærder af hjemme omkring gårdenes haver. Det var hårdt arbejdet, men om vinteren, når travlheden var til at overse, påtog man sig gerne den type arbejde for at få en ekstra skilling i pungen. Trods disse forhold skulle det vise sig, at året 1871 ikke var sidste gang, Nils satte sine ben på øen. Men Nils rejste i første omgang tilbage til Skåne.

◀ *Nils Pehrsson - eller Niels Pedersen - med sin anden hustru Katrine, på Godthåb i 1920'erne.*

Barndom i Sverige

Allerede to år efter, i 1873, vendte Nils Pehrsson fra Ullstorp 13, Krestineberg, i Skåne, tilbage til Bornholm.

På Ullstorp var Nils født i 1855. Gården var på ca. 20 tdl. dyrket jord og netop stor nok til at brødføde familien. Men i 1859 solgte Nils' forældre Ullstorp 13 og købte den nærliggende gård Ullstorp 14. Begge gårde hørte til landsbyen Ullstorps større jordbesiddelser og blev drevet som traditionelt landbrug. Forældrene til Nils, Pehr Johnsson (1819-1898) og Karna Olsdotter Lind (1822-1889) fik i årene, hvor de var ejere af gården Ullstorp 13, i alt 12 børn, fem piger og syv drenge. Nils var nr. syv i denne rækkefølge.

I 1862 var Nils begyndt at gå i skole. Læreren var den stedlige kirketjener og graver Jonas Sjøgren. Han havde fået udvidede beføjelser til at forlange, at børnene mødte op til undervisningen. Det var nødvendigt, for børnene var hjemmefra, allerede fra en tidlig alder, vant til at være en del af den daglige arbejdskraft.

Nils Pehrssons farfar, John Håkansson's gravsten på Ullstorp kirkegård. Foto Melvin Pedersen, 2006.

Nils Pehrssons gamle skole i Ullstorp, lidt nordøst for Ystad. Foto Melvin Pedersen, 2006.

I 1868 var Nils 13 år og skulle forlade skolen, voksenlivet tog sin begyndelse. Nils fik på skift arbejde som dreng hos sin farbror, Jøns Johnsson (1814-1892), Ullstorp 10 og hos sin morbror, Henrik Olsson (1825-1916), Ullstorp 2.

Igen på Bornholm

Nils glemte ikke sit første besøg på Bornholm i 1871. Nu var han blevet 18 år gammel, året var 1873, og turen gik igen til øen. Denne gang havde Nils sin yngre bror Ola (f. 1858) med. Brødrene havde begge til hensigt at søge arbejde indenfor landbruget, som de var bekendt med fra hjemmet. Tiderne hjemme i Sverige var stadig meget dårlige, så aflønning til hushold mm. var oftest kun lige nok til, at det kunne dække kost og logi.

På Bornholm var der betydeligt bedre muligheder, og så var der endda mulighed for, at de bedste kunne få fast arbejde for en længere periode, hvilket fristede mange af de unge mænd og piger; der iblandt Nils og hans broder Ola.

Nils kendte denne gang til Strandbygårdene, imellem Snogebæk og Dueodde. De lå ret tæt på hinanden, så her mente han, at der måtte være gode muligheder for at finde arbejde. Det skulle vise sig at holde stik. Nils kunne tage voksenarbejde, så han blev fæstet som tjenestekarl på »Dammegård«, mens Ola blev fæstet som vogterdreng på den nærliggende »Skrokkegård«. Begge gårde ligger i Poulsker sogn.

Tre andre brødre Pehrsson

En tredje bror, ved navn John Pehrsson (1863-1937) havde i årene 1875 til 1885 flere gange rejst frem og tilbage mellem Sverige og Bornholm, for her på øen at deltage i ledigt sæsonarbejde. Ved et af de sidste besøg på Bornholm traf John pigen

i sit liv, Cathrine Marie Lintrup (1868-1929).

De giftede sig og stiftede familie, men den 4. august 1886 udrejste familien for stedse. De vendte tilbage til Johns fødeegn Ullstorp i Skåne, hvor John overtog forældrenes gård på Ullstorp 14 mod at forældrene kunne blive boende i aftægt. Her startede John nu selvstændig virksomhed som »kardmåkara«, hvilket vil sige at han fremstillede karteværktøj og lignende til uldspindere. I en periode indtil 1877 boede også broderen Anders Pehrsson (1847-1933) på gården Ullstorp 14, men han valgte at flytte til Tranås.

Nils var et smut hjemme i Sverige for at besøge forældre og søskende på Ullstorp 14 den 13. februar 1876. Han stod fadder ved dåben i Ullstorp Kirke den 25. marts 1876 ved broderen Anders Pehrssons søn Johans (1876-1910) dåb.

Bryllup og ny bolig

Årene gik og lillebror Ola Pehrsson var for længst rejst tilbage til Skåne, men Nils havde truffet pigen Karoline Andrea Pihl, (f. 1858) fra Snogebæk. Karoline og Nils ventede deres første barn, så den 26. oktober 1877 blev de viet i Sct. Povls Kirke. Der blev lyst for dem første gang den 7. oktober 1877, anden gang den 14. oktober 1877 og tredje gang den 25. oktober 1877. Forlover var gårdejer H. P. Dam (1831-1919) »Dammegård« i Poulsker og brudens far, træskomager Rasmus Hansen Pihl (1807-1894) Nørrevej 15, Snogebæk.

Behovet for en fast bopæl for familien pressede på, så Nils indgik en aftale med svigerforældrene: Han og Karoline kunne overtage ejendommen på Nørrevej 15 i Snogebæk, mod at de gamle gik på aftægt og kunne blive boende der resten af deres liv. Aftalen bragte nu ro omkring familiens boligspørgsmål, så nu kunne de komme videre i deres liv.

Nils Pehrsson, f. 1855 i Ullstorp i Skåne, og hustru Karoline Andrea Pihl, f. 1858, fra Nørrevej 15 i Snogeback. De blev gift i 1877. Foto Ipsen & Møller, Nexø, mellem 1906 og 1907.

Fra Pehrsson til Pedersen - (kronologiske spring i historien)

De nygifte fik i årene efter 13 børn, og alle blev døbt med efternavnet Pedersen, hvilket præsten i Poulsker overbeviste Nils om, var en dansk oversættelse af hans svenske efternavn Pehrsson. Nils havde nu i flere år dyrket jorden hjemme på ejendommen og samtidig haft fast arbejde på »Dammegård« inden for landbruget. Men nu følte han, at fremtiden skulle byde på et mere selvstændigt virke. Nils sagde sit arbejde på »Dammegård« op og slog sig ned som selvstændig »vandregartner«.

Nils havde i årene der var gået, sideløbende med sit virke ved landbruget, udvist stor lyst til og evner der gik i retning af

have og anlæg. Hans flid og opfindsomhed inden for gartneriet var efterhånden nået vidt omkring. Nils var fast besluttet på, at det nok skulle gå. Have og anlæg havde altid været Nils' store interesse, nu blev der så mulighed for at udvikle de evner han havde inden for det område. Samtidig stillede netop det arbejde ikke de store krav til arbejdsredskaber og andet udstyr. Blot en trillebør, skovl, spade og en rive kunne række langt hen ad vejen.

Nils havde på det tidspunkt skaffet sig et godt ry på egnen ved sin store flid og dygtighed. Det var kommet medlem af sognerådet, daværende gårdejer H. P. Berthelsen (1813-1888), Lærkegård i Poulsker, for øre. Denne satte nu alle kræfter ind på at skaffe Nils bopæl og fast arbejde, så Nils kun-

ne blive i sognet. Med ejeren af Lærkegård som mellemmand, blev der skabt kontakt til de andre gårde i Dueodde området.

Her gik en plan ud på, at Nils på skift fra gård til gård, efter behov, skulle sikres fast arbejde lokalt, så levebrødet for den unge familie var stabilt. Nils og Karoline, der da havde deres første barn på vej, havde nu fast bopæl sammen med Karolines forældre i Snogebæk. Stedet var blot et mindre landbrug, der ikke alene kunne give brød på bordet til en familie. Nu var de jo endda blevet to familier på stedet. Men Nils, der samtidig havde fast arbejde, fik pengene til at række.

Godthåb erhverves og Nils bliver »løkkejer«

Flere børn kom til og pladsen blev trang, så Nils ville videre i sit liv og igen var det gårdejeren fra Lærkegård, der trådte hjælpende til. H. P. Hansen var, udover at være medlem af sognerådet i Poulsker, også medlem af bestyrelsen i »Sparekassen for Neksø og Omegn«, og sikrede, her med gode ord og anbefalinger, de nødvendige midler til et køb.

En mindre landejendom ved navn »Godthåb« i den nærliggende Søndre Mose stod tom og var til salg. Ejendommen stod ind-

Nils Pehrsson med sin hustru Karoline Andrea og tre af deres børn. Foto L. Poulsen, Vejen.

flytningsklar, efter at en enlig ældre dame, som eneboer, var fraflyttet stedet. Vi er nu nået frem til omkring 1885, hvor Nils og Karoline købte ejendommen »Godthåb« og Nils kunne nu langt om længe kalde sig for løkkejer.

Dele af jorden, syd for ejendommen ned mod stranden, var meget let og sandet, hvilket satte begrænsning for dens udnyttelse, så Nils fik nu virkelig brug for sin erfaring fra sin hjemegn Skåne. Store dele af den jord hjemme i Sverige, som Nils i sin opvækst havde været med til at ind-

hegne til får, mindede nu Nils om mulighederne for at holde får her på hans ny erhvervede arealer med de sparsomme vækster. Og fårene viste sig at være særdeles velegnede til afgræsning af disse strandenge. Nils fik stort held med sin fåreavl.

En søster kom til Bornholm

Hjemme i Skåne havde Nils en søster, ved navn Ingar Pehrsson (1845-1925), og hun var i 1885 rejst fra sin hjemegn med Bornholm som mål. Nils' kone Karoline

»Godthåb«. På billedet ses Nils Pehrsson med en datter. Foto Ch. L. Sundbøll.

Nils Pehrssons søster, Ingar Pehrsson, f. 1845 i Ullstorp i Skåne. Ved væven i sin ejendom, Nils Plumsvej 9 i Snogebæk.

havde nær familie boende på »Krusegård« i Poulsker, så det blev her, Ingar slog sig ned som vævepige, sikkert med uld til forarbejdning som sit faste arbejde, og leveret af broder Nils. Ingar flyttede senere til et mindre hus på Nils Plumsvej 9 i Snogebæk, hvor hun levede resten af sit liv, og med samme erhverv.

Sandeksport

Ejendommen »Godthåb« ligger tæt ved Østersøen, mellem Broens Odde og Dueodde, og kysten her består af finkornet, hvidt sand, der danner forstrand og klitlandskab mod baglandet. Jorden i baglandet er til gengæld betydelig bedre og kan bearbejdes, drænes og renses for sten og uønskede vækster. Afkastet fra disse områder kunne bedres og Nils, med kone og

børn, kunne efterhånden leve af ejendommens afkast.

Udlandet havde vist interesse for det fine hvide sand på kysten, og der opstod nu en kortvarig mindre industri på stranden ud for »Godthåb« med udskibning af sand, direkte fra den lavvandede strand. Nils meldte sig til dette arbejde med hest og vogn. Arbejdet foregik på den måde, at vognen blev læsset med sand oppe i klitarealet og derefter kørt ud i havet, så langt det lod sig gøre. Derefter blev det her om-læsset til mindre robåde, der så sejlede det videre ud til et større opankret fartøj på dybere vand, som igen fragtede det videre til modtager i det fjerne.

På sydsiden af »Godthåb«, havde Nils længe haft en plan om at udlægge et større areal til sin egen private have, men midt i området havde der dannet sig en større klit

Der blev en overgang eksporteret sand fra stranden i Poulsker - til Tyskland. Nils Pehrsson er nummer to fra højre. Postkort fra Frits Sørensens boghandel, omkring 1905.

af flyvesand, og den gik Nils nu i gang med at fjerne, det vil sige flytte! Nils lejede et tipvognspor fra Hundsemyre Mose, et område i nærheden, hvor man bearbejdede mosejord til tørv, der så efterfølgende blev lagt ud til tørring for senere at blive anvendt som billigt brændsel.

Sit eget haveparadis

Med hest og lånt vogn på sporet flyttede Nils nu denne klit over et par somre til et nabo-område, hvorefter Nils kunne anlægge sin egen, private have. Haven blev tilplantet med forskellige sorter af blomme- og æbletræer og for at sikre et optimalt udbytte, stillede Nils fire bistader op midt i dette, hans eget lille haveparadis.

Til at beskytte området mod den til tider altødelæggende sandflugt, indsamlede Nils marksten fra nær og fjern, som efterfølgende blev stablet til et havegærde. Gærdet

dannede nu en fin ramme omkring haven, hvor dele af gærdet stadig er bevaret.

Den flyttede sandmølle ligger nu øst for haven, og er anlagt og beplantet med birke-træer og buksbom, så det har fået karakter af en stor gravhøj. Stedet blev da også efterfølgende anvendt til et sidste hvilested for de for tidligt fødte børn, der ikke havde kræfter til at holde fast i livet. Stedet er stadig i familiens eje og det respekteres den dag i dag som et privat »helligt« område.

På jorden mellem dette - hellige - sted og den nyanlagte have, gik Nils nu i gang med, at bygge en kartoffelkælder, familien kalder det en »hodda« (som egentlig er en tilbygning langs facaden på et hus). Bygningen er gravet ind i en bakkeskråning, hvilket reducerer byggematerialerne til stablede sten som vægge med tag over og en synlig indgang som facade. Bygningen skulle Nils anvende til opbevaring af de afgrøder, der ikke tålte vinterens frost,

Nils og hans anden hustru Katrine i Godthåbs have ved de fire bistader.

Nils' velstabilede stengærde omkring Godthåbs have.

men til gengæld gerne skulle have det lidt køligt om sommeren.

En indvandrer med temperament

Nils var efterhånden blevet et kendt ansigt i området og var ofte med på forkant af opgaver, hvor fællesskabet var i højsædet. På den måde kom han også med på den første medlemsliste, da der på andelsbasis i årene omkring 1890, skulle startes en brugsforening i Snogebæk.

Nils var straks klar med et beløb på 70,00 kr., der til gengæld ville give ham en rente på 3,50 kr. om året, og det var ikke så ringe - på den tid. Senere kom brugsforeningen imidlertid ud i økonomiske problemer og måtte på en generalforsamling anmode om nye indskud. Nils meldte sig parat med 300,00 kr. på betingelse af, at han bevarede retten til sit første indskud på 70,00 kr. Der var dog flere, der mente, at det skulle man fraskrive sig retten til, og under denne meningsudveksling kom en

hr. Mouritsen til direkte at sige til Nils, at han nok, bedre end mange andre, havde råd til at miste dette beskedne beløb.

Nu var Nils oppe i det røde felt og i en af pauserne røg Nils og Mouritsen i totterne på hinanden og andre måtte gå imellem for at få skilt parterne ad. Nils havde tidligere vist, at temperamentet kunne løbe af med ham. Således fik et barnebarn en på siden af hovedet efter at Nils havde foræret ham et par nye gummistøvler, som drengen så var ude at prøve i det værste søle, der kunne findes i området. Det var ikke en måde at behandle en gave på, fortalte Nils ham i formanende vendinger og bad ham om at opføre sig ordentlig. Og så sad den der - lussingen.

Et hædersdiplom

Nils havde nu for det meste sit daglige virke inden for havebrug og andet på Strandbygårdene ved Dueodde, og det ry, som han her havde skabt sig, var nået helt

Snogebæk Brugsforening o. 1905. Her blev artiklens forfatter uddannet til kommis.

Det kongelige Danske Haveselskabs Hædersdiplom tildelt »Husmand Niels Pedersen« for havedyrkning. 1900.

frem til det Kongelige Danske Haveselskab i København. Den 31. december 1900 tilkendte de ham et hædersdiplom for sine haveanlæg på egnen.

Sandflugten bekæmpes

»Godthåb« ligger som før nævnt i det område tæt på kysten mellem Snogebæk og Dueodde, hvor sandflugt igennem årene havde været en stor plage. Det fik på opfordring Staten og Hedeselskabet til at se nærmere på sagen, og i 1888 lå der en færdig plan, der gik ud på at tilplante området mellem Dueodde og Snogebæk med træer og andre vækster. Et godt værn mod denne plage.

Det samlede område mod kysten fra Snogebæk, til et stykke vej i retning mod Dueodde, var på ca. 109 tdl., og det blev opdelt i lodder af passende størrelse, ca. 10 skæpper land. Egnens beboere fik det tildelt for en pris af en krone, hvor ejerne så samtidig var forpligtet til at tilplante og gøre andre tiltag som værn mod denne truenede sandflugt.

Fiskerne i Snogebæk kunne ikke alle se den store gevinst i denne aftale, og nogle var endda lidt sure på ordningen. De var fiskere og ønskede kun at fiske, og ikke alle var interesseret i at gå ind i ordningen.

Utilfredsheden kom Nils for øre, og han tilbød nu fiskerne at overtage skøder og tilhørende forpligtelse på de arealer, som

Belønning fra Graneli Fondet, for »Avlsbruger Niels Pedersen«s arbejde med begrænsning af sandflugten mellem Snogebæk og Dueodde. 1928.

fiskerne ikke var interesseret i. På den måde fik Nils et betydeligt større areal i området til sin rådighed end ellers tiltænkt. Nils havde sammen med sine søskende hjemme i Skåne fået indprentet, at hvis de i fremtiden skulle få en skilling i overskud, så skulle de sætte den i jord, - »for jord blev der ikke mere af, end det der var«, som han sagde, og det glemte Nils aldrig.

Nils tog familien med til kommunens plantage, Poulsker Højlyng, nogle kilometer inde på øen, og her indsamlede han, med hjælp fra børn og børnebørn, kogler fra de bedste træer, tog frøene ud, plantede dem i kasser, for senere, over en årrække, at udplante de små træer i området. Mange af dem står sikkert stadig i det skjulte og pryder området.

I disse perioder, hvor Nils havde mange gøremål, der skulle afvikles, kunne man høre Nils på sit svenske modersmål kalde på børn eller kone, bede om at de skulle bringe ham hans hurtigste sko, som han kaldte »Fort-gång-sko«.

Planen med at så, og senere udplante, de små træer, lykkedes for Nils og han blev for anden gang i sit liv, den 26. august 1928, hædret, med en belønning fra den bornholmske Graneli-fond for sit store arbejde i området.

En nabodyst

Nils var efterhånden kendt af nær og fjern for at være en ordensmand ud over det, der ellers var normen i området, så derfor opstod der periodisk lidt smågnidninger med nærmeste nabo, avlsbruger Andreas Peter Lassen (1885-1941) »Sandager«, Snogebæk.

Nils mente ikke, at der herfra blev gjort nok for at holde markerne rene for uønskede vækster. Altså ukrudtsplanter, der fik lov til at vokse sig store og bære frø, som blæsten så efterfølgende såede ind over Nils' marker. Gnidningerne blev som regel afviklet med et møde i marken med

Kærgroften imellem parterne. Her kunne naboer se Nils og Lassen på hver sin side af Kærgroften og var uenigheden af lidt alvorligere art, skiftede Lassen side, ved at hoppe over groften, og det samme gjorde Nils for hele tiden at holde Lassen på modsatte side af sig selv. Det skal nævnes, at Lassen i størrelse og vægt målte ca. det dobbelte af Nils og udstrålede derved selvfølgelig en vis respekt.

Udvidelser og tragedier

På »Godthåb«, havde Nils et stigende antal husdyr i sin drift, og det krævede mere og mere staldareal, så i året 1905 nedrev Nils den gamle staldbygning og opførte en ny i forlængelse af det bestående stuehus, nu i fuld bredde.

I året omkring 1918 havde Nils så meget styr på tilværelsen, at han på en lokal auktion gav bud på, og efterfølgende købte, endnu en landejendom, beliggende på Nils Plumsvej 15 i Snogebæk. Her var store græsarealer, som Nils kunne anvende til sit stigende kvæghold. Yngste søn Aage har berettet, at børnene, på vej til og fra skole, havde til opgave at passe det ungkvæg, som Nils holdt på græs her. Børnene skulle så daglig fodre og trække kvæg til og fra græsning på de tilhørende engarealer.

Børnene følte ikke den store tryghed ved dette arbejde, for efter at den tidligere ejer, Jens Peter Hansen (1856-1917), aldrig kaldt andet end Jakob, det stod endda i kirkebogen, var død på grund af sygdom, valgte konen, Anie Kathrine Pedersen (1875 - 1918), på sin fødselsdag, den 20. februar 1918, selvmord, ved at hænge sig på loftet.

Det udløste en større tragedie for de efterlevende. Familien havde ni børn i alderen fra et til 17 år, men den stakkels kone havde simpelthen ikke mulighed for at skaffe føde til alle disse børn. De mindste børn blev bortadopteret, og de ældste måtte klare sig selv. På den måde blev familien

Niels Plumsvej 15, Snogebæk, erhvervet på auktion af Nils Pehrsson i 1918.

splittet for alle vinde. I Snogebæk findes i dag slægtninge efter disse børn, der som voksne giftede sig og stiftede familie i byen.

Nyt ægteskab

Nils var gift to gange i sit liv. Han mistede sin første kone Karoline i 1915, men allerede året efter, den 30. marts 1916, indgik Nils sit andet ægteskab med sin nye husbestyrerinde, Jacobine Katrine Knudsen (1868-1933). Nils hjemkaldte ved den lejlighed sine børn til en lille komsammen, og her rejste Nils sig op og berettede, at ægteskabet var indgået i Sct. Povls Kirke den 30. marts 1916. Mere var der ikke at sige om det bryllup.

Jacobine Katrine Knudsen fik hurtigt »kælenavnet« Trina, som hun også bedst huskes på af Nils og Karolines børn. Aage, min far, den yngste i børneflokken, blev

født den 12. oktober 1905, og han var således kun 9½ år, da han mistede sin biologiske mor. Han, med andre søskende, sagde, at Trina blev en fortræffelig ny »mor« for de yngste i Nils' børneflokk.

Det skulle nu vise sig, at fødehjemmet »Godthåb« igennem årene fremover skulle få stor betydning for Nils' og Karolines 13 børn, hvor de ældste allerede nu selv havde giftet sig og fået børn. »Godthåb« blev stedet, hvor hele familien kunne samles og ikke sjældent blev besøgene også afsluttet med fælles spisning, hvilket passede Nils helt fint.

Det fortælles af efterkommerne, at Trina var en god økonom og en fortræffelig kok, og aldrig havde man oplevet, at der ikke var mad nok til alle, ingen skulle gå sulten derfra. Nils kunne endda, ved disse lejligheder, vise sig som den glade giver af en skilling af passende størrelse til børnebørnene, og det var ikke helt almindeligt på den tid.

Tavs indvandrer og belæst gartner

Om Nils ved disse lejligheder har ladet tankerne løbe tilbage til sine egne barneår på gården Krestineberg i Ullstorp, kan vi kun gætte os til. Nils var ikke en mand af mange ord. Som årene gik, og arbejdsopgaverne blev til at overse, kunne man finde Nils sidde og læse bøger, som han havde anskaffet sig, og det var gennem årene blevet til et helt lille bibliotek. Nils kunne nemlig både læse og skrive, ikke altid helt almindeligt dengang. Hans far, Pehr Johansson (1819-1898) hjemme i Ullstorp i Skåne, havde sørget for, at alle landsbyens børn fik undervisning ved at man byggede en skole og ansatte en lærer.

I årene omkring 1915-1920 var en af Nils' sønner, Jens Johnsen Pedersen (1887-1949), blevet ejer af landejendommen »Dams Minde« i Snogebæk og her stod en større bygning i vejen for Jens' videre planer. Bygningen havde været anvendt som kornlade, på bornholmsk: en »sælænga«. Den var Nils blevet interesseret i at pille ned og flytte hjem til »Godthåb«. Far og søn, Nils og Jens, blev enige og bygningen blev flyttet til »Godthåb«, hvor den i mange år tjente som kornlade og, i de sidste dage under Anden Verdenskrig, som en sidste bolig for tyske tropper, før russerne sendte dem retur til Tyskland. I dag er bygningen sommerbolig for en svensk familie.

Sommerhuset

I midten af 1920'erne var der en begyndende turisme i området omkring »Godthåb« og efterspørgslen på byggegrunde til ferieboliger med havudsigt var begyndt. Nils fik nu sin første forespørgsel på et sådant stykke jord, hvor der efterfølgende skulle opføres en feriebolig og tilbuddet var så fordelagtigt, at Nils ikke kunne sige nej.

Et ægtepar fra Østerlars, arkitekt Thule Jørgensen og hans hustru lærerinde Ane

Thule Jørgensen, gav et bud på 100 kr. for en strandgrund med havudsigt, og Nils slog omgående til. 100 kr. var mange penge for Nils på den tid. Arkitekt Thule Jørgensen døde så tidligt, at han ikke fik lejlighed til at tegne et hus til grunden og derfor fik enken Ane og datteren Karen en ven og kollega af ham til at tegne sommerhuset. En lokal bygmester opførte det en gang i 1920'erne. Huset fik navnet »Helle«, og det ligger der den dag i dag, med sin skønne panorama-havudsigt, nu til stor glæde for arvinger efter familien Thule Jørgensen.

Fornyet efterspørgsel på sommerhusgrunde

I eftersommeren 1946 fik Nils' søn Aage igen en forespørgsel på en sommerhusgrund i området. Aage og køber blev enige om, at et stykke jord var interessant, og det skulle koste den beskedne sum af 1.000 kr., hvilket blev godkendt af overlærerinde Gudrun Høyer, (1899-1960) og datteren Hanne, født 1940. Fru Høyer var kendt med området i forvejen, idet hun som leder af et hold skoleelever, årligt vendte tilbage til Frederiksberg Feriekoloni ved Dueodde og ofrede sin egen ferie på den gode sag det var at få trængende københavnere ud i den friske luft.

I tiden efter krigen blev det besluttet af regeringen, at der ikke måtte bygges sommerhuse i landet som helhed, og da dette var meningen med købet af grunden, blev det løst på den måde, at man i Rønne købte et færdigt hus, der efterfølgende kunne flyttes til grunden og året efter et mere.

På den måde fik man hurtigt en sommerbolig op at stå, og husene blev herefter sammenbygget og fik navnet »Bakkehus«. Toilet var der ikke blevet plads til, så der blev bygget et lille hus på ca. 1x1 meter med hjerte i døren, og det blev anbragt på grundens højeste sted, hvor man så kunne sidde

Aage Pedersen udstykkede sommerhusgrunde i 1947. Der var forbud mod at bygge sommerhuse pga. materiale-mangel. Derfor indkøbte man to små færdige huse i Rønne og flyttede dem til grunden.

i fred og ro og nyde udsigten. Og selvfølgelig fik det også navnet »Udsigten«.

Ingen kunne på det tidspunkt vide, at Hanne som voksen skulle blive gift med Aages søn Melvin, født 1935, denne artikels forfatter, og at de i dag sammen stadig har grunden, hvorpå der for få år siden blev bygget et helt nyt sommerhus, der nu kan anvendes året rundt.

Nils Pehrsson dør og Aage kommer hjem fra Canada

Men tilbage til Nils. Vi er i 1932. Alder og helbred er efterhånden ved at indhente Nils, der er blevet en aldrende mand på 77 år.

Ovre på den canadiske prærie boede hans søn Aage på niende år. I 1924 var Aage udvandret via England, og ankommet til Halifax i Canada. Kort fortalt arbejdede Aage Pedersen derefter i skovene i det nordlige

Canada, senere med at anlægge sidespor til kyst-til-kyst jernbanen, og desuden arbejdede han på prærien i staten Saskatchewan sammen med indianere hos svenske indvandrere. Endelig i 1928 blev Aage selvstændig farmer, det havde altid været hans store ønske, i nærheden af søen Lucky Lake og byen Calgary.

Men nu skete der så en stor forandring i Aages liv. Søkende hjemme fra Bornholm skrev til ham, at faderen Nils var alvorlig syg, og at hans sidste ønske nu var, at han endnu engang måtte få sin søn Aage fra Canada at se, inden han lukkede sine øjne. Aage var ikke længe om at bestemme sig, han pakkede en kuffert og lavede aftaler med de to svenske brødre, der var hans nærmeste naboer. De lovede at se til dyr og drift så længe Aage var hjemme på Bornholm. Uvidende om at han ikke mere skulle gense sin elskede farm i Canada, begav

Aage Pedersen i Winnipeg, Canada. Aage var udvandret I 1924 og vendte hjem igen i 1932.

Aage sig nu ud på den lange rejse hjem til sin gamle far på Bornholm.

Vi er nu fremme i efteråret 1932, og Aage nåede hjem i tide til at gense sin syge far i live. Den 5. december 1932 lukkede Nils sine øjne for sidste gang. Aage kom nu under et vist pres fra sine søskende, og blev »fanget« af loyalitet og et løfte til sin far Nils, der gik ud på, at fødehjemmet »Godthåb« skulle være hans ejendom efter Nils' død.

Ældre søskende holder nu Aage op på det løfte og gør opmærksom på, at alle forventer, at yngste søn Aage bliver hjemme og overtager »Godthåb«. Alle søskende havde forventninger om at det skete, og med i deres forventninger var, og det blev præciseret, at det jo var deres fælles fødehjem, og at det ikke var uden betydning.

Aages søskende havde da også allerede fastsat en pris på 10.000 kr. for hele ejendommen med dyr og redskaber. Nils' anden kone Trina, havde nu på samme måde som Nils et svigtende helbred, og den 15. februar 1933 døde hun, mindre end 2½ måned efter Nils. Nils og begge hans koner er begravet på kirkegården i Poulsker.

Farvel til farmen i Canada

Aage forsøgte nu at finde en måde, hvorpå han kunde afhænde sin farm i Canada til sine svenske naboer, og måske endda få en lille skilling ud af det. Han skrev til dem med et tilbud, og gjorde rede for sin situation og takkede dem samtidig for den hjælp, de havde ydet ham. Han tilbød dem, at de kunne overtage hans farm med bygninger, dyr og maskiner for et symbolsk beløb.

Det skulle nu vise sig, at der aldrig blev svaret på de gentagne breve, som Aage fremsendte gennem postvæsenet, og det var han selvfølgelig meget skuffet over. Ad åre gik hans farm i Canada mere og mere i glemmebogen, og minderne, hans album med billeder, og andre småting fra den tid,

kom med længere og længere mellemrum på bordet. Men Aage havde alligevel svært ved at skjule en vis skuffelse. Som forsvar for, at de to svenske brødre aldrig svarede på hans henvendelser, gættede han på, at det kunne skyldes, at kornpriserne var helt i bund, og tiden således i Canada på det tidspunkt ikke var det mest gunstige for landbruget. Aage måtte med det som et plaster på såret konstatere, at det svære valg, som han havde truffet ved at vælge fødehjemmet »Godthåb« fremfor farmen i Canada, nok alligevel var det rigtige valg.

Resten af livet nød han ved enhver lejlighed der bød sig, at genopfriske sproget fra ungdommens år i Canada. Sommerturister fra fjerne lande der kom og spurgte om vej til Dueodde fik nu svar på fejlfrit amerikansk, og det kom der tit lange hyggelige samtaler ud af.

Nye ferieboliger ved »Godthåb«

I de følgende år, efter at Aage havde overtaget ejendommen, var det nu ham, der fik henvendelser vedrørende de eftertragtede strandgrunde, som skulle blive til ferieboliger. Desuden arrangerede han bondegårdsferie på »Godthåb«, noget helt nyt på det tidspunkt. Det gik dog i stå i forbindelse med tyskernes og russernes ankomst til Bornholm i forbindelse med Anden Verdenskrig.

I året 1937 fik Aage nu forespørgsel på to strandgrunde øst for den første, som Nils havde solgt. Datteren fra familien fra Østerlars, Karen Thule Jørgensen, som først var lærerinde på Poulsker Østre Skole, og senere blev ansat ved Klostervængets Skole i København, formidlede kontakt mellem Aage og lærerparrene Kaj (1894-1981) og Ellen Bjørnekær (1895-1973) og Theodor Mortensen (1895-1980) og hans hustru Andrea Mortensen (1895-1976). Kaj Bjørnekær var ansat på samme skole som Karen. Aage blev nu tilbudt 400 kr. for hver af de

to næste strandgrunde og også her gik handelen i orden.

Bygmester Sander Hansen (1900-1976) i Snogebæk fik nu opgaven med at opføre en feriebolig på hver af grundene. Et barnebarn efter Kaj og Ellen Bjørnekær, Astrid, ejer stadigvæk, i året 2013, halvparten af deres feriehus og deler det med en anden familie, men lærerparret Mortensen var mere uheldige. De mistede deres hus nytårsaften 1945/46 ved en ildebrand, hvor huset brændte ned til grunden som følge af, at der blev overfyret i en gammel olietønde, der var opsat i stuen som brændeovn af den russiske besættelsesmagt. Den nu tomme grund blev købt af lærerparret Bjørnekær og sammenlagt med deres egen. Lærerparret Theodor og Andrea Mortensen glemte imidlertid aldrig de sommerferier, som de havde afholdt i deres nu nedbrændte sommerhus.

Så i 1963 vendte Mortensens tilbage til Aage Pedersen med et ønske om igen at købe et nyt stykke jord til en ny feriebolig. Der var ikke så meget at vælge imellem, der var nemlig kun en grund tilbage og den ligger nord for Thule Jørgensens og grænser op til den senere navngivne Tangvej. Her blev der nu opført et nyt hus i tro kopi af deres gamle. Det fik, som det gamle, navnet »Birkehuset«. Lærerparret Mortensen kunne man nu igen møde fra 1963 som faste sommergæster i området og det holdt livet ud. I dag er der så også her efterlevende slægtninge, der nyder godt af lærerparrets investering.

Savskærierier Georg Hansen, Nexø havde ved flere lejligheder ledig arbejdskapacitet på sit savskæleri i Nexø og ønskede at anvende denne ledighed til at opføre nogle ferieboliger i området. Kort tid efter at Aage overtog »Godthåb« kom savværksejeren med et samlet tilbud på et større areal, en pris på 2.700 kr. Også her gik handelen i orden.

En af de ansatte ved skærieriet var sned-

1. januar 1933 overtog Aage Pedersen og hustru Rigmor Kristina født Carlsen Godthåb. Foto o. 1965.

ker og tømrer Karl Andreas Sommer (1880-1964), der var gift med Nils' datter Anna Karoline (1890-1970). Karl Sommer var med til at opføre husene »Brobakke« på Tangvej og »Brodal« på Turistvej. Området, der dengang var samlet og ejet af Nils, og senere af sønnen Aage, er i dag udstykket i mindre parceller, der alle er bebyggede og to af parcellerne er stadig i familiens eje. Ejendommen »Godthåb« blev solgt i 1972, og Nils Pehrssons søn Aage flyttede til Rønne med sin kone Rigmor Pedersen (1901-1982). Aage døde den 23. november 1996 i Rønne.

Magnus og Johanne Olsson sidst i 1890erne.

Tyve familiemedlemmer udvandrede fra Skåne til Bornholm

- min farfar og farmor og deres nærmeste slægtninge

Af Jørgen Wichmann

Både min farfar og min farmor var født i Skåne, han i 1872 og hun i 1871, de lærte dog først hinanden at kende på Bornholm. Magnus Olsson, som han hed dengang, indvandrede til Bornholm i oktober 1889, da det kneb med at finde beskæftigelse på hjemegnen. På Bornholm var der mere rift om arbejdskraften både til landbruget og den ekspanderende industri - lerindustrien ved Rønne og stenindustrien på Nordlandet - tiltrak rigtig mange svenske arbejdere. Det vidste han alt sammen fra sine ældre brødre, der udvandrede til Bornholm tre år før ham selv. På den tid var det normalt, at udlændinge frit kunne bosætte sig og arbejde i Danmark. Det medførte dog også besværligheder for de indvandrede - mere herom senere.

Skønt kun 17 år gammel traf Magnus Olsson beslutning om at flygte fra fattigdommen i hjemlandet og søge lykken på øen i Østersøen sammen med et stort antal landsmænd.

Jørgen Wichmann er født og opvokset i Rønne, student fra Rønne Statsskole i 1959. Har arbejdet med medarbejder-, leder- og organisationsudvikling i forskellige virksomhederovre indtil sin pensionering i 2004. Har i mange år forsket i sine slægter, bl.a. Rasch- og Wichmannslægterne. Min far, nu afdøde boghandler Karl H. Olsen, var af svensk afstamning, som søn af indvandrerparret Johanne og Magnus Olsen.

Denne artikel er således beretningen om en ung stræbsom sydsvensker, der byggede en ny tilværelse op på Bornholm omkring århundredeskiftet 1900. Artiklen handler om, hvad han kom fra, hvad han kom til, og hvad han gjorde for sammen med sin udkårne - ligeledes svenske - Johanne, til sidst at ende som et velanskrevet og respekteret dansk ægtepar med fem børn i Rønne.

Meget måtte de igennem, inden de nåede dertil. Det var ikke alle bornholmske arbejdere, der hilste de mange indvandrede, svenske arbejdere lige velkomne. Brydningstider var der på arbejdsmarkedet, der var i høj grad brug for faglig organisering. Og det kom til at præge Magnus' liv, idet han blev meget engageret i oprettelsen af de første fagforeninger på øen.

Dertil kom integrationsproblematikken, hvordan var det at føre opholdsbog, og hvor svært var det at opnå indfødsret? Hvordan var boligforholdene for dem, og hvordan klarede de og deres mange lige-stillede nære familiemedlemmer sig i det hele taget?

For at tage hul på alle disse spørgsmål, vil jeg tage udgangspunkt i Magnus egen levnedsskildring skrevet på Nationalmuseets foranledning i 1955. Han skrev den - formentlig med hjælp fra en af døtrene, Edith eller Gerda - men af uforklarlige årsager nåede den aldrig at blive registreret i museet - det er den nu. Magnus Olsson skrev beretningen efter at have boet og arbejdet på Bornholm i 66 år - han var som vi skal se, blevet en fuldt integreret og engageret bornholmer:

Nationalmuseet j.nr. NEU 8/09:

»Jeg er født i Byen Komstad i Stiby Sogn i Sverige den 2/6 1872.

Min Far var Snedker af Profession, men i Høsttiden måtte han også gå på Høstarbejde sammen med Mor. De ejede et lille Hus med kun en stor Stue, den brugtes både til Opholdsstue, Spisestue og Soveværelse, og der lavedes også Maden, og om Vinteren brugte Far den også som Værksted. Der var også et lille Rum, som brugtes til Spisekammer, og et lille Garderobe-værelse. Desuden et lille Rum, som Far opbevarede sine Materialer i. Desuden Tørvehus og Svinesti og en Bagerovn. Så længe Mor levede, bagte Mor Brødet selv,

tillige blev der opfødt en Gris, som blev slagtet til Jul, og af den var der Sul til hele året.

Vi har været 8 Søsken, men de to døde som små, og Mor døde i 1880, og så var Far ene tilbage med 5 ukonfirmerede børn. Dengang havde jeg allerede været ude som Hjælpehyrde i et halvt År. Jeg var dengang 8 År, og siden var jeg ude som Vogterdreng hver Sommer, eller rettere sagt 7 Måneder om Året. Hver Morgen skulle jeg op Kl. 5, og fik først Lov til at drive Gåseflokken hjem efter Solnedgang, uanset hvordan Vejret var, så min Skolegang var kun meget lidt bevendt. Vi var almindeligvis ca. 50 Børn i 4 Klasser med kun én Lærer, så han havde nok at gøre, og han havde fået den Idé, at det skulle bankes ind i os, det skulle læres, så vi, der havde været ude at tjene om Sommeren, fik ikke megen Lærdom ud af det.

Jeg blev ved med at tjene som Vogterdreng til jeg var 14 År. Lønningen var mest for mit Vedkommende et Sæt Tøj, ellers var Lønningen fra 10 til 15 Kr. for Sommeren.

Jeg gik så til Præst i Året 1886 og var fri for Skolegang, men mødte hos Præsten 2 gange om Ugen, og den sidste Tid 3 Gange. Jeg blev så konfirmeret om Foråret, men havde ikke nogen Konfirmationsfest, som der holdes nu om Dage. Om der ellers var nogen Fest ved jeg ikke, for Dagen efter gik jeg i Sommerplads, Lørdag Aften gik jeg så tilbage for at gå til Alters om Søndagen Eftersom jeg nu var blevet konfirmeret, skulle jeg stå på egne Ben og klare mig selv. Jeg blev i Sverige til 1889, og rejste så til Bornholm. Det var en stor Begivenhed den Gang. Jeg rejste over Ystad, hvortil jeg kom om Aftenen, og gik så på Havnen til Kl. 3 om Morgen, da kom Damperen fra København og tog os med.

Da jeg kom til Bornholm, havde jeg først Plads som Tjenestekarl på en Gård lidt uden for Rønne. Den første Morgen, da vi spiste Frokost - vi spiste ved samme Bord

alle sammen - så spurgte Bonden mig, om jeg ville have Snaps til Frokost, eller jeg hellere ville have 5 Kr. mere for Halvåret. Han tog selv ingen Snaps, og det ville jeg heller ikke, så jeg fik de 5 Kr., så Lønnen blev 30 Kr. for Halvåret. Det var et ret godt Madsted, og en god Plads, kun manglede der Lys i Kammeret, så jeg måtte klæde mig af og på i Mørke. Bonden kom om Morgen og kaldte på mig, han havde nok en Lygte med sig, men den tog han med i Stalden. Jeg var der kun et halvt År, kom så på en større Gård for en Løn af 100 Kr. Halvåret. Der var vi 6 Karle, og Arbejdstiden var efter daværende Forhold ret god, vi skulle have Hestene spændt for Kl. 6 om Morgen, og så var vi hjemme igen Kl. 7 om Aftenen. Kosten var meget sløj, men der hjalp ingen Klage.

Jeg flyttede så derfra og til Rønne og gik på Løsarbejde i et halvt Års Tid. I 1891 fik jeg en fast Plads som Gårdskarl i et Kul-firma, med fast Ugeløn af 9 Kr. Arbejdstiden var fra Kl. 6 Morgen til Kl. 7 Aften med én times Spisetid, plus 3 Timer hver Søndag fra Kl. 6 til 9. Det var således den Gang, at alle Forretninger havde åbent om Søndagen fra Kl. 6 til 9 om Formiddagen, og fra Kl. 4 Eftermiddag til Kl. 9 Aften. Men Kul- og Foderstofforretninger havde ikke åbent om Eftermiddagen.

I 1894 steg Lønnen til 10 Kr. i Ugen samt Middagsmad, og så vankede der også lidt Drikkepenge, måske 1 Kr. eller 1½ om Ugen. Det var efter Datiden en meget god og eftertragtet Arbejdsplads. I 1899 nedlagde Firmaet Forretningen, og jeg kom så til Bornholms Maskinfabrik som Motorpasser, der var Timelønnen 24 Øre i Timen og 10 Times Arbejdsdag. Overarbejde var 29 Øre i Timen. Da der var megen Forberedelse om Morgen, blev min Arbejdstid aldrig under 13 Timer, så der betød den 5 Øre for Overarbejde meget for mig; jeg var der til 1908, og Timelønnen var steget til 26 Øre og 7 Øre for Overarbejde. Så kom

der en Uoverensstemmelse mellem Fabrikanten og mig (Jeg var nemlig Formand for Fagforeningen den Gang), og jeg flyttede så derfra i April og ned på et Havneanlæg; der var Timelønnen 35 Øre.

I 1909 fik jeg så en fast Plads som Skolebetjent eller Pedel, som det hed dengang, på Rønne Kommuneskole, med en Begyndelsesløn af 1000 Kr. årlig, stigende med 50 Kr. hvert andet År til 1200 Kr., foruden var der lidt Sportler på ca. 200 Kr., og her blev jeg så, til jeg i 1937 trak mig tilbage med Pension, men da var Slutlønnen kommet til at ligge temmelig højere.

Jeg blev gift i 1901 og havde da købt et Hus, hvori der var 2 Stuer og Soveværelse og Køkken, samt et Værelse på Loftet, Kælder og Vaskehus, samt en ret stor Have. Det kostede 3400 Kr., og det var mange Penge den Gang, men jeg har altid været heldig, så det gik godt for os; vi fik i Tidens Løb 5 Børn, de lever alle og har det godt.

Arbejdsforholdene var ikke så gode i 1890 eller deromkring. Dengang, jeg kom til Rønne, var Lønnen meget forskellig, især for Arbejdsmændene, og nogen Fagforening var der ikke; men så i 1896 var der en Teglværksarbejder, der gav Stødet til Oprettelse af en Forening. Om Efteråret blev Arbejdstiden nedsat til 8 Timer i Lergraven, men inde ved Ovnene blev de ved at arbejde ved Petroleumslygter, men da Lønningsdagen kom, blev der kun afregnet for 8 Timer, og det hjalp ikke, at der blev protesteret, for der var ikke nogen Overenskomst Ejeren og Arbejderne imellem. Men så i 1897 var vi nogle Arbejdere, som indkaldte til et Møde for at oprette en Fagforening, og der mødte også en Del, så der var ca. 50, der straks meldte sig ind, og Fagforeningen var en Kendsgerning. Men det gik ikke så stille af, for Arbejdsgiverne prøvede i Starten at spænde Ben for Foreningen. Der var 2 Arbejdsgivere, der indkaldte til et Møde for at tilbyde Arbejderne en Kontrakt, hvor de skulle binde sig til

Arbejde fra April til Oktober, og til Gengæld skulle de få et tillæg på 25 øre om Dagen, men det Beløb skulle blive indestående hos Arbejdsgiveren til Udbetaling i Oktober, og hvis Arbejderne i Mellemtiden rejste, eller deres Opførsel efter Arbejdsgiverens Skøn ikke var god nok, så skulle Arbejdsgiverne kunne beholde de indestående Beløb, men det ville de øvrige Arbejdsgivere nu ikke gå med til, så det blev kun praktiseret et par Steder.

Men vi arbejdede videre med vor Fagforening, og den gik godt Fremad, så i Marts 1899 blev vi enige om at fremlægge det første Lønkrav. Timelønnen varierede den Gang fra 16 til 21 Øre i Timen og 11 Arbejdstimer. Vi blev enige om at fremsætte Lønkravet på 25 Øre i Timen og 5 Øre for Overarbejde, samt 10 Timers Arbejdsdag. Det Forslag sendte vi så ud til samtlige Arbejdsgivere i Rønne, samtidig med en Indbydelse til Forhandlingsmøde, og Arbejdsgiverne mødte også op, og efter en lang Forhandling fremsatte vi et Ultimatum på 24 Øre og 5 Øre for Overarbejde, samt 10 Timers Arbejdsdag, og det blev der enighed om, og det var efter vor Mening ret godt, og vi fik jo også vores Fagforening anerkendt. I 1899 kom den store Lockout, og selv om vi ikke var direkte med i den, skulle vi alligevel give vort faste Bidrag dertil. Vor Forening var så ny, så vore Medlemmer havde ikke den Forståelse, hvad det betød for dem, så der blev stor Tilbagegang i Medlemstallet. Ingen Presse havde vi dengang, men så fik vi vort eget Blad, Bornholms Socialdemokrat, og så blev der Liv igen i Fagforeningerne, og Medlemstallet gik godt fremad, og vi prøvede igen at forhandle med Arbejdsgiverne, og med lidt Held fik vi 1 à 2 Øre i Tillæg. I 1908 var det sidste Gang, jeg var med direkte til Forhandling, men da var Timelønnen blevet 35 Øre for Løsarbejdere og Murerarbejdsmænd, for Kaolin og Teglværksarbejdere 29 Øre, Havnearbej-

derne 35-40 Øre, og på Maskinfabrikken 26 Øre, og siden gik det støt fremad, så i 1914 var Timelønnen omkring 35 Øre for de fleste, og det betragtedes som de bedste Forhold for Arbejderne da.

Vi havde fået Arbejdsløshedskassen indført til Udbetaling i 1908, så det gav jo også et godt Plus, selvom Fabriksarbejderne var imod den til at begynde med.

En Socialdemokratisk Forening blev stiftet i 1900, jeg blev Medlem af den 1904, det gik meget trevent til at begynde med, vi havde intet Blad. Ganske vist var der 3 Blade, men de var ikke meget udbredt blandt Arbejderne, almindeligvis var der 3-5 Holdere for et Blad, så Nyhederne kom noget sent til den sidste, men i 1902 kom så vort eget Blad, Bornholms Socialdemokrat, og efter nogle stærke personlige Agitationer fik Bladet en ret god Udbredelse, og vi stillede også op til Valg til Byrådet og Ligningskommissionen, men første Gang sammen med Venstre; men de ville være medbestemmende om, hvilke Kandidater vi opstillede. Vi fik kun en Mand i Byrådet og ligeledes i Ligningskommissionen. Næste Gang havde vi vor egen Liste og fik 3 Mand valgt begge Steder, og siden gik det godt fremad, og snart havde vi Flertallet. Der blev indført mange gode Reformer dengang, således en ny Skole, Alderdomshjem, Børnebespisning og meget andet godt.

Skolen begyndte med Udflugter for Børnene, første Gang med Jernbanen, men senere hen var der Sejlture, først til Christiansø, senere Sverige og Tyskland, og efter mit Skøn, har der altid været et godt Forhold mellem Børnene og Skolen.

Foruden Vinterfester som Maskerader og Stiftelsesfest, var der også Sommerfest, men til at begynde med var det svært at få Festpladser, for dem havde Højre- og Venstreforeningerne lagt Beslag på; første Gang vi arrangerede Fest med Procession med Faner og Musik i Spidsen, blev vi

nægtet at rulle Fanerne ud i Byen; først da vi kom uden for Byen blev de udfoldede. Det var til en Majfest, og det samme gentog sig til Grundlovsfesten, men det var kun de første 2-3 År, siden kunne vi også få gode Festpladser. Programmet til Festen var Fællessang, samt Foredrag med forskellig Underholdning og Dans. Vi afholdt også en Arbejderfest, men den blev afholdt i Almindingen sammen med de øvrige Fagforeninger på Øen, men der mødte vi også samme Modstand (dog ikke fra Skovriderens Side). Vi måtte spadserere en lang Vej til den anviste Festplads, men det var dog kun en Gang. Første Gang vi havde denne Fest, var der ikke Jernbaneforbindelse, så Turen gik med Hestekøretøjer i en lang Række. Festen blev gentaget hvert År, og de første År var det nok for de fleste Arbejdere den eneste Udflugt.

Arbejderne havde selvfølgelig også lidt private Sammenkomster, men det var mest til en Kop Aftenkaffe med hjemmebagt Brød. Der var også Julegilde, men det var som Regel med Spisning, og her var det nærmest Sylte, Kalve- eller Flæskesteg, der stod på Bordet.

Bryllupper blev som Regel holdt af Brudefolkene selv, men var Forældrene lidt godt stillede, holdt de dog Festen for dem. Gaverne var for det meste Nyttegenstande til Hjemmet.

Barnedåb var ligeledes med Middag, og Gaverne var mest Penge, Konfirmationerne ligeså, men der var Gaverne dog forskellige. Fødselsdagsfesterne var nærmest som nu med Kaffe og Chokolade.

Begravelserne omkring 1900 foregik altid fra Hjemmet. Der var nok et lille Kapel, men det benyttedes meget lidt; men så fik vi et større Ligkapel i forbindelse med et Krematorium, og siden da foregik de allerfleste Begravelser herfra; og nu har også de forskellige Faner fået Lov til at stille som Fanevagt ved Båren, det havde de ikke tidligere.

I Tiden fra 1880 til 1900 byggedes mange Arbejderboliger, og det var Huse med 2 Stuer og Køkken, samt et lille Kammer og Vaskehus. En Type uden Kælder kostede mellem 17-1800 Kr., men der var ikke Vand indlagt, men en Brønd i Gården. Der var heller ikke Gas eller Elektricitet, men som Regel en lille Have. Med en Udbetaling af fra 150-200 Kr. kunne de få Køb på det. 1. Prioritet var altid i Sparekassen og anden hos Bygherren. Der var også en anden Type til omkring 2000 Kr., det var indrettet på samme måde, men der var en lille Kælder til. Det var jo ikke alle, der var i Stand til at købe, men de kunne leje for en årlig Leje fra 100 til 140 Kr., men der var også mange, der blot lejede en enkelt Stue med fælles Køkken, det var lidt billigere, og for ugiftes vedkommende var Lejen almindeligvis 1 Kr. ugentlig, men møbleret med Seng, Bord og Stole. Møblementet i Husene var selvfølgelig meget forskelligt, men som Regel en Dobbeltseng med Halm i, et Bord og Stole, og eventuelt en Slagbænk, og havde de så Råd til at møblere den anden Stue også, der som Regel kaldtes for Beddstue, så havde de en god Lejlighed, men i Beddstuen kom de meget sjældent, kun ved særlige Lejligheder.

Der kom mange Tilrejsende og Turister til Byen, og de er alle enige om, at det er en af Danmarks mest renlige og velholdte byer, og det er det måske også, og selvfølgelig er vi glade for den Ros, og jeg tror, at Grunden hertil er, at de allerfleste Huse er Selvejerhuse, og som sådan sætter Ejeren en Ære i at vedligeholde Huset bedst muligt, og det betaler sig også i det lange Løb. Til Pinse er der Forårsrengøring, og så bliver de allerfleste Huse kalkede eller malede, og jeg har den Tro, at Renligheden og Vedligeholdelsen var den samme inden i Huset.

Når jeg har den Tro, så kommer det sig af, at da jeg i 1909 blev Skolebetjent, blev

jeg på samme Tid Bademester ved Skolen. Alle Børnene ved Skolen fik varmt Brusebad hver Uge de første 2 År, og siden hver 14. Dag, og som sådan havde jeg god Lejlighed til at se Børnenes indvendige Påklædning, og det var altid rent og godt vedligeholdt, selvom det var noget stoppet; om Sommeren gik Børnene til Stranden, men jeg tror, det var den samme Påklædning.

Det var selvfølgelig et stort Arbejde for Husmoderen, og særlig for dem, der gik på Arbejde, de måtte jo tage Vask og Stopning om Aftenen eller Søndagen, men som bekendt har Husmoderen jo ingen Arbejdstid, den første om Morgen og den sidste om Aftenen.

Som bekendt var Arbejdstiden 11 timer indtil 1899. Arbejdet begyndte Kl. 6, Frokost fra 8-8½, Middag fra 12-1, Fesperkost Kl. 4-4½, og Fyraften Kl. 7. Arbejdstiden og dens Inddeling var ens for By- og Værkarbejderne, men da der var en halv Times Gang til Værkerne, så skulle de jo lidt før op (Cykler havde de ikke), og de skulle jo også have Mad med til hele Dagen, det var Byarbejderne som Helhed fri for, da de kunne gå hjem og spise Middag.

I den Tid spistes megen Fisk, Torsk og Sild. Da Hylden blomstrede, var det Tid til at få Sild til Lægning, og Mængden var efter Familiens Størrelse fra 10 til 20 Ol (1 Ol = 80 stk. KS), men det var ikke alene Arbejderne, der købte Læggesild, men hver Husstand i By og på Land, men mer eller mindre. Landboerne serverede mest 1-2 Sild til Fesperkost og til Frokost »Sua« (der bestod af Mælk, Øl og Byggrynsgrød). Silden kostede den Gang fra 10 til 20 Øre pr. Ol. Sild kan som bekendt tilberedes på mange Måder, og som så var der mange Gange, der spistes Sild 3 Gange daglig, og ligeledes spistes der megen Torsk, det var selvfølgelig for at spare på Kødet, som var noget dyrere.

Rønne By var til at begynde med næsten inddelt i 2 Dele, Indre By og Yderkvarte-

ret, undtagen da der skulle betales Skat, da var vi alle lige. I den indre By var næsten alle Gader og Fortove brolagte, dels med Huggesten, og dels med Rundsten, og et enkelt sted Kloak, samt Belysning med Petroleumslamper, der lyste dårligt, og der var langt mellem hver Lygte, men man kunne se dem alligevel, og Byen holdt Gader og Lygter ved lige. Men anderledes var det i Yderkvarteret, Arbejderkvarteret; der skulle Beboerne selv holde Gader og Fortove ved lige, men Bygherren var forpligtet til at sætte Gader og Fortove i Stand, inden de solgte Husene, og det skulle også godkendes af Byen. Bygherren skulle også lave Rendesten og Fortove. Gadens Istand-sættelse var mest således, at Affaldet fra Husene blev udlagt på Gaden med lidt grus over. Rendestenen blev som Regel lavet af store Granitskærver og ligeså Fortovene, men det varede ikke ret længe, før Gaderne lå i en Ælte, så man hverken kunne køre eller gå der. Ville Beboerne have Gaden brolagt, så skulle de betale $\frac{2}{3}$ Del dertil, og hvis de ville nøjes med Makadamisering, så slap de for det halve, og for Fortovenes Vedkommende skulle de betale Fliserne, men hvis der så senere skulle brolægges, så skulle de betale de $\frac{2}{3}$ Dele, men der blev ikke mange Gader lavet. Men da så Arbejderne fik Flertallet i Byrådet, så fik de samme Rettigheder, som de havde i den indre By, eller rettere sagt da blev Byen en Helhed.

Her var selvfølgelig også en Fattigkasse den Gang, men den holdt Arbejderne sig fra så vidt muligt, for de ville selvfølgelig helst beholde deres Rettigheder; så var der også en frivillig Fattigkasse, den blev selvfølgelig meget benyttet, men der var jo en Grænse for, hvad den kunne yde, så det var mest ældre og Familier med mange Børn, der fik af den, som Reglen $\frac{1}{2}$ Td. Kul i Måneden og lidt Penge, de varierede fra 3 til 8 Kr. om Måneden, samt lidt Brød ugentlig.

Vi havde selvfølgelig også en Fattiggård, den var meget besøgt, særlig om Vinteren, det var en Avlsbrugergård, så Lemmerne måtte hjælpe til så godt, de kunne, og ligeledes bryde Sten op og slå Skærver.

Men så kom Hjælpekassen, og den ydede megen god Hjælp, og særdeles siden Arbejderne kom med i Bestyrelsen. Da man nu ser tilbage på, hvorledes Stillingen var for Arbejderne og små Folk i 1900, og hvorledes den er nu, så kan man se, at der er sket en stor Forandring, men Forandringen kom først, da den faglige og politiske Forening kom, og ikke mindst da vi fik vort eget Blad, Bornholms Socialdemokrat, men selv om den mødte megen Modstand til at begynde med, såvel fra Arbejdsgiverne som fra Arbejderne, så sejrede Fornuften alligevel til sidst, og selvfølgelig gav det et stor Plus, den dag Arbejderne fik Sæde i Byrådet og ikke mindst da de fik Flertallet, og ligeledes fik indvalgt Repræsentanter i Folketinget, hvor vi i første Kreds har besat Pladsen i mange År.

Ja, dette er hvad jeg kan berette ud fra den Hukommelse, man har i min Alder.

Jeg siger Tak for Henvendelsen fra Museet, det har været morsomt og interessant at tænke sig grundigt tilbage og nedskrive om Tiden, der er gået, det har bragt Minder om mange gamle Stunder og Begivenheder, som man ikke tænker på til daglig.«

Magnus Olsen var hele livet meget politisk interesseret, han talte arbejdernes sag, var socialdemokrat til fingerspidserne og læste dagligt Bornholms Socialdemokrat. På billedet er han på besøg hos datteren Edith - gift med en embedsmand. Der i huset læste man Nationaltidende, der var en erklæret konservativ avis. Så i mangel af bedre!!

Også hustruen - den myreflottige Johanne - holdt sig til Socialdemokraten, hvad der stod i »blå'd« var lov og ikke syv vilde heste kunne få farmor til at ændre mening.

Magnus levnedsskrivelse fortæller en hel del om et Rønne i opvækst, bl.a. båret af dygtige indvandrere som han selv. Niels Nielsen skriver i sin bog »En by vokser til« om arbejderbevægelsens begyndelse, at der i starten var en del vanskeligheder på

Magnus Olsson eller Olsen - på sine ældre dage. Han var inkarneret socialdemokrat, men læste gerne den konservative »Nationaltidende«, når han var på besøg hos sine børn.

grund af de bornholmske arbejderes uvilje mod de svenske arbejdere. Der var i 1890'erne megen bitterhed mod svenskerne, også fordi de beskyldtes for at hjælpe arbejdsgiverne til at holde lønnen nede. Niels Nielsen påpeger det paradoksale i, at man blandt de ivrigste organisationsfolk så en række indvandrede svenske arbejdere. Han peger bl.a. på den senere skolebetjent Magnus Olsen, som en af dem, der gik i spidsen for den faglige organisering.

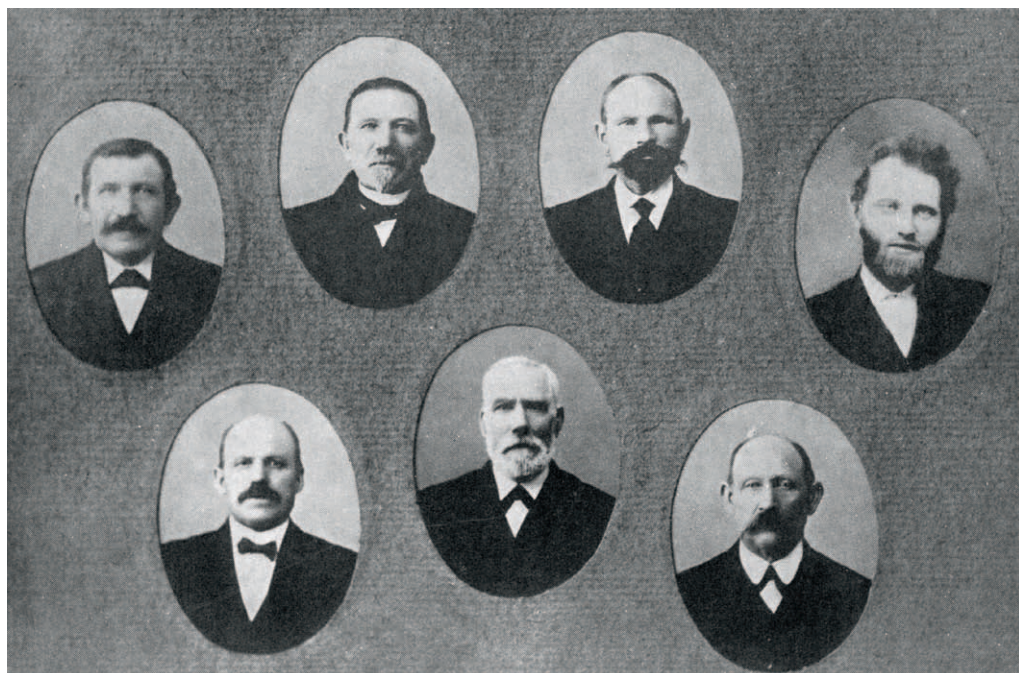
Fagforeningsarbejdet

23. januar 1897 stiftedes Arbejdsmændenes Fagforening for Rønne og Omegn. Der blev nedsat en foreløbig bestyrelse med Wibrandt Larsen som formand og Magnus Olsen som næstformand. I 1898 overtog Magnus Olsen formandspladsen, og han

bestred posten gennem en række år. I den foreløbige bestyrelse sad i øvrigt også Magnus' svoger Ole Olsen, gift med hans søster Augusta - indvandret fra Sverige 1893.

Indenfor en række fagområder var der stiftet egentlige fagforeninger, der kæmpede for hver deres rettigheder, men noget fællesskab eller samarbejde var der ikke tale om. Det indså bl.a. Magnus Olsen, at der måtte gøres noget ved - der måtte skabes et samarbejde på tværs af fagene.

Ifølge Arbejdernes Fællesorganisations 90 års jubilæumsskrift »De holdt fanen højt«, fik han slagter Hans Jensen med på ideen. Efter et aftenmøde i vinteren 1898 fortsatte de to drøftelserne, medens de time efter time vandrede frem og tilbage på Store Torvegade. De to mænd havde troen på, at det nyttede noget at slå sig sammen

Arbejdsmændenes Fagforenings første bestyrelse: Forrest fra venstre: Magnus Olsen, Wibrandt Larsen (formand), Hans Hansen. Bagerst: Anthon Hansen, P.A. Holm (sekretær), Ole Olsen og Peder Mortensen. Fra »Arbejdsmændenes Fagforening for Rønne og Omegn, 1897-1947«, Rønne 1947.

i fælles arbejde for fælles interesser. Da de skiltes var de enige om at samle de fagforeninger, der allerede fandtes til et møde med henblik på at få mere kraft på agitationen. Resultatet blev, at man 1. april 1898 dannede »Den faglige Agitationsforening for Bornholm«.

Det faglige arbejde førte meget med sig, der også kom til at præge *familiens* integrationsproces.

Indvandrers-lovgivningen

Den øgede tilstrømning af svenske indvandrere omkring midten af 1800-tallet rejste behovet for lovgivning på området. Som værn mod evt. uønskede elementer opstod der et behov for, at der blev vedtaget kontrollerende og begrænsende bestemmelser i forhold til landets efterhånden mange indvandrere.

»Lov om Tilsyn med Fremmede og Rejsende«, der blev vedtaget i 1875, er en sådan bestemmelse. Med denne Danmarks første indvandrerlov i hånden fik myndighederne et redskab, der gjorde det muligt at føre en omfattende og effektiv kontrol med de udenlandske arbejdssøgende.

Ingen tvivl om, at denne lov besværliggjorde de indvandrede vilkår. Loven indebar bl.a., at der skulle udstedes opholdsbøger til udlændinge, når de kom til landet. Ved flytning til og fra en kommune skulle indehaveren af opholdsbogen have den stemplet hos de lokale politimyndigheder. På samme måde skulle opholdsbogen fremvises ved arbejdssøgning. Opholdsbogen kom dermed til at fungere som en slags skudsmålsgang. For myndighederne blev den et kontrolredskab, der gjorde det muligt at følge indvandrerens færden.

I min farmor Johannes papirer fandt jeg et »Flytningsbevis« udstedt af de svenske myndigheder i Kristiansstad Län den 28. februar 1894, hvorefter fremgår, at hun »aflyttar« til Bornholm. Samme dokument

er 14. marts 1894 påført en påskrift på tværs af dokumentet: »udstedt Opholdsbog no. 1101. Nexø Politikammer«. Jeg kunne rigtig godt tænke mig, at se hendes eller andre af familiens svenske indvandreres opholdsbøger, men de findes ikke i familien.

Indfødsretten

Magnus besluttede i 1904, at han ville ansøge om opnåelse af dansk indfødsret - det var en langsom og proces. Der skulle - ud over opholdsbogen - fremvises mange vidnesbyrd før en ansøgning kunne sendes med begrundet håb om opnåelse af Indfødsretten.

Her var vidnesbyrd fra St. Magleby Fattigudvalg, Rønne Købstads Fattigvæsen, Knudsker Sogneråd, som alle primært er dokumentation for ophold og om at Magnus ikke havde modtaget fattighjælp, men havde kunnet klare sig selv.

Andre er fra tidligere eller nuværende arbejdsgivere som f.eks. Christian Bentzen i Rønne hos hvem Magnus havde arbejdet fra 1890 til 1899 »og i den tid til min fulde tilfredshed røgtet sit hverv og ført en i alle måder hæderlig og agtværdigandel«.

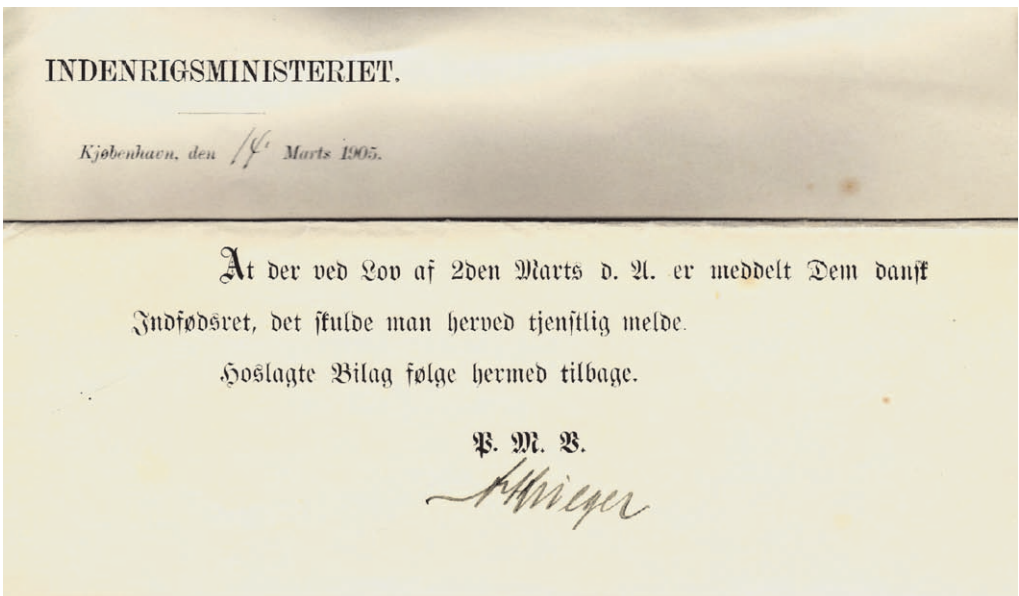
Et andet er underskrevet af Herman Blem fra Bornholms Maskinfabrik den 11. marts 1904. Det dokumenterer, at Magnus er ansat der som fyrbøder og har været der siden 1899. Blem anbefaler Magnus »som en flink, flittig og ædruelig arbejder, der så længe jeg har kendt ham har ført en i alle maader hæderligandel«.

Fra isenkræmmer H. Flygenring og cigarfabrikant H. C. Nielsen lyder det »at Magnus Olsson i den tid han har haft ophold her i landet, har ført et hæderligt og ædrueligt levned og at han i det hele har gjort sig fortjent til sine medborgeres agtelse samt at han samlever med hustru og barn«.

Endelig attesterer journalist Niels Niel-

For at søge om dansk indfødsret skulle der fremskaffes vidnesbyrd og attester fra utallige instanser. Magnus Ohlssons mange papirer.

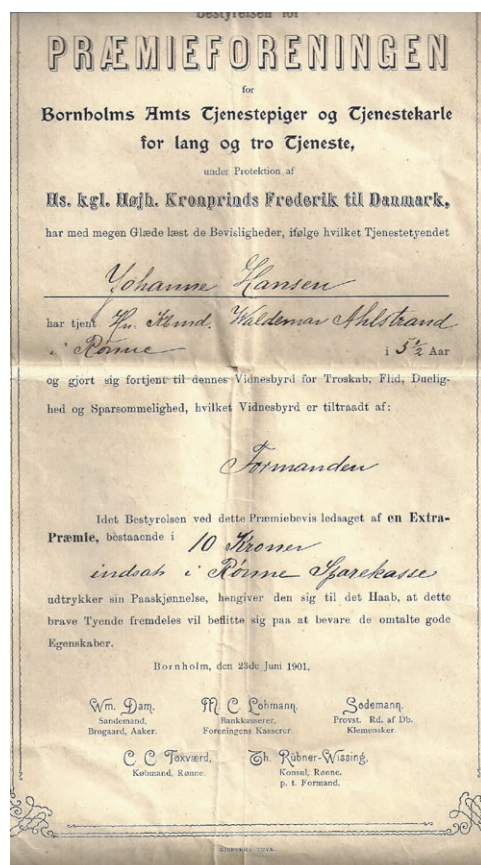
Magnus Olsson brev fra Indenrigsministeriet fra 1905, hvoraf fremgik, at man meddelte ham dansk indfødsret.

sen og cigarfabrikant H. C. Nielsen den 31. august 1904, at Magnus har haft ophold i Rønne fra august måned 1899 til dato. Ingen tvivl om, at journalisten og kommunalpolitikeren Niels Nielsen var god at kende, når man måtte kaste sig ud i en skriftlig ansøgningsproces med datidens danske myndigheder. Det var ikke en svensk indvandrers stærkeste side. Flere af vidnesbyrdene er i øvrigt attesteret af byfoged Olivarius. Heldigvis bar alle disse vidnesbyrd frugt - 14. marts 1905 modtog Magnus Olsson brev fra Indenrigsministeriet, hvoraf fremgik, at man meddelte ham dansk Indfødsret.

Johanne Hansdotter

At Johanne var Magnus en god hustru og støtte (og vice versa) hersker der ingen tvivl om. Umiddelbart før deres bryllup i Rønne Kirke i august 1901 modtog hun en anerkendelse fra »Præmieforeningen for Bornholms Amts Tjenestepiger og Tjenestekarle« for lang og tro tjeneste. Den byggede også på mange vidnesbyrd om tro, skab, flid, duelighed og sparsommelighed. Hun fik oven i købet en ekstrapræmie på 10 kroner. Johanne fik påskønnelsen efter 5½ års tjeneste hos købmand Waldemar Ahlstrand i Rønne. Hun var en myreflittig kvinde, hvilket også kom til udtryk gennem Magnus lange virke for børnene på skolen - ved deres udflugter eller når der kom ferie børn ovrefra var hendes aktive medvirken af afgørende betydning.

I 1926 modtog de første gang københavnske kommuneskole-klasser, der skulle feriere på Bornholm. Magnus hentede dem ved damperen om morgenen og installerede dem på skolen ved torvet - Vestre Skole - hvorefter de gik op til Østre skole, hvor Johanne havde morgenmad parat. Nogle hold kom igen om aftenen og fik te og morgenmad næste dag, inden turen gik videre. Johanne sørgede ligeledes

Johanne Hansens (Hansdotter) påskønnelse fra 1901.

ved skolens skovture o.l. for kakao til børnene. Den blev kogt i to murgrøder og hældt på mælkejunger.

Omsorgen for skolebørnene var i øvrigt stor hos dem begge. Når Magnus i 1909 fik jobbet som skolebetjent var det først og fremmest på grund af hans erfaringer som fyrbøder og motorpasser, men uden tvivl også fordi han var en kraftig og myndig person, der kunne styre ungerne i skolegården, såvel som i rollen som bademester. Jeg har talt med folk i byen, som var blevet skrubbet på ryggen af ham, og som huskede ham med glæde og respekt.

◀ *Familien Ohlsson - Olsen. Magnus og Johanne med børn ca. 1915. Fra venstre er det Karl, Hjalmar, Aksel, Gerda og Edith.*

Familien vokser til

Det der med sparsommeligheden har ikke været tom snak, når man ser på hvad de to mennesker fik bygget op og skabt fra det fattige liv i Sverige til etableringen og opbygningen af en familie i Rønne med eget hus og fem børn, der alle blev sat godt i gang.

Og hvor havnede de så, børnene:

Den ældste af pigerne, *Gerda* blev ansat i Postvæsenet, hvor hun var i 50 år. Hun var med til at starte den første pigespejdertrop på Bornholm. Først som uorganiseret i

drengespejderuniform. Senere blev troppe tilmeldt Det Danske Pigespejderkorps.

Edith blev ansat i Arbejdsdirektoratet i København, hvor hun mødte sin tilkommende, der var kontorchef i Indenrigsministeriet.

Aksel blev uddannet i Handelsbanken i Rønne (1920-31). Meget engageret i fodbold, roning og svømning. Efter sigende sammen med bl.a. overofficiant Sørensen omkring opførelsen af R.I.F.'s badeanstalt, hvorfra de arrangerede mange succesfulde svømmestævner. Flyttede senere over og blev jurist.

Hjalmar blev uddannet indenfor kolonialbranchen hos købmand Eckberg samt Rønne brugsforening, var i en periode ansat på Rønne kommunekontor og som bestyrer af Bornholms Amts arbejdsanvisningskontor.

På billedet nydes kaffebordet med borgmesterparret på en af Østre Skoles balkoner ud mod Pingels Alle. På det tidspunkt var Johanne og Magnus flyttet (1925) fra Fru Steenbergsvej 5 til Østervoldgade 48, hvor Magnus assisteret af bygmester Lau havde bygget et solidt og rummeligt murstenshus lige overfor skolen. Huset ligger der endnu og ligner i sit ydre fuldstændig sig selv fra dengang. Selv det hvide rækværk mod gaden, som er Magnus' værk, står der endnu. Magnus har slæbt det fine porcelæn, en »madam blå«, dug og blomster fra hjemmet op ad skolens trapper. Stemningen bærer præg af afslappethed på en sommersøndag.

Karl - min far - fik en boghandleruddannelse hos boghandler Svend Kolling i Store Torvegade. Startede i 1924 Jernbanekiosken overfor Rønne H. Jernbanestation, hvor han fik bygget en forlagsboghandler-virksomhed op gennem de næste 50 år.

De fik alle et godt fundament, og som jeg husker dem, var de, selvom de var børn af svenske indvandrere, vokset op som danskere i gode og trygge kår - den svenske afstamning betød ikke noget for dem til trods for, at en stor del af deres bedsteforældre, fastre, farbrødre, mostre og morbrødre også var indvandrere, bosiddende i og omkring Rønne.

Gennem sit virke i det faglige arbejde samt senere som skolebetjent på Østre Skole i Rønne mødte Magnus mange mennesker - nogle af dem også betydningsfulde personer i Rønne. En af dem var den

tidligere nævnte journalist og senere borgmester Niels Nielsen. Magnus og han var jævnaldrende og begge meget engagerede omkring arbejdernes vilkår. Niels Nielsen var journalist og forretningsfører på Bornholms Socialdemokrat fra starten i 1902. Denne post beklædte han indtil 1918. I 1903 kom Niels Nielsen ind i kommunalt arbejde som medlem af Rønne Ligningskommission. I 1917 erobrede Socialdemokratiet flertallet i byrådet og Niels Nielsen blev byens borgmester - en stilling han besad til sin død i 1942.

Svæveflyverne

De snedkerkundskaber, Magnus havde arvet efter sin far Ola Andersson, landsnickaren, kom ham også til gode i jobbet som pedel på skolen. På Bornholms Museum

En »svæveflyver« i Bornholms Museums varetægt, måske inspireret af Leonardo Da Vincis ideer? Fremstillet på Østre Skole af skolebetjent Magnus Ohlsson - eller Magnus Olsen.

Svigerfamilierne samlet til kaffebord i haven i Storegade 21, formentlig eftersommeren 1924. Anna Marie og Thorvald Wichmann til venstre, Magnus Olsen for bordenden og Johanne til højre. De to ældre damer er bagermesterparrets mødre - mine oldemødre.

findes et »flyveapparat«, som efter al sandsynlighed er udarbejdet i Østre Skoles sløjdløkal under ledelse af farfar.

Hvorvidt han som skolebetjent også deltog i undervisningen i sløjdlokalet fremgår ikke klart af »Instruks for skolebetjenten«, som ellers er ganske grundig. Jeg er imidlertid ikke i tvivl om, at han også i sit virke på skolen, brugte alle sine håndværksmæssige færdigheder.

I 1989 bad jeg Magnus Olsen's datter Edith skrive lidt erindringer om familien. Af disse fremgår blandt andet følgende: »Far var med til at bygge Bornholms første Svæveflyver, det foregik på Skolen, og den blev opkaldt efter Far (Olsson). Oberstinde Førslev, Danmarks første kvindelige Svæveflyver kom over og navngav den.«

Her var der altså tale om en svæveflyver i fuld størrelse, som min bror Palle erindrer den. Nævnte oberstinde må have været Harriet Førslev (1906-71). Hun var en

pionerskikkelse i dansk flyvning og bidrog på mange måder til udvikling og formidling af svæveflyvningen i Danmark.

Magnus kom aldrig selv i byrådet - han ønskede det ikke, idet han mente, at han nemt ville kunne få sproglige problemer. I stedet koncentrerede han sig om andre tilidsposter, som f.eks. at sidde i ligningskommissionen og ledelsen af fællesbageriet, da det blev etableret.

Det var i øvrigt ikke problemfrit, da min far og mor fandt hinanden i Rønne. Hun var nemlig datter af den borgerligt orienterede bagermester Thorvald Wichmann i Storegade! Det fortælles, at de to familier aldrig talte sammen om bageri, endsige om politik, men at de i øvrigt havde et udmærket forhold til hinanden - de respekterede hinanden for retskaffenhed, flid og engagement.

På billedet Magnus på sin 80-års dag siddende i »den fina stauan« i det fine tøj foran sit skrivebord, som han selv havde lavet. Dette skrivebord - som stadig er i slægtens eje - var udstillet på Håndværker- og Industri Udstillingen i juli 1923 på »Strien« i Rønne, under Husflid, nr. 36. Bemærk også billedrammerne på væggen, det er også hans værk. På bordet min bror Palle Wichmann's bog »Hundrede år på en klippe«.

Afholdsbevægelsen

Noget der optog Magnus meget var afholdsbevægelsen. Han så med bekymring på, hvorledes arbejderne ofte soldede ugelønnen op på de mange små værtshuse i byens centrum. Det var jo ikke lige det, de hårdt forhandlede lønstigninger skulle gå til. For at vise kammeraterne et godt eksempel meldte han sig en overgang ind i Good Templar Logen (IOGT) i Dampmøllegade. Han forsøgte også at få andre familiemedlemmer med - bl.a. svoger Nils - men det projekt lykkedes ikke rigtigt, det var vist lidt for rituelt. Senere i livet fornægtede Magnus sig ikke en enkelt øl eller snaps - men altid med måde.

Deres rødder og baggrund

Hvor kom de fra - Magnus' og Johannes familier? Magnus var, som han selv nævner det, født i byen Komstad i Stiby Sogn midt mellem Tomelilla og Simrishamn i Skåne. Faderen, landsbysnedkeren Ola Andersson var født i 1843 og moderen Karna i 1841. De blev gift i 1866, levede under små kår og arbejdede hårdt for at forsørge de otte børn.

Levnedsbeskrivelsen bærer præg af, hvorledes alle måtte bidrage allerede fra syv-års alderen. Her lærte Magnus at tage fat og arbejde hårdt. Man var selvforsynende, møbler og husholdningsredskaber skabte man selv, når behovet opstod. Her

lærte Magnus også at snedkerere, noget der kom ham til gode senere i livet. Utalige er de dekorerede møbler, billedrammer, papirknive, syskrin, cigarkasser med initialer skåret i låget, salatsæt og kniplepinde, han efter pensioneringen fremstillede i sit skur i haven på Østervoldgade. Vores familie er stadig beriget med smukke vidnesbyrd om hans rige evner i den retning.

Mange timer tilbragte han i sit skur med at snedkerere, her lærte vi børn at snitte i træ, save, slibe, lime, polere - han havde hænderne skruet rigtigt på, hvilket sikkert også havde hjulpet ham i hans jobs på arbejdsmarkedet. Når vi børn blev »passet« hos farmor og farfar, fik vi om aftenen en passer, så vi kunne tegne figurer, som når han tegnede sine mønstre til udskæringer.

Når familien rejste gennem Sverige, skulle vi altid have snitteknive med til farfar, det var de eneste, der kunne skære ordentligt!! Ligeledes var det velset når vi bragte spettkaka og kauringbrød med hjem fra vores gennemrejser i Skåne, men det var - bortset fra sproget - vel også det eneste, der vidnede om hans svenske afstamning.

Magnus' far og søskende

Gruppebilledet af den svenske familie er formentlig taget omkring årsskiftet 1905-1906 kort før Ola døde. Jeg har i øvrigt ladet mig fortælle, at *Botilda*, som sidder på Ola's højre side, er sat ind, idet hun på det tidspunkt var udvandret til Amerika sammen med sin mand Niels Olsson Ekvall.

På billedet ser vi landsbysnedkeren omgivet af sine seks dalevende børn. Bagest fra venstre er det Adolf, Johan, Magnus og Olof. Forest Botilda, Ola selv og Augusta.

Ekvall og Botilda var begge svenske indvandrere, viet i Rønne Kirke i november 1889.

Adolf indvandrede til Bornholm i 1886. Han var arbejdsmand og blev viet i Rønne Kirke 1887 til Ingrid Andersson, der var indvandret allerede i 1880. De udvandrede i 1891 til St. Paul, Minnesota.

Johan, der indvandrede til Bornholm omkring 1885, blev gift med en anden indvandrer, Anna Johanne Andersson født i Östra Hoby, Kristiansstads Län. Hun var indvandret som 17-årig i 1886. De blev viet i Rønne Kirke 27. juli 1890. Ifølge en folketælling i februar 1901 boede de i Smedegade 27 i Rønne med deres tre børn født i 1891, 93 og 99, han er her registreret som arbejdsmand i Bornholms Kulforsyning.

Magnus var på det tidspunkt registreret som logerende hos Johan i Smedegade - man hjalp hinanden. Det var dog kun kort-

varigt indtil Magnus' og Johannes bryllup i august samme år, hvorefter de flyttede ind i Fru Steenbergsvej nr. 5.

Når jeg skyder på, at billedet er fra 1906, er det fordi Adolf, der jo udvandrede i 1891 til USA, ifølge folketællingen 1. feb. 1906 boede hos sin broder Johan i Smedegade og var registreret som hjemmehørende i Amerika.

Anledningen til billedet kan netop have været Adolfs besøg på Bornholm, som altså også har tiltrukket faderen Ola, der som den eneste var forblevet i Sverige. Anledningen har nok også været, at Johan på det tidspunkt havde besluttet sig for at forsøge sig i Amerika, inspireret af Adolf. Ifølge udvanderarkivet udvandrede Johan 19. feb. 1906 til St. Paul, der hvor Adolf havde slået sig ned. Et halvt år senere den 23. august 1906 udvandrede Anna og børnene til Valley City i North Dakota, hvor Johan formentlig havde fundet beskæfti-

To flotte fyre Olof og Magnus på Magnus 80-års fødselsdag i 1952 - begge danske statsborgere.

Olsen familien på Arbejds- og Tvangsarbejdsanstalten i Rønne. Forest Agnes med Magnus ved sin højre hånd og hendes far Ole ved venstre hånd. I baggrunden ses i midten Augusta og farmor Johanne. Billedet er fra omkring 1940.

gelse. Anna var på besøg i Danmark omkring 1925.

Herefter var kun Olof, Augusta og Magnus tilbage på Bornholm. *Olof* indvandrede til Bornholm i 1896 som 18 årig. Han blev i 1900 gift med endnu en indvandrer Caroline Nilsdotter, født i 1870. De fik et lille avlsbrug i nærheden af Lundens Minde, hvor Olof bl.a. hjalp til ved sommerrevyen. De havde ofte skuespillere boende, så det var spændende at besøge dem om sommeren. De havde to børn, Karl som blev kasserer i Dansk Arbejdsmandsforbund i Rønne og Dagny som blev gift med en snedker. Olof boede til sidst i Ny Østergade 12 i Rønne. Han døde i oktober 1952.

Augusta indvandrede til Bornholm i 1893, hvor hun i 1894 blev viet i Rønne Kirke til arbejdsmand, senere avlsbruger Ole Peter Olsen, født i Nyker. De flyttede

senere til en ejendom på Zahrtmannsvej 34. De fik to døtre Olga og Agnes. Agnes blev gift med bestyreren af Arbejds- og Tvangsarbejdsanstalten i Rønne. Augusta døde i 1944 og »onkel« Ole i 1965, han husker jeg tydeligt, han var en hyggelig ældre herre med cykelstys overskæg og guldring i øret.

Magnus var meget glad for sin søster Augusta, der - trods et par år yngre end han - »blev som en mor for mig«, som han udtrykte det.

Johannes forældre og søskende

Johanne var født i Selhögställe, Tryde Forsamling, som ligger nord for Tomelilla. Hendes far Hans Månsson (født 1836) var oldebarn af åbon (husmanden) på Appeltorp nr. 5 Nils Nilsson, født 1729 og Signe

På billedet fra 1917 ses familien Månsson (Elna døde i 1910 på amtssygehuset i Rønne, 30 år gammel) samlet omkring guldbrudeparret i Rønne - formentlig i haven til Storegade 24, hvor de boede til Karna døde i 1921 og Hans kom på Alderdomshjemmet, hvor han døde i 1927. Det er fra venstre Ola, Johanne, Anna, Cecilie, Mårten og Nils.

Svensk »invasion« - formentlig lige efter Første Verdenskrigs afslutning - min far ligger i forgrunden ved de svenske kusiner Sadivi og Camilla samt fætter Bernhard. Bag far ligger skræddermesterens kone Carolina. I midten bagest med fjerhatten har vi Johanne med Magnus ved sin venstre side - dernæst kommer til højre Mårten og Ola. Ægteparret stående til venstre må være Cecilie og Gustav Ekberg. Ved siden af dem bag Johanne står fars bror Aksel. Damen siddende til højre i forgrunden kan være Johannes søster Anna (Nykerkønen - se næste afsnit) med blomster i hatten. Anledningen til besøget er muligvis krigens afslutning, hvor farmors svenske familie igen kom på besøg på Bornholm.

Larsdotter født 1735. Familien har iflg. en overleveret konceptstamtavle holdt til i Appeltorp i generationer. Der har været tale om fattige husmænd med mange børn at ernære.

Hans Månsson og hans hustru Karna Mårtensdotter fik otte børn, hvoraf en døde som spæd. Ægteparret udvandrede fra Sverige til Bornholm i 1892 med de to yngste børn Elna og Nils. Fire af de øvrige børn fulgte forældrene i perioden 1894-1901, primært for at finde beskæftigelse. Kun den ældste, Ola Hansson Friberg, der i 1892 var 24 år, blev i Sverige. Han var

dengang i gang med en uddannelse som skrædder. Ola startede i 1906 O. H. Fribergs Herreekviperi i Malmø.

I folketællingen i Knudsker 1906 finder vi Hans, Karna og Elna *Mogensen* boende i en arbejderbolig på Rabækkegård med Hans registreret som kaolinfabriksarbejder.

Ola (født 1868) og hans kone Carolina klarede sig rigtig godt i Malmø og kom af og til på besøg på Bornholm med deres tre børn, Bernhard, Camilla og Sadivi. De svenske kusiner var meget ombejlede og det elegante ægtepar holdt man sig på god

fod med - ikke mindst i krigs- og krisetider med mangel på kaffe, chokolade og ikke mindst klædestof til frakker, bukser og jakkesæt. Det var dengang man gemte vesker i klaveret, cigarer i linnedet og marzipan på loftet. Forbindelsen til de svenske familiemedlemmer blev holdt ved lige, jeg husker selv et besøg hos skrædderen i Malmø med mine forældre.

Nykerkonen

Anna (født 1873) indvandrede sammen med sin tilkommende *Mårten Svensson* til Bornholm i 1901. De blev viet i Ny Kirke

samme år og slog sig ned i Nyker. *Mårten* var svensk landmandssøn, født i Tommelilla 1859. De skabte den store frugtplantage og frilandsgartneri på hjørnet af Kirkemarksvej og Nyker Hovedgade, senere kaldet *Morten Svendsens Have* på ca. fire tønder land.

Ægteparret fik to drenge *Andreas* og *Alfred*, som hjalp til i gartneriet. *Mårten* døde i 1947 og *Anna* i 1959. Borgerforeningen overtog i 1984 de fire tønder land, der i dag er omdannet til Nyker bypark. En vej i området er opkaldt efter *Mårten Svensson*.

Følgende er et uddrag af Nyker Borgerforenings hjemmeside:

Anna og Morten Svenssons gravsted på Ny Kirkes kirkegård.

En af Nyker Borgerforenings mærkesager er »Morten Svendsen's Have«.

Han stammede fra Tommelilla i Skåne, hvor han blev født på en gård i 1869 og han hed faktisk Morten Svensson. Faderen døde i slutningen af 1800tallet, og Morten bestyrede gården i nogle år for moderen. Omkring århundredeskiftet kom en stedfader ind i billedet, og Morten rejste til Bornholm. Han var ikke uden midler, så han kunne straks købe den lille ejendom, der nu hedder Nyker Hovedgade 2.

Han levede som ungkarl et par år og ernærede sig bl.a. ved at være daglejer på gårde i Nyker. På Lille Almegård i Knudsker var på dette tidspunkt lige efter århundredeskiftet en svensk pige ved navn Anna Hanson, der var født i 1873. Disse to blev gift og skabte ved enorm flid og sparsommelighed det, vi i dag kalder »Morten Svendsen's Have«. Et par tdl. jord blev købt til og det hele drevet som frilandsgartneri, samtidig med at den store frugtplantage blev anlagt.

Hver onsdag og lørdag kørte Anna og Morten til torvet i Rønne og solgte deres produkter, samtidig havde de leverancer til et par af byens hoteller.

Eldre mennesker i Nyker vil endnu huske dem, når de kørte til og fra Rønne på den åbne fjedervogn forspændt af en velnæret hest med en vældig manke og hale. Turen foregik altid i skridtgang både ud og hjem.

De er begravet på Nyker Kirkegård. På deres mindesten står »Morten Svensson 1869-1947. Anna Svensson 1873-1959«.

Navnet »Morten Svendsen's Have« fortjener at blive bevaret for eftertiden til minde om et par mennesker, der ved flid og sparsommelighed skabte et godt hjem for dem selv og deres to sønner.

En flot omtale af et par svenske indvandrere, der skabte en god tilværelse på Bornholm til gavn for dem selv og ikke mindst det lille samfund, de boede i.

Gustav'sa

Cecilie (født 1875) indvandrede til Bornholm i 1897. Her mødte hun Gustav Ekberg (født 1877), som hun blev gift med i Rønne Kirke i 1905. Gustav var søn af indvandrerparret Anders Nilsson Ekberg (1851) og Hanna Andersdotter (1855). De var indvandret fra Sverige i 1874, to år før Gustavs fødsel. Parret blev viet i Knuds Kirke i 1874.

I starten er han benævnt arbejdsmand. De boede på forskellige adresser i Rønne, bl.a. Fru Steenbergsvej (muligvis hos Johanne og Magnus) og i Møllegade 10. Fra 1918 til 1928 er han registreret som ejer af »Vennerlyst« ved Robbedale. Det er det, der i dag hedder Aakirkebyvej 166 med 5,2 ha jord.

Fra 19. april 1929 til 18. september 1931 var Gustav gårdejer på Egelund i Vestermarie. Egelund er en udstykning fra St. Klintgård på ca. 10 ha. Fornøjelsen blev kort for dem. 1929 var nok det værst tænkelige tidspunkt at købe landbrug - lige før en flerårig økonomisk krise.

I Bornholms Vejviser fra 1933 er Gustav opført som arbejdsmand i Almindingen, boende i Aaker sogn. I 1938 boede de Sct. Mortensgade 38 i Rønne, hvor han benævnes fhv. avlsbruger. I familien blev de ofte omtalt som »Gustav'sa« og de var faste deltagere i diverse fødselsdagsarrangementer. De holdt selv en meget stor fødselsdagsfest i 1952 i forbindelse med deres 75 års fødselsdage. Gustav døde i 1964 og Cecilie i 1967 begge fra Bondegade 8.

Mårten Hansson (født 1878) indvandret omkring århundredeskiftet som arbejdsmand. Mødte en Klemensker-pige Bengtsine Vilhelmine Sjøstrøm, som han giftede sig med i 1907 i Klemens Kirke. I maj 1908 fødte hun ham en søn Martin, som desværre kun blev to timer gammel. Moderen Bengtsine overlevede heller ikke, hun døde på Amtssygehuset i Rønne den 2. juli 1908.

Morten havde herefter forskellige stillinger som landbrugsmedhjælper på gårdene, inden han slog sig ned i Robbedale, hvor han en overgang boede Aakirkebyvej 159. Det ligger lige overfor Robbedalevej.

Farfar Magnus har engang fortalt, at han hjalp svoger Morten med at opføre en ladebygning på grunden mod vest - den ligger der endnu. Morten forblev enkemand, han blev ikke så gammel, han døde den 18. januar 1937 på sygehuset i Rønne. Ved sin død var han staldkarl på Splitsgård.

Nils Hanson (født 1890) - noget af en efternøler. Fader Hans var 54 år og mor Karna 45, da han blev født to år før de indvandrede på Bornholm i 1892. Han har således ikke kendt sit fødeland.

Familien flyttede ved indvandringen til en gård i Knudsker. Nils blev konfirmeret i Knuds Kirke i 1905. Han fik lov til at gå på Statsskolen i Rønne, hvorfra han tog studentereksamen i 1912. Efter studentereksamen flyttede Nils til København og begyndte at læse medicin, han ville være øjenlæge. For at tjene til føden arbejdede han samtidig på Berlingske Tidende som korrekturlæser. I 1918 opgav han imidlertid studierne og fortsatte på Berlingeren, hvor han sluttede som afdelingsleder ved pensioneringen i 1957.

Nils blev i 1927 gift i København med Harriet Emma Dorthea Kampmann Arnild, født 1900. Hvert år tog de til Bornholm på sommerferie, som de tilbragte på

Hans og Karna Månsson med den yngste søn Nils. Foto omkring 1895.

Hotel Helligdommen. Nils døde i 1973 og tante Harriet overlevede ham med nogle år.

Til sidst

Det var så beretningen om de svenske indvandrere i min slægt - min farfar og farmors nærmeste familie - omkring 20 i alt, der alle, på nær tre, forlod deres fattige svenske hjemstavn og slog sig ned på Bornholm. Et modigt skridt, der heldigvis blev til gavn for dem, men i høj grad også for det bornholmske samfund, der fik tilført solid arbejdskraft, på et tidspunkt hvor behovet var der.

Seks af disse familiemedlemmer sparede sammen til et endnu større skridt, nemlig at udvandre videre til det store Amerika, som mange drømte om på den tid. Senere besøg på Bornholm af enkelte af dem vidner om, at også de klarede sig godt.

Beretningen viser først og fremmest mod og foretagsomhed fra disse menneskers side, som en konsekvens af manglende arbejdsmuligheder i deres hjemland. Den vidner imidlertid også om en udvikling på en række områder, der blev sat i gang i slutningen af det 19. århundrede, en udvikling de svenske indvandrere også blev en del af. Det gælder udviklingen i landbruget og den stigende industrialisering, der krævede arbejdskraft.

Det gav også store udfordringer for samfundet og de mennesker, der blev tiltrukket. Hvordan var det for de indvandrede at leve med en opholdsbog, der hele tiden holdt dem op på den personlige udvikling og udfordrede livsstil og kompetencer. Det blev sikkert ofte oplevet som en hård konkurrence med danske arbejdere, som måske oven i købet godt kunne finde på at se lidt skævt til de svenske indvandrere.

Nogle søgte at få balance i konkurrenceforholdene ved at søge dansk indfødsret, men det krævede endnu flere positive skudsmål fra betydningsfulde personer.

Jeg kan ikke lade være med at sammenligne forholdene dengang med dagens integrationsproblemer, er det ligeså svært i dag, at opnå lige betingelser med den danske arbejder. Ja sikkert, men nok også på nogle andre områder, som f.eks. sprogproblemet. Det forekommer mig, at mine svenske aner havde færre problemer med sproget, selvom deres skånske tungemål aldrig forlod dem helt.

Udviklingen i arbejderbevægelsen er også en væsentlig del af denne beretning. Ingen tvivl om, at Magnus Olsen - og med ham mange andre svenske såvel som danske arbejdere, på den tid kæmpede en hård kamp for at finde en vej til at få arbejdsgiverne i tale, med henblik på at sikre bedre vilkår for arbejderne. Og deres kamp var ikke forgæves - de opnåede resultater, som de kunne være stolte af.

Stort set gik det de 20 svenske indvandrere i vores Olsen-familie godt, selvom livets genvordigheder naturligvis også ramte dem, men set i forhold til den fattigdom, de fleste kom fra, fik de alle et godt liv. Nogle fik sat varige spor ligesom Magnus - og tænk bare på Nykerkonen Anna og hendes mand Morten Svensson, hvis livsværk blev til en bypark og en vej i Nyker.

Der er sikkert sat mange andre spor, som vi bare ikke kender eksistensen af. Jeg tænker på alle de efterkommere, der findes rundt omkring i Danmark såvel som udenfor landets grænser. Desværre har jeg kun kontakt til et fåtal af oldebørnene og deres familier.

Afslutningsvis vil jeg konstatere, at jeg fra at være bevidst om mine bedsteforældres svenske afstamning, nu ser et langt bredere svensk fundament. Mange gange har jeg - som sikkert også mange andre - hørt fra venner og bekendte, at jeg som indfødt bornholmer var halvsvensker. De færreste - incl. jeg selv - var vist klar over, hvor tæt på sandheden det var.

Formandens beretning

Bornholms Historiske Samfund 2012-2013.

Generalforsamlingen afholdtes lørdag den 31. august 2013 på Christiansø

Af Jakob Seerup

Tak for, at I er hoppet med om bord til denne lidt specielle generalforsamling. Vi tænkte, det ville være en fornyelse med denne tur, som måske også kunne lokke nogle andre end »Tordenskiolds soldater« med. Jeg har i mange år været dybt fascineret og betaget af Christiansø, som jeg mener, på fornem vis forener naturskønne omgivelser med spændende kulturhistorie. Christiansø repræsenterer for mig også mit første møde med Bornholms Historiske Samfund, da det var min artikel om fregatten HVIDE ØRN's togt til netop Christiansø i 1770, som jeg fik udgivet i Bornholmske Samlinger i 2005 og dermed for første gang bragte mig i kontakt med foreningen.

Jeg glæder mig også over, at vi har kunnet lokke den unge, lovende historiker Rasmus Voss med på turen i dag. Jeg ved, at han kan fortælle et væld af spændende beretninger om Christiansø, og her særlig de fortættede dramaer i årene efter Københavns Bombardement og Flådens Ran i 1807, som fik vidtrækkende konsekvenser for den afsides liggende fæstning. Rasmus vil fortælle os nogle af de historier, der ligger bag hans bog »Krigen ved Verdens Ende«, der udkom sidste år, og jeg ved, at han arbejder med en fortsættelse, så der bliver også lejlighed til at høre nye ting, som ikke står i bogen, for dem, der måtte have læst den allerede.

Men lad mig vende tilbage til formalia – den traditionelle formandsberetning:

Generalforsamlingen 2012 blev afholdt lørdag d. 8. september i den gamle rådstue i Allinge. Her var der ud over dagsordenen også et udførligt foredrag ved bestyrelsesmedlem Jesper Vang Hansen, der gav en grundig indføring i livet i Allinge-Sandvig og omegn i 1600- og 1700-tallet set gennem Hammershus Birks Tingbøger. Fremmødet var ganske godt, over 30 personer alt i alt.

Ved det følgende bestyrelsesmøde konstituerede bestyrelsen sig som følger:

Formand: Jakob Seerup

Næstformand og sekretær: Anette Eriksen

Redaktør: Ann Vibeke Knudsen

Kasserer og webredaktør:

Svend Aage Møller

Øvrige medlemmer:

Niels Geckler

Jacob Bjerring-Hansen

Henrik Vensild

Niels Clausen

Jesper Vang Hansen

Bestyrelsesmøder

Der er i det forløbne år afholdt fire ordinære bestyrelsesmøder. Møderne afholdes i hyggelige rammer på Ø-arkivet på biblioteket i Rønne, hvilket er praktisk, og kan lade sig gøre, fordi vores sekretær som be-

kendt er arkivar ved Ø-arkivet. Ved sidste møde fornyede vi os sågar, og formanden medbragte kage. Et eksempel til efterfølgelse!

Den digitale verden

På sidste års generalforsamling fortalte jeg bl.a. lidt om vores side på det sociale netværk Facebook. Dengang var der 55, der fulgte siden, i dag er vi oppe på lidt over 200. Der er jævnligt opdateringer og opslag med spørgsmål og kommentarer, der relaterer til Bornholms historie og foreningens øvrige arbejde. I den kommende tid kan man også forvente, at der kommer flere appetitvækkere til den nye årbog, som redaktøren er ved at lægge sidste hånd på. På mange måder tror jeg, at Facebook-siden har været med til at puste lidt liv i foreningen, og sammen med de, som sædvanlig rigtig spændende årbøger, kan den være med til at forklare, at vi kan notere en glædelig fremgang i antallet af medlemmer.

Samlingerne

Redaktøren vil fortælle mere om arbejdet med udgivelsen af Bornholmske Samlinger, men herfra skal lyde en varm tak til Ann Vibeke Knudsen for det store redaktionsarbejde. Tak også til webredaktør Svend Aage Møller for vedligeholdelsen af foreningens hjemmeside.

Folkemødet

Sidste år begyndte vi arbejdet med at forsøge at få en eller anden form for tilstedeværelse ved dette års folkemøde, eventuelt sammen med andre lokalhistoriske foreninger rundt om i landet. Det blev desværre ikke realiseret, men efter at bestyrelsen foretog en grundig »studietur« til Folkemødet, besluttede vi os for at fortsætte med at arbejde hen imod en deltagelse.

Nyt fra bestyrelsen

Bestyrelsesmedlem Niels Geckler har på grund af arbejdspress valgt at gå af, og jeg skal her benytte lejligheden til at takke ham for indsatsen. Vi har i bestyrelsen været så heldige, at Henning Bender, der har bidraget med artikler til Samlingerne både i nogle tidligere og det kommende nummer, gerne ville stille sig til rådighed. Jeg håber, medlemmerne til tage godt imod ham.

Ved denne lejlighed vil jeg også selv have lov til helt personligt at sige tak for tilliden. Jeg har nu været formand i nogle år siden 2007. I de mellemliggende år har min familie ydet vores for at stabilisere befolkningstallet på Bornholm, og jeg fortsætter med at pendle til arbejdet i København – men ugerne fortsætter ubarmhjertigt med kun at have syv dage om ugen med 24 timer hver! Derfor har jeg nu besluttet, at jeg ikke vil fortsætte som formand i den kommende periode. Jeg glæder mig til igen at sætte mig på bagsædet som menigt bestyrelsesmedlem og håber, jeg kan bruge nogle af de sparede kræfter på blandt andet at skrive artikler til Samlingerne. Vi har i bestyrelsen valgt at indstille Jesper Vang Hansen til formand i det kommende år.

Tak

Traditionen tro vil jeg godt her til sidst takke bestyrelsens medlemmer for arbejdet i det forgangne år. Jeg vil også gerne takke foreningens medlemmer især for økonomisk støtte til vores arbejde; uden jeres trofaste støtte ville det ikke være muligt at udgive Samlingerne hvert år, således som det stort set er lykkedes for foreningen fra 1906 til i dag. Tak også til Niels-Holger Larsen for at ville dirigere generalforsamlingen.

Herefter overlader jeg beretningen til foreningens velvillige behandling.

Nyt om hjemmeside, nyhedsbreve mv.

Af Svend Aage Møller

Siden sidst

Ligesom sidste år er det vigtigste, der er foretaget med foreningens hjemmeside, at der er udsendt en del flere artikler fra de tidligere årgange af Bornholmske Samlinger. Heraf er det væsentligste, at alle 40 bind af 1. række er udsendt. Det store arbejde med at skanne alle disse bøger, er foretaget af Jesper Vang Hansen, som i sin tid udsendte dem på sin egen hjemmeside. Derfra er de så kopieret over på foreningens. Der er oprettet en særskilt startside med indholdsfortegnelse og links til de enkelte bind. Også det er kopieret fra Jesper Vang Hansens hjemmeside. Hvert bind er skannet som en helhed og fremtræder som ét samlet dokument i PDF-format. De enkelte artikler er imidlertid forsynet med bogmærker, så de skulle være lette at kalde frem.

Af andre ting kan nævnes, at der er oprettet korte billedreportager af de to arrangementer, der har fundet sted i det forløbne år: Receptionen ved udgivelsen af sidste års årbog samt dette års generalforsamling, der blev kombineret med en udflugt til Christiansø. Begge arrangementer blev meget vellykkede.

Hjemmesiden blev i en periode i foråret besøgt omkring 1300 gange pr. 30 dage. I sommertiden faldt det til omkring 900, men er nu på vej op igen til knap 1200 for-

delt på godt 900 personer i løbet af august. Vi må dog fortsat konstatere, at internettet mest er de kortvarige opslags medie. Omkring 65 % af besøgene afsluttedes inden for 10 sekunder. Tilbage bliver der dog ca. 115 besøg, der i gennemsnit havde en varighed på op til ti minutter, og ca. 65, der i gennemsnit havde en varighed på op til en halv time. Der var 18 besøg på mere end en halv time, og inden for denne tid nåedes en åbning af 329 enkelt sider.

Nyhedsbreve

Der er udsendt i alt fire nyhedsbreve. Et i midten af oktober 2012 med en kort omtale af generalforsamlingen i Sandvig og meddelelse om receptionen, ét i midten af november med en kort omtale af årbogen for 2012 og dens indhold, ét i midten af april 2013 med meddelelse om kontingentbetaling og foromtale af årbogen for 2013 om den svenske indvandring samt et par andre meddelelser, og endelig ét i august med meddelelse om generalforsamlingen og udflugten til Christiansø. Der er nu omkring 125 modtagere af nyhedsbrevene.

Udsendelsen af årbøgerne

Det er i år tredje gang vi får årbøgerne udsendt af Bornholms Tidende. Efter lidt tilpasninger af proceduren fra vores side er

det ved at fungere perfekt. Vi undgår dog ikke lidt problemer, idet der som regel kommer 10-12 bøger retur hvert år på grund af ubekendte adresser o. a. De fleste af dem lykkes det dog som oftest at klare. Desværre er det også sådan, at mange af de lidt ældre postkasser ikke er indrettet til at tage imod en stiv papkuvert med en bog. Den kommer derfor til at rage udenfor og i tilfælde af regn blive ødelagt. Vi har næsten hvert år også nogle af disse tilfælde, men ødelagte bøger erstatter vi naturligvis.

Medlemmerne

Trods ret stor stabilitet i medlemstallet har der dog i de senere år været en svagt faldende tendens. Inden for det sidste år har vi imidlertid haft den glæde, at denne udvikling ser ud til at være vendt. Fra august sidste år til samme tid i år har der været en tilgang på omkring 50, som dog modsvares af en afgang på omkring 40. Det er således en lille fremgang, som der er grund til at glæde sig over. I skrivende stund har 645 indbetalt kontingent, heraf godt 400 automatisk ved betalingsservice. Dertil kommer ca. 20 skoler, biblioteker og andre.

Økonomi

Endelig kan vi meddele, at foreningens økonomi er god. Efter forårets indbetalinger af kontingenter er beholdningen pr. 15. august på godt 400.000 kr., så vi er godt

rustet til de kommende udgivelser, som foruden den næste årbog inden længe også vil omfatte et registerbind til samlingernes tredje række.

Facebook og Blog

Foruden hjemmesiden har foreningen også en Facebook-profil og en såkaldt blog. Om disse ting skriver Jesper Vang Hansen følgende: For lidt over et år siden fik foreningen en profil på Facebook. Gruppen er »åben«, alle medlemmer kan tilføje og godkende nye medlemmer og alle kan uploade billeder og historier. Bestyrelsens medlemmer er administratorer. For tiden (ultimo sept. 2013) er der 220 medlemmer og et hurtigt tjek viser, at under halvdelen er medlemmer af Foreningen Bornholms Historiske Samfund. Der er generel udvikling på Facebook, hvor flere historiske sider lever et aktivt liv. Samfundets side er i udvikling og bliver mere og mere interessant. Facebooksiden har adressen; <https://www.facebook.com/groups/Bornholms-historiskesamfund/>

Vi må erkende, at Facebook har udkorrigeret foreningens blog <http://bornholmskesamlinger.wordpress.com/>, som har eksisteret i knapt to år. Tanken med denne var, at introducere kommende bind af årbogen. Siden starten har 2637 benyttet bloggen og set videos og læst småartikler. Bloggen ligger for tiden underdrejet og afventer nyt liv. Den besøges trods alt af 4-5 mennesker om dagen!

Forfatternes navne og adresser

Kenn Erik Bech
Poulskervej 3, Poulsker
3730 Nexø
chaken@get2net.dk

Jesper Vang Hansen
Ved Volden 13, 2. tv.
1425 København K
jesper@vang-hansen.dk

Svend Aage Møller
Smedegårdsvej 61
3700 Rønne
svaagem@gmail.com

Birgit Bender
Kirsebærhaven 3, Snogebæk
3730 Nexø
bbender@mail.dk

Finn Henriksen
Slåenvej 45
3700 Rønne
finnhenriksen@ik-viking.dk

Melvin Erik Pedersen
Elmevej 6
2600 Glostrup
elmevej6@mail.dk

Henning Bender
Kirsebærhaven 3, Snogebæk
3730 Nexø
hbender@mail.dk

Lilliane Højgaard Holm
Kamilleløkken 5
3700 Rønne
lilliane@mail.dk

Jørgen Wichmann
Dronningedammen 4, 1. tv
2970 Hørsholm
jorgenwichmann@hotmail.com

Holger Dam
Vesterbro 26
3720 Aakirkeby

Ann Vibeke Knudsen
Vimmelskiftet 2
3700 Rønne
annvknudsen@gmail.com

Jeppe Eimose Waagstein
Blågårdsgade 29E, 3. th.,
2200 København N.
jeppe@eimose.dk

Finn Hansen
Birkevej 3, Nylars
3720 Aakirkeby
loevfroee@gmail.com

Niels-Holger Larsen
Vimmelskiftet 2
3700 Rønne
nielsholgerlarsen@gmail.com

Bornholms historiske Samfunds bestyrelse ved redaktionens afslutning 2013

Formand: Jesper Vang Hansen
Ved Volden 13, 2. tv.
1425 København K

Øvrige medlemmer: Jakob Seerup
Nørregade 58
3730 Nexø

Næstformand: Anette Eriksen
Gregersgade 7
3720 Aakirkeby

Niels Clausen
Jernbanegade 34
3720 Aakirkeby

Redaktør: Ann Vibeke Knudsen
Vimmelskiftet 2
3700 Rønne

Henrik Vensild
Storegade 29
3700 Rønne

Kasserer og Webmaster: Svend Aage Møller
Smedegårdsvej 61
3700 Rønne

Jacob Bjerring-Hansen
Sdr. Villavej 4
3700 Rønne

Henning Bender
Kirsebærhaven 3, Snogebæk
3730 Nexø

HISTORIEN:

HENNING BENDER:

Den svenske indvandring til Bornholm
1850-1920

BIRGIT BENDER:

Indflyttede svenskere på Bornholm 1901

FINN HANSEN:

Naturen i Højlyngen, som svenskerne
opdyrkede

JESPER VANG HANSEN:

Hans Madvig og indvandringen til Bornholm
efter den skånske krig 1676-1679

LILLIANE HØJGAARD HOLM:

Andersson, Malmgren, Fält, Nikolajsen
- og alle de andre!

ERINDRINGERNE:

KENN ERIK BECH:

Oldemor fra Tomelilla

HOLGER DAM:

Fire driftige skåninge i Aakirkeby

FINN HENRIKSEN:

Magnus Henriksson - min skånske bedstefar

ANN VIBEKE KNUDSEN:

Stenhugger og prædikant Sandell fra
Blekinge og Christian III's bibel

NIELS-HOLGER OG

JEPPE EIMOSE LARSEN:

Nils Larsson fra Vallby, muremester i Allinge

SVEND AAGE MØLLER:

To svenske indvandrerfamilieskæbner

MELVIN ERIK PEDERSEN:

»Løkkejer« Nils Pehrsson, Snogebæk

JØRGEN WICHMANN:

Tyve familiemedlemmer udvandrede
fra Skåne til Bornholm

ISBN 978-87-87042-33-8
ISSN 0084-7976